

REPORTS AND STUDIES IN
**SOCIAL SCIENCES
AND BUSINESS
STUDIES**

*Luonnonvarayhdyskunnat
ja muuttuva ympäristö*

– resilienssitutkimuksen näkökulmia Itä-Suomeen

JUHA KOTILAINEN JA ILKKA EISTO (TOIM.)

PUBLICATIONS OF THE UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND
Reports and Studies in Social Sciences and Business Studies

UNIVERSITY OF
EASTERN FINLAND

*Luonnonvarayhdyskunnat ja
muuttuva ympäristö*

*– resilienssitutkimuksen näkökulmia
Itä-Suomeen*

Reports and Studies in Social Sciences and Business Studies No 2

JUHA KOTILAINEN JA ILKKA EISTO (TOIM.)

*Luonnonvara-
yhdyskunnat ja
muuttuva ympäristö*

*– resilienssitutkimuksen näkökulmia
Itä-Suomeen*

Publications of the University of Eastern Finland
Reports and Studies in Social Sciences and Business Studies
No 2

Itä-Suomen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja kauppätieteiden tiedekunta
Joensuu
2010

Kopijyvä Oy
Joensuu, 2010
Sarjan vastaava toimittaja: YTT Antero Puhakka
Myynti: Itä-Suomen yliopiston kirjasto

ISSN (nid): 1798-5765
ISBN (nid): 978-952-61-0209-1
ISSN-L: 1798-5765
ISSN (PDF): 1798-5773
ISBN (PDF): 978-952-61-0210-8

Kotilainen, Juha ja Eisto Ilkka (toim.)
Luonnonvarayhdyskunnat ja muuttuva ympäristö
– resilienssitutkimuksen näkökulmia Itä-Suomeen, 192 s.
Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppätieteiden tiedekunta, 2010
Publications of the University of Eastern Finland, Reports and
Studies in Social Sciences and Business Studies, no 2
ISSN (nid): 1798-5765
ISSN (PDF): 1798-5773
ISSN-L: 1798-5765
ISBN (nid): 978-952-61-0209-2
ISBN (PDF): 978-952-61-0210-8

TIIVISTELMÄ

Luonnonvarojen tutkimuksessa on vahvistunut ajattelutapa, jossa ihmistoiminta, yhteiskunnan sosiaaliset rakenteet ja luonnon ekosysteemit nähdään toisiinsa kytkeytyneinä ja vuorovaikutteisina. Tässä lähestymistavassa ihmisen ja luonnon toimintoja ja rakenteita ei eroteta käsitteellisesti toisistaan, minkä vuoksi teoria hahmottaa luonnon ja ihmistoimintaa näiden yhtenäisyyttä korostaen sosioekologisina järjestelminä. Resilienssi on vakiinnuttanut asemaansa sosioekologisten järjestelmien toimintaa jäsentävänä käsitteenä. Samalla luonnonvarapolitiikan tutkimuksen haasteena on korostunut tarve valottaa luonnonvarojen käyttöä monipuolisista näkökulmista.

Artikkelikokoelmassa pohditaan luonnonvarojen merkityksiä ja niiden käytön muutoksen vaikutuksia Itä-Suomen luonnonvarayhdyskuntien kehitykseen. Luonnonvarapolitiikan tutkimuksessa resilienssin käsitteelle on annettu erilaisia määritelmiä ja merkityksiä. Myös tämän teoksen kirjoittajat tukeutuvat erilaisiin resilienssin tulkintoihin. Kokoavana käsityksenä resilienssin suomenkielisestä merkityksestä käytämme uusiutumiskyvyn käsitettä. Uusiutumiskyvyn kannalta on tärkeää kiinnittää huomiota niihin paikallisen kehityksen erityispiirteisiin, joita on mahdollista eritellä paikallisten tapaustutkimusten avulla. Luonnonvarayhdyskuntien resilienssiä jäsennetään kuitenkin eri mittakaavoissa. Tapaustutkimukset kohdistuvat kahteen seutukuntaan, Pielisen Karjalaan ja Koillis-Savoön. Kirjan kirjoittajat ovat eri tieteenaloja edustavia yhteiskuntatieteilijöitä.

Avainsanat: luonnonvarayhdyskunnat, luonnonvarat, kestävä käyttö, resilienssi, uusiutumiskyky, metsäsektori, Pielisen Karjala, Koillis-Savo, Itä-Suomi, Lieksa

Sisältö

JOHDANTO	9
Ilkka Eisto ja Juha Kotilainen	
RESILIENSSITUTKIMUS JA SOSIOEKOLOGISET JÄRJESTELMÄT	14
Ilkka Eisto ja Juha Kotilainen	
LUONNONVARARIIPPUVAISUUDEN MUUTOS, ASUMINEN JA YHDYSKUNNAN ELINVOIMAISUUS	30
Jukka Korhonen ja Jaana Pasanen	
LIEKSA - LUONNONVAROISTA RIIPPUVAINEN KAUPUNKI	41
Eero Vatanen	
LIEKSAN ELINKAARI JA UUSIUTUMISKYKY	55
Jarmo Kortelainen ja Pertti Rannikko	
TEHDASYHDYSKUNNAN SOSIAALISTEN ROOLIEN MUUTOS	69
Maija Halonen	
KANSALLINEN METSÄPOLITIikka JA PAIKALLISYHTEISÖN UUSIUTUMISKYKY	83
Teijo Rytteri ja Pertti Rannikko	
ASUMISPREFERENSSIT LUONNONVARAYHDYSKUNTIEN UUSIUTUMISESSA	97
Anneli Juntto	
MAASEUTUASUMISEN MUUTOS JA YHDYSKUNTIEN ELINVOIMAISUUS	112
JAANA PASANEN	
ASUMINEN HAASTEENA JA MAHDOLLISUUTENA KOILLIS- SAVOSSA JA PIELISEN KARJALASSA	122
Jukka Korhonen ja Jaana Pasanen	

MATKAILU JA VAPAA-AJAN ASUMINEN LUONNONVARA- YHDYSKUNNISSA.....	134
Mia Vepsäläinen	
VALTAKUNNANRAJAN VAIKUTUS ITÄ-SUOMEN UUSIUTUMISEEN	144
Juha Kotilainen, Minna Piipponen ja Kati Pitkänen	
LUONNONVARAYHDYSKUNTIEN UUSIUTUMISKYKY RESILIENSSI-TUTKIMUKSEN HAASTEENA.....	158
Juha Kotilainen ja Ilkka Eisto	
LÄHTEET.....	166
LIITTEET	190

TAULUKOT

Taulukko 1. Sopeutumissyklin osatekijät	18
Taulukko 2. Lieksan työpaikat ja tulonmuodostus päätoimialoittain vuonna 2006	49
Taulukko 3. Asumis- ja muuttopäätöksin vaikuttavat tekijät	109

KUVAT

Kuva 1. Resilienssiajattelun kehitys	17
Kuva 2. Sosioekologinen järjestelmä yhteiskuntatieteen näkökulmasta	22
Kuva 3. Sosioekologisen järjestelmän käsitteellinen jäsennys käsillä olevassa tutkimuksessa	26
Kuva 4. Lieksan väkiluku, ammatissa toimiva västö (atv) ja atv-osuus vuosina 1880–2006	42
Kuva 5. Lieksan ammatissa toimiva väestö päätoimialoittain vuosina 1880–2006	43
Kuva 6. Lieksan työpaikkojen kumulatiivinen muutos ja eri toimialojen suhteelliset (%-osuuksina mitatut) vaikutukset muutokseen vuosina 1970–2005	44
Kuva 7. Lieksan teolliset työpaikat toimialoittain vuosina 1910–2008	46
Kuva 8. Lieksan elinkaaren vaiheet metsäsektoriyhdykskunnasta luonnon monikäytön yhdyskunnaksi	66
Kuva 9. Tehtaan henkilöstön ja Pankakosken asukkaiden lukumäärä vuosina 1950–2009	72
Kuva 10. Pankakosken asuinalueet	77
Kuva 11. Aluetalouden perusmalli	117
Kuva 12. Alueellisten asuntomarkkinoiden perusmalli	118
Kuva 13. Venäläisten matkailijoiden yöpymiset Itä- ja Kaakkois-Suomessa vuosina 1995–2008	146
Kuva 14. Niiralan raja-aseman henkilöliikenne vuosina 1991–2008	147
Kuva 15. Kunnat, joissa lukumäärältään eniten Venäjällä asuvien ostajien tekemiä kiinteistökauppoja vuonna 2008	152

Johdanto

ILKKA EISTO JA JUHA KOTILAINEN

Luonnonvarojen harkittu käyttö on noussut yhdeksi aikamme merkittävimmistä poliittisista, taloudellisista ja ympäristökysymyksistä. Kansainvälisessä luonnonvaratutkimuksessa on vahvistunut ajatussuuntaus, jossa ihmistoiminta, yhteiskunnan sosiaaliset rakenteet ja luonnon ekosysteemit nähdään toisiinsa kytkeytyneinä ja vuorovaikutteisina. Tässä lähestymistavassa ihmisen ja luonnon toimintoja ja rakenteita ei eroteta käsitteellisesti toisistaan, minkä vuoksi teoria hahmottaa luonnon ja ihmistoimintaa näiden yhtenäisyyttä korostaen *sosioekologisina järjestelminä*. Luonnonvarojen käyttöön liittyvät ongelmat voidaan palauttaa sosioekologisten järjestelmien toimintakyvyssä ilmeneviin häiriöihin. Toimintakyvyn kannalta keskeistä järjestelmäominaisuutta pyritään kuvaamaan *resilienssin* käsitteellä. Resilienssi viittaa niihin ominaisuuksiin, joiden avulla järjestelmä selviytyy sitä kohdanneista muutoksista. Tämän vuoksi resilienssistä on tullut keskeinen käsite, jonka avulla on tutkittu järjestelmien jatkuvuuden edellytyksiä.

Monet luonnonvarojen hyödyntämisen suorat ja epäsuorat vaikutukset konkretisoituvat yhdyskuntien rakenteissa ja toiminnassa. Silti luonnonvarayhdyskuntien kehitystarkastelut ovat keskittyneet ehkä liikaakin niiden taloudellisen ja sosiaaliseen dynamiikan tarkasteluun. Näiden rinnalla on tarkasteleva myös yksilöllisten valintojen, sattuman kautta yhdistyvien ja avautuvien mahdollisuuksien sekä epävarmassa tulevaisuudessa piilevien tekijöiden merkitystä. Kirjamme artikkelit kohdistuvat Itä-Suomeen, joka tarjoaa monia havainnollistavia esimerkkejä luonnonvarojen käytössä ilmenevistä kysymyksistä ja ongelmista. Itä-Suomen kehitys on perustunut pitkälti luonnonvarojen, erityisesti metsävarojen, hyödyntämiseen. Itäsuomalaiset yhdyskunnat elävät tällä hetkellä uutta murrosvaihetta, jossa luonnonvarojen aineettomat käyttömuodot ovat vahvistaneet asemaansa perinteisen teollisen hyödyntämisen rinnalla.

Suomessa haja-asutusalueiden autioituminen käynnistyi 1950-luvulla ja myös itäinen Suomi on ollut suurten väestö- ja elinkeinorakenteellisten muutosten näyttämönä jo pitkään. Väestön ikääntyminen ja väheneminen ovat hallinneet pienten kuntakeskusten rakenteellista kehitystä ja pitkään jatkunut alueelta pois päin suuntautunut nettomuutto muodostaa nykyisin koko Itä-Suomen kannalta väestökehityksen erityisen ongelman. Vuosina 1990–2002 Itä-Suomen väkimäärä väheni 40 000 henkilöllä. Alueen asukasluku on nykyisin lähes sama kuin sata vuotta sitten, kun samaan aikaan Suomen asukasluku on miltei kaksinkertaistunut (Eskelinen & Niiranen 2003).

Aluerakenteen keskittyminen sekä maatalouden rakenteelliset muutokset ovat metsätalouden ja väestörakenteen murroksen ohella muokanneet Itä-Suomen maaseutua. Nämä muutokset ovat olennaisilta osin liittyneet luonnonvarojen käyttöön. Luonnonvarat, etenkin metsät, ovat aina olleet keskeisellä sijalla itäsuomalaisessa elämänmuodossa. Metsien teollinen hyödyntäminen on jättänyt jälkensä myös maisemaan, ja metsäteollisuuden tarpeet ovat pitkälti määränneet maisemarakennetta sekä yksityisillä että valtion omistamilla alueilla. Metsien hyödyntämisen ja maatalouden kehitys ovat Itä-Suomessa olleet tiiviisti sidoksissa toisiinsa aina kaskitalouden ajalta lähtien. Yhteiskunnallisen muutoksen kannalta keskeisessä asemassa ovat olleet 1960-luvulla voimistunut puunkorjuun koneellistuminen ja työmenetelmien kehittyminen sekä maatalouspoliittiset linjaukset. Yhdessä ne romuttivat metsätyö-pienviljelyn talousmuodon perustan, mikä johti 1960-luvun lopulla vahvistuneeseen Etelä-Suomeen suuntautuneeseen muuttoaaltoon (Rannikko 1989; Aro 2007, 165–167).

Metsätalouden uudelleenorganisointi, työmuotojen muutos sekä metsäteollisuuden globaalin markkinatilanteen muutos ovat vaikuttaneet oleellisesti siihen, että talousmuoto on vielä viime vuosinakin menettänyt merkitystään paikallisena työllistäjänä (Raitio & Rannikko 2006, 276–279). Toinen aluekehityksen kannalta merkittävä muutostekijä on ollut pientilavaltaisen maatalouden kannattavuuskriisi. Aron (2007, 165) mukaan kaksi kolmasosaa viljelijöistä asui 1960-luvun jälkipuoliskolla alle 10 peltohehtaarin maataloilla, joiden oli vaikea sopeutua tuotannon tehostamisen vaatimuksiin. Maatalouden tuotantoperustan romahduksen paikallisia eroja kasvatti myös julkisen sektorin 1970-luvulla käynnistynyt voimakas laajentuminen, jonka myötä naisvaltaisten alojen uudet työpaikat keskittyivät kuntakeskuksiin.

Itäsuomalaisia yhdyskuntia voidaan perustellusti kutsua *luonnonvarayhdyskunniksi*, sillä niiden olemassaolo ja kehitys ovat perustuneet paikallisten luonnonvarojen hyödyntämiseen. Tässä yhteydessä voidaan puhua myös resurssiperiferiasta, jonka toiminnot määräytyvät suhteessa luonnonvarojen hyödyntäviin keskuksiin. Koska periferioiden muutos määrittyy viime kädessä suhteessa keskusten tarpeisiin, voivat perifeeriset resurssiyhdyskunnat ajan myötä muuttua luonnonvarariippuvaisiksi. Kaikki nämä kysymykset ovat yhteydessä laajempiin globaaleihin kehityskuluihin. Luonnonvarojen hyödyntämistä ohjaavat maailmanlaajuiset markkinat ja kansallinen luonnonvarapolitiikka. Luonnonvarayhdyskuntien kehitys ei kuitenkaan määrity pelkästään ulkoa päin, sillä sisäsyntyisillä muutostekijöillä on usein merkittävä rooli muutosprosesseissa, joissa asukkaiden odotukset ja tarpeet pyrkivät suuntaamaan yhdyskuntien kehitystä.

Kari Leinamo (2003, 15–16) luonnehtii Suomen maaseutukuntien elinkeinorakenteen muutosta erittäin voimakkaaksi. Tässä prosessissa maatalous on jatkuvasti menettänyt asemansa maaseudun elinkeinorakennetta määrittävänä tekijänä. Nykyisin suomalainen maaseutu näyttää rakentuvan yhä hienojakoisemmista rakenneosista. Leinamo korostaakin, että yleisen kehityssuunnan

ohella on olennaista havaita se, että myös kuntien sisällä on löydettävissä toisistaan poikkeavia kehityskulkuja ja rakenteellisia eroja.

Uudet luonnonvarojen hyödyntämistavat ovat monipuolistaneet maaseudun kuvaa, eikä se enää rakennu yksinomaan aiempien pääelinkeinoalojen varaan. Maa- ja metsätalouden rinnalle on vähitellen muotoutunut pirstaleinen toimintojen kirjo, jossa yhä useamman henkilön toimeentulo perustuu muihin kuin perinteisiin maaseutuelinkeinoin. Voidaan kysyä kenen kannalta uudet mahdollisuudet ovat mahdollisuuksia. Tähän vaikuttaa olennaisesti se, millä tasolla ja keiden näkökulmasta tapahtumia ja mahdollisuuksia kulloinkin tarkastellaan. Esimerkiksi kaivannaisista on viime vuosina muotoutunut Itä-Suomen kannalta keskeinen luonnonvara, jonka ympärillä on käyty kiivastakin keskustelua. Etenkin uraanin etsintää on kritisoitu voimakkaasti. Sen sijaan kullankaivukseen ja rakennuskiven louhintaan suhtautuminen on ollut neutraalimpaa ja ne on nähty paikallisesti merkittävänä uusina työllisyyden lähteinä. Luontoa on pitkään pyritty hyödyntämään myös matkailullisesti. Esimerkiksi Lieksassa sijaitsevan Kolin merkitys matkailukohteena perustuu keskeisiltä osin koskemattomalta vaikuttavan maiseman ihailuun.

Käsillä olevassa artikkelikokoelmassa hahmottelemme itäsuomalaisten luonnonvarayhdyskuntien kehitystä ja uusiutumisen edellytyksiä resilienssitutkimuksen viitekehyksen avulla. Resilienssi on alkujaan ekologiassa 1970-luvulla käyttöön otettu käsite, jolla voidaan tarkoittaa esimerkiksi ekosysteemin kykyä palauttaa vakaan kehityksen tila sitä kohdanneen häiriön jälkeen (Gunderson 2000). Käsitettä on käytetty monilla eri tieteenaloilla, minkä vuoksi on ymmärrettävää, että käsitteen merkitysisällöistä on olemassa useita erilaisia tulkintoja. Viime vuosina resilienssiä koskeva teoreettinen kirjallisuus on ollut nopeassa kasvussa myös yhteiskuntatieteellisessä ympäristö- ja luonnonvaratutkimuksessa (esim. Levin ym. 1998, 233; Manyena 2006, 433–435). Tässä teoksessa omaksumamme tulkinnan mukaan resilienssin tutkimisella viitataan kysymykseen siitä, miten jokin alue sille ominaisine luonnonvarakäytöksineen voi selviytyä häiriöistä tai varautua niihin (Foster 2007).

Yksi keskeinen piirre resilienssiä jäsentävissä tutkimuksissa on ollut pyrkimys tarkastella sosioekologista järjestelmää yhtenä kokonaisuutena, ei siis kahden erillisen järjestelmän – yhteiskunnan ja luonnon – vuorovaikutuksena. Tähän tavoitteeseen liittyy huomattavia haasteita. Esimerkiksi Swanstrom (2008) mainitsee aluehallinnon toimintaan kiinteästi liittyvät valtasuhteiden ongelmat ja poliittiset erimielisyydet, joiden merkitykselle edellä mainittu sosioekologinen lähestymistapa ei aina ole riittävän herkkä, vaan voi sivuuttaa ne tarkastelun ulkopuolelle. Seuraavissa artikkeleissa lähestymme kysymystä sosioekologisista järjestelmistä yhteiskuntatieteiden näkökulmasta, pitäen samalla kuitenkin mielessä ajatuksen luonnon ja ihmistoiminnan järjestelmien yhteen nivoutumisesta ja pohtien niiden vuorovaikutteisen suhteen ilmenemismuotoja ja -tapoja. Valitsemamme lähestymistapa ohjaa luonnollisesti myös kysymyksenasettelua ja sitä, millaisiin tutkimusongelmiin on mahdollista vastata.

Tämä kirja pyrkii nostamaan esille kolme resilienssin käsitteellistämiseen liittyvää kysymystä. Ensimmäinen koskee sitä, miten empiiristä tutkimusasetelmaa voidaan operationalisoida yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Toinen kysymys liittyy siihen, miten resilienssi näyttäytyy itäsuomalaisten luonnonvarayhdyskuntien todellisuudessa. Kolmas kysymys koskee resilienssin olemusta kapasiteettina ja prosessina. Minkälaisissa rakenteissa ja osajärjestelmissä voimme ylipäätään havainnoida resilienssiä?

Resilienssin käsitteelle ei ole olemassa vakiintunutta suomenkielistä käännöstä, emmekä halua sellaista tässä yhteydessä esittää, vaan kukin artikkeleiden kirjoittajista tarkentaa käsitettä oman tieteenalansa ja tutkimustematiikkansa lähtökohdista käsin. Resilienssin yleistason vastineena käytetään tässä yhteydessä uusiutumiskyvyn käsitettä (Eisto 2009). Artikkeleita jäsentävinä teemoina ovat resilienssiajattelun kehittyminen ja operationalisointi, käsitteen yhteys maantieteelliseen elinkaariajatteluun sekä Pielisen Karjalaan ja Pohjois-Savoon kohdentuvan tutkimuksemme empiriasta ja kehityshistoriasta nousevat uusiutumishaasteet. Resilienssiajattelun taustoja ja merkityssisältöjä syvennetään Ilkka Eiston ja Juha Kotilaisen artikkelissa ja käsitteen operationalisoinnin tematiikkaa tarkentavat Jukka Korhonen ja Jaana Pasanen.

Käsillä olevalle tutkimukselle lähtökohtaista on ollut elinkeinojen ja luonnonvarojen käytön muutos. Pielisen Karjalassa sijaitseva Lieksan kaupunki toimii tutkimuksemme intensiivikohteena. Valintaamme on olennaisesti vaikuttanut se, että Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksella Lieksaa on tutkittu jo 1980-luvulta lähtien. Eero Vatanen jäsentää Lieksan elinkeinorakenteen muutosta. Jarmo Korttelaisen ja Pertti Rannikon artikkelissa analysoidaan Lieksan kehitystä luonnonvarayhdyskunnan elinkaarimallin ja resilienssiajattelun jäsentämänä. Maija Halonen tuo artikkelissaan esiin paikallisyhteisön hienojakoisen kehityshistorian merkityksen uusiutumiskykyä luovana ja sitä määrittävänä tekijänä. Luonnonvarayhdyskunnan uusiutumiseen vaikuttavat olennaisesti eri mittakaavaiset muutosprosessit. Teijo Rytteri ja Pertti Rannikko erittelevät paikallisten ja ylipaikallisten muutostekijöiden suhdetta metsänkäytön ja metsäpolitiikan ristiriitoja käsittelevässä artikkelissaan.

Tärkeänä uutena avauksena resilienssitutkimukselle toimii asumistutkimuksen näkökulman yhdistäminen luonnonvarayhdyskuntien tarkasteluun. Jaana Pasanen jäsentää Pohjois-Savon luonnonvarayhdyskuntien kehitystä asumisen ja maaseutupolitiikan kontekstissa ja Anneli Juntto korostaa yksilöllisten valintojen merkitystä resilienssimekanismina. Tämä teema laajenee Minna Vepsäläisen artikkelissa matkailuun ja vapaa-ajan asumiseen. Juha Kotilainen, Minna Piipponen ja Kati Pitkänen pohtivat artikkelissaan itäsuomalaisen raja-alueen kehitysproblematiikan yhteyttä luonnonvarayhdyskuntien uusiutumiskykyyn. Kirjan päätösluvussa kokoamme artikkeleiden tematiikkaa ja jäsenämme luonnonvarayhdyskuntien resilienssitutkimuksen lähtökohtia.

Artikkeleiden kirjoittajat ovat eri tieteenaloja edustavia Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteilijöitä Joensuun ja Kuopion kampuksilta. Artikkelikäsitteilyä on työstyetty tutkimusryhmän intensiivisissä seminaareissa vuosina

2008 ja 2009 Savonlinnassa, Kuopiossa ja Juankoskella. On kuitenkin vaikea sanoa yksiselitteisesti, milloin nyt käsillä oleva tutkimus on saanut alkunsa. Tässä tutkimuksessa tuodaan yhteen eri aikoina ja eri yhteyksissä syntyneitä versoja. Konkreettisesti tutkimusraportti tulee nähdä Itä-Suomen yliopiston, toisin sanoen aikaisempien Joensuun ja Kuopion yliopistojen, yhteiskuntatieteissä vuoden 2007 lopulla käynnistetyn ja vuoteen 2010 kestäväen kahden kampuksen yhteishankkeen *Yhteiskunnan riskit ja muuttuva ympäristöhallinta* tuotoksena. Hanketta rahoitetaan opetusministeriön hankevaroista. Tämä hanke poiki nopeasti Suomen Akatemian 2009–2012 rahoittaman hankkeen *Luonnonvarariippuvaisten yhdyskuntien uusiutumiskyky Pohjois-Euroopassa* (päättönumero 127044), johon kuuluva raportti tämä teos myös on.

Resilienssitutkimus ja sosioekologiset järjestelmät

ILKKA EISTO JA JUHA KOTILAINEN

Artikkelimme lähtökohdan muodostavat kaksi toisiinsa liittyvää maailmanlaajuista tapahtumasarjaa, joista ensimmäinen painottuu sisällöltään ekologiaan ja jälkimmäinen yhteiskuntatieteisiin. Luonnonvarojen hyödyntämisen kerrannais- ja ulkoisvaikutusten ilmeisyys ja ihmisen toimintaan syvästi vaikuttavat monitahoiset ympäristökysymykset, kuten ilmastonmuutos ja luonnon monimuotoisuuden väheneminen, ovat saaneet tutkijat kiinnostumaan ihmistoiminnan ja luonnon järjestelmien välisistä kytkennöistä. Viime vuosikymmenen aikana on käynyt yhä selvemmin ilmi, että ihmisen ja luonnon talouksilla on monimutkaisia riippuvuussuhteita ja takaisinkytkentöjä, joiden vaikutuksista merkittävä osa on vaikeasti ennakoitavissa (Adger 2000; Earvolino-Ramirez 2007). Tästä syystä lähestymistapa, jossa suuntaudutaan ekosysteemien ja sosiaalisten järjestelmien systeemiteoreettiseen tutkimukseen on herättänyt tutkijoiden kiinnostuksen. Lähtökohtana on oletus, että yhteiskunnalliset järjestelmät ja ekosysteemit ovat kiinteästi toisiinsa kytkeytyneitä, minkä vuoksi järjestelmien tutkimista erillisinä ei ole nähty mielekkäänä (Berkes & Folke 2002). Tällöin ihmistoiminnalla ajatellaan olevan siinä määrin merkittäviä ekosysteemivaikutuksia, että ne tulee ottaa huomioon niin tutkimuksessa kuin yhteiskunnallisessa päätöksenteossakin (Folke 2006). Uudelle tutkimussuuntaukselle on ollut ominaista, että ekosysteemien ja yhteiskunnallisten järjestelmien suhteen analyysin painopiste määrittäytyy ensisijaisesti ekosysteemien tarpeista käsin (esim. Walker & Salt 2006).

Yhteiskuntatieteilijälle ei ole uutta, että luonnonvaroja hyödyntävät alueet ja yhdyskunnat joutuvat jossain kehityksensä vaiheessa läpikäymään rakenteellisia muutoksia ja kriisejä. Itä-Suomessa toteutuneet metsäteollisuuden supistukset, maatalouden voimallinen murros ja uusien kaivoshankkeiden lisääntyminen ovat luoneet ristikkäisiä paineita. Näiden taustalla vaikuttaa pitkän aikajänteen kysymys siitä, missä määrin uudet elinkeinot, kuten matkailu tai luonnonvarojen aineeton hyödyntäminen, kykenevät löytämään paikkansa elinvoimaisesta aluetaloudesta.

Tarkoituksenamme on tuoda yhteen nämä kaksi tutkimus- ja kehityssuuntaa. Esittelemme sosioekologisten järjestelmien analyysin teoreettisia suuntauksia ja tutkimustraditioita ja tarkastelemme lähemmin suuntauksien kannalta keskeistä resilienssin käsitettä. Resilienssi-käsitteen suomennos riippuu siitä, mikä käsitteen monista määritelmistä valitaan käytettäväksi. Tässä yhteydessä nimeäm-

me resilienssin uusiutumiskyvyksi. Esitämme myös perustelut tutkimusotteelle, jossa sosiaaliset ja ekologiset järjestelmät nähdään toisistaan erillisinä, mutta jatkuvassa vuorovaikutuksessa olevina järjestelminä. Tällöin mielenkiinnon kohteeksi valikoituu sellainen ekosysteemien ja yhteiskunnallisten järjestelmien yhteinen uusiutumiskyky, jota voidaan tarkastella yhteiskunnallisesta järjestelmästä käsin yhteiskuntatieteiden menetelmiä käyttäen. Artikkelin lopuksi esittelemme teoreettisen hahmotelman, jonka avulla itäsuomalaisten luonnonvarariippuvaisten yhdyskuntien uusiutumiskykyä on mahdollista ryhtyä tutkimaan.

SOSIOEKOLOGISTEN JÄRJESTELMIEN KÄSITTEELLINEN VIITEKEHYS

Sosioekologinen järjestelmä ja resilienssi liittyvät käsitteinä tiiviisti toisiinsa. Systeemiekologian piirissä sai 1970-luvulla alkunsa ekologisten ja yhteiskunnallisten järjestelmien vuorovaikutussuhteita tutkiva suuntaus (esim. Holling 1973; 2001; Berkes & Folke 2000; Gunderson & Holling 2002). Yksi lähestymistavan keskeisimmistä oivalluksista on, että häiriöstä palautuminen edellyttää kaikilta järjestelmiltä kykyä sekä säilyttää että uudistaa rakenteitaan ja toimintojaan (Holling 2001, 395–396). Tästä hypoteesista muodostui resilienssin käsitteen uuden ekologisen tulkinnan keskeinen sisältö, joka poikkesi aiemmasta ja yhä insinööritieteissä vallitsevasta resilienssin tulkinnasta järjestelmän palautuvuutena tiettyyn normaalitilaan.

Resilienssin käsitteen keskeistä merkitystä nykyiselle luonnonvara- ja ekosysteemilähestymistavalle kuvaa osaltaan myös se, että ekosysteemien ja sosiaalisten järjestelmien vuorovaikutuksia koskeva tutkimussuuntaus on nimetty resilienssiajatteluksi (Walker & Salt 2006). Resilienssiajattelun keskeinen avainkäsite on sosioekologinen järjestelmä. Se viittaa ihmisen sosiaalisten järjestelmien ja luonnon ekosysteemien vuorovaikutuksen tuloksena syntyneeseen kokonaisjärjestelmään, joka koettaa sopeutua erilaisissa ajallisissa mittakaavoissa tapahtuviin ekologisiin ja sosioekonomisiin muutoksiin. Scheffer ym. (2002, 208) korostavat, että se miten sosioekologinen järjestelmä kykenee reagoimaan ekosysteemin tilan muutoksiin muodostaa järjestelmän kehityksen avainkysymyksen.

Manyenan (2006, 434) mukaan resilienssin käsitteelliset juuret ovat latinassa, jossa sillä tarkoitetaan nopeasti tapahtuvaa paluuta alkutilaan. Käsitettä on kuitenkin sovellettu eri tieteenaloilla hieman eri tavoin analysoitaessa organismien tai järjestelmien palautumista niiden kohtaamista häiriöistä (Earvolino-Ramirez 2007). Joka tapauksessa keskeinen oletamus resilienssiajattelun piirissä on, että sosioekologiset järjestelmät muuttuvat jatkuvasti (Walker & Salt 2006, 14). Niiden kehitystä ohjaavat epävarmuus ja eri järjestelmien vuorovaikutuksessa kehittyvät vaikeasti ennakoitavissa olevat häiriöt. Tästä seuraa, että yksittäisen osajärjestelmän toiminnan optimointiin perustuvat toimintatavat voivat tuottaa sosioekologisen järjestelmän kannalta ongelmallisia ratkaisuja ja aiheuttaa haitallisia

kerrannaisvaikutuksia. Esimerkiksi yksinomaan metsätalousmaan puuntuotannon tavoitteiden maksimointiin keskittyvä metsäpolitiikka voi johtaa luonnon monimuotoisuuden vähenemiseen ja metsäresurssin varaan kiinnittyneiden yhdyskuntien sosioekonomisen rakenteen yksipuolistumiseen.

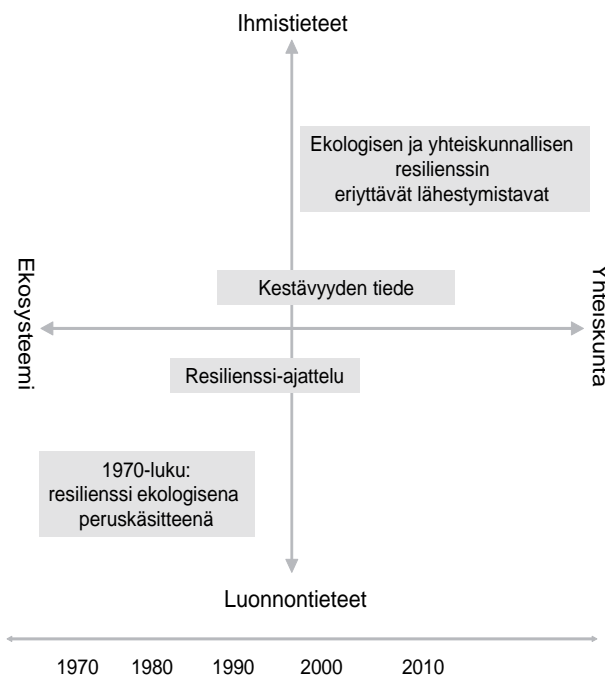
Viimeisen kymmenen vuoden aikana yhteiskuntatieteellisessä ympäristötutkimuksessa on ryhdytty arvioimaan uudelleen sosiaalisten järjestelmien ja ekosysteemin vuorovaikutusta (kuva 1). Neljän vuosikymmenen kuluessa ekologinen resilienssin määritelmä on omaksuttu monella eri tieteenalalla. Viime vuosien aikana ympäristö- ja luonnonvaratutkimuksessa käsitteen tulkinnat ovat moninaistuneet ja alkaneet eriytyä toisistaan. Adger (2000) erottaa ekosysteemit ja yhteiskunnalliset järjestelmät toisistaan ja painottaa yhteiskunnallisen uusiutumiskyvyn merkitystä tätä vuorovaikutusta ohjaavana tekijänä. Hänen mukaansa uusiutumiskykyinen järjestelmä kykenee torjumaan kehitystään uhkaavia häiriöitä, organisoimaan itse omaa kehitystään sekä oppimaan ja sopeutumaan. Luonnonvarayhdyskuntien tapauksessa nämä tekijät saavat yhdessä aikaan sen, että yhdyskunnan on kyettävä jatkuvasti arvioimaan suhdettaan luonnonvaraperustansa vakiintuneisiin käyttötapoihin kohdistuviin muutospaineisiin ja uhkiin sekä luonnonvarojen vaihtoehtoihin käyttömuotoihin.

Resilienssistä voi helposti syntyä mielikuva, jonka mukaan käsite liitetään yksinomaan järjestelmän kehityksen kannalta suotuisten tilojen säilymiseen ja jatkuvuuteen. Asia ei kuitenkaan ole aina näin selkeä. Järjestelmien ei-toivotut tilat, kuten köyhyysloukku, järviökosysteemin pilaantuminen tai taloudellinen lama voivat muodostua kestoilta pitkäaikaisiksi siinä missä tavoitellut suotuisatkin tilat. Resilienssi ei siis välttämättä ole lähtökohtaisesti hyvä järjestelmän ominaisuus. Resilientin järjestelmän muuttaminen voi myös osoittautua hankalaksi (Folke 2006, 259). Näin voisi esimerkiksi olla silloin, jos jokin sektori hallitsee alueen elinkeinoja liiaksi, ja elinkeinorakennetta haluttaisiin monimuotoistaa. Sosioekologisen järjestelmän vahva resilienssi saattaisi heikentää sen jonkin alajärjestelmän pienemmässä mittakaavassa ilmenevää resilienssiä.

MUUTOKSEN MUODOT: SYKLISYYS JA MITTAKAAVOJEN VUOROVAIKUTUS

Resilienssijattelussa sosioekologisten järjestelmien kehitystä luonnehtii kaksi keskeistä ominaisuutta: *syklisyys* ja *mittakaavojen (skaalojen) vuorovaikutus*. Gundersonin ja Hollingin (2002, 122–136) mukaan sosioekologisten järjestelmien kehitys noudattaa nelivaiheista sykliä, jossa eri kehitysvaiheet seuraavat toisiaan. Walkerin ja Saltin (2006, 83–85) mukaan sopeutumissykli ei välttämättä aina sisällä kaikkia kehitysvaiheita, vaan jokin niistä voi puuttua tai ne voivat esiintyä toistensa kanssa limittäin. Toinen resilienssijattelun keskeinen ominaispiirre on se, että sosioekologisten järjestelmien ajatellaan olevan jatkuvassa vuorovaikutuksessa muiden eri mittakaavaisten järjestelmien kanssa. Järjestelmien vuorovaikutus säätelee niiden kehitysdynamiikkaa. Holling ym. (2002, 72–77)

kuvaavat kahden järjestelmän sopeutumissykliä vuorovaikutteista suhdetta *panarkian* käsitteellä. Esimerkiksi alemman skaalan järjestelmän tuhoutuminen voi laajentua ylempään tason järjestelmää koskevaksi häiriöksi.

Kuva 1. Resilienssi-ajattelun kehitys

Sopeutumissykliä kehitettiin alun perin ekosysteemien kehityksen ja häiriödynamiikan analysoinnin välineeksi, mutta sittemmin se on yleistynyt myös sosioekologisten järjestelmien kehityskulkuja jäsentävissä tarkasteluissa (esim. Berkes & Folke 2000; Walker ym. 2006). Sosioekologisen järjestelmän kehitys etenee neljä vaihetta sisältävänä sopeutumissyklinä ja järjestelmän eri kehitysvaihteita voidaan kuvata kolmen muuttujan avulla, jotka viittaavat järjestelmän rakenneosien *kytkeytyneisyyteen* (C), *uusiutumiskykyyn* (Re) ja *potentiaaliin* (P). Kytkeytyneisyydellä tarkoitetaan järjestelmän rakennemuuttujien ja rakenneosien keskinäisten suhteiden kiinteyttä ja mahdollisuutta vaikuttaa muiden järjestelmien toimintaan. Potentiaali viittaa järjestelmän käytettävissä olevien resurssien määrään tai pääomaan. Resilienssi-ajattelun tutkijat ovat antaneet muuttujalle P erilaisia sisältöjä. Gunderson ja Holling (2002) käyttävät potentiaalin käsitettä ja Gunderson ym. (2002) puolestaan ovat päätyneet pääoman käsitteeseen, joka sisältää taloudellisen, inhimillisen ja luonnonpääoman lisäksi myös sosiaalisen pääoman (esim. Putnam 2000; Coleman 1988). Syklin eri vaiheissa muuttujien arvojen ajatellaan muuttuvan taulukossa 1 kuvatulla tavalla.

Taulukko 1. Sopeutumissyklin osatekijät

Järjestelmän kehitysvaihe	Kytkeytyneisyys (Connectiveness)	Uusiutumiskyky (Resilience)	Potentiaali (Potential)
Uudelleen-organisointuminen	--	++	+
Kasvu ja kontrolli	+	-	--
Kypsyminen	++	--	++
Vapautuminen	-	+	--

Sykli sisältää periaatteessa samat kehitysvaiheet kaikissa järjestelmissä. Järjestelmän tilojen vakaus ja muutosjaksojen ajallinen kesto voivat vaihdella ja niissä voi esiintyä eripituisia viiveitä. Järjestelmän kehitys käynnistyy *kasvu-vaiheena*, joka vastaisi esimerkiksi metsäekosysteemin kehitystä taimikosta kliimaksivaiheen metsäksi. Kasvuvaiheen aikana järjestelmä saa muotonsa ja sen sisäiset rakenteiden väliset suhteet sekä ulkoiset vuorovaikutussuhteet jäsenyvät ja vakiintuvat. Sosiaalisten järjestelmien osalta tähän vaiheeseen kuuluvat järjestelmän rakenteiden ja kehitystä ohjaavien normien muotoutuminen sekä järjestelmän identiteetin vakiintuminen. Kasvuvaihe on luonteeltaan suhteellisen hidas ja se päättyy systeemin *kypsymisvaiheeseen*, jossa järjestelmän osien suhteet ovat vakiintuneet. Nämä kaksi ensimmäistä kehitysvaihetta vastaavat Gottsin (2007) mukaan klassista teoreettista kuvaa ekosysteemien kehityksestä. Kypsää vaihetta seuraa nopeampi *vapautumisen* tai *luovan tuhon* vaihe, jonka aikana järjestelmään kertyneet resurssit vapautuvat ja rakenneseosien väliset sidokset murtuvat. Tämän jälkeen on vuorossa aikaa vievä siirtymä systeemin *uudelleenorganisointumiseen*, jossa järjestelmä ryhtyy etsimään seuraavaan kehityssykliin johtavaa uutta kehityssuuntaansa. Uudelleenorganisointumisen aikana järjestelmän kytkeytyneisyys on vähäistä ja sillä ajatellaan olevan suurehko potentiaali, minkä vuoksi se sietää hyvin häiriöitä. Voidaan ajatella, että tässä vaiheessa järjestelmän kehitys etsii suuntaansa, minkä vuoksi se on avoin monille erilaisille kehitysvaihtoehdoille. Siirtyminen kasvuvaiheeseen sitoo pääomia ja järjestelmän potentiaali laskee. Kasvuvaiheessa järjestelmän muutos saa suunnan ja sen kytkeytyneisyys alkaa kasvaa. Suurimmillaan kytkeytyneisyys on kypsytysvaiheessa.

Kytkeytyneisyys voi tehdä järjestelmästä myös herkästi haavoittuvan. Esimerkkinä voidaan ajatella kaupunkia, jossa julkisen liikenteen lakko voi jo nopeasti halvaannuttaa talouselämän toiminnan. Korkean kytkeytyneisyyden ja järjestelmän osien kiinteiden sidosten vuoksi häiriö voi laajentua nopeasti koko järjestelmään. Korkea kytkeytyneisyys tekee järjestelmästä jäykän ja hidasliikkeisen, mikä heikentää sen kykyä reagoida ja sopeutua ympäristössä tapahtuviin muutoksiin. Tässä yhteydessä on kuitenkin tärkeä huomata, että kytkeytyneisyys

viittaa tässä yhteydessä vahvemmin järjestelmän osatekijöiden sidosten välisiin ominaisuuksiin kuin niiden lukumäärään. Esimerkiksi osa ekologeista näkee ekosysteemiin kliimaksivaiheessa havaittavan lajien välisten kytkentöjen suuren lukumäärän monimuotoisuuden kannalta hyvänä tekijänä, koska se usein lisää ekosysteemin vakautta (Mönkkönen & Kuuluvainen 2006, 190–192).

PANARKIA – KAHDEN JÄRJESTELMÄN VUOROVAIKUTUS

Järjestelmille on ominaista, että ne ovat vuorovaikutuksessa ympäristönsä muiden järjestelmien kanssa. Vuorovaikutus määrittää järjestelmien keskinäisiä suhteita siten, että hierarkiassa ylemmän tason järjestelmien vaikutukset eivät suuntaudu yksisuuntaisesti ylhäältä alaspäin, vaan myös pienemmän skaalan järjestelmät vaikuttavat ylemmän tason järjestelmien kehitykseen. Järjestelmät vaikuttavat toisiinsa ja toistensa kehitysdynamiikkaan niiden sopeutumissyklien välisten kytkösten kautta. Holling ym. (2002, 72–77) kuvaavat kahden järjestelmän sopeutumissyklien vuorovaikutteista suhdetta *panarkian* käsitteellä. Panarkia sisältää kaksi järjestelmien uusiutumiskykyyn vaikuttavaa vaikutuskanavaa. Ylemmän tason kypsän vaiheen saavuttanut järjestelmä pyrkii usein ohjaamaan pienen mittakaavan järjestelmien kehitystä ja kasvua. Esimerkiksi hallitus pyrkii kuntien kaavoituspolitiikkaa ja maankäyttöä ohjaavilla laeilla ja ohjeillaan vaikuttamaan haja-asutusalueen asutusrakenteeseen. Toisaalta pienemmän skaalan järjestelmä voi vaikuttaa itseään suuremman järjestelmän kehitykseen.

Systeemiteoreettisen ajattelun mukaan järjestelmien muutos voi olla lähtöisin systeemin sisältä tai sen ulkopuolelta. Muutoksen toteutuminen on osin satunnaista ja ohjautuu järjestelmän ympäristöstä tulevan palautteen perusteella siten, että järjestelmä pyrkii varmistamaan jatkuvuutensa ja olemassaolonsa perustan (Juppo 2007, 13; Berkes ym. 2002, 145). Ympäristöstä saamansa palautteen avulla ekosysteemit pyrkivät korjaamaan toimintaansa ja toimimaan itseohjautuvasti (Maturana & Varela 1980, 112–124). Sosiaalisissa järjestelmissä toiminnan itseohjautuvuus liitetään usein toimijoiden väliseen sosiaaliseen oppimiseen.

LUONNONVARAPOLITIikka JA SOSIOEKOLOGISTEN JÄRJESTELMIEN RESILIENSSI

Vaikka resilienssin tutkimus on lähtenyt liikkeelle paljolti luonnontieteistä, erityisesti ekologiasta, on kiinnostus resilienssiajattelua kohtaan voimistunut viimeisen kymmenen vuoden aikana myös luonnonvarapolitiikan tutkijoiden keskuudessa (esim. Levin ym. 1998, 233; Manyena 2006, 433–435; kuva 1). Resilienssiajattelussa luonnonvarapolitiikka määrittyy luonnon resurssien käyttöä ja niihin liittyviä toiminnan ohjausmekanismeja laaja-alaisempana käsitteenä (esim. Berkes 2004). Sosiaalisten ja ekologisten järjestelmien ajatellaan

toimivan tiiviissä vuorovaikutuksessa, minkä vuoksi luonnonvarapolitiikan kestävyys tai kestävämyys muodostaa sosioekologisen järjestelmän uusiutumiskyvyn kannalta keskeisen tutkimusalueen (Walker & Salt 2006, 150–151). Tällöin luonnonvarapolitiikkaa ei tule tarkastella erillisenä toimintapolitiikkana, vaan se nähdään sosioekologisiin järjestelmiin kiinteästi sidoksissa olevana avoimena toimintakenttänä, jossa järjestelmän uusiutumiskykyä ylläpitävät ja uusintavat mekanismit rakentuvat.

Sapouzaniki (2007, 275) sekä Walker ja Salt (2006, 9) pitävät järjestelmien jatkuvuuden tutkimuksen avainkysymyksinä sosioekologisten järjestelmien uusiutumiskykyyn vaikuttavien tekijöiden määrittämistä ja sitä, miten resilienssiä voidaan käytännössä ylläpitää ja vahvistaa. Armitagen ja Johnsonin (2006) mukaan uusiutumiskykyä ylläpitävä politiikka ei voi kohdistua pelkästään paikallisiin kysymyksiin. Resilienssipolitiikan avulla on kyettävä luomaan uusia eri skaalojen välisiä institutionaalisia kytkentöjä ja yhteyksiä. Lisäksi on tärkeää pohtia myös sitä, miten ja mihin toimijaryhmiin uusiutumiskykyä lisäävien toimien ajatellaan kohdistuvan ja verrata tätä kyseessä olevan toimintapolitiikan todellisiin vaikutuksiin. Tätä kysymystä pyritään jäljempänä avaamaan kirjamme artikkeleissa Itä-Suomen osalta.

EKOSYSTEEMIEN JA SOSIAALISTEN JÄRJESTELMIEN ERITYISYYS

Resilienssiajattelun käsitteelliseen viitekehukseen perustuvilla tutkimuksilla on luonteenomaista keskittyminen paikallisiin tapaustutkimuksiin (Berkes & Folke 2000; Gibson ym. 2000; Walker & Salt 2006). Nämä kohdistuvat usein empiirisesti mitattavissa oleviin ja alueellisesti rajattuihin ekosysteemeihin ja niihin kytkeytyviin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Tällöin yhteiskunnallista toimintajärjestelmää tavallaan määritellään ekosysteemeistä käsin. Oma väitteemme on, että alan tutkimusta voisi viedä eteenpäin sosioekologisten järjestelmien tarkasteleminen sellaisten rajausten läpi, joissa tarkasteltavan kohteen rajausten määrittelyt perustuisivat sosioekologisiin järjestelmiin kytkeytyvien yhteiskunnallisten rakenteiden ja toimijoiden keskinäisten valta-, vuorovaikutus- ja riippuvuussuhteiden analyysiin.

Sosioekologisia järjestelmiä tarkasteltaessa täytyy lähtökohtaisesti ottaa kantaa siihen, millaisista aineksista järjestelmät muodostuvat. Koska käsillä oleva tutkimus painottuu sosioekologisten järjestelmien yhteiskunnallisen osan jäsentämiseen, pohdimme seuraavaksi yhteiskunnallisen järjestelmän olemusta. Yhteiskunnalliset järjestelmät ovat jo pitkään olleet yhteiskuntatieteellisen teoretisoinnin kohteena. Sosiologiassa niiden olemusta pohtineita teoreetikoita ovat olleet muiden muassa Niklas Luhman (2003), Loet Leyersdorf (2002) ja Talcott Parsons (1991). Parsons määrittelee sosiaalisen järjestelmän niin pitkään yhdessä toimineen ryhmän muodostamaksi kokonaisuudeksi, että sille on ajan myötä muotoutunut yhteisiä normeja, käsityksiä tai toimintarutiineja. Nämä yhtenäistävät järjestelmän toimintaa sekä vakiinnuttavat valtarakenteita ja käytettävissä

olevaa resurssien allokaatiota ryhmän jäsenten kesken. Parsonsien mukaan sosiaalisille järjestelmille olisi ominaista, ettei niiden yhtäkään osaa voida muuttaa ilman, että sillä olisi vaikutuksia koko järjestelmään tai sen osiin.

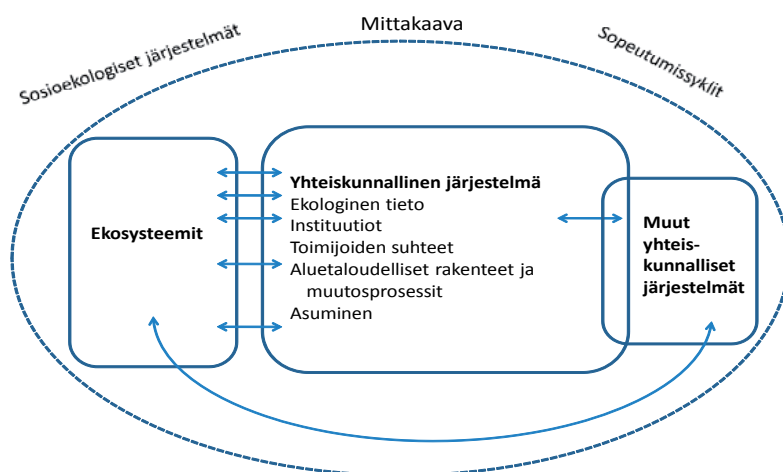
Sosiaaliset järjestelmät muistuttavat ekosysteemejä siinä suhteessa, että kohdatessaan häiriön niiden on kyettävä kehittämään sellaisia mekanismeja, joiden avulla ne kykenevät uusiutumaan, sopeutumaan ja rakentamaan järjestelmän osien välille uusia yhteyksiä. Ekologinen tieto on ollut keskeinen resilienssitutkimuksen lähtökohta, jonka perusteella yhteiskunnalliset instituutiot tulisi muokata paremmin ekosysteemien toimintakyvyn edellytyksiä huomioon ottaen.

Berkes ja Folke (2002) korostavat sosioekologisia järjestelmiä koskevien taustatutkimusten osalta kahta kysymystä. Ensimmäinen koskee sitä, kuinka paikallinen sosiaalinen järjestelmä on onnistunut kehittämään *ekologiseen tietoon perustuvia toimintoja ja suunnittelukäytäntöjä sekä niiden taustalla vaikuttavia sosiaalisia mekanismeja*, jotka auttavat sitä mukautumaan ekosysteemien kehitysdynamiikkaan. Toinen kysymys koskee sitä, *kuinka instituutiot sopeutuvat paikallisten ekosysteemien ominaispiirteisiin ja toimintoihin*. On kuitenkin tärkeää huomata, että yhteiskunnassa toimijoiden väliset valtasuhteet ja ristiriidat kuuluvat olennaisina osina järjestelmän toimintaan. Ne ilmenevät ja vaikuttavat yhteiskunnan toiminnassa tavalla, joka ei ole yleistettävissä ekosysteemiin (Swanström 2007). Siinä missä aika ja tila ovat tärkeimpiä ekosysteemien muutokseen vaikuttavia tekijöitä, sosiaalisille järjestelmille on näiden tekijöiden lisäksi keskeistä erilaisten merkitysrakenteiden olemassaolo (Westley ym. 2002, 108). Sosiaalisia järjestelmiä ja ekosysteemejä erottavaksi tekijäksi on myös mainittu kehityksen aikajänne. Sosiaalisten järjestelmien kehitys ja uudelleen organisoituminen vaihtelee muutamasta vuodesta joihinkin vuosisatoihin, mutta ekosysteemien vähittäinen sopeutuminen voi kestää vuosisadoista kymmeniin tuhansiin vuosiin (Hanski 2006, 42).

Sosioekologisia järjestelmiä koskevassa kirjallisuudessa yhteiskunnallinen järjestelmä on lisäksi määritelty muun muassa siten, että ne koostuisivat omistusoikeuksista, maan ja resurssien hallintaoikeusjärjestelmästä, ympäristöä ja resursseja koskevasta tietojärjestelmästä, sekä näitä koskevasta maailmankuvista ja etiikasta (Berkes & Folke 2000). Tällaisessa asetelmassa instituutiot saavat tutkimuksessa keskeisen aseman. Toisin sanoen yhteiskuntaa tutkittaessa tutkitaan instituutioita, joista yhtenä tärkeimmistä pidetään omistusta (McKean 2000; Berkes & Folke 2003). Esimerkiksi Berkes ja Folke (2003) näkevät oleellisina seikkoina omistusoikeuksien jakautumista määrittävät ja säätelevät instituutiot.

Omistuksellisen instituution merkitystä ei voi kieltää Itä-Suomenkaan luonnonvarojen käytössä. Metsien omistus on ollut pitkään oleellisen tärkeä alueellinen instituutio. Myös kaivannaisten ja maa-aineksen hyödyntäminen on viime vuosina herättänyt keskustelua. Tässä tutkimuksessa hypoteesina kuitenkin on, että on tärkeää kohdistaa huomio muihinkin tapoihin jäsentää yhteiskunnan suhdetta luonnonvaroihin kuin pelkästään instituutiot. Samoin esimerkiksi tiedon rinnalle voitaisiin varmasti lisätä ympäristöä koskevat arvostukset.

Tärkeitä ovat esimerkiksi toimijat, aluetaloudelliset rakenteet sekä asumiseen liittyvät preferenssit. Näiden avulla voidaan saada hienojakoisempi kuva siitä, miten luonnonvaroja pyritään hyödyntämään. Kuvassa 2 on esitetty kehikko, jonka läpi voidaan tarkastella luontoa edustavien järjestelmien ja yhteiskunnallisten järjestelmien vuorovaikutusta yhteiskuntatieteiden näkökulmasta.

Kuva 2. Sosioekologinen järjestelmä yhteiskuntatieteen näkökulmasta

UUSIUTUMISKYVYN HAVAINNOINTI

Resilienssin käsitteelle annetut erilaiset tulkinnat ovat sidoksissa moniin lähikäsitteisiin, kuten järjestelmien haavoittuvuus (*vulnerability*), muuntuvuus (*transformability*), sopeutumiskyky (*adaptive capacity*) ja herkkyys (*sensitivity*) (Fiksel 2003, 5330–5332; Smit & Wandel 2006, 283–285). Resilienssille ei ole toistaiseksi vakiintunut suomenkielessä yksiselitteistä vastinetta, ja sopivan käännöksen valinta riippuukin resilienssin määritelmästä. Olemme päätyneet käyttämään suomenkielistä vastinetta uusiutumiskyky. Se kuvaa tilannetta, jossa järjestelmä reagoi kohtaamaansa ulkopuoliseen häiriöön muuttamalla niin, että pystyy kuitenkin säilyttämään itsensä samana järjestelmänä. Osa lukijoista voi vieroksuja käyttämäämme uusiutumiskyvyn käsitettä. Esimerkiksi edellä käsitelty C.S. Hollingin (1973, 2001) määritelmä on luonteeltaan eteenpäin katsova ja ennakoiva, minkä vuoksi se edellyttää järjestelmältä kykyä uuden oppimiseen ja rakenteiden sopeuttamiseen. Foster (2007) tarkentaa resilienssin käsitettä jakamalla sen varautuvaan (*preparatory*) ja toiminnalliseen (*performance*) osaan. Näistä ensin mainittu vastaa pitkälti omaksumaamme uusiutumiskyvyn määritelmää ja jälkimmäinen on lähellä edellä käsiteltyä palautuvuutta.

Miten voimme ennalta tietää, onko jokin tietty järjestelmä uusiutumiskykyinen? Järjestelmän uusiutumiskykyyn voidaan katsoa vaikuttavan useiden erilaisten seikkojen. On esitetty, että keskeinen järjestelmän uusiutumiskykyyn vaikuttava piirre on järjestelmän monimuotoisuus. Monimuotoisuuden tärkeys on tullut empiirisissä tutkimuksissa esille biodiversiteetin merkityksessä ekosysteemien resilienssille (Folke 2006, 257–258), mutta ei ole vaikea kuvitella monimuotoisuuden merkitystä esimerkiksi alue- tai paikallistalouden kyvyille reagoida ulkoisiin sysäyksiin. Esimerkiksi sosiaalisen uusiutumiskykyyn voidaan ajatella lisääntyvän, jos tukea tarvitsevilla toimijoilla on mahdollisuus hyödyntää erityyppisiä julkisen sektorin, kansalaisjärjestöjen tai muiden organisaatioiden ylläpitämiä tukijärjestelmiä. Sosiaalisen uusiutumisen kannalta keskeistä on myös se kuinka hyvin kansalaiset tuntevat kuuluvansa johonkin yhteisöön tai kuinka laajoja heidän omat sosiaaliset verkostonsa ovat (Beratan ym. 2004, 182). Yleisellä tasolla Holling (2000) nimeää seuraavat sosioekologisen järjestelmän ominaisuudet häiriöstä toipumisen kannalta tärkeiksi: (1) muutoksen kannalta haitallisten rajoitteiden sekä muutosta hidastavien tekijöiden identifiointi; (2) kehityksen perustana olevan ajan myötä kertyneen kokemusvarannon suojeleminen; (3) kyky edistää innovaatioita ja tutkia niiden epävarmoja kokemuksia tavalla, josta ei synny yksilökohtaisia menetyksiä tai taloudellisia tappioita; (4) kyky rohkaista sellaisten hankkeiden syntymistä ja uusiutumista, jotka kehittävät ihmisten kykyä toimia muutostilanteissa ja edistävät uusien tulolähteiden syntyä; (5) kyky rohkaista toimijoita laajentamaan muutokseen kohdistuvaa ymmärrystä ja kehittämään kommunikointikykyään kansalaisten, hallinto-organisaatioiden sekä liike-elämän toimijoiden välillä.

Fiksellin (2006, 20) ja Berkesin (2000, 15) mukaan uusiutumiskykyinen järjestelmä kykenee säätelemään monimuotoisuuttaan ja luomaan vaihtoehtoisia toiminnan tapoja kuitenkin ylittämättä järjestelmän toiminnan kriittisiä rajoja. Sosioekologisissa järjestelmissä nämä tarkoittavat viime kädessä ekosysteemien jatkuvuutta ylläpitäviä prosesseja ja rakenteita kuten fotosynteesiä tai tietyn lajin säilymisen kannalta riittävän laajoja elinympäristöjä. On myös huomattava, että suurissa ja hajautuneissa järjestelmissä jo pienetkin haitalliset muutokset voivat pitkän ajan kuluessa kumuloitua vaikutuksiksi, jotka heikentävät olennaisesti sosioekologisen järjestelmän resilienssiä. Tällaisten riskitekijöiden ennakoiminen ja niiden vaikutuksiin varautuminen edellyttää järjestelmältä oppimiskykyä, valmiutta muuttaa vakiintuneita toimintatapojaan sekä valmiuksia uudistaa edellä mainittuja tekijöitä sääteleviä rakenteita (Gunderson 2000; Folke 2006).

On selvää, että uusiutumiskykyyn tarkempi analyysi edellyttää käsitteen operationalisointia. Järjestelmän uusiutumiskykyyn määrittämiseksi voitaisiin määritellä avaintekijöitä, joita tarkastelemalla järjestelmän muutokset voidaan havaita. Adger (2000, 355) nimeää kolme keskeistä uusiutumiskykyyn vaikuttavaa avaintekijää: taloudellinen kasvu ja eri väestöryhmien tulonjaon tasaisuus; ympäristön muutokset, jotka voivat ajan myötä johtaa yksipuoliseen riippuvuuteen jostakin yksittäisestä resurssista; sekä kehityksen vakaus, erityisesti suhteessa ihmisten toimentulolähteisiin ja elinkeinoihin. Taloustieteellisessä tutkimuk-

nessa taloudellinen kasvu on liitetty instituutioiden ja sosiaalisen infrastruktuurin kehitykseen. Sosiaalisten järjestelmien vakaus on omiaan luomaan edellytyksiä kasvun edellyttämille innovaatioille ja tekniselle kehitykselle. Adger (emt.) korostaa kehityksen vakauden merkitystä resilienssiä luovana tekijänä. Hänen mukaansa taloustieteellisessä tutkimuksessa on enenevässä määrin ryhdytty pitämään toimijoiden varallisuuden tasaista jakautumista kasvua edistävänä tekijänä. Resilienssijattelun kannalta ajatus on kiinnostava, koska se suuntaa tutkimuksellista mielenkiintoa toimijoiden välisten suhteiden ja aika- ja aluemittakaavojen merkityksen tutkimukseen. Resilienssijattelussa on korostettu järjestelmien jatkuvaa muutosta, mutta järjestelmien vakaan uusiutumisen kannalta keskeiseksi näyttäisi nousevan kysymys siitä, kuinka järjestelmät kykenevät jatkuvassa muutoksessa tuottamaan vakauttavia sosiaalisia mekanismeja ja -rakenteita. Nämä eivät käynnisty itsestään ja niiden käynnistyminen vaatii Potschinin ja Haines-Youngin (2006) mukaan erityisiä kannusterakenteita, jotka voidaan resilienssijattelun näkökulmasta tulkita pikemminkin toimijoiden sopeutumiskykyä edistäviksi *resilienssimekanismeiksi*.

Yhtenä uusiutumiskyvyn indikaattorina voisi toimia se, kuinka vakaina tietyn alueen luonnonkäyttömuodot ovat säilyneet pitkällä aikavälillä tai ovatko ne ajan myötä muuntuneet ja erilaistuneet. Voidaan esimerkiksi kysyä missä määrin pitkään jatkunut teollinen metsänkäyttö on Itä-Suomessa muuntumassa jälkitekiteolliseksi. Teollinen metsän käyttö voidaan määritellä sellaiseksi, jossa metsäekosysteemien kehitystä pyritään ohjaamaan teolliseen käyttöön soveltuviksi. Jälkitekiteollisessa metsien käytössä voi olla kyse sellaisesta metsien hyödyntämisestä, jossa ekosysteemit muotoutuvat muiden arvojärjestelmien ohjaamina.

YHDYSKUNTIEN LUONNONVARARIIPPUVUUDEN ERI MUODOT

Uusiutumiskyvyn tutkimuksessa joudutaan ottamaan kantaa siihen, miten määrittävät ne yhteisöt jotka luonnonvaroja hyödyntävät. Alueen, yhdyskunnan ja yhteisön rajaamisen ongelmallisuus on tunnistettu yleisemminkin kirjallisuudessa (Amin 2004; Staehli 2008). Emme hahmota yhdyskuntia sisältä päin rajatuina kokonaisuuksina, vaan analysoimme niitä pikemminkin sosioekonomisen järjestelmän kehitysvaiheiden tuottamina avoimina rakenteina ja prosesseina. Itä-Suomessa monet yhdyskunnat ovat syntyneet jonkin luonnonvaran hyödyntämisen seurauksena. Yhdyskuntien muotoutumisen kannalta keskeisiä tekijöitä ovat olleet myös globaalin kaupankäynnin ja ajan myötä muuttuvien luonnonvarojen käyttötarpeiden vaikutukset. Tämän kehityksen historia ulottuu useiden satojen vuosien taakse (Hayter ym. 2003).

Millainen on pohjimmiltaan itäsuomalaisten resurssiyhdyskuntien luonnonvarariippuvuuden luonne ja mitkä tekijät sitä määrittävät? Monissa tutkimuksissa luonnonvarariippuvuudella viitataan usein sellaisiin yhdyskuntiin, joissa riippuvuus paikallisista luonnonvaroista on jotenkin välitöntä (esim. Barnett & Adger 2007). On kuitenkin huomattava, että Itä-Suomen tapauksessa riippu-

vuus on oleellisesti teollisuuden kautta välittyntä. Sosioekologisten järjestelmien tutkimukseen voi helposti hiipiä oletus, että on olemassa erillisiä esiteollista paikallista tietoa ja teollistuneen maailman tieteellistä tietoa (Berkes & Folke 2002a). Tämän tutkimuksen tutkimusalueella nämä kuitenkin yhdistyvät. Paikallinen ekosysteemejä koskeva tieto on teollisen yhteiskunnan rakenteissa jalostunutta tietoa.

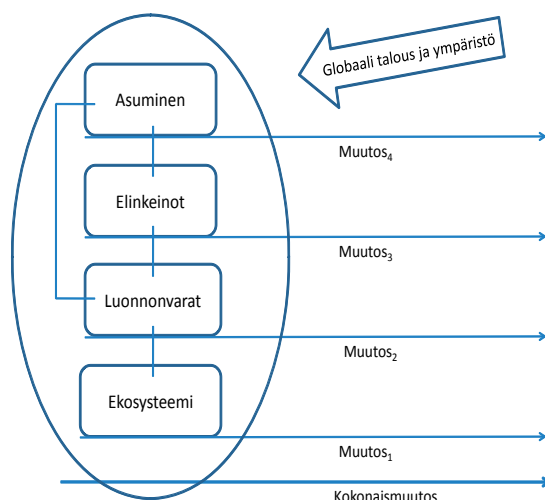
Eroa on myös sillä, puhutaanko teollisista ja jälkiteollisista metsistä vai teollisesta vai jälkiteollisesta metsän käytöstä. Ensin mainittu viittaa metsään esimerkiksi ekosysteeminä tai maisemana, jälkimmäinen taas ihmisen intentionaaliseen toimintaan metsässä. Metsäsektorin elinkeinorakenteen muutosta tutkineet Milbourne ym. (2008, 612–622) luonnehtivat muutosta jälkiteollisen metsänkäytön käsitteellä. Heidän mukaansa jälkiteollisten metsänkäytön elinkeinojen kehittyminen tapahtui Britanniassa alueellisesti monivaiheisina ja komplekseina muutoksina, joissa myös paikalliset kehityskulut erottuvat omaleimaisina ja eriytyvinä prosesseina. Teollisen metsänkäytön malli oli luonteeltaan maisemaa yksipuolistava, sillä yksinomaan puuntuotannollisia tavoitteita ajanut malli ei kyennyt ottamaan huomioon maisemallisia erityispiirteitä tai paikallisesti merkittäviä kulttuurihistoriallisia arvoja. Samalla teollisen metsänkäytön valtarakenne ehkäisi jälkiteollisten luonnonkäyttömuotojen rakentumiselle välttämättömän uuden toimintatilan muodostumista.

Periaatteellisella tasolla edellä mainitut metsänkäytön muodot sulkevat toisensa pois. Samalla tavalla voidaan tarkastella myös muita teollisuuden aloja. Tällöin tapahtumien kulku voi kuitenkin muodostua hyvin erilaiseksi. Esimerkiksi Itä-Suomen kaivosteollisuudessa malmivarojen ja kiviaineksen jälkiteollista käyttöä yleisempää näyttäisi tällä hetkellä olevan raaka-ainetenssiivinen uudelleenteollistuminen ja uusien kaivosten avaaminen. Sen sijaan että oletettaisiin, että muutos tapahtuisi äkillisenä sysäyksenä, voitaisiin lähteä siitä, että erilaiset kehityskulut tapahtuvat rinnakkain. Esimerkiksi sen sijaan, että metsien käyttö muuttuisi äkisti teollisesta jälkiteolliseksi jollain alueella, voi olla niin, että jälkiteolliseksi luokiteltavaa metsien käyttöä esiintyy paikallisesti teollisen metsien käytön välissä. Jos oletetaan, että erilaiset luonnonvaran käyttömuodot esiintyvät rinnakkain, voitaisiin ajatella että paikallistutkimus on ainakin osittainen vastaus uusiutumiskyvyn tutkimisen metodologiseen ongelmaan. Tästä huolimatta sosioekonomisiin järjestelmiin liittyy kysymys niiden spatiaalisuudesta. Jotta pystyttäisiin määrittelemään tutkittavaa järjestelmää, pitäisi tarkastella järjestelmän rajoja sekä vertikaalisesti (skaalat, mittakaava) että horisontaalisesti (territoriaalisuus).

SOSIOEKOLOGISEN JÄRJESTELMÄN RAKENNE JA UUSIUTUMISKYKY ITÄ-SUOMESSA

Seuraavaksi pohdimme tarkemmin sitä, minkälaisen muodon sosioekologisen järjestelmän uusiutumiskyvyn tutkimus voisi saada itäsuomalaisessa konteks-

tissa. Kuva 3 on skemaattinen kuva sosioekologisesta järjestelmästä. Se ei siis kuvaa minkään tietyn alueen tilannetta, vaan on käsitteellinen väline sosioekologisen järjestelmän resilienssiä koskevaan tutkimukseen. On tärkeää huomata, että tässä yhteydessä sosioekologinen järjestelmä ei määrity aluerajauksen kautta. Sen sijaan siihen kuuluvat osajärjestelmät rajautuvat eri tavoilla ja niihin liittyy suhteita muihin mittakaavoihin edellä kuvatun panarkian käsitteen mukaisesti.

Kuva 3. Sosioekologisen järjestelmän käsitteellinen jäsenyys käsillä olevassa tutkimuksessa

Sosioekologinen järjestelmä on aina abstraktio. Se voidaan määritellä eri tavoin tutkimuskohteesta ja tutkimusongelmasta riippuen. Toisin sanoen sen osiksi voi valikoitua erilaisilla määriteltyjä alajärjestelmiä. Sosioekologista järjestelmää voidaan jäsentää tarkastelemalla sen osajärjestelmiä. Yhteiskunnallinen järjestelmä on organisoitunut spatiaalisesti ainakin kahdella erilaisella tavalla. Territoriaalisesta organisoitumisesta on esimerkkinä kunta. Verkostomaisesta organisoitumisesta puolestaan voidaan mainita yritykset. Yrityksillä toki on myös territoriaalista organisoitumista, mikä tulee ilmi myös luonnonvarojen hyödyntämisessä.

Tässä tapauksessa sosioekologinen järjestelmä määritellään siten, että se koostuu neljästä osasta: ekosysteemi, luonnonvarojen hyödyntäminen, elinkeinot ja asuminen. Lähtökohdana tässä mallissa on ekosysteemi, joka luo edellytyksiä ihmistoiminnoille. Vaikka ihminen toimintoineen on tietysti osa ekosysteemejä laajassa mielessä, voidaan ekosysteemien ja ihmistoimintojen suhdetta hakea myös toista kautta. Ekosysteemi linkittyy ihmistoimintoihin luonnonvaroina, ja ihmistoiminnot pyrkivät hakemaan hyötyjä (joita voidaan kutsua myös ekosysteemipalveluiksi) ekosysteemistä. Ekosysteemin tarjonnasta valikoituu

luonnonvaraksi joku hyödynnettävä asia, esimerkiksi puu- tai viljakasvilaji¹. Luonnonvara on siis hyödynnettävä osa ekosysteemiä. Myös visuaalisesti havainnoitava maisema luetaan maantieteen tutkimustraditioissa luonnonvaroihin (esim. Hagget 1983, 200). Luonnonvarojen hyödyntäminen kytkee yhteen ekosysteemin ja yhteiskunnallisen järjestelmän (vrt. Adger 2000). Kolmantena alajärjestelmänä kaaviossa on elinkeinot, jotka perustuvat luonnonvarojen hyödyntämiseen. Neljäntenä sosioekologisen järjestelmän osana on asuminen, joka on lähtökohtaisesti olemassa elinkeinon seurauksena. Toisaalta asumisen olemassaolo luo paineita elinkeinon järjestämiseen. Kutakin näistä neljästä sosioekologisen järjestelmän osasta voidaan tarkastella lähemmin tarkempien käsitteiden avulla.

Näitä sosioekologisen järjestelmän osia yhdistävät instituutiot (vrt. Adger 2000). Esimerkiksi elinkeinon ja luonnonvarojen käytön suhde määrittynyt luonnonvarojen omistus- ja hallintainstituutioiden suomissa kehyksissä. Metsien käyttöä ja maataloutta voidaan käyttää yksinkertaistettuina esimerkkeinä siitä, miten yhteiskunnallinen järjestelmä on sidoksissa ekosysteemiin. 1900-luvun metsätaloudessa metsäekosysteemi alistettiin teollisen metsänkäytön mallien mukaiselle metsänhoidolle siten, että metsäekosysteemistä muokattiin halutunlainen kokonaisuus (vrt. Kotilainen & Rytteri 2010). Tämä tapahtui erityisesti suosimalla tiettyjä puulajeja ja estämällä joidenkin prosessien – metsäpalot, puuaineksen lahoaminen – tapahtuminen metsäekosysteemissä. Tämän seurauksena metsät ovat sekä ekosysteeminä että näkyvänä maisemana väistämättä sidoksissa näihin käytäntöihin sukkessiokierron mukaisesti senkin jälkeen, kun niistä mahdollisesti luovuttaisiin. Kun tällaista yhteiskunnallisekologista järjestelmää kohtaa johonkin alajärjestelmään liittyvä ulkopuolinen häiriötekijä, joutuu järjestelmä kokonaisuutena reagoimaan tilanteeseen. Jos esimerkiksi jokin elinkeino, vaikkapa metsäteollisuus, kohtaa toiminnassaan vaikeuksia, joudutaan kokonaisjärjestelmän sopeutumista pohdittaessa ottamaan huomioon muiden osajärjestelmien mahdollisuus sopeutua tilanteeseen. Niinpä metsien hyödyntämisessä täytyy huomioida metsäekosysteemin tila ja sen muutosnopeus. Metsänkäytön historian takia metsämaisema on kiinnitetty tiettyyn lähtökohtaan useiksi kymmeniksi vuosiksi. Tämä asetelma muistuttaa Folken (2006) mainitsemaa ekologisen resilienssitutkimuksen esimerkkiä, jossa erilaisissa ajallisissa mittakaavoissa vaikuttavien tekijöiden huomiointi on oleellista järjestelmän kokonaisuuden toiminnan ymmärtämiselle.

Monissa tutkimuksissa on lähdetty sellaisesta ekosysteemilähtöisestä tarkastelusta, jossa ekosysteemin muutokset aiheuttavat koko sosioekologisen järjestelmän muutoksen (Berkes ym. 2002). Kirjamme artikkeleissa ei varsinaisesti tarkastella ekologista kriisiä, joka johtaisi sosioekologisen järjestelmän muutokseen. Muutospaineet koskevat enemminkin sosioekologista järjestelmää kokonaisuutena. Keskiössä on luonnonvarojen hyödyntäminen, minkä vaikutus näkyy paitsi ekosysteemeissä myös sosioekologisten järjestelmien yhteiskunnallisessa puolessa, toisin sanoen elinkeinoissa ja asumisessa. Sosioekologisen

1 Luonnonvara voi olla myös eloton osa luontoa uusiutumattomana luonnonvarana.

järjestelmän kokonaisuuden osalta vaikutukset ilmenevät siten, että luonnonvarojen hyödyntäminen yhdellä tavalla on johtanut tilanteisiin, jossa ulkopuolinen häiriötekijä, esimerkiksi maailmantalouden muutokset, vaikuttavat mahdollisuuksiin jatkaa luonnonvaran hyödyntämistä entisellä tavalla. Kyse ei siis ole luonnonkatastrofin vaikutuksesta sosioekologisen järjestelmän toimintakykyyn, vaan luonnonvarayhdyskuntien kyvystä muuttaa institutionaalista sitoutumistaan tietynlaiseen luonnonvaran käyttöön. Kun myös ekosysteemi on muokattu halutunlaiseksi, ei sen muuttaminen toisenlaiseksi toisenlaiseen käyttöön välttämättä onnistu helposti lyhyessä ajassa. Luonnonvarayhdyskuntien toimintaympäristöstä välittyvät muutokset vaativat yhdyskunnalta reagointikykyä. Pitkän ajan kuluessa rakentuneet luonnonvaraperusteiset instituutiot ovat jo sinänsä tiivistä kytkettyneitä järjestelmiä, joiden muutosherkkyys voi uudessa tilanteessa osoittautua heikoksi. Tämä voi heijastua luonnonvarayhdyskunnan muille toiminnallisille sektoreille ja tehdä siitä haavoittuvan.

Tästä huolimatta lähtökohtana on, että järjestelmät muuttuvat koko ajan. Muutosta tapahtuu eri mittakaavoissa sekä ajallisesti että tilallisesti. Oleellista on huomata, että järjestelmän eri osilla voi olla erilaisia aikaskaaloja muutoksissaan (vrt. Folke 2006). Muutos voi olla seurausta sellaisista reaktioista, joihin toimijat ryhtyvät suhteessa ulkoisiin ärsykkeisiin. Keskeiseksi tutkimuskysymykseksi muotoutuu mitä ja minkälaisia ovat ne yhteiskunnalliset prosessit, joiden avulla pyritään sosioekologisen järjestelmän uusiutumiskykyyn? Tällainen muotoilu viittaa aktiiviseen toimintaan. Tässä tulee esille toimijoiden rooli. Tavoitteena on kiinnittää huomio niihin yhteiskunnallisiin reaktioihin, joita syntyy suhteessa sosioekologisen järjestelmän muutoksiin, muutospaineisiin ja uhkiin.

PÄÄTELMIÄ

Hahmotamme Itä-Suomen luonnonvarojen käytön sosioekologista järjestelmää luonnonvarojen käytön toimijoiden, julkisen sektorin toimintapolitiikoiden ja ylipaikallisten vuorovaikutussuhteiden muovaamana avoimena järjestelmänä, jolla on ollut keskeinen merkitys paikallisen toimeentuloperustan ja luonnonympäristöjen kehitykseen, mutta joka samalla on ollut avoin kansallisten ja globaalien järjestelmien vaikutuksille (Musters ym. 1998, 344–348). Sosioekologisten järjestelmien panarkiset suhteet tarkoittavat sitä, että eri mittakaavaisten järjestelmien sopeutumissyklit vaikuttavat toisiinsa. Swanstrom (2008) korostaa, että kompleksisissa ja toisiinsa kietoutuneissa järjestelmissä nopeat panarkisille vaikutuksille reagointikykyiset hajautuneet rakenteet ovat järjestelmien sopeutumisen ja uusiutumisen avaintekijöitä.

Empiirisen tutkimuksen lähestymistapaan vaikuttaa oleellisesti se, miten resilienssi lopulta määritellään. Jos resilienssi määritellään uusiutumiskykyksi (Gunderson ja Holling 2002; Manyena 2006), täytyisi tutkimuksessa selvittää niitä tilanteita, joissa uusiutumisen mahdollistavia piirteitä esiintyy. Yksi tällainen mahdollisuus voi olla luonnonvarojen käytön muotojen suhteellisten osuuksien

muutokset. Osuvassa määritelmässään Manyena (2006, 446) ehdottaa, että resilienssi voitaisiin ymmärtää järjestelmän, yhteisön tai yhteiskunnan sellaisena sisäisenä kapasiteettina reagoida shokkiin tai stressiin, joka auttaa sopeutumaan ja selviytymään muuttamalla kyseessä olevan järjestelmän, yhteisön tai yhteiskunnan epäolennaisia ominaisuuksia ja rakentamaan itsensä uudelleen. Kiinnostavaa tässä määritelmässä on muun ohessa huomata jako järjestelmän, yhteisön ja yhteiskunnan oleellisiin ja epäoleellisiin ominaisuuksiin. Tämä jako auttaa määrittelemään järjestelmää oleellisten ominaisuuksien mukaan myös järjestelmän muuttuessa. Resilienssi voidaan tässä tutkimuksessa määritellä sellaiseksi positiiviseksi reaktioksi ulkopuoliseen häiriöön sekä tästä reaktiosta seuraavaksi muutokseksi järjestelmän sisällä, joka edesauttaa järjestelmän säilymistä.

Mitchell (2004) ja Swanstrom (2008) erottavat toisistaan teoreettiset ja käsitteelliset viitekehykset erityyppisiä tutkimusotteita erottelevina tekijöinä. Teoreettinen viitekehys ohjaa tutkimusotetta yleistykseen ja järjestelmien toimintaan viittaavien tutkimushypoteesien määrälliseen testaamiseen. Käsitteellinen viitekehys muodostaa tällaiselle luonnontieteissä yleiselle tutkimusotteelle vastakkaisen lähestymistavan, jossa keskeistä on määritellä järjestelemien kehityksen kannalta keskeisiä tekijöitä ja arvioida niiden välisiä suhteita. Suhtaudumme resilienssiajatteluun käsitteellisenä viitekehyksenä, joka muodostaa tutkimuksemme lähtökohdan Itä-Suomen luonnonvarojen käytön sosioekologisen järjestelmän analyysille.

Sosioekologisen järjestelmän resilienssin tutkiminen edellä kuvatusta näkökulmasta avaa uusia mahdollisuuksia. Taloustieteen käsitteisiin kuuluva polkuriippuvuus (Liebowitz & Margolis 1995; North 2005; Martin & Sunley 2006) voitaisiin täten tulkita resilienssin vastakohtaksi, uusiutumiskyvyttömyydeksi. Mahdollisia kehitysuria tai -polkuja on kuitenkin useita erilaisia, ja järjestelmään kohdistuva paine voi muuttaa kehitystä uralta toiselle. Tällaisen muutoksen ymmärtämiseksi sosiaalisen järjestelmän uusiutumiskyvyn tulkintoja voitaisiin hakea myös refleksiivisyyden käsitteestä. Tällöin voidaan lähteä siitä, että järjestelmän piirissä pystytään tekemään arvioita tulevista haitallisista tilanteista ja varautumaan niihin järjestelmän epäolennaisia ominaisuuksia muuttamalla. Esimerkiksi luonnonvaroihin perustuvien tuotteiden maailmanmarkkinahinnoissa tapahtuvat muutokset voivat johtaa paikallisesti elinkeinojen keskinäisten valta-asemien muutoksiin. Polun tai uran muuttuminen voi johtua äkillisestä sysäyksestä, mutta se voi olla myös vähitellen, hitaasti, vaikuttavien prosessien tulosta. Kaiken kaikkiaan resilienssi on siis järjestelmän luonteeseen oleellisesti kuuluva ominaisuus; lähtökohtaisesti voidaan olettaa, että järjestelmät ovat resiliентtejä, uusiutumiskykyisiä, sillä jo niiden syntyminen on edellyttänyt tiettyä vastustus- ja sopeutumiskykyä ulkoisten häiriötekijöiden edessä.

Luonnonvarariippuvaisuuden muutos, asuminen ja yhdyskunnan elinvoimaisuus

JUKKA KORHONEN JA JAANA PASANEN

Ihmisen toiminta vaikuttaa monin tavoin hänen sosiaaliseen ja fyysiseen ympäristöönsä. Vastaavasti toimintaympäristö suuntaa ja määrittää ihmisen toiminnan tavoitteita, muotoja ja vaikutuksia (vrt. ympäristösuhteesta Jaana Pasanen tässä teoksessa). Tätä sidonnaisuuden taustaa vasten on luontevaa, että ihmisen sosiaaliset ja luonnon ekologiset järjestelmät on usein nähty hyvin kiinteästi toisiinsa kytkeytyneitä – jopa niin kiinteästi ja niin monin sidoksin, että niiden tutkimista erillisinä ei ole pidetty mielekkäänä (esim. Berkes & Folke 2002).

Kuitenkin, kuten Ilkka Eisto ja Juha Kotilainen (tässä teoksessa) toteavat, näkemyksestä on kuitenkin usein seurannut se, että sosiaalisten järjestelmien ja ekosysteemien muodostama kokonaisuutta, sosioekologista järjestelmää ja sen dynamiikkaa, on tarkasteltu paljon ekosysteemeistä eli alueellisesti rajautuneista empiirisesti mitattavissa olevista luonnonjärjestelmistä ja niihin välittömästi liittyvistä yhteiskunnallisista kysymyksistä käsin. Tällöin laaja-alaisempi yhteiskunnallinen ja yhteiskuntatieteellinen näkökulma on usein jäänyt joko vähemmälle huomiolle tai tarkastelutasoiltaan suppeammaksi.

Yhteiskuntatieteellisen tiedontuottamisen näkökulmasta kyseessä on ollut selkeä puute. Sitä ympäristötietoisuuden kasvun myötä vilkastunut keskustelu sosiaalisten ja ekologisten järjestelmien suhteesta ja niiden keskinäisen vuorovaikutuksen luonteesta on ollut korjaamassa kannustamalla kehittämään menetelmiä, joilla kyseistä suhdetta voitaisiin kattavammin ja monipuolisemmin kuvata ja analysoida. Tämän kehityksen myötä sosiaalisia ja ekologisia järjestelmiä on mahdollista yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa analysoida paremmin jatkuvassa vuorovaikutuksessa olevina vaikkakin silti yhä toisistaan erillisinä.

Käsillä olevan artikkelin tavoitteena on osaltaan täydentää teoksen alkujaksossa jäsenneltyä teoreettista viitekehystä tutkimuskokonaisuudelle, jossa tarkastellaan luonnonvarariippuvaisuuden muuttumisen heijastumista yhdyskuntien elinvoimaisuuteen ja niiden asukkaiden arkeen, erityisesti asumiseen. Yhteisenä nimittäjänä kyseisille yhdyskunnille on sisällöllisesti ja ajallisesti väljästi määritelty elinkeinorakenteen luonnonvaraperustaisuus. Tämän artikkelin teoreettisena lähtökohtana on, että kyseisten yhdyskuntien tutkimuksen tulisi

perustua järjestelmiin kytkeytyvien monikerroksisten yhteiskunnallisten rakenteiden ja toimijoiden valta-, vuorovaikutus- ja riippuvuussuhteiden analyysia. Näkemys on osaltaan linjaamassa sitä, millaista sosiaalisten järjestelmien ja ekosysteemien vuorovaikutuksen ja uusiutumisen tarkastelu yhteiskunnallisesta järjestelmästä käsin yhteiskuntatieteiden omia tutkimusmenetelmiä käyttäen voi olla. Kyse ei kuitenkaan ole pyrkimyksestä korvata jokin tutkimusote toisella vaan käytettävissä olevan metodologisen välineistön täydentämisestä.

Sisällöllisesti luonnonvarariippuvaisuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä kaikkea luontoon ja luonnonvaroihin perustavaa ammattimaista elinkeinotoimintaa. Vakiintunutta laajempi määritelmä kattaa siis paitsi perinteisen maan-, metsä-, riista- ja kalatalouden ja kaivostoiminnan, myös luontoarvoihin perustuvan matkailun. Ajallisella väljyydellä puolestaan viitataan siihen, että kaikki tutkimuksessa tarkasteltavat yhdyskunnat eivät enää ole elinkeinorakenteeltaan luonnonvaraperustaisia tai ainakaan luonnonvarariippuvaisia sanan varsinaisessa merkityksessä mutta että ovat sitä vielä hiljattain olleet. Tämän vuoksi niistä siis käytetään nimitystä luonnonvarayhdyskunta luonnonvarariippuvaisen tai luonnonvaraperustaisen yhdyskunnan sijaan. Määritelmän ajallinen väljyys mahdollistaa luonnonvarayhdyskuntien elinkeinoperustan muutoksen seurannaisvaikutusten tarkastelun, mutta se myös asettaa elinkeinoperustan monimuotoistumisesta kumpuavia haasteita yhdyskuntien kehitysdynamiikan analyysin perinteisille lähestymistavoille.

Asumisen tutkimus on luonnonvarayhdyskuntien yhteydessä merkityksellistä siksi, että vaikka asuminen muodostaa monisäikeisen yhteyden fyysisen minämme ja fyysisen ympäristömme välille, jää tuo fyysinen ulottuvuus – ja etenkin siihen kiinteästi kytkeytyvä ekologinen näkökulma – yhteiskuntatieteellisissä asumistutkimuksissa usein arvoaan ja merkitystään vähemmälle huomiolle. Lisäksi asumiseen kytkeytyy kysymys siitä, voisiko se toimia rakennemuutosta läpikäyvien luonnonvarayhdyskuntien elinvoimaisuutta ylläpitävänä ja uusiutumista tukevana resurssitekijänä. (Pasanen tässä teoksessa.)

LUONNONVARAYHDYSKUNTIEN KEHITYSDYNAMIIKKA

Yhteiskuntatieteellisestä näkökulmasta yhdyskuntien kehityshaasteita ja muutosta on mielekästä tarkastella suhteessa siihen, miten sosiaalisten järjestelmien keskeiset toiminnot niissä käytännössä toteutuvat ja muuttavat yhdyskuntaa. Tämän arvioimiseksi tarvitaan yhtäältä tietoa sosiaalisten järjestelmien keskeisistä tehtävistä ja toisaalta niiden muutosten luonteesta. Funktionalista sosiologiaa edustavan teoreetikon, Talcott Parsonsien (1991), mukaan sosiaalisilla järjestelmillä on neljä perusfunktiota, joista niiden on huolehdittava säilyttääkseen jatkuvuutensa. Nämä ovat 1) resurssien ja varojen kerääminen, tuottaminen ja koordinointi, 2) päämäärien asettaminen ja saavuttaminen, 3) yhteisön kiinteestä huolehtiminen sekä 4) jatkuvuuden ylläpitäminen. Kaksi ensiksi mainittua liittyy ulkoisista ja kaksi jälkimmäistä sisäisistä haasteista selviytymiseen.

Parsonsin mukaan sosiaaliset järjestelmät painottavat eri funktioita ja tavoitteita eri aikoina eri tavoin. Painotuksissa tapahtuvia muutoksia hän nimitää vaiheliikkeiksi (*phase movements*). Niissä on siis kyseessä pyrkimys selviytyä ulkoisista ja sisäisistä haasteista ja muutoksista aiheutuvista lyhyt- tai pitempikestoisista paineista ja häiriötekijöistä sekä osaltaan myös näihin reagoimisesta seuranneista yhteisön sisäisistä epätasapainotiloista yhteisön toiminnallisia painotuksia muuttamalla. Parsonsin analyysi auttaa jäsentämään sosiaalisten järjestelmien keskeisten tehtävien luonnetta ja taustoja, eritasoisten sosiaalisten järjestelmien, kuten yhteiskunnan ja yhdyskuntien, toimintoja, näiden ulottuvuuksia ja merkityksiä sekä näiden toteuttamiseen kohdistuvien haasteiden mahdollisia laajempia vaikutuksia. Kuten Erik Allardtkin jo vuonna 1987, mutta edelleen ajankohtaisesti, huomauttaa, tällainen tarkastelu jää kuitenkin paljolti olemassaolon turvaamisen ehtojen tarkastelun tasolle eikä se siksi kykene kattavasti selittämään tilanteita, joissa sosiaalinen järjestelmä laadullisesti olennaisesti muuttuu. Tasaisemman kehityksen analysoimisen lisäksi tarvitaan siis myös teoreettisia ja metodologisia välineitä yhdyskuntien kehityksen murroskohtien ja niille ominaisten ilmiöiden tarkasteluun. Tämä edellyttää monitasoisia ja ajallisesti joustavaa lähestymistapaa.

Koska sosioekologiisiin järjestelmiin kytkeytyy olennaisesti kysymys muutoksesta, uusiutumisesta ja sopeutumisesta eli tiivistäen olemassaolon turvaamisesta alati muuttuvalla eri tasoja edustavien kehitysprosessien vuorovaikutuskentällä, on välttämätöntä, että järjestelmien kehitystä ja muutoksia kyetään tarkastelemaan monipuolisesti paitsi niiden eri osien ja näiden keskinäisen vuorovaikutuksen kautta, myös suhteessa muihin, eri tasoja edustaviin järjestelmiin. Tällaista useampaa eri tasoa edustavien järjestelmien sopeutumis- ja vuorovaikutusta on kuvattu panarkian käsitteellä (Holling ym. 2002a; Eisto & Kotilainen tässä teoksessa), jolla viitataan siihen, että alemman tason järjestelmän tuhoutuminen voi laajentua ylemmän tason järjestelmän häiriöksi. Esimerkkinä voidaan esittää vaikkapa syksyllä 2008 alkaneen taloustaantumien laajentuminen Yhdysvaltojen rahoitusmarkkinoilta maailmanlaajuisiksi kriisiksi. Vastaavasti ylemmän tason järjestelmien häiriöt heijastuvat alempiin. Esimerkkiprozessissakin on käynyt paljolti samaan tapaan kuin 1970-luvulla, jolloin mm. suomalaiset luonnonvarayhdyskunnat – erityisesti paperi- ja kartonkiteollisuusyhdyskunnat – monista muista sijaiskärsijöistä puhumattakaan kohtasivat maailmanlaajuisen talouskriisin seurauksena merkittäviä taloudellisia ja toiminnallisia vaikeuksia. Niiden taustalla eivät olleet ensisijaisesti paikalliset tai edes kansalliset syyt, vaan lähinnä kansainvälisten yritysten ja rahoitusmarkkinoiden päätöksistä ja epävarmuustekijöistä johtuvat tekijät.

Sekä Eisto ja Kotilainen että Kortelainen ja Rannikko (tässä teoksessa) kuvaavat sosiaalisten järjestelmien ja yhdyskuntien muutoksen analyysissa käytettäviä toisistaan jossain määrin poikkeavia, mutta merkityksisällöltään toisilleen silti ilmeisen läheisiä käsitteitä. Yhdyskuntien elinkaaritarkastelut perustuvat alun perin Lucasin (1971) muotoilemaan elinkeinoperustaltaan yksipuolisten tehdas-, kaivos- ja rautatieyhdyskuntien kehitysvaiheiden jäsentelyyn, jota Bradbury ja

St. Martin (1983) sittemmin tarkensivat. Suomalaisista tutkijoista elinkaarikäsitteistöä ovat käyttäneet ja kehittäneet Jarmo Kortelainen ja Pertti Rannikko kuvatessaan niin ikään elinkeinoperustaltaan yksipuolisten, lähinnä metsäteollisuusyhdyskuntien kehitysvaiheita (Kortelainen 1991; 1996 ja Kortelainen & Rannikko tässä teoksessa).

Kysymys yhdyskunnan luonnonvaraperustaisuuden muuttumisesta ja siihen kytkeytyvästä elinkeinoperustan muuttumisesta on seurannaisvaikutustensa vuoksi erittäin keskeinen. Elinkaaritarkasteluiden historialliseen linjaan liitetynä kysymys on siitä, mitä elinkeinorakenteeltaan yksipuoliselle luonnonvarayhdyskunnalle ja sen elinvoimaisuudelle – sekä tässä tapauksessa erityisesti asumiselle ja paikallisille asuntomarkkinoille – tapahtuu, kun yhdyskunnan elinkeinorakenteen luonnonvarariippuvaisuus jostakin syystä muuttuu.

LUONNONVARAYHDYSKUNTIEN KEHITYSKULKUJA

Vaihtoehtoisia kehityskulkuja on useampia, sillä luonnonvarayhdyskuntien elinkaarissa on kaksi kaikille yhteistä ja kolmas vaihtoehtoinen vaihe. Kasvuvaiheessa yhdyskuntaan perustetaan laajuudeltaan ja työllistävyydeltään merkittävää tuotantoa. Tästä seuraa välitöntä ja voimakasta kasvua, jonka aikana syntyneet kerrostumat korostuvat niin väestörakenteessa, varallisuuden kehityksessä kuin rakennetussa ympäristössäkkin. Kasvavalle yhdyskunnalle ovat tyypillisiä nuoriin ikäluokkiin painottunut tulomuutto, väestömäärän nopea kasvu ja voimakas rakentaminen. Puhutaan kahden aallon ikärakenteesta, jossa ensimmäisenä aaltona ovat uusiin työpaikkoihin hakeutuneiden työntekijöiden ikäluokat ja toisena aaltona heidän lastensa ikäluokat. Kasvuvaihetta seuraavassa kypsymisvaiheessa ikärakenteen toinen aalto saavuttaa työiän.

Toinen aalto kuitenkin kohtaa työllistymisongelman, sillä uusia työpaikkoja ei synny enää samaan tahtiin kuin kiivaimmassa kasvuvaiheessa ja ensimmäinen aalto täyttää edelleen olemassa olevat työpaikat. Kasvuvaiheessa olevaa ja kypsymisvaiheeseen siirtyvää luonnonvarayhdyskuntaa on näiden kahden vaiheen aikana perusteltua nimittää myös luonnonvarariippuvaiseksi yhdyskunnaksi koska sen elinkeinorakenne on tyypillisesti yksipuolinen. Monesti yhdyskunnan kehitys on yhden resurssiyrityksen tai ainakin yhden tuotantoalan dominoima eikä muiden elinkeinosektoreiden työpaikkoja ole nuorille riittävästi tarjolla. Tästä on seurauksena aikuisikään tulevien ikäryhmien runsas poismuutto. Kun ensimmäisen polven työläiset pysyvät yhdyskunnassa ja merkittävä osa nuorista muuttaa pois, keski-ikäiset ikäluokat alkavat painottua ja yhdyskunnan väestörakenne ikääntyy nopeammin kuin sen poismuuttoaaltoa edeltänyt ikärakenne sinänsä olisi antanut aihetta odottaa. Tämän vuoksi etenkin lapsille ja nuorille suunnattujen palveluiden kysyntä vähenee merkittävästi ja myös yhdyskunnan yleinen kulutuskysyntä alkaa selvästi hiipua.

Myös asuntojen kysyntä ja tuotantotarve vähenee, koska yhdyskunnassa ei avaudu eikä vapaudu työpaikkoja enää kasvuvaiheen tahtiin. Asuntojen kysyntä

ja uustuotanto kääntyvät näin laskuun ja asuntovarauma kasvaa. Siirryttäessä kasvuvaiheesta kypsymisvaiheeseen paikallistalous siirtyy itseään ruokkivaan hidastuvaan sykliin ja yhdyskunta lähestyy tulevan kehityksensä kannalta erittäin merkityksellistä tienhaaraa, jossa vaihtoehtoina ovat tuotannon ja väestömäärän supistuminen, aiemmasta elinkeinoperustasta tai luonnonkäyttömudosta irtautuminen tai uusi kasvu. Kukin vaihtoehtoista määrittää yhdyskunnan kehitystä eri tavoin (Kortelainen & Rannikko tässä teoksessa).

Supistumisvaiheeseen joutuvassa yhdyskunnassa hidastuva sykli kiihtyy ja tuotanto ja työvoiman tarve vähenevät. Supistuminen voi olla seurausta esimerkiksi toiminnan perustana olevan luonnonvaran ehtymisestä, teknologisen muutoksen aiheuttamasta työvoiman tarpeen vähenemisestä tai globaaleista muutoksista, jotka erikseen tai yhdessä aiheuttavat sen, että työpaikat vähentyvät yhdyskunnassa nopeasti tai ainakaan niitä ei työväestön ikääntyessä täytetä eläköitymisen tahtiin. Tämän vaiheen yhdyskunnalle on lisäksi tunnusomaista runsas poismuutto, tyhjien asuntojen määrän eli käytännössä asuntovarauman kasvu (Korhosen & Pasasen jälkimmäinen artikkeli tässä teoksessa), yhdyskunnan ikärakenteen painottuminen vanhempiin ikäluokkiin ja rakennuskannan rapistuminen. Supistumisen käynnistämä taantumisen voi johtaa koko yhdyskunnan tyhjentymiseen ja kuolemaan.

Työpaikkojen katoaminen ja yhdyskunnan kuihtuminen eivät ole luonnonvarariippuvaistenkaan yhdyskuntien kohdalla ainoa mahdollinen tulevaisuus, vaan alkuperäisen tuotannon hiipumisen käynnistämä kehitys on mahdollista kääntää. Muutosvoimana voi toimia esimerkiksi vahva kotipaikkatietoisuus, joka ruokkii paikallista tulevaisuudenuskoa ja paikallista aktiivisuutta. Oikein kohdennetut julkisen hallinnon toimet ja alhaalta ylöspäin suuntautuvat kehittämisstrategiat voivat generoida uuden kasvun vaiheen, jossa paikalliseen luonnonvaraan perustuva tuotanto kasvaa tai käynnistyy uudelleen ja tuo mukanaan merkittävästi uusia työpaikkoja. Kysymys voi olla myös muusta luonnonvarasta tai luonnonkäyttötavasta kuin siitä, jonka ympärille yhdyskunta alun perin syntyi. Perinteisen tuotannollisen toiminnan rinnalle tai tilalle voi nousta jälkituotannollisia luonnonkäyttötapoja, jotka edistävät yhdyskunnan elinvoimaisuuden säilymistä. Käytännössä kyse voi olla esimerkiksi siitä, että tuotannollisesta resurssiriippuvuudesta siirrytään jälkituotannolliseen luonnonvarasuhteeseen, jossa aiemmin pelkästään tuotannon raaka-aineeksi mielletty luonnonvara saa uutta taloudellista, kulttuurista ja poliittistakin merkitystä.

Kolmas mahdollinen kehitysvaihe on alkuperäisestä resurssiperustasta irtautuminen, joka on sisällöllisesti lähellä uusiutumsvaihetta. Irtautumisvaiheen läpikäynyt yhdyskunta ei ole enää riippuvainen sen synnyttäneestä luonnonvarasta, koska muiden alojen lisääntyneet työpaikat tai esimerkiksi kuntaliitoksen seurauksena tapahtunut elinkeinorakenteen muutos on vähentänyt luonnonvaraperustaisten työpaikkojen suhteellista merkitystä yhdyskunnassa tai kunnassa. Etenkin palvelusektorin työpaikkojen kasvu tuki luonnonvarariippuvaisuudesta irtautumista ja työpaikkarakenteen monipuolistumista hyvinvointivaltion kasvun vuosina. Kuten Anneli Juntto (tässä teoksessa) toteaa, luonnonvarariippuvai-

set alueet ovat usein palveluvaltaisempia ja tässä suhteessa jälkitekollisemmassa vaiheessa kuin monet kaupungit (Kortelainen & Rannikko tässä teoksessa).

Elinkaaritematiikka auttaa ymmärtämään elinkeinorakenteeltaan yksipuolisten yhdyskuntien kehityksen yleistä dynamiikkaa, mutta sen ongelma on yhtäältä siinä, että se keskittyy nimensä mukaisesti elinkaareen eikä mainittavasti huomioi sitä, mitä ennen tuon elinkaaren käynnistänyttä kasvuvaihetta on tapahtunut tai mitä kypsymisvaihetta seuraavan supistumis-, irtautumis- tai uuden kasvun vaiheen jälkeen tapahtuu. Toinen ja merkittävämpi ongelma, johon artikkelin alussa viitataan, on vaikeus jäsentää muutosta, jossa yhdyskunnan elinkeinorakenne olennaisesti monipuolistuu.

Kaivatun historiallisen perspektiivin yhdyskuntien elinkaarien väliseen dynamiikkaan ja kehitysvaiheiden välisiin siirtymiin tarjoaa resilienssiajatteluun kuuluva adaptiivisen syklin teoria (Eisto ja Kotilainen tässä teoksessa), jonka mukaan sosioekologisten järjestelmien kehitys noudattaa nelivaiheista sopeutumissykliä. Elinkaarimallin irtautumisvaiheesta siirrytään yhdyskunnan uudelleenorganisointiin, joka käynnistää uuden kehityssyklin. Oman vivahteensa kehitykselle antaa syklisen välisen siirtymän luonne: onko kysymys edellä kuvatuista elinkaaritematiikan mukaisesti 1) tuotannon ja väestömäärän supistumisesta, 2) aiemmasta elinkeinoperustasta tai luonnonkäyttömuodosta irtautumisesta vai 3) uudesta kasvusta. Muita keskeisiä uutta sykliä suuntaavia tekijöitä voivat yhdyskunnassa olla edellisen kehityssyklin jäljiltä perintönä oleva infrastruktuuri ja väestörakenne. Adaptiivisen syklin ideaan kuuluu, että sen vaiheiden vakaus ja ajallinen kesto voivat vaihdella, vaiheissa voi esiintyä viiveitä ja jokin vaihe voi jäädä kokonaan pois tai toistua vähäisesti muuttuneena. Adaptiivinen sykli ei välttämättä myöskään aina sisällä kaikkia kehitysvaiheita, vaan jokin niistä voi puuttua tai ne voivat esiintyä toistensa kanssa limittäin. (Walker & Salt 2006.)

Luonnonvarayhdyskuntien kehitystä analysoitaessa voi kuitenkin olla pulmallista osoittaa, syntyykö vaikutelma toistumisista, hyppäyksistä ja muuntumisista yhden syklin dynamiikan ja sen vaiheiden vaihteluista vai ajallisesti rinnakkaisista ja limittäisistä eritasoisista sykleistä, joita näyttäisi esiintyvän etenkin silloin, kun yhdyskunnan elinkeinorakenne olennaisesti monipuolistuu tai muuten olennaisesti muuttuu. Itä-Suomessa yhdyskuntien syntyyn liittyy usein jonkin luonnonvaran hyödyntäminen tai ainakin läsnäolo. Elinkeinorakenteen näkökulmasta tilanne on kuitenkin viime vuosikymmeninä merkittävästi muuttunut; maa- ja metsätalous tai (luonnonvaraperustainen) teollisuus eivät enää nykyisin ole suurimpia työllistäjiä yhdessäkään tässä tutkimuskokonaisuudessa tarkasteltavien Koillis-Savon tai Pielisen Karjalan alueiden kunnassa, vaan palvelusektorin työllisyydestä on kehittynyt niitä merkityksellisempi, vaikka yhdyskuntatasolla poikkeuksia edelleen löytyykin.

KOLME NÄKÖKULMAA YHDYSKUNTIEN HAASTEISIIN: TALOUDELLINEN, SOSIAALINEN JA EKOLOGINEN

Itä-Suomessa luonnonvaraperusteisia yhdyskuntia ja etenkin niiden kehityksen murroskohtia on perusteltua tarkastella monitasoisesti ja ajallisesti joustavasti. Yhdyskuntien elinkaarten vaiheisiin, perättäisiin sopeutumissykleihin ja niiden välisiin siirtymiin perustuva ja kohdentuva lähestymistapa antaa väljän kehyyksen esimerkiksi elinkeinorakenteen luonnonvarariippuvuuden muutosten synnyttämien paikallisten vaikutusten tarkastelulle – etenkin elinkeinorakenteeltaan yksipuolisten luonnonvarayhdyskuntien kohdalla. Resilienssijattelussa keskeinen panarkian käsite kiinnittää huomion vaikutuksiin, joita eri tasoja edustavilla prosesseilla on tai voi olla paikalliseen kehitykseen. Edellä esitetty Talcott Parsonsin (1991) analyysi kuvaa sitä, miten yhdyskunnan tai sosiaalisen järjestelmän on olemassa olonsa turvatakseen huolehdittava toimintansa kannalta välttämättömien resurssien ja varojen tuottamisesta, keräämisestä ja koordinoinnista. Järjestelmän on kyettävä asettamaan päämääriä, joiden saavuttamisella se mahdollistaa ja turvaa jatkuvuutensa sekä tämän edellytyksenä olevan yhteisöllisen kiinteyden. Yhdyskuntien haasteita ja varautumismekanismeja arvioitaessa tarvitaan monialaista lähestymistä, jossa otetaan huomioon niin taloudelliset ja sosiaaliset kuin – etenkin luonnonvarayhdyskuntien kohdalla – myös ekologiset seikat.

Taloudellisella ulottuvuudella keskeistä on yhdyskuntien kyky säilyttää elinkelpoisuutensa ja turvata asukkaidensa työllisyys ja toimeentulo myös vaikeina aikoina. Monissa pienissä, yhden luonnonvarojen hyödyntävän teollisuuslaitoksen tai kaivoksen varaan rakentuneissa yhdyskunnissa koko yhdyskunnan taloudellinen selviytyminen kytkeytyy usein kiinteästi kyseisen yrityksen kannattavuuteen. Tässä keskeisiä tekijöitä ovat yrityksen kyky pysyä häiriötekijöistä riippumatta kilpailukykyisenä lyhyellä, keskipitkällä ja pitkällä aikavälillä. Globalisoituneessa taloudessa on kuitenkin välttämätöntä pohtia, millaisia vaikutuksia tällaisen avainyrityksen toiminnan kenties äkillisestäkin loppumisesta paikallisesti koituisi ja miten niihin täytyy ja voidaan varautua. Tämä edellyttää yrityksiltä, paikalliselta teollisuudelta sekä elinkeino-, koulutus- ja asuntopoliittisilta strategioilta ja toimenpiteiltä kokonaisvaltaista ja ennakoivaa näkemystä. Toimintakentän haasteet ja uhkakuvat on tunnistettava ja tunnustettava, jotta niihin voidaan paikallis- ja yritystason strategioissa varautua riittävän ajoissa. (Paronen 2005.)

Ennakoinnin ja erityisesti alueellisten erojen huomioon ottamisen merkitystä alue- ja paikallistaloudessa osoittaa se, että vaikka talouskasvu oli vuosituhaten alun Suomessa vahvaa laajalla rintamalla ja useimpien maakuntien keskusalueet menestyivät ja tuotanto ja työllisyys parantuivat näillä alueilla merkittävästi, tapahtui seudullinen kehitys useissa maakunnissa kaksijakoisesti: maakuntakeskukset menestyivät hyvin ja monet maaseutumaiset alueet huonosti. Jo ennen edellä mainittua maailmanlaajuista taloustaantumaa oli ennakoitavissa, että väestön ikääntyminen ja väestöään menettävien kuntien taloudelliset vaikeudet

pahenevat. Taantuma ja Suomen kansantalouden kasvun hidastuminen ovat heikentäneet ja heikentävät lähivuosina edelleen heikoimmassa asemassa olleiden alueiden kehitysmahdollisuuksia ja taloudellisia toimintaedellytyksiä. Kaikkein heikoimmassa asemassa ovat väestö- ja työvoimaresursseiltaan vähäiset ja elinkeinorakenteeltaan yksipuoliset alueet, joilla väestö on vanhempaa kuin maassa keskimäärin ja kasvukeskuksissa erityisesti. Samanaikaisesti muiden yhteiskunnallisten ja taloudellisten haasteiden kanssa kiihtyvä eläköityminen pienentää kyseisten alueiden työvoimaresursseja ja heikentää huoltosuhdetta sekä alueiden käytettävissä olevia mahdollisuuksia olemassa olevan elinkeinotoiminnan turvaamiseen ja uudistamiseen.

Vuonna 2008 nähtiin konkreettisesti se, miten nopeasti ja rajusti tuotannon ja viennin väheneminen ja kulutuskysynnän heikkeneminen voivat vaikuttaa haavoittuvimpien alueiden yritystoimintaan, työllisyyteen ja tulevaisuuden näkymiin. Ei ole syytä olettaa, että talouskriisien synnyttämät paikalliset ongelmat olisivat näinä vuosina kovinkaan erilaisia kuin 1990-luvulla, jolloin lama synnytti kunnissa joukon noidankehiä, joissa yksi ongelma kasvatti toista: työttömyys köyhdytti kotitalouksia ja supisti kulutusta, mikä puolestaan piti yllä työttömyyttä. Työttömyys ja kulutuksen supistuminen puolestaan kasvattivat painetta lisätä sosiaalimenoja. Valtaosan kuntien tuloista muodostivat verotulot, jotka työttömyyden lisääntyessä vähenivät, minkä vuoksi kuntien mahdollisuudet rahoittaa kasvavia sosiaalimenojaan edelleen heikkenivät. Kaikki tarjolla olleet toimintavaihtoehdot tuntuivat tavalla tai toisella vain pahentavan ongelmaa ja lisäävän kuntatalouksien haavoittuvuutta: kunnallisverojen korotukset söivät ostovoimaa eli vähensivät kulutusta ja näin välillisesti lisäsivät työttömyyttä ja kavensivat siten veropohjaa, palvelujen ja etuuksien leikkaukset lisäsivät toimeentulotuen tarvetta ja velan otto kasvatti välittömiä lainanhoitokuluja. (Korhonen 2004; Mella 2008.)

Tämä asetelma havainnollistaa myös sitä, miten tiiviin sidoksen taloudellinen ulottuvuus muodostaa yhdessä sosiaalisen ulottuvuuden kanssa, eli miten työpaikat, työntekijät, verotulot, palveluiden kysyntä ja niiden kannattavuus ovat erottamattomasti kytköksissä toisiinsa (Korhonen 2004). Perimmiltään yhdyskuntien elinvoimaisuuden säilymisen ja uusiutumiskyvyn haasteet kytkeytyvät sosiaalisesta näkökulmasta väestömäärän ja väestörakenteen kehittymiseen. Nämä määrittävät pitkälti yhdyskuntien kykyä ja resursseja selviytyä niin ulkopuolisista sosiaalisista, poliittisista ja yhteiskunnallisista muutoksista aiheutuvista paineista ja häiriötekijöistä kuin sisäisten prosessien generoimisesta haasteistakin. Ikääntyvä ja niukkeneva väestö sekä tappiollinen nettomuutto merkitsevät haastetta ja selviytymisen riskitekijää, mistä puolestaan seuraa, että yhdyskunnan väestömäärän kehitystä voidaan pitää merkittävänä yhdyskunnan selviytymiskyvyn indikaattorina. Yksiselitteinen ja ehdoton se ei kuitenkaan ole. Alueen tai yhdyskunnan elinkelpoisuutta tai kykyä selviytyä sosiaalisista ja yhteiskunnallisista haasteista ei voi määritellä yksinkertaisesti tarkastelemalla alueen tai yhdyskunnan nettomuuttosaldoa, työvoiman liikkuvuutta tai väestön kokonaismäärän kasvua tai vähentymistä vain jonakin tiettyinä ajanjaksona.

Huomattavat muutokset väestönmäärässä voivat indikoida epävakautta mutta yhtäläillä ne voivat olla merkkejä vakauden ja sopeutumiskyvyn lisääntymisestä – ratkaisevaa on se, millaisia muutokset ja muuttoliikkeet sisällöltään luonteeltaan ovat ja mitä ne mahdollistavat. On ajateltavissa, että vähäinen poismuuttoakaan ei välttämättä kerro yhdyskunnan elinvoimaisuudesta vaan se saattaa olla merkki myös tilanteesta, jossa asukkaiden ei taloudellisista syistä ole mahdollista muuttaa pois. Tällainen tilanne voi syntyä esimerkiksi asuntojen kysynnän ja hintojen romahtamisen seurauksena, jos asuntolainan määrä on suuri. Runsas yhdyskuntaan suuntautuva tulomuutto sen sijaan on huomattavasti varmempi merkki elinvoimaisuudesta.

Kolmas keskeinen ulottuvuus etenkin luonnonvaraperustaisten alueiden ja yhdyskuntien kehitykseen, haasteisiin ja muutokseen on ekologinen. Ekologisesti kestävästä luonnon hyödyntämisestä ja uusiutuviin luonnonvaroihin tai olemassa oleviin luontoarvoihin perustuvan elinkeinotoiminnan toimintaedellytysten turvaamisesta puhuttaessa kaikkein olennaisimpia kysymyksiä ovat ekologisesti kestävä paikallinen luonnonvarapolitiikka ja yksilöiden arkipäiväisten päätösten, kuten asumisratkaisuiden, ympäristövaikutukset. Ekologinen näkökulma näkyy etenkin luonnonkäyttömuotojen muuttumisen – lähinnä jälkieteolliseen metsänkäyttöön siirtymisen – sekä asumiseen liittyvien ekologisten tekijöiden merkityksen korostumisena.

HAAVOITTUVUUS ELINVOIMAISUUDEN HAASTEENA

Sosiaalisten ja ekologisten järjestelmien on siis olemassaolonsa turvatakseen kyettävä kehittämään mekanismeja, joiden avulla ne kykenevät tarvittaessa uusiutumaan ja sopeutumaan sisäisiin ja toimintaympäristössään tapahtuviin, vain osin niiden omasta toiminnasta seuranneisiin muutoksiin. Tarkasteltaessa ja selitettäessä mennyttä tai meneillään olevaa tai pyrittäessä ennakoimaan tulevaa kehitystä ovat yhdyskuntien elinvoimaisuuden näkökulmasta keskeisellä sijalla toisaalta muutoksilta suojaavat ja niitä tasapainottavat ja toisaalta uusiutumisen mahdollistavat tekijät. Näiden nimeäminen ja vaikutusmekanismien tunnistaminen on lähtökohta uusiutumisen- ja sopeutumiskyvyn lisäämiseen pyrkivien toimien suunnittelussa, toteuttamisessa ja arvioinnissa. Tunnistamisen haasteena on analysoida, mitkä tilannekohtaiset tekijät kulloinkin ja missäkin muokkaavat ja suuntavat kehitystä ja mahdollisesti onnistuvat haastamaan tilastollisia todennäköisyyksiä. Konkreettinen tutkimuskysymys voi olla esimerkiksi sen arvioiminen, voiko asuminen muodostua maaseutuyhdyskuntien uusiutumiskykyä lisääväksi resurssitekijäksi (Pasanen tässä teoksessa). Tutkimuskysymyksestä riippuen myös analyysin aikaperspektiivi voi vaihdella huomattavasti. Kiinnostuksen kohteena voi olla yhtäläillä niin välitön selviytyminen tai sopeutuminen kuin luonteeltaan pysyvämpi, mukautuva reagointikykykin (esim. Garbarino 2000; Jew 1999 ja Saurama 2002).

Yksi tapa analysoida kehitysvaiheiden ja niiden muodostamien kehityssyklisen välisiä siirtymiä on tarkastella olemassa olevaan tilaan kohdistuvia haasteita ja riskitekijöitä. Tällöin keskeiseksi kysymykseksi nousee se, millainen on yhdyskunnan kyky vastata ja sopeutua kyseisiin haasteisiin ja riskeihin. Huomio kiinnittyy yhdyskunnan elinvoimaisuutta heikentäviin riskitekijöihin ja niiden suhteeseen hyvinvointia, selviytymistä ja sopeutumista edistäviin tekijöihin. Riskitekijällä voidaan tarkoittaa neutraalisti jonkin tulevaisuuden tapahtuman todennäköisyyttä (Short 1984) tai negatiivisesti todennäköisyyttä kohdata jokin kielteisenä pidetty tapahtuma tai asia (Wildavsky 1988; Brun 1995). Molemmissa tapauksissa riskiin kuitenkin liittyy vahingollisen, haitallisen, vaarallisen tai epämiellyttävän tapahtuman mahdollisuus. Spesifimmin voidaan puhua 1) menetyksen todennäköisyydestä (*probability of loss*), 2) menetyksen suuruudesta (*size of loss*), 3) odotetusta menetyksestä (*expected loss*) tai 4) todennäköisten seurausten vaihtelusta (*variance of the probability distribution*) (Vlek & Stallen 1980). Puhuttaessa riskistä suhteessa todennäköisten seurausten vaihteluun, hyväksytään se mahdollisuus, että jokin yksittäinen tapahtuma tai asia voi aiheuttaa sekä myönteisiä että kielteisiä seurauksia (Wildavsky 1988).

Alkuperänsä ja kestopensa perusteella yhdyskuntien elinvoimaisuutta haastavat riskit voidaan edellä todetusti jaotella sisäisiin ja ulkoisiin sekä välitöntä reagoimista ja pitkäkestoisempaa toimintaa edellyttäviin (vrt. Parsons 1991). Tämän lisäksi on huomioitava myös riskien kasautumisen mahdollisuus ja kasautumisen mahdollinen vaikutus. Kasautuminen voidaan ymmärtää joko yhtäaikaisuutena tiettyä ajankohtana tai laajentumisena. Tarkasteltaessa laajempaa väestöryhmää tai kokonaista yhdyskuntaa, riskitekijöiden ja ongelmien kasautuminen voidaan ymmärtää ongelmien keskittymisenä jossain alaryhmässä tiettyä ajankohtana tai ajan kuluessa tapahtuvana ongelmien polarisoitumisena. Kun ongelmien kasautumista tarkastellaan pitkäaikaisena prosessina, ratkaisevaa on yhtäältä se, millainen tasapaino selviytymistä edistävien ja vaikeuttavien voimien ja osaprosessien kesken vallitsee. Toisaalta asetelmaan vaikuttaa se, alkaako järjestelmä ylläpitää ja vahvistaa epäedullista tilannetta eli alkaako se sopeutua ongelmiinsa sen sijaan, että se pyrkisi aktiivisesti poistamaan niitä. Tämä on linjassa Eiston ja Kotilaisen (tässä teoksessa) esittämän näkemyksen kanssa, jonka mukaan resilienssi ei välttämättä ole kaikissa tapauksissa järjestelmän hyvä ominaisuus vaan myös järjestelmien ei-toivotut tilat voivat muodostua kestoilta pitkäaikaisiksi.

Riskien ja ongelmien kasautumisessa voidaan erottaa kolme ulottuvuutta eli 1) ulkoinen kasautuminen, 2) sisäinen kasautuminen ja 3) haavoittuvuus (Rönkä 1999; Korhonen 2004). Ulkoisen kasautumisen ulottuvuus viittaa tapahtumaketjuun, jonka edetessä ulkoiset olosuhteet vaikeutuvat tai pysyvät epäedullisina ja valinta- ja/tai toimintamahdollisuudet rajoittuvat. Ongelmien sisäisestä kasautumisesta voidaan yhdyskuntatasolla nähdä esimerkkinä ikärakenteen vanhenemisesta seuraavasta palvelutarpeen kasvusta aiheutuvat tuotanto- ja kustannusongelmat. Sekä ulkoinen että sisäinen ongelmien kasautuminen lisäävät haavoittuvuutta, jolla viitataan siihen, että tasapainoiselta vaikuttanut paikalli-

nen tilanne voi ongelmien tai riskitekijöiden kasaututtua ja yleisten olosuhteiden vaihtuessa muuttua ongelmalliseksi. Näin voi käydä esimerkiksi pääosin yhden tuotantolaitoksen varassa elävälle luonnonvarayhdyskunnalle, mikäli tuotantolaitos joutuu lopettamaan toimintansa. Piilevyytensä ja vaikean tunnistettavuutensa vuoksi haavoittuvuus on yksi haasteellisimmista elinvoimaisuuden ylläpitämiseen kohdistuvista haasteista.

Monet tutkimuskokonaisuudessa tarkasteltavien Koillis-Savon ja Pielisen Karjalan alueiden yhdyskunnat – ja kunnat – ovat 2010-luvun alussa kehityksensä kannalta merkittävässä tienhaarassa. Sisäisten haasteiden, kuten väestön ikääntymisen ja työttömyyden ohella ulkoisista haasteista merkittävimpiä ovat globalisaation heijastusvaikutukset; pelkkä luonnonvaran, kuten metsävarantojen, olemassaolo ei enää riitä turvaamaan luonnonvarayhdyskunnan elinvoimaisuutta, vaan luonnonvaran olemassaoloa keskeisemmäksi on muodostunut kysymys sen hyödyntämisen kannattavuudesta. Tilanteessa, jossa luonnonvarasektorin toimijat ovat lähes kaikki kansainvälisiä suuryrityksiä, yksittäisen yhdyskunnan – tai kunnan – mahdollisuus vaikuttaa luonnonvararesurssiensa hyödyntämiseen elinvoimaisuutensa turvaamiseksi on olennaisesti kaventunut.

Lieksa - luonnonvaroista riippuvainen kaupunki

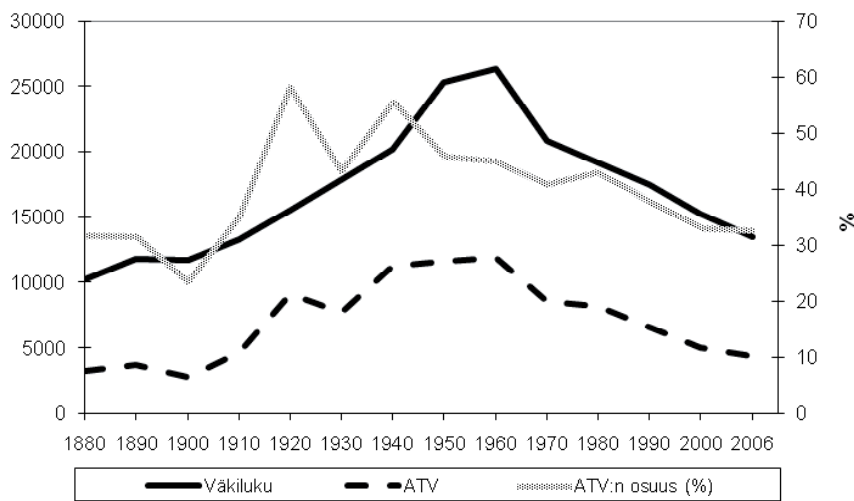
EERO VATANEN

Elämisen lähtökohdat ovat Lieksassa niin kuin muuallakin alun perin olleet riippuvaisia luonnosta. Kivikaudella Lieksan erämaihin pysähtyneet ensimmäiset asukkaat saivat elintarpeensa riistasta, kalasta ja luonnon kasveista. Maanviljelyn yleistyessä metsästyksen ja kalastuksen apuelinkeinoksi Pielisen rannoille alkoi vakiintua pysyvä asutus 1400- ja 1500-luvuilla. (Kilpeläinen ym. 1954; Saarelainen 2009). Luonnonvarojen hyödyntäminen eri tavoin loi mahdollisuuden Lieksan väkiluvun kasvulle aina vuoteen 1959. Tämän jälkeen luonnonvarat ovat luoneet jatkuvasti yhä vähemmän työpaikkoja Lieksassa. Nykytilanteessa voidaan jopa nähdä, että tulevaisuudessa Lieksa on luonnonvarariippuvaisin mielikuvissa ja muistoissa. Tämän väitteen tueksi tai kumoamiseksi tarkastelen Lieksan väestön ja elinkeinorakenteen muutosta 1800-luvun lopulta nykypäiviin ja arvioin Lieksan elinkeinojen tulevaisuuden näkymiä. Näin pitkässä ajallisessa tarkastelussa nykypäivät alkavat vuodesta 2006.

VÄESTÖN JA ELINKEINORAKENTEEN MUUTOS

Lieksan kaupunki syntyi, kun Pielisjärven kunta ja Lieksan kauppala (1936–1972) jälleen yhdistyivät vuonna 1973. Tuolloin kaupunki oli Suomen laajin ja siellä oli hieman yli 20 000 asukasta eli 7 500 enemmän kuin nykyisin. Suurimmillaan väkiluku oli kaupungin alueella vuoden 1959 lopussa 26 980 (Tilastollinen vuosikirja 1960; Vuorenmaa 2003; Rannikko 2006; Kempas 2009). Tilastoituja tietoja kuntien väkiluvusta ja ammattista toimivasta väestöstä on saatavissa vuodesta 1880 alkaen.

Vuodesta 1880 väkiluku yli kaksinkertaistui 80 vuodessa. Nykyisen kehityksen jatkuessa Lieksan väkiluku laskenee alle 10 000 vastaavan ajan kuluessa. Ammatissa toimivaksi väestöksi (atv) eli työllisiksi luokiteltujen määrä (11 857) oli vuonna 1960 lähes nelinkertainen vuoteen 1880 verrattuna. Nykyisin työllisiä on enää vain reilu kolmannes enimmäismäärästä. Ammatissa toimivan väestön osuus on nykyisin sama kuin 1800-luvun lopussa – hieman yli 30 prosenttia. Enimmillään väestöstä luokiteltiin työllisiksi yli 50 prosenttia. (Kuva 4).

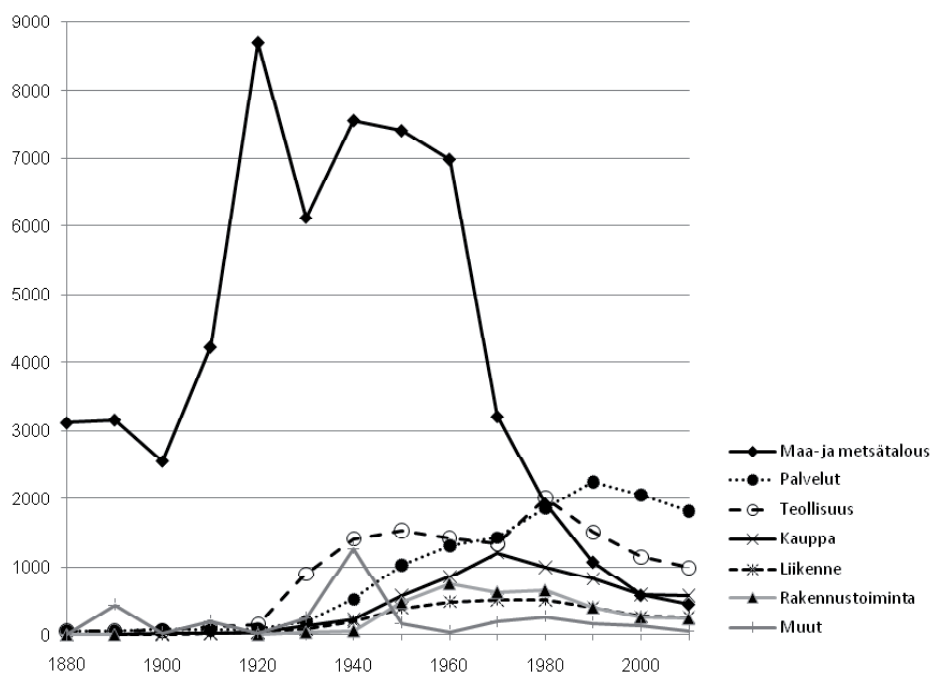
Kuva 4. Lieksan väkiluku, ammatissa toimiva väestö (atv) ja atv-osuus vuosina 1880–2006 (Väestön elinkeino 1979; Työssäkäynti 2010)

Lieksan kaupungin taloushistoriallisen kehityksen suuret linjat luonnonvarojen hyödyntäjänä voidaan kuvata väkiluvun ja ammatissa toimivan väestön elinkeinojaottelun avulla. Elinkeinojen tilastoimisperusteet ovat kuitenkin muuttuneet siten, että ne vastaavat kunkin aikakauden tietotarpeita. Tämän vuoksi tilastotiedot eivät ole yhteismitallisia ja täsmällisesti vertailukelpoisia. Erityisesti 1800-luvun lopun ja vuoden 1900 ammatissa toimivan työvoiman lukumäärän aleneminen liittyy sen aikaisiin epäselvyyksiin ammattia harjoittavien perheenjäsenten kirjaamisesta työllisiksi ja eri elinkeinoihin. Tilastoinnin perusteiden tarkentuminen vaikutti osittain myös siihen, että tilastoitu ammatissa toimivan väestön määrä kasvoi nopeasti niin koko maassa kuin Lieksassakin vuoden 1900 jälkeen (Väestön .. 1979). Tilastointimuutos ei kuitenkaan täysin riitä selittämään ammatissa toimivan väestön kasvua. Myös talouden kasvu, yhteiskunnalliset murrokset ja maan itsenäistyminen lisäsivät osaltaan työllisten määrää. Tilastolukujen puutteista huolimatta niiden avulla voidaan hahmottaa Lieksan pitkän linjan kehityksen mittasuhteet riittävällä tarkkuudella. (Kuva 4.)

Lieksan väestön ja työllisten määrä kasvoi 1900-luvun alusta vuoteen 1940 noin 15 prosenttia vuosikymmenessä. Ennen kaikkea metsäteollistumisen myötä työllisten määrä nousi Lieksassa erityisesti maa- ja metsätaloudessa sekä teollisuudessa (kuva 5 ja 6). Maa- ja metsätalouden työllisten lukuja nostivat myös Pielisjärvelle perustetut lukuisat pientilat, joiden omistajiksi tulivat entiset tilattomat tai vuokralla asuneet viljelijät. Pientilat elättivät vähän karjaa ja hevosen, jota käytettiin talvisin metsähallituksen ja yhtiöiden savotoiden puunkorjauksessa. (Kupiainen 2007). Siirtoväen sijoittaminen ja sodan jälkeinen syntyvyyden kasvu lisäsivät väestön määrää seuraavan vuosikymmen aikana neljänneksen.

Lisäväestö työllistyi pääasiassa maa- ja metsätaloudessa uusien pientilojen turvin (Rannikko 1989; Kupiainen 2007). Väestön määrä lisääntyi vielä 1950-luvun loppuun saakka. Tämän jälkeen alkoi alamäki, jonka keskeinen aiheuttaja on maa- ja metsätalouden koneellistamisen aiheuttama työn tuottavuuden nousu. Traktoreihin, moottorisahoihin ja muihin koneisiin investoitu pääoma lisäsi työn tuottavuutta ja säästi työvoimaa niin paljon, ettei työtä enää riittänyt maa- ja metsätyöstä elantonsa saaneelle väestölle. Kun muut paikalliset elinkeinot eivät kasvaneet riittävästi, alkoi liikaväestön suuri muutto Lieksasta, kuten muualtakin maaseudulta, eteläiseen Suomeen ja Ruotsiin. Lieksan väkiluku väheni 1960-luvulla yli viidenneksen ja työllisyys lähes kolmanneksen.

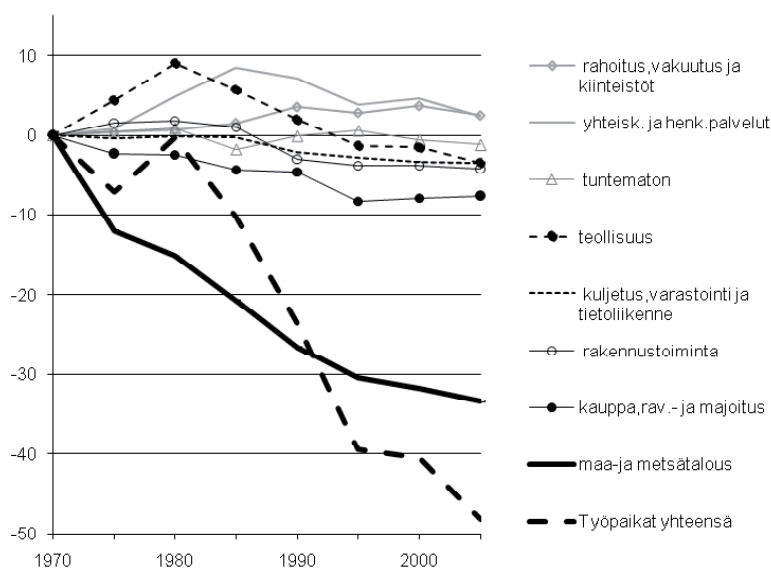
Nykyisin Lieksassa on noin 4 200 työpaikkaa ja työllisiä hieman enemmän, 4 600, eli runsas kolmannes vuoden 1960 ja noin puolet vuoden 1970 määristä (kuvat 4–6). Työ- ja elinkeinoministeriön viimeiset tilastotiedot (helmikuu 2010) kertovat, että Lieksan työllisten määrä oli 83,6 prosenttia työvoimasta (5 336). Verrattuna edellisten 19 vuoden työttömyysasteen kuukausikeskiarvoon (22,1 %) nykyinen työttömyysaste (16,4) näyttää alhaiselta. Työttömiä on kuitenkin edelleen lähes tuhat.

Kuva 5. Lieksan ammatissa toimiva väestö päätoimialoittain vuosina 1880-2006 (Väestön elinkeino 1979; Työssäkäynti 2010)

Vuodesta 1970 Lieksan päätoimialojen työllisyyden muutoksia on mahdollista arvioida seikkaperäisemmin ja analysoida niiden vaikutuksia koko työllisyyden

muutokseen käyttämällä hyväksi Tilastokeskuksen eri vuosien työssäkäynti-tilastoja (Alueella ... 2008). Lieksassa teollisuuden ja yhteiskunnallisten palveluiden (kaupungin ja valtion yhteisöjen) työpaikat lisääntyivät valtiovallan hyvinvointipoliittisista toimista koostuvan suuren ja alueellisesti korvamerkityistä erityistoimista muodostuvan pienen aluepolitiikan myötä 1970-luvulla ja 1980-luvun alkupuolella. Lieksassa toteutetulla kuntaliitoksella, kaupunkimaineella ja yhteistuumin harjoitetulla elinkeinopolitiikalla oli myös aluepolitiikkaa vahvistavia paikallisia vaikutuksia. Aluepolitiikka oli suhteellisesti tehokasta myös siksi, että Etelä-Suomen vetovoima oli tilapäisesti taantuman vuoksi vähäinen. (Eskelinen 2001; Palokas 2002a; Kauppila 1999). Tämän poikkeuksellisen ajanjakson jälkeen maa- ja metsätalouden työllistävyys on vähentynyt jatkuvasti enemmän kuin muiden elinkeinojen työllistävyys on kasvanut.

Kuva 6. Lieksan työpaikkojen kumulatiivinen muutos ja eri toimialojen suhteelliset (%-osuuksina mitatut) vaikutukset muutokseen vuosina 1970–2005 (Alueella ... 2008)

Vuodesta 1970 vuoteen 2005 maa- ja metsätalouden työpaikkakadon vaikutus Lieksan työpaikkojen vähentymiseen oli -33,4 prosenttia. Tämä tarkoittaa sitä, että Lieksan työpaikkojen määrä olisi vähentynyt maa- ja metsätalouden työpaikkakadon vuoksi kolmanneksen, jos muiden toimialojen työpaikat olisivat pysyneet ennallaan. Lieksan työpaikoista hävisi ajanjakson aikana kuitenkin lähes puolet (-48,2 %), koska myös tarkastelujakson alussa työpaikkojaan lisänneiden teollisuuden ja rakennustoiminnan työpaikkojen määrä on nykyisin vähemmän kuin vuonna 1970. Ainoastaan rahoituksen, vakuutuksen, kiinteistötoiminnan, liike-elämän palveluiden sekä yhteiskunnallisten palveluiden toimialojen työpaikkoja on nykyisin enemmän kuin tarkastelujakson alussa. Näiden yhteinen

positiivinen kasvuvaikutus Lieksan työpaikkoihin oli 4,9 prosenttia koko ajanjakson aikana. Sekä yhteiskunnallisten että henkilökohtaisten palveluiden ja teollisuuden kasvuvaikutukset Lieksan työpaikkojen määrään olivat korkeimmillaan lähes 10 prosenttia.

Ajanjakson alkupuolella suurta aluepolitiikkaa oli alueellisesti tasa-arvoisen hyvinvointiyhteiskunnan rakentaminen. Hyvinvointiyhteiskunta alkoi kuitenkin vajota jo markkinavoimien ensimmäiseen aaltoon 1980-luvun lopulla, mikä näkyy jo Lieksassakin yhteiskunnallisten ja henkilökohtaisten palveluiden kuvaajan kääntymisenä alamäeksi, jonka loppukulmaa hieman oikaisee viimeaikainen liike-elämän ja muiden yksityisten palveluiden lisääntyminen. Teollisuus lisäsi työllisten määrää erityisesti 1970-luvun lopussa, mutta vuoden 1980 jälkeen teolliset työpaikat ovat hupenneet niin, että niitä on nykyisin vähemmän kuin vuonna 1970, jolloin Lieksan teolliset työpaikat olivat ensisijaisesti metsäteollisuudessa. (Kuvat 5, 6 ja 7.)

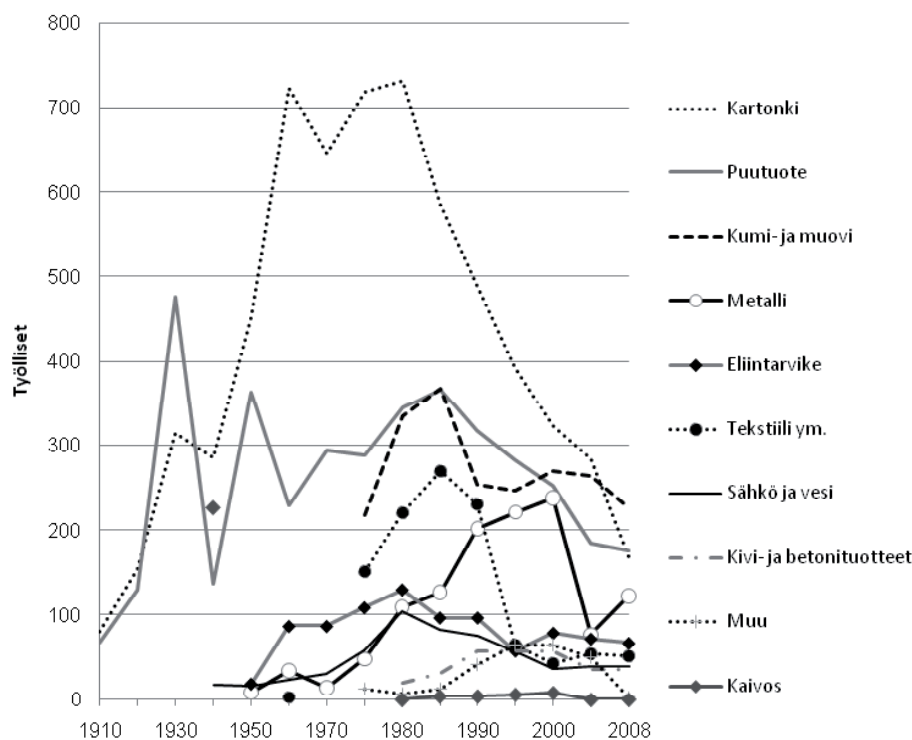
METSÄ JA MUUT PAIKALLISET ELINEHDOT

Lieksan olemassaolo yhteisönä on ollut ensisijaisesti riippuvainen metsä-, maa- ja vesiluonnon tarjoamista resursseista. Luonnon antimien keräily, riistan metsästys ja kalastus ovat pitkäaikaisimmat ja edelleen jatkuvat metsien hyödyntämisen muodot. Nykyisin taloudellisen tilastoinnin piirissä olevan keräilyn ja metsästyksen merkitys on suhteellisen vähäinen. (Björn ym. 1997; Björn 2000; Metsätilastollinen ... 2008, 211). Tulevaisuudessa niiden merkitys voi lisääntyä, jos metsien aineelliset ja aineettomat virkistys- ja muut käyttömuodot saadaan tuotteistetuksi nykyistä laajemmin paikallisen talouden elinkeinoiksi.

Metsät tarjosivat eniten työtä silloin, kun puu ihmisen ja hevosen voimin korjattiin metsästä ja kuljetettiin ensisijaisesti uittamalla tehtaille metsäteollisuuden raaka-aineeksi. Lieksassa tämä vaihe alkoi 1800-luvun lopulla (Saarelainen 2004) ja sen voi katsoa päättyneeksi 1970-luvulla, kun metsätraktorit lopullisesti korvasivat hevoset. Nykyisin metsätalous työllistää Lieksassa enää puolentoista sataa henkilöä, kun vuonna 1970 ala työllisti vielä lähes tuhat henkilöä (Erillistilaus ...2008; Tervo 2008). Maa- ja metsätalouden ATV-lukujen ja Rannikon (1989) arvioiden perusteella pokasahan ja hevosen aikaan talvisin 1950-luvulla metsätyöhön osallistuneiden määrän voidaan arvioida olleen 5 000 paikkeilla ellei enemmänkin. Lieksassa on jalostettu ja jalostetaan edelleen puuta, vaikka suurin osa kaadetusta puusta on viety ja viedään edelleenkin teollisuuden raaka-aineeksi muualle. Merkittävimmät lieksalaiset puuta jalostavat yksiköt ovat olleet viime vuosisadan alussa aloittaneet ja yhä toimivat Kevätniemen saha ja Pankakosken kartonkitehdas. Tosin Pankakosken kartongin valmistuksen keskeinen raaka-aine oli lähes 60 vuoden ajan muualta tuotu kierrätyskuitu. Viime vuosina Kevätniemen sahalle, erityisesti ennen Venäjän puutulleja, osa tukista tuli Venäjältä (Palanterä 1996, 11; Palokas 2002b; Pankaboard 2009; Vatanen 2009). Kuvassa 9 puutuote ja kartonki -kuvaajat osoittavat pääasiassa näiden tehtaiden työpaikkakehitystä. Enimmillään metsäteollisuuden työpaik-

koja oli hieman yli tuhat vuonna 1980. Nykyisin muista puuta jalostavista yrityksistä rakennehöylätavaraa ja liimapalkkeja valmistava Anaika Components Ltd Oy ja jatkojalostukseen erikoistunut Anaika Wood Ltd Oy työllistävät yhteensä noin 100 työntekijää. (Anaika 2010; Pohjois-Karjalan ... 2009). Maailman suurin hirsitalojen valmistaja, Lieksassa toimintansa aloittanut Honkarakenne lopetti Lieksan tuotantoyksikkönsä vuonna 2005 (Saarelainen 2009).

Metsän ohella paikallista luonnonvaraa ovat maatalousmaa sekä malmit, mineraalit ja muu rakentamisessa käytettävä maa-aines. Lieksassa kuten muual- lakin elintarvikkeet olivat pääasiassa paikallisia 1960-luvulle saakka. Vilja ja juurekset sekä liha- ja maitotaloustuotteet kasvatettiin ja jalostettiin paikalli- sesti. Nykyisin maatalouden ja elintarvikkeiden valmistuksen paikallinen riip- puvuus on katkennut. Siksi maatalous menestyy Lieksassakin vain suurissa yk- siköissä ja peruselintarvikkeiden tuotanto on keskittynyt muualle kuin Lieksaan. Maataloudessa työpaikkoja on nykyisin noin 300 ja elintarvikkeiden tuotanto työllistää Lieksassa yli 50 henkeä leipomoissa sekä hillojen ja muiden herkku- jen tuotannossa (Vuorenmaa 2009; Pohjois-Karjalan... 2009). Lieksan meijerin ja myllyn toiminta-aikaan työpaikkoja oli miltei kaksin verroin enemmän (kuva 7).

Kuva 7. Lieksan teolliset työpaikat toimialoittain vuosina 1910-2008 (Aineisto: Vatanen 1986a; Maakuntaliitto 2009)

Järvivalmia Lieksassa jalostettiin Pankakoskella 1800-luvulla ja se loppui 1900-luvun alussa (Oinonen-Eden 1991). Lieksan Mätäsvaarassa toimi toisen maailmansodan aikana ja vähän sen jälkeenkin Oy Vuoksenniska Ab:n kaivos, josta louhittiin ja rikastettiin molybdeenivalmia sotateollisuuden tarpeisiin (Tolvanen 2007). Tämä näkyy 1940-luvun vähän yli 200 työpaikan pisteinä kuvassa 7. Nykyisin kiven ja soran käyttö rakentamisen ja betonisten rakennusosien raaka-aineena on ainoa maa-aineksen käyttömuoto. Pielisen Betoni on teollinen betonielementtien valmistaja, joka markkinoi tuotteitaan ympäri maata (Pielisen ... 2009).

TEOLLISUUSKYLÄ

Maa- ja metsätalouden työpaikkojen korvaajaksi ja väestökadon pysäyttäjäksi Lieksaan perustettiin teollisuuskylä vuonna 1973. Teollisuuskylän perustamiseen liittyi aluepolitiikan toimeenpanoon ja paikkakuntien keskinäiseen kilpailuun liittyvää poliittista köydenvetoa. Lieksalaisten valmistelun ja sopivan poliittisen tuen ansiosta Lieksa oli Kajaanin ja Rovaniemen ohella ensimmäisten teollisuuskyläiden sijaintipaikka. (Vuorenmaa 2003.)

Teollisuuskylän perusta varmistui, kun Nokia Oy päätti vuoden 1974 alussa siirtää osan rengastuotannostaan Lieksaan (Vatanen 1986b). Kylän rakenne vahvistui, kun Enso-Gutzeit Oy teki päätöksen laatikkotehtaan siirrosta Pankakoskelta teollisuuskylään eikä Lahteen vuonna 1974. Siirron yhteydessä koneet uusittiin ja uuden tehtaan aloittaessa vuonna 1976 työpaikkoja oli hieman enemmän kuin vanhalla tehtaalla. (Vaalamo 1987). Muovi korvasi lopullisesti pahrin raaka-aineena vuonna 1983 (Seppänen 2009). Tällöin tehtaan toimiala vaihtui myös kartongista muoviin. Tämä näkyy kartonkiteollisuuden työpaikkojen laskuna ja kumi- ja muovituoteteollisuuden työpaikkojen nousuna kuvassa 9.

Näiden perinteisten kotimaisten suuryritysten lieksalaisten sivutoimipaikkojen omistajat ovat vaihtuneet. Nykyisin Suomen Kumitehdas Oy:n tytäryhtiö Suomen Rengastehdas Oy jatkaa Nokian kumiteollisuuden rengasvalmistusta Lieksan teollisuuskylässä tekemällä polkupyörän ulkorenkaita ja työkoneiden sisärenkaita. Suomen Kumitehdas Oy:n toinen tytäryhtiö Reino & Aino Kotikenkä Oy valmistaa suosittuja tohveleita Lieksassa. (Suomen ...2009). Enso-Gutzeitin laatikkotehdas siirtyi vaihtokaupassa vuonna 1986 Ahlström Oy:lle, jonka pakkausten valmistusyksiköt ovat siirtyneet usean vaiheen jälkeen australialaisen Amcor-yhtiön omistukseen (Eskelinen & Vatanen 1988; Taloussanomien 2001). Nykyisin elintarviketeollisuuden joustopakkausmateriaaleja valmistava Amcor Flexibles Finland Oy:n tehtaan työntekijämäärä 110 on hieman alempi kuin ensimmäisen omistajavaihdoksen aikoihin 1980-luvun puolivälissä. Joukkoliikenneväline- ja rakennusteollisuudelle komposiittiosia valmistavan lieksalaisen yhden miehen toimistosta aloittaneen Joptek Oy:n (2010) vahva kasvu 1990-luvun puolivälin jälkeen oikaisi Nokian rengastuotannon alasajon aiheuttaman kumi- ja muoviteollisuuden työpaikkojen syöksyn väliaikaisesti

(kuva 7). Kaikkiaan Lieksan Teollisuuskylässä oli vuonna 2007 noin 700 työpaikkaa (Saarelainen 2009).

ELINKEINOT JA PAIKALLISTALOUDEN NYKYTILA

Vuonna 2006 Lieksassa alkutuotannon, teollisuuden ja rakentamisen toimialojen osuudet yhteensä olivat reilu kolmannes kaikista työpaikoista. Kunnan, valtion ja muiden julkisyhteisöjen osuus työpaikoista oli runsas neljännes ja yksityisten palveluiden työpaikkaosuus oli vähän alle puolet (taulukko 2).

Vuonna 2006 Lieksan taloudessa kiertäneistä bruttotuloista puolet oli lähtöisin teollisuudesta ja rakentamisesta. Osuus on kaksinkertainen verrattu ko. elinkeinojen työpaikkaosuuteen. Kotitalouksien Lieksasta saamasta paikallisesta tulosta (noin 122 milj. euroa) oli yli kolmannes teollisuuden ja rakentamisen yritysten maksamaa palkka- ja yrittäjätuloa. Teollisten toimialojen vahva suhteellinen merkitys Lieksan talouden tulonmuodostuksessa näkyi myös vertailtaessa toimialan kotitalouksille maksamia tuloja suhteessa sen työpaikkoihin. Teollisuudessa ja rakentamisessa tuloa kertyi lähes 40 000 euroa työpaikkaa kohti. Julkisyhteisöjen työpaikkojen tulo kotitalouksille oli noin 28 000 euroa ja yksityisten palvelualueiden hieman yli 21 000 euroa työpaikkaa kohti.

Yksittäistä toimialoista suurimmat tulot työpaikkaa kohden syntyivät metsätaloudessa. Metsätaloudesta kotitalouksille työpaikkaa kohti tulevaa tuloa lisäävät kantorahatulot, joiden vuosittainen vaihtelu eri suhdannetilanteissa on varsin suuri. Teollisuuden toimialoilta kotitaloudet saivat suurimmat tulot mäsä-, paperi ym. teollisuuden työpaikoista. Myös puutavaran ja tuotteiden valmistuksen tulot ovat merkitykselliset. Matkailuun liittyvät toimialat, majoitus- ja ravitsemistoiminta, kauppa sekä muut yksityiset palvelut, tuovat kotitalouksille tuloa työpaikkaa kohti huomattavasti vähemmän kuin teollisuuden toimialat ja metsätalous.

Lieksan kotitaloudet saavat myös tuloa paikallistalouden ulkopuolelta eläkeinä, työttömyyskorvauksina, opintotukena, osinkoina ja lapsilisinä. Kaikkiaan näitä tuloja kertyi vuonna 2006 noin 80 miljoonaa euroa (Luonnollisten ...2009). Toisin sanoen 40 % kotitalouksien saamasta tulosta (202 milj. euroa) tulee paikallistalouden ulkopuolelta.

Paikallisten luonnonvarojen käytön (maatalous, metsätalous ja -teollisuus, elintarvikkeiden valmistus, luontomatkailu = osa majoitus- ja ravitsemistoiminnasta) välittömät työllisyysvaikutukset ovat nykyisin noin 1 000 työpaikkaa, mikä vastaa liki neljännestä kaikista työpaikoista. Kotitalouksien tulokertymää nämä toimialat kartuttavat noin 35 miljoonalla eurolla. Tämä on lähes 30 prosenttia paikallistalouden tuloista, mutta alle 20 prosenttia kotitalouksien koko tulokertymästä. Nämä luonnonvaratoimialojen suhteellista merkitystä Lieksan kotitalouksien tulonmuodostuksessa kuvaavat luvut ovat suuret, kun niitä verrataan koko maan tai Etelä-Suomen lukuihin. Vastaavien luonnonvarariippuvaisten toimintojen työllisyysosuus oli koko maassa vuonna 2006 noin 11 prosenttia ja

Uudellamaalla 5 prosenttia (Tuotannon ... 2008). Näiden suhdelukujen vertailu osoittaa, että Lieksa on edelleen riippuvainen luonnonvarojen hyödyntämisestä, vaikka niitä jalostavien elinkeinojen työllistyvyys on enää pieni osa vuoden 1960 noin 70 prosentin osuudesta.

Taulukko 2. Lieksan työpaikat ja tulonmuodostus päätoimialoittain vuonna 2006 (Aineistolähteet: Tuotannon ja työllisyyden ... 2008 ja Erillistilaus ... 2008.)

Toimiala	Työpaikat	%	Tuotos =Tulo milj. euroa	%	Kotitalouksien tulo Lieksasta milj. euroa	%	Kotitalouksien tulo työpaikkaa kohti euroa
Maa-, riista ja kalatalous	292	6,9	11,4	2,5	3,3	2,7	11366
Metsätalous ja siihen liittyvät palvelut	152	3,6	34,9	7,6	11,7	9,6	76943
Alkutuotanto	444	10,6	46,3	10,1	15,0	12,3	33857
Puutavaran ja puutuotteiden valmistus	199	4,7	79,2	17,2	7,6	6,2	37950
Massan, paperin yms valm; kust. ja pain.	247	5,9	56,5	12,3	12,5	10,3	50736
Kem., kumi- ja muovituot. valmistus	228	5,4	40,0	8,7	7,6	6,2	33236
Muu valmistus	253	6,0	32,3	7,0	8,6	7,0	33940
Rakentaminen	168	4,0	22,9	5,0	6,8	5,6	40567
Teollisuus ja rakentaminen	1095	26,0	230,9	50,1	43,1	35,2	39327
Kauppa; moottoriajon. ja kotital. esin. korjaus	448	10,6	22,1	4,8	10,4	8,5	23215
Majoitus- ja ravitsemistoiminta	145	3,4	6,5	1,4	2,4	1,9	16209
Kuljetus, varastointi ja tietoliikenne	241	5,7	17,6	3,8	5,9	4,8	24513
Kiinteistöala, tutk. & hall. ja tukipalvelut	229	5,4	8,9	1,9	4,5	3,7	19803
Muut yhteiskunnall. ja henkilökoht. palvelut	210	5,0	11,3	2,4	4,3	3,5	20497
Muut yksityiset palvelut	310	7,4	52,8	11,4	6,1	5,0	19813
Yksityiset palvelut	1584	37,6	64,0	13,9	33,7	27,5	21251
Julkisyhteisöt	1088	25,8	64,7	14,0	30,5	24,9	28007
Yhteensä	4211	100,0	461,1	100,0	122,2	100,0	29027

TULEVAISUUDEN NÄKYMÄT – LUONNONVARARIIPPUVUUDESTA ETEENPÄIN

Työllisyydellä mitattuna Lieksan luonnonvarariippuvuus on merkittävä, vaikka luonnonvaroja hyödyntävien toimialojen työllisyys on huomattavasti vähentynyt. Keskeinen selittäjä tälle on se, että myös Lieksan muilla toimialoilla on suhteellisen vähän työpaikkoja. Uusia työpaikkoja syntyi aluepolitiikan ja hyvinvointivaltion rakentamisen aikakautena lähes saman verran kuin maa- ja metsätaloudessa menetettiin. Teollisia työpaikkoja oli eniten 1970- ja 1980-luvun taitteessa, kun Lieksaan asettui uusia teollisuudenaloja eikä perinteisiä metsäteollisuuden toimipaikkoja vielä oltu uusittu ja rationalisoitu. Uusien teollisuuden alojen yritykset toivat koneet ja osaamisen sekä raaka-aineet (tekstiilit, kumi, muovi ja metallit) muualta Suomesta ja ulkomailta. Niiden tärkein paikallinen tuotantonkijä oli työvoima, jota oli vielä riittävästi suuresta muutosta huolimatta.

Teollisen tuotannon rationalisointi, skaalatuottojen hakeminen ja kuljetuskustannusten lasku ovat keskittäneet teollisuustuotannon yhä harvemmille yrityksille ja harvempiin paikkoihin. Yhä enemmän myös suomalainen teollisuus siirtää tuotantoaan ulkomaille. Nämä tekijät ovat vaikuttaneet myös Lieksassa sijainneen teollisuuden toimipaikkoihin. Toistaiseksi Pankakosken tehdas ja Kevätniemen saha ovat selviytyneet jatkoon metsäteollisuuden toimipaikkojen pudotuskilpailussa. Näiden tehtaiden uudistamisen, ulkoistamisen ja jatkuvan virittämisen seurauksena metsäteollisuuden työllisyys on supistunut kolmannekseen 1970- ja 1980-luvun määristä huolimatta siitä, että erilaisia puutuotteita valmistavat Anaika -yhtiöt ovat luoneet lähes sata uutta työpaikkaa tämän vuosituhannen ensimmäisellä vuosikymmenellä. Myös polkupyörien ulkorenkaita valmistavan Suomen Rengastehdas Oy:n työllisyys on enää vain vähän yli 10 prosenttia sen edeltäjän Nokian kumitehtaan Lieksan yksikön yli 300 työntekijän enimmäismäärästä. Vaatetusteollisuuden nykyiset noin 50 työpaikkaa ovat vajaa neljännes huippuvuosien määräästä. Myönteisenä poikkeuksena voidaan pitää Amcor Flexibles Finland Oy:n Lieksan yksikköä, jonka nykyinen työntekijämäärä on kaksi kolmasosaa pakkaustehtaan aloittamisajan työllisyydestä.

MENNEISYYDEN JA TULEVAISUUDEN ELINKEINOJEN POLKUKARTTA

Edellä mainitut havainnot Lieksan teollisuuden yksiköistä tukevat käsitystä, jonka mukaan syrjäseuduilla useita satoja henkilöitä työllistävien tehtaiden aika on Suomen teollisuudessa ohi. Suomalaisen työ ei halvimillaankaan voi menestyä kilpailussa kehittyvien markkinoiden työvoiman hinnan kanssa. Elinkaaren kypsän vaiheen kulutustavaroiden ja bulkkiväli tuotteiden valmistus keskittyy entistä enemmän halvan työn maihin ja paikallisesti välttämättömät raaka-aineet jalostetaan väli tuotteiksi suhteellisesti halpojen koneiden ja energian avulla niin, että kallista työtä käytetään mahdollisimman vähän.

Nykyisin ja tulevaisuudessa Suomessa pystyvät hetkellisesti menestymään korkean osaamiseen ja teknologiaan perustuva elinkaarensa alussa olevien tuotteiden teollinen valmistus ja erikoistumista vaativa vaihetuotanto. Tämän vuoksi uuden ja myös perinteisen teollisuuden mahdollisuudet Lieksan kaltaisten paikallistalouksien ylläpitäjinä ovat rajalliset. Tavoitteet luonnonvaroihin perustuvan suurteollisuuden avaamien mahdollisuuksien hyödyntämisestä Lieksan kaltaisten syrjäseutujen paikallistalouksien uuden nousun siivittäjinä eivät ole realistisia. Tämän vuoksi on luontaista etsiä olemassa olon perusta paikkakunnalla jo olevista elinkelpoisista yksiköistä ja toteuttamiskelpoisista uusista mahdollisuuksista.

Teollisuus on edelleen tärkeä työllistäjä ja tulontuoja Lieksassa. Monista uhkista huolimatta metsäteollisuus on edelleen Lieksan teollisuuden vankka tukijalka. Pankakosken tehtaan vahvuus on se, että ekologisuuden ja globaalin tavarakaupan kasvun vuoksi uusiutuvasta raaka-aineesta valmistettava kartongin kysyntä pakkausmateriaalina kasvaa. Kevätniemen sahan tulevaisuuden asemaa vahvistaa Kevätniemen puukylä.

Amcorin Lieksan pakkaustehdas on menestynyt yllättävän hyvin, vaikka sen raaka-aine muovi on ollut altis öljyn hinnanvaihteluille. Mielenkiintoisen tulevaisuuden mahdollisuuden tehtaalta tarjoaa metsäteollisuuden uusi tuote, biomuovi (Pöysä 2010). Biomuoviin siirtyminen ei ole kuitenkaan välittömässä näköpiirissä. Lisäksi nykyisten näkymien mukaisella tekniikalla valmistettu biomuovi tuotaisiin Lieksan ulkopuolelta, joten pakkaustehdas ei palaisi välittömään paikalliseen luonnonvarariippuvuuteen.

Nykyisin syrjäseutujen talouksien mahdollisuuksiksi mainitaan paikallisia raaka-aineita hyödyntävä bioenergiaan tai mineraaleihin perustuva yritystoiminta. Pohjois-Karjalan malmivarantotietojen mukaan Lieksassa ei ole merkittävän kaivostoiminnan edellytyksiä (Kaivannaistoiminta ... 2010; GtK 2010). Myöskään bioenergiaraaka-aineiden hyödyntäminen ei tuo mukanaan suurta tulon ja työllisyyden välitöntä lisäystä Lieksaan. Metsähake on lieksalaisen bioenergian suurin reservi, jonka korjuun lisääminen työllistäisi muutaman lieksalaisen korjuu- ja kuljetusyrityksen. Nykyiset ainespuun hakkuut ja kuljetukset työllistävät Lieksassa noin 100 henkeä. Teknisesti mahdollinen energiapuun määrä Suomessa on noin 16 miljoonaa kuutiota (Laitila ym. 2008) eli saman verran prosenteissa Suomen metsien kasvusta. Arvioni Lieksan metsien kasvuksi on noin 1,3–1,4 miljoonaa kuutiota vuodessa (Tomppo ym. 2009). Energiapuuta voidaan arvioida olevan noin 200 000 kuutiota eli lähes kolmannes arvioiduista Lieksan keskimääräisistä ainespuun hakkuista (Metinfo 2009; Eklund 2009). Kaiken energiapuun korjuu ainespuun korjuutekniikalla työllistäisi välittömästi noin 30 lieksalaista. Energiapuun hakkuut, haketus ja kuljetus kuutiota kohden työllistävät nykyisin enemmän kuin ainespuun korjuu, mutta tekniikan ja työtapojen nykyisen kaltainen kehitys pienentävät työvoiman tarvetta tulevaisuudessa, joten arvio 30 uudesta työpaikasta energiapuun korjuussa lienee riittävän hyvä alan potentiaalisen merkityksen arvioimiseksi. Toki metsähakkeen käyttö lämmityksessä korvaa sekä öljyä että sähköä, jolloin tämän korvaavan toiminnan työllisyysvaikutukset voivat olla myös Lieksan työllisyyttä lisäävät. Lieksalaisen

teollisuuden on mahdollista myös kehittää bioenergia-alalle uusia tuotteita ja saavuttaa kehitystyössä tarvittava tieto-taito tuotteiden kilpailukykyiselle valmistukselle ja viennille tai keskittyä pelkästään tieto-aidon vientiin. Alalla on kuitenkin jo paljon kilpailijoita maakunnan muissakin kunnissa.

Muiden kumia, muovia, tekstiilejä ja metalliraaka-aineita hyödyntävien ja niitä komposiiteiksi jalostavien yritysten menestys on kiinni siitä, miten yritykset onnistuvat taidolla ja tuurillakin luovimaan markkinoiden suhdanteiden lävitse. Lisäksi niiden pysymiseen Lieksassa vaikuttaa se, miten yritysten inhimillinen ja sosiaalinen pääoma ovat paikkakunnalle kotoutuneet (Eskelinen ym. 2007, 49). Esimerkiksi neljännesvuosisata sitten toimintansa aloittanut Joptek Oy on karikot vältelleenä esimerkki lieksalaisen teollisuuden rakenteen uudistumisesta.

Lieksassa kuten muuallakin maatalouden keskittyminen on jatkunut jo pitkään, mutta maitomarkkinoiden nopeat käänteet ja EU:n maatalouden tukipolitiikan uudelleen järjestelyt (Rainisto 2009; Marttila 2009) voivat edelleen aiheuttaa maatalouden tilamäärien ja tulojen laskua. Elintarviketeollisuuden kasvun mahdollisuudet ovat erikoistumisessa. Paikalliset puhtaat raaka-aineet ja lähiruoka ovat erikoistumiseen liitetyt avainsanat. Kuitenkin niiden konkretisoituminen nykyistä huomattavasti suuremmaksi teollisuudenalaksi on vaikeaa, koska ketjuihin sitoutumattomista menestyvistä raaka-ainetuottajista ja markkinapaikoista on puute. Lisäksi lähiruuan tuottaminen edellyttää ympärivuotisia kuluttajia, jotka ovat valmiita maksamaan enemmän lähi- kuin rekkaruusta. Tällaisia kuluttajia alenevan väestö- ja tulokehityksen paikkakunnilla on vain vähän.

Edellä esitetyissä tilastoissa näkymätön luonnonvaroja käyttävä elinkeino on luontomatkailu. Luontomatkailu hyödyntää luontoa elämyskohteena, jolloin luonnon ei-materiaaliset arvot korostuvat materiaalisien, esimerkiksi puuntuotannon, sijasta. Tämän kaltaista luonnonkäyttöä kutsutaan esimerkiksi myöhäisteolliseksi metsänkäytöksi (Eisto 2009). Luontomatkailun nopea kasvu ja sen liittäminen ensisijaiseksi Suomen matkailun kasvun vauhdittajaksi ovat luoneet odotuksia matkailusta Lapin matkailukeskusten luoman esimerkin tapaan kaikkien syrjäisten alueiden viimeisenä pelastajana (esim. Saarinen 2004; Kauppila 2004; Leinonen ym. 2008; Huhtala ym. 2009).

Keskustelua matkailun kehittämisestä on Lieksassa käyty jo 1960-luvun suuren muuton ajoista alkaen. Erityisesti Kolin matkailun rakenteiden kehittäminen aloitettiin jo ennen teollisuuskylän perustamista (Saarinen & Loven 2000). Teollisuuskylän saamisen ja kehittämisen myötä matkailu jäi vähemmälle panostukselle, koska koettiin, että maa- ja metsätaloudesta vapautuva työvoima oli helpommin koulutettavissa teollisuustyöhön kuin matkailualalle. Myöskään Lieksan matkailun ulkopuolista kehittäjää ei ole löytynyt kuten esimerkiksi Kuusamossa (Vuorenmaa 2009). Uusien työpaikkojen luontomatkailuun saaminen edellyttää sekä kysyntä- että tarjontatekijöiden hyvien olosuhteiden samanaikaista kohtaamista. Lieksassa tällaiset kohtaamiset ovat toistaiseksi tapahtuneet pienessä mittakaavassa.

Suurin syy Lieksan matkailun vähäisyydelle on ollut, ettei kaupungin matkailutarjonnan lisäämiselle ole ollut riittävästi maksukykyistä kysyntää. Paikkakunnalla yöpyneiden määrän ja asukasmäärän kesken laskettu suhdeluku oli vuonna 2005 Lieksassa noin 6, kun se Tunturi-Lapin kunnissa oli 44 ja 70 välillä. Matkailun tarjonnan vetovoimatekijöiden luokittelun muuttujista luonto- ja ohjelmalvelut olivat Lieksassa tasolla 1, majoitus- ravitsemis- ja liikennepalvelut tasolla 2 ja kaupungin kulttuurivetovoima tasolla 3. Kokonaisuutena Lieksan matkailutarjonnan vetovoima on arvioitu neliportaisen asteikon toiseksi korkeimmalle tasolle. (Leinonen ym. 2007.)

Yksikään Pohjois-Karjalan kunnista ei päässyt Lieksaa korkeammalle tasolle. Sen sijaan kaikki Pohjois-Suomen suurten matkailukeskusten kunnat ylsivät parhaaseen A-luokkaan. Näissä kunnissa luontotekijöiden lisäksi on rakennettu runsaasti majoitus-, liikunta-, elämys- ja huvitarjontaa. Näihin matkailijat käyttävät rahaa enemmän kuin luontoarvojen palveluihin (emt.). Tämän kaltainen matkailun oheistarjonta ja vetovoima puuttuvat Lieksasta. Kolille vastaavia houkutusia on suunniteltu viimeksi julkaistussa Kolin masterplanissa (Lieksan ... 2007). Toteutuessaan suunnitelmat lisääisivät näitä palveluita kaipaavien matkailijoiden mielessä Kolin houkuttavuutta. Eri asia on, miten mielet muuttuvat konkreettiseksi kysynnäksi ja kohtaavatko kysyntä ja tarjonta niin, että uusia työpaikkoja ja tuloa kertyy myös Lieksan paikallistaloutta parantamaan.

Lieksan paikallistalouden kannalta Kolin matkailun kasvu ei edusta yksiselitteisesti ainoastaan positiivisia vaikutuksia luovaa kehitystä erityisesti siksi, että Koli sijaitsee Pielisen länsipuolella. Sen matkailijoiden rahankäytöstä suuri osa suuntautuu muualle kuin Lieksaan. Ainoastaan jos Kolin matkailijoita voidaan houkutella nykyistä enemmän Pielisen vastarannan kansallismaisemaan, heidän rahankäyttönsä hyödyttäisi Lieksan itäpuolen matkailuyrittäjiä ja Lieksan paikallistaloutta nykyistä enemmän. Itäpuolen matkailun ongelma, mutta samalla myös mahdollisuus on, ettei alueella ole massaturismille riittävää majoituskapasiteettia. Tämän vuoksi Lieksan luontomatkailussa olisi järkevää suuntautua, kuten eräät yrittäjät ovat jo tehneet, korkean laadun ja hinnan tuotteisiin, jolloin vähäisilläkin matkailijamäärillä saadaan kannattavan toiminnan edellyttävä tulo (Künt 2007; Myllymäki 2007). Tämän kaltaisen matkailun kehittäminen edellyttäisi kuitenkin Lieksan itäpuolelle majoituspaikkojen lisäämistä niin, että lentokoneellinen turisteja voitaisiin tuoda esimerkiksi Ruunaalle (Lappalainen 2007).

Lieksalaisen matkailun työpaikat kuuluvat pääasiassa majoitus- ja ravitsemis- ja muiden yksityisten palveluiden toimialoihin, joilla tulot työpaikkaa kohden ovat matalimmat (taulukko 2). Teollisuuden työpaikkojen korvautuminen uusilla matalapalkkaisilla työpaikoilla on paikallistalouden näkökulmasta moniulotteinen ongelma. Jos vanhat hyväpalkkaiset työpaikat loppuvat, matalapalkkaisen työpaikkojen saaminen on tyhjää parempi vaihtoehto. Matalapalkkaisiin työpaikkoihin usein liittyvä osa-aikaisuus on ongelma, mutta osa-aikaisuuden ja työttömänä olon yhdistäminen on yhä useammalle joko pakollinen tai vapaaehtoinen elämäntapa. Nykyisen kehityksen jatkuessa osa-aikaiset ja matalapalkkaiset työpaikat lisäävät paikallistalouden riippuvuutta Lieksan ulkopuolelta tule-

vista tuloista. Ulkoa tulevan rahan virtaa lisäävät myös paikallisen keski-ikältään vanhenevan väestön eläköitymisasteen nousu. Vuonna 2008 Lieksan keski-ikä mediaani (51–52 vuotta) oli yli kymmenen vuotta korkeampi kuin koko maassa (Väkiluku 2010). Eläkeläisten mukanaan tuomaa tulovirtaa voi vahvistaa myös se, että osa suuren muuton suurista ikäluokista kotiutuu Lieksaan eläkepäiviä viettämään.

Eläkeläisten muuton kannustaminen aktiivisella elinkeinopolitiikalla on tarkkaan arvioitava ja harkittava vaihtoehto. Alkuvaiheessa eläkeläismuuttajien tulojen taloudellinen vaikutus Lieksan paikallistalouteen olisi positiivinen. Eläkeläismuuttajat vanhenevat sosiaalipalvelujen suurkäyttäjiksi nopeasti. (Parkkinen 2007). Todennäköisyysriski, että heistä tulee kaupunkitaloudelle kasvava nettokustannus, on suuri. Tämän estämiseksi hyvätuloisten eläkeläisten hoitamispalveluiden kehittäminen kannattavaksi elinkeinoksi olisi Lieksan tulevaisuuden mahdollisuus, jolle olemassa olevan väestön rakenne luo välttämättömän kysyntäpotentiaalin terveys- ja vapaa-ajan palveluiden rakentamiseksi. Hoitamispalveluiden kytkeminen luonto- ja terveysturvan tarjonnan elementeiksi voisi luoda Lieksan matkailualalle koko vuoden ajaksi riittävän kysynnän.

Käytännön taloudellisissa ja sosiaalisissa rakenteissa ja tulevaisuuden epävarmuudessa uusien ajatusten ja toimintamallien toteuttaminen on eri asia kuin niiden medialle julkilausuminen. Lieksassa irtautuminen yli vuosisadan ajan mieliin piirtyneestä teollisuuden ja edistyksen polkuriippuvuudesta on kitkainen prosessi varsinkin, kun uusien tulevaisuuden polkujen havaitseminen on pelkästään heikkojen ja joskus jopa olemattomien signaalien varassa. Parhaiden menneisyyden ja tulevaisuuden polkujen valinta edellyttää suunnistajalta kykyä lukea nykyisyyden karttaa. Selviytymisessä auttaa huolellinen suunnittelu ja tutkimus – silloin voi tarttua ripeästi kiinni jopa sattumalta vaikuttaviin mahdollisuuksiin.

Lieksan elinkaari ja uusiutumiskyky

JARMO KORTELAINEN JA PERTTI RANNIKKO

Resurssiperiferioille on tyypillistä, että niiden yhdyskuntajärjestelmät perustuvat luonnonvaroista riippuvaisten yhdyskuntien verkostoihin. Suomessa tällaisia alueita ovat metsäsektorin varassa eläneet Itä- ja Pohjois-Suomen syrjäseudut. Pohjoisella pallonpuoliskolla vastaavia alueita löytyy muista Pohjoismaista, Venäjältä, Japanista, Yhdysvalloista ja Kanadasta. Erityisesti Kanadassa resurssiyhdyskuntien tutkimus on ollut vilkasta, ja siellä on kehitetty erilaisia lähestymistapoja yksipuolisten yhdyskuntien tutkimukseen. Yksi paljon huomiota saanut tutkimussuunta on eritellyt yksipuolisille yhdyskunnille tyypillisiä kehitysvaiheita. Elinkaarimallilla on pyritty kuvaamaan yhdyskuntien kasvu-, kypsyys-, supistumis- ja muita vaiheita, jotka kaikki yksipuoliset yhdyskunnat joutuvat käymään läpi (Lucas 1971; Bradbury & St Martin 1983; Ironside 1994). Kanadalaisen mallin ja kotimaisten tapaustutkimusten avulla on sittemmin kehitetty suomalaisiin olosuhteisiin sopivaa elinkaarimallin versiota (Kortelainen 1991; 1996).

Tavoitteemme ovat kahdenlaiset. Ensinnäkin tavoitteenamme on muokata elinkaarimallia sopivammaksi nykytilanteeseen, jossa luonnonvarojen käyttö ja hyödyntäminen on murrosvaiheessa. Resilienssitutkimuksessa kehitetty käsitteistö antaa tähän hyvän pohjan (Eisto ja Kotilainen tässä teoksessa). Samalla tuomme elinkaaritarkasteluun uudenlaisen vaiheen, jota kutsumme uusiutumisasihmiseksi. Tämä tarkoittaa yhdyskunnan luonnonvarariippuvuuden muutosta, jossa perinteisen tuotannollisen roolin rinnalle nousee jälkituotannollisia (post-*produktivistisia*) merkityksiä yhdyskunnan elinvoimaisuuden ylläpitäjinä. Tällä tavoin valotamme erityisesti sitä, miten metsäsektorin tuotannosta riippuvainen yhdyskunta pystyy uusiutumaan ja irrottautumaan produktivistisesta mallista kohti uudenlaista luontosuhdetta.

Toiseksi sovellamme elinkaaritarkastelua Lieksan kehitysvaiheisiin, jotka antavat varsin kuvaavan esimerkin koko Suomen syrjäseutujen yhdyskuntakehityksestä. Erityinen huomiomme kiinnittyy metsäsektorin ja muiden metsiin liittyvien toimintojen merkitykseen alueen vaiheissa. Vaikka yhdyskuntakäsite perinteisemmässä merkityksessään on tarkoittanut Lieksaa suppeampia alueita, käytämme jatkossa yhdyskuntaa koko kuntaa koskevana määreenä.

Määritelmällisesti yhdyskuntina voidaan pitää asukkaiden jokapäiväisen elämänpiirin rajaamia toiminnallisia, sosiaalisia ja fyysisiä kokonaisuuksia. Vielä muutama vuosikymmen sitten kylät, taajamat, kaupungit tai kaupunginosat olivat selkeästi tällaisia jokapäiväisen elämän keskuksia eli yhdyskuntia (Vartiainen 1988). Sitten niiden toiminnallinen luonne on muuttunut huomattavasti lähinnä liikkumistavoissa, työ- ja asuntomarkkinoissa ja palvelurakenteessa tapahtuneiden muutosten vuoksi. Ihmisten jokapäiväisen elämän piiri on laajentunut huomattavasti, mitä on yhdyskuntajärjestelmän kuvauksissa luonnehdittu seutuistumisen käsitteellä (Antikainen & Vartiainen 1999).

Myös Lieksan tapaisilla harvaan asutuilla alueilla perinteiset yhdyskunnat ovat menettäneet merkitystään ihmisten jokapäiväisen elämän keskuksina, kun palvelut haetaan nykyisin keskustasta ja liikkuminen perustuu oman auton käyttöön. Nykyisessä verkostoituneessa ja mobilisoituneessa yhteiskunnassa nimenomaan kunta vastaa parhaiten yhdyskunnan määritelmää. Kunta muodostaa suhteellisen rajatun kiinteän toiminnallisen kokonaisuuden. Se on relevantti poliittinen yksikkö, joka myös rajautuu alueellisesti. Lisäksi kunta on kulttuurisesti vahva samaistumisen kohde. Toisaalta on muistettava, että perinteiset pienyhdyskunnat eivät ole kokonaan menettäneet merkitystään. Samalla, kun tarkastelemme koko Lieksan kehitystä, sivuamme myös siihen kuuluvien osayhdyskuntien elinkaaria.

YHDYSKUNTIEN ELINKAARIMALLI

Pyrimme kehittämään yhdyskuntien elinkaariajattelua soveltamalla siihen resilienssikeskustelussa muotoutunutta käsitteistöä (Eisto & Kotilainen tässä teoksessa). Tavoitteenamme on välttää perinteisiin elinkaarimalleihin liittynyt taloudellisten, sosiaalisten ja demografisten prosessien ylikorostus. Lähtökohtanamme on yhdyskunnan tarkastelu sosioekologisena järjestelmänä, jonka kehityskaari saa muotonsa luonnon ja yhteiskunnan prosessien yhteistyönä. Ajattelumallit ovat nähdäksemme yhdistettävissä melko luontevasti. Vaikka tutkimussuunnat ovat syntyneet toisistaan erillään, molempiin sisältyy idea alueellisen muutoksen syklisestä luonteesta. Myös kasvun, kypsymisen ja kriisiytymisen vaiheita kuvaavat käsitteet ovat samankaltaisia molemmissa lähestymistavoissa. Sekä elinkaari- että resilienssimalleissa paikallinen kehitys ajatellaan syntyvän erilaajuisten prosessien yhteisvaikutuksena. Pohdimmekin ensin sitä, miten resilienssikäsitteistö voidaan liittää elinkaarimalliin, minkä jälkeen sovellamme käsitteitä ja vaiheistusta Lieksan tapaukseen.

Resurssiyhdyskuntien elinkaaria on tutkittu paljon Kanadassa, jonka harvaan asutuille alueille on rakennettu runsaasti resurssiyhdyskuntia. Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä luonnonvarojen hyödyntäminen laajeni ja tehostui Kanadassa nopeasti, minkä seurauksena uusia syrjäisiä yhdyskuntia syntyi runsaasti. Yhdyskuntien epävakaa kehitys sai aikaan runsasta yhteiskunnallista tutkimusta, jossa tarkasteltiin lähinnä yhdyskuntien sisäisiä sosiaalisia

olosuhteita ja viihtyvyyttä. Ekspansiovaiheen tutkimukselle oli luonteenomaista optimistisuus ja kehitysusko. Yhdyskuntien kasvun katsottiin jatkuvan, eikä niiden kehitykseen vaikuttaviin ulkoisiin taloudellisiin tekijöihin juurikaan kiinnitetty huomiota. (Bradbury 1988; Marchak 1983, 303–306.)

Resurssiperiferioiden yhdyskunnat joutuivat vaikeuksiin 1970-luvulla, kun kansainväliset yritykset sulkiivat tai supistivat tehtaita ja kaivoksia. Kriittisemmäksi muuttunut tutkimus kiinnitti huomiota taantumisen aiheuttamiin sosiaalisiin epäkohtiin ja etsi yhdyskuntien supistumisten syitä kansainvälisen talouden tekijöistä. Resurssiyhdyskuntien vaiheiden tutkimus on sittemmin jatkunut Kanadassa ja muualla pohjoisissa periferioissa tapaustutkimuksina ja laajempina yhdyskuntavertailuina (Barnes ym. 2001; O'Hagan & Cecil 2007; Halseth & Hanlon 2005; Kortelainen & Kotilainen 2003). Myös tuotantolaitosten lakkauttamisten seuraukset ovat saaneet osakseen paljon tutkijoiden huomiota (esim. Brealey ym. 1988; Koch & Gartell 1992; Tykkyläinen & Neil 1998).

Elinkaaritarkastelut perustuvat alun perin Rex Lucasin (1971) muotoilemaan yhdyskuntien kehitystä jäsentävään vaihejakoon. Hän tarkasteli laajassa tutkimuksessaan kanadalaisten tehdas-, kaivos- ja rautatieyhdyskuntien kehitystä sekä yrityksen ja yhdyskunnan välisiä suhteita eri kehitysvaiheissa. Sittemmin Bradbury ja StMartin (1983) täydensivät Lucasin melko mekaanista ja vain yhdyskunnan kasvuvaiheisiin huomiota kiinnittänyttä mallia. He kritisoivat sitä ulkoisten taloudellisten tekijöiden laiminlyönnistä ja lisäsivät malliin supistumis- ja lakkauttamisvaiheet. Sittemmin elinkaarimallille on kehitetty suomalaisiin olosuhteisiin sopivaa versiota (Kortelainen 1991; 1996). Kaikissa näissä yhdyskunnan kehitys nähdään melko puhtaasti yhteiskunnallisena ja taloudellisena ilmiönä. Jatkossa tarkastelemme yhdyskuntaa sosio-ekologisen järjestelmänä, jonka elinkaaren kuvauksessa hyödynnämme resilienssitutkimuksessa kehitetyn *sopetumissyklin* (adaptive cycle) käsitettä, jonka mukaan sosioekologisen järjestelmän kehitystä voidaan jäsentää kasvun, kypsymisen, vapautumisen/luovan tuhon ja uudelleen organisoitumisen vaiheisiin. (Eisto & Kotilainen tässä teoksessa; Hiedanpää 2006, 287–289).

Kun luonnonvarayhdyskuntaan perustetaan merkittävää tuotantoa, seuraa siitä välittömästi *kasvuvaihe*, jonka aikana syntyneet prosessit korostuvat niin sosiaalisessa kuin ekologisessakin ympäristössä. Tämän vaiheen yhdyskunnalle on tyypillistä kaikinpuolinen laajeneminen ja tehostuminen. Työpaikkojen määrä lisääntyy, väestö kasvaa nopeasti ja rakentaminen on vilkasta (Kortelainen 1996). Paikallisen luonnonvaran hyödyntäminen tehostuu myös, ja siitä pyritään saamaan irti mahdollisimman paljon (Itkonen & Kortelainen 1998). Tuotannon, väestön ja luonnonvaran käytön kasvaessa yhdyskunnasta muodostuu yksipuolinen sosioekologinen järjestelmä. Tämä näkyy väestön kapeana ikärakenteena, taloudellisena riippuvuutena ja luonnonympäristön yksipuolistumisena.

Yhdyskunnan kasvu johtaa *kypsyysvaiheeseen*, jossa kasvun rajat saavutetaan ja toiminta vakiintuu. Esimerkiksi uusia työpaikkoja ei enää synny. Yhdyskunnan ikärakenteen toinen aalto tulee työikään, mutta ensimmäinen sukupolvi täyttää olemassa olevat työpaikat. Tästä seuraa voimakas nuorten poismuutto yh-

dyskunnasta. Asuntojen tarvekaan ei enää kasva siinä määrin kuin aiemmin. Myös kasvun paikalliset ekologiset rajat on pääsoin saavutettu, minkä vuoksi käytettävissä olevien resurssien kasvattamiselle ei enää juuri ole mahdollisuuksia. Yhdyskunta on sekä sosiaalisesti että ekologisesti hyvin yksipuolinen, mikä vähentää sen uusiutumiskykyä ja on uhka vallitsevalle sosio-ekologiselle järjestelmälle. Järjestelmän monimuotoisuus nähdään resilienssiajattelussa tärkeänä muutoksiin sopeutumista edesauttavana tekijänä (Eisto & Kotilainen tässä teoksessa).

Kaikki resurssiyhdyskunnat käyvät läpi kasvu- ja kypsyysvaiheensa, mutta niiden jatkokehitys voi noudattaa erilaisia kehityslinjoja. Elinkaarimalli ja resilienssiajattelu antavat erilaisia välineitä näiden vaihtoehtojen tarkastelulle. Elinkaarimallissa puhutaan *supistumisvaiheesta*, johon joutuneessa yhdyskunnassa tuotanto ja työvoima vähenevät. Supistuminen voi johtua itse luonnonvaran ehtymisestä, teknologian muutoksen aiheuttamasta työvoiman tarpeen vähenemisestä tai maailmanmarkkinoiden muutoksista. Vaiheelle on ominaista, että lähtömuutto ja tyhjien asuntojen määrä lisääntyvät. Yhdyskunnan väki ikääntyy ja rakennukset rapistuvat, ja äärimmäisessä tapauksessa taantuminen voi johtaa koko yhdyskunnan kuolemaan. Supistumisen yksi vaihtoehto on *uuden kasvun vaihe*, jolloin paikalliseen luonnonvaraan perustuva tuotanto kasvaa uudelleen ja tuo mukanaan runsaasti uusia työpaikkoja.

Mahdollista on kuitenkin myös resurssiperustasta *irtautuminen*. Tämän vaiheen läpikäynyt yhdyskunta ei ole enää riippuvainen luonnonvarastaan. Irtautuminen on tapahtunut Suomessa yleensä kahta kautta. Ensinnäkin luonnonvaratuotannon merkitys on vähentynyt monissa luonnonvarayhdyskunnissa, kun hyvinvointivaltion kasvaessa palvelualat ja aluepolitiikka toivat runsaasti työpaikkoja syrjäseuduille. Toiseksi suuri osa suurehkoa keskusta lähellä olevista yhdyskunnista on liittynyt osiksi laajempia kaupunkiseutuja ja irrottautuneet tehdasyhdyskunnan rooleistaan. Irtautuessaan resurssiyhdyskunnan roolistaan liittyy se tiiviimmin hallinnon, jakelun ja kulutuksen yhdyskuntajärjestelmiin. (Vrt. Kortelainen & Rannikko 1992, 12–13.)

Kun vielä 1980-luvulla kanadalaisten resurssiyhdyskuntien kehityskaaret näyttivät kääntyvän jyrkkään supistumiseen, oli 1990-luvulla havaittavissa positiivisempaa kehitystä. Ironside (1994, 90) näki yhdyskuntien elinkaareissa merkkejä uudesta kehitysvaiheesta, jonka hän nimesi elpymisvaiheeksi. Työpaikkojen katoaminen ja yhdyskunnan kuihtuminen eivät olleet ainoa mahdollisuus, vaan paikallinen aktiivisuus ja julkisen hallinnon toimet saivat monissa tapauksissa aikaan taloudellisen kehityksen käännöksen. Ironside liittää kehityksen vahvaan paikkatietoisuuteen, paikallisen tulevaisuudenuskon voimistumiseen ja valtion ”alhaalta ylöspäin” -kehittämisstrategioiden tukemiseen. Monipuolistuneet yhdyskunnat ovat yleensä kehittyneet suotuisammin kuin yksipuolisiksi jääneet yhdyskunnat (O’Hagan & Cecil 2007).

Perinteinen elinkaariajattelu on painottunut vahvasti taloudellisen ja sosiaalisen dynamiikan tarkasteluun. Vähäiselle huomiolle on jäänyt itse luonnonvarasuhteen muutoksen ja sosioekologisen järjestelmän syvällisempi tarkastelu

(vrt. Johnson & Payne 2005). Tämän vuoksi haluamme tuoda elinkaarimalliin uuden vaiheen, joka kuvaa osittaista siirtymistä tuotannollisesta (produktivistisesta) resurssiriippuvuudesta jälkituotannolliseen (postproduktivistiseen) luonnonvarasuhteeseen. Produktivistisen luonnon tehtävänä oli tuottaa mahdollisimman suuri määrä ruokaa, puuta ja muita aineellisia hyödykkeitä, kun taas postproduktivistinen luonto on monenlaisen yksilöllisen kulutuksen kohde ja elämysten lähde (Rannikko 2008). Kutsumme elinkaarimallin uusinta vaihetta *uusiutumisvaiheeksi*, joka kytkee tarkastelun resilienssiajatteluun ja sosioekologisen järjestelmän uusiutumiskykyyn. Uusiutuminen on supistumisen rinnakkainen ja vaihtoehtoinen kehityskulku. Resilienssitarkastelussa korostetaan sinänsä suhteellisen lyhytkestoisia luovan tuhon ja uudelleen organisoitumisen vaiheita, jotka ovat järjestelmän uusiutumisen kannalta olennaisia murroskohtia.

Vapautumisvaiheessa sosioekologinen järjestelmä kohtaa häiriön, jossa osa järjestelmää ylläpitävistä elementeistä voi vähetä dramaattisesti tai kadota kokonaan. Ekologisemmasta näkökulmasta tämä voi tarkoittaa jonkin lajin katoamista järjestelmästä (Carpenter ym. 2001, 766). Talouden dynamiikkaan luovan tuhon käsitettä soveltanut Joseph A. Schumpeter (1942/2009) kuvaa sillä uuden ja vanhan välistä taistelua: taloudellisen toiminnan rakenteellisten ehtojen muuttuessa uusia toimialoja ja yrityksiä nousee samalla kun vanhoja toimialoja ja yrityksiä häviää. Yhteiskunnallisesti katsottuna voidaan luonnonvaratuotannon tarjoamien työpaikkojen raju supistuminen nähdä tekijänä, joka horjuttaa sosioekologista järjestelmää. Vaikka itse tuotannon määrässä ei paikallisesti tapahtuisi suurta muutosta, voi työpaikkojen supistuminen horjuttaa sosiaalisen järjestelmän taloudellista perustaa ja muuttaa luonnonvaran asemaa ja merkitystä yhdyskunnassa.

Jotta yhdyskunta sosioekologisena järjestelmänä voisi selvitä tällaisista muutoksista, on sen organisoiduttava uudelleen. Resilienssiajattelussa uudelleen organisoitumisen vaihe tarkoittaa aivan uudenlaisten elementtien esiin nousua. Nämä voivat olla esimerkiksi uusia lajeja, uusia tuotannonaloja tai uudenlaista luonnonvarapolitiikkaa (vrt. Carpenter ym. 2001, 766). Aiemmin pelkästään tuotannon raaka-aineeksi mielletty luonnonvara voi saada muutoksessa aivan uutta taloudellista, kulttuurista ja poliittista merkitystä, mikä puolestaan voi antaa yhdyskunnalle merkittävän toimeentulon ja elinvoimaisuuden resurssin. Tutkimusyhdyskuntamme Lieksan tapauksessa tämä voi tarkoittaa metsän merkityksen muutosta. Tarkastelemmekin jatkossa, ovatko metsiin nojautuva matkailu, suojelu ja virkistäytyminen tuoneet Lieksaan uusia työpaikkoja ja aktiivisuutta metsäsektorin hiipussa.

Elinkaaritarkastelu on käyttökelpoinen väline tutkittaessa yhdyskunnan kehitystä ja tehtaan paikallisia vaikutuksia. Se antaa yhdyskunnan tutkimiselle tietyn väljän kehyksen – eräänlaisen yhdyskunnan kehityksen pitkän aallon, jonka sisällä voidaan tarkastella luonnonvaratuotannon käännteiden paikallisia vaikutuksia ja yhdyskunnan erityispiirteiden yhdistelmiä. On kuitenkin muistettava, että yhdyskunta sosioekologisena järjestelmänä koostuu useista toisiinsa kytkeytyvistä osajärjestelmistä, joiden kehitysvaiheet ja -suunnat

voivat poiketa suurestikin toisistaan. Tämän vuoksi tarkasteluun on syytä ottaa mukaan kerrostumien idea, jonka mukaisesti sosioekologisessa kokonaisjärjestelmässä vaikuttaa samanaikaisesti erisuuntaisia prosesseja. Lieksassakin perinteinen metsäsektori on supistunut voimakkaasti, mutta on silti olemassa. Se on saanut rinnalleen muita elinkeinoja ja metsänkäyttömuotoja, jotka muodostavat omat kerrostumansa yhdyskunnan sosioekologiseen kokonaisrakenteeseen. Toinen muistettava seikka on se, että sekä elinkaari- että resilienssiajattelussa nähdään, että vaiheet eivät seuraa toisiaan kaavamaisella tavalla. Kaikki vaiheet eivät välttämättä ilmene joka yhdyskunnassa, ja niiden järjestys voi poiketa toisistaan (Eisto & Kotilainen tässä teoksessa).

KASVAVA JA KYSYVÄ METSÄSEKTORIYHDYSKUNTA

Lieksa oli lähes koko viime vuosisadan yksi puhdaspiirteisimmistä metsäsektoriyhdyskunnista Suomessa. Alueen kasvu ja kukoistus perustui 1960-luvulle saakka agraarisen Pielisjärven ja metsän varassa teollistuvan kansakunnan omaperäiseen yhdistelmään. Nykyisen Lieksan alueella oli muutaman vuosikymmenen ajan kaksi kuntaa, kun Pielisjärven keskusalue oli vuonna 1936 irtautunut Lieksan kauppalaksi. Vuonna 1973 kunnat jälleen yhdistyivät, jolloin syntyi Lieksan "erämaakaupunki", tuolloin pinta alaltaan maan suurin kaupunki. Pielisjärven ja Lieksan kauppalan erillään olon aikana alueen teollisuus oli kahden suuren metsäteollisuuslaitoksen varassa (Rannikko 2010). Pielisjärven puolella, Pankakosken tehdasyhdyskunnassa oli Enso-Gutzeitin omistama kartonkitehdas, jossa työskenteli kuntaliitoksen tapahtuessa 700 ihmistä. Kauppalan alueella oli toisen valtion omistaman yhtiön, Veitsiluoto Oy:n Kevätniemen saha, joka työllisti yli 200 työntekijää. Pankakosken tehtaan tarvitseman energian turvaamiseksi rakennutti Enso-Gutzeit 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa Lieksankosken ja Pankakosken uudet vesivoimalat ja heti perään uuden puuhionon. Suuret rakennustyömaat työllistivät satoja ihmisiä ja vakiinnuttivat alueelle rakennustyöläisten ammattikunnan.

Puunjalostusta ja rakennustöitä enemmän työllisti alueella kuitenkin vielä tuolloin puunkorjuu. Pielisjärven työkykyisistä miehistä oli 1950-luvulla yli kolmasosa ammattimaisia metsätyömiehiä, jotka tekivät vuodessa vähintään 100 työpäivää palkattuina metsä- tai uittotöissä. Suurimmat savotat olivat itäisellä rajaseudulla valtion ja metsäyhtiöiden omistamissa metsissä. Lieksan maa-alasta valtio omistaa yli 40 prosenttia ja metsäteollisuusyhtiöt lähes 20. Suurten hakkuutyömaiden ohella Pielisjärven mainetta metsätyömiesten pitäjänä ja Lieksan arvoa jätkien kauppalana kasvattivat uittot. Lieksanjoki toimi itäisen rajaseudun keskeisenä uittojokena, jota pitkin Repolan ympäristöstä hakatut tukit uitettiin rajan takaa sahoille.

Lieksan valtionmailla savotat olivat kiivaimmillaan sotien jälkeisinä jälleerakennuksen vuosina (Rannikko 1987). Hakkuut kohdistettiin myös aikaisemmin käsittelemättömiin, yli-ikäisiin metsiin, joiden runsauden katsottiin alentavan

valtion metsien kasvua. Avohakkuu nähtiin näissä metsissä metsähoidollisesti ainoaksi mahdollisuudeksi. Vanhojen luonnontilaisten metsien mukana hupeni myös luonnon monimuotoisuutta, vaikka sitä ei juuri kukaan tuon ajan tietämyksen perusteella vielä ymmärtänyt. Tieverkoston rakentamisen myötä myös sellaiset metsäalueet, joiden läheisyydessä ei virrannut uittokelpoisia puroja tai jokia, voitiin ottaa hakkuiden piiriin.

Ryskyen kaatuva metsä ja savuavat tehtaanpiiput merkitsivät sodasta toipuille pielisjärveläisille ja lieksalaisille edistystä ja toiveikkuutta, edessä päin hämmöttävää parempaa aikaa. Asutuslakien myötä siirtolaiset ja monet rintamamiehet saivat oman tilan. Pielisjärvelle syntyi erityisesti metsätoista riippuvaisia asutustiloja. Metsäteollisuuden raaka-ainehuolto tuki pientilojen säilymistä ja uusien perustamista, joten metsätyömies-pienviljelijöiden ammattikunta kasvoi. 1950-luku oli Pielisjärven kylissä ennen näkemättömän vilkasta ja optimistista aikaa (Rannikko & Tervo 2006, 286–291).

SUPISTUMISKIERTEEN ALKU - METSÄSEKTORIN VARJO SITOO VANHALLE KEHITYSPOLULLE

Puunkorjuu säilyi Suomessa pitkään työvaltaisena, mutta kansainvälisen kilpailun kiristyessä Metsähallituksen ja metsäyhtiöiden mielenkiinto puunkorjuun tehostamiseen lisääntyi. Metsätyöt koneellistettiin nopeasti ja dramaattisesti, runsaassa kymmenessä vuodessa. Moottorisaha ja traktori korvasivat ihmistyövoimaa ja elävää hevosvoimaa. Uuden tekniikan osaksi kytkettiin myös uusia metsänkasvatuksen keinoja, kuten voimaperäinen maaperän käsittely, kemiallinen lannoitus ja vesakontorjunta. Näiden metsänhoidollisten uutuuksien omaksumisessa näyttää erityisesti 1960-luvun jälkipuolisko olleen Lieksan valtionmailla innovatiivista aikaa (Rannikko 1987, 57).

Yhteiskunnallisesti laajakantoisin innovaatio oli kuitenkin se, kun Metsähallitus alkoi vakinaistaa metsureita. Metsätyö oli koneellistunut nopeasti: lähikuljetuksessa hevosten tilalle tulivat traktorit, uitosta siirryttiin autokuljetukseen, käsisahojen tilalle tulivat moottorisahat ja kuorinta siirrettiin metsistä tehtaisiin. Uusien metsätyökoneiden taloudellinen käyttö edellytti ympärivuotista työskentelyä, joten kausityötä tekevät metsätyömies-pienviljelijät korvattiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa päätoimisilla metsureilla (Rannikko 1987, 57–61). Pienviljelyn ja metsätyön yhteyden katkeaminen vei lukuisilta pientiloilta toimintaedellytykset. Työikäisillä ja työkään kasvaneella nuorisolla ei ollut Lieksan rajaseudulla muuta mahdollisuutta kuin muuttaa etsimään työtä Etelä-Suomen kaupungeista. Jatkuvasti pienenevän väestömäärän varaan ei voitu enää organisoida palveluja ja toimintoja. Lieksan rajaseutukylissä toimineet 12 kyläkoulua on kaikki lakkautettu (Rannikko & Tervo 2006, 292–295).

Vaikka metsätalouden ammatissa toimivien lieksalaisten määrä pienenikin puunkorjuun koneellistumisen myötä 1960- ja 1970-lukujen aikana 2 500:sta 660:een, kasvoi Pankakosken tehtailla ja Kevätniemen sahalla työskentelevien

määrä vielä selvästi (Rannikko 2010). Lieksassa oltiin siten vielä vahvasti kiinni metsäteollisessa kehityspolussa, mitä myös paikallinen kulttuuri ja arvomaailma tukivat. Lieksassa puhuttiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa kolmesta suuresta hankkeesta, jotka toteutuessaan ratkaisisivat alueen työttömyysongelmat pitkäksi aikaa eteenpäin (Rannikko 2010). Nämä hankkeet olivat Pankakosken tehtaan uusinvestoinnit, Kevätniemen sahan jalostusasteen kohottaminen ja Ruunaan koskien rakentaminen. Ajatus metsästä vaurauden ja hyvinvoinnin lähteenä eli vielä vahvana lieksalaisten mielissä. Yleisemmin voidaan puhua siitä, että historian pitkä varjo sai paikallistaloudessa aikaan niin kutsuttua polkuriippuvuutta, joka rajoitti dynaamisuutta ja uusille kehitysurille etsiytymistä (Eskelinen & Niiranen 2003, 45; Martin & Sunley 2006). Kun yhdyskunnan kehitys on vuosikymmenten saatossa noudattanut tiettyä kehityspolkua, vahvistaa toimijoiden käyttäytyminen sitä ja tekee samalla siitä irtautumisen erittäin vaikeaksi.

IRTAUTUMINEN METSÄSEKTORIRIIPPUVUUDESTA

Lieksan kaupungin virkamies- ja luottamusmiesjohto näki 1970-luvulla alueen tulevaisuuden olevan pitkälti teollisuuden varassa. Pielisjärven kunnan ja Lieksan kauppalan yhdistymistä suunniteltaessa puunkorjuun koneellistamisen seuraukset ilmenivät ennätyksellisen suurina työttömyys- ja poismuuttolukuina. Tämä antoi kuntien johdolle vahvan viitteen siitä, että tukeutuminen pelkästään metsäsektoriin ei ollut enää mahdollista (Rannikko 2010). Kuntaliitoksen aikaisissa suunnitelmissa ryhdyttiinkin painottamaan pienteollisuuden monipuolista kehittämistä. Yrityksiä uskottiin saatavan houkuteltua alueelle teollisuuskylän avulla, jonka kehittämistä muodostui uuden kaupungin elinkeinopolitiikan peruspilari.

Perusteellisen valmistelutyön ja hyvien poliittisten suhteiden ansiosta Lieksan teollisuuskylä oli vuonna 1973 kolmen ensimmäisen teollisuuskylän joukossa, joille valtioneuvosto myönsi lainoituksen. Teollisuuskylä kehittyi merkittäväksi työllistäjäksi nopeasti, sillä jo 1970-luvun lopussa sen yrityksissä työskenteli 700 työntekijää (Rannikko 2010). Yritys- ja työntekijämäärät ovat vuosittain jonkin verran vaihdelleet, mutta vuoden 2010 alussa sen tiloissa toimi yli 60 yritystä, joissa oli lähes 750 työntekijää. Tavoite teollisuuden rakenteen monipuolistamiseksi on myös saavutettu, sillä Lieksan tuhannesta teollisesta työpaikasta 550 on muita kuin metsäteollisuuden.

Teollisuuskylän myönteisestä kehityksestä huolimatta ei teollisten työpaikkojen määrä ole Lieksassa kuitenkaan kasvanut, sillä sitä mukaa kun teollisuuskylään on syntynyt uusia työpaikkoja, ovat Pankakosken kartonkitehdas ja Kevätniemen saha vähentäneet työvoimaansa (Rannikko 2010). Lieksan teollisten työpaikkojen määrä on tällä ja viime vuosikymmenellä pysynyt tuhannen paikkeilla eli suunnilleen yhtä suurena kuin Pankakosken tehtaalla ja Kevätniemen sahalla yhteensä Lieksan kaupungin syntyessä. Saneerauspainee tulivat toden teolla Pankakosken tehtaille 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa ja senkin jälkeen

tuotantoa on jatkuvasti tehostettu. Aivan uusi vaihe Pankakoskella alkoi vuonna 2006, kun Stora Enso myi kartonkitehtaan kansainväliselle sijoittajaryhmälle. Myynti lopetti ainakin väliaikaisesti pelot tehtaan lopettamisesta, vaikka edelleen tehtaan tulevaisuus on epävarma. Kauppaan liittyy myös suunnitelma työvoimasupistusten jatkumisesta. Tällä hetkellä Pankakosken tehdas ja siitä erotettu kunnossapitoyritys Fortek työllistävät noin 200 työntekijää, Kevätniemen saha 75 työntekijää. Vielä vuonna 1985, jolloin VAPO osti Kevätniemen sahan Veitsiluoto Oy:ltä, työllisti saha ja sen puunhankinta runsaat 300 henkilöä.

Samaan aikaan kun Pankakosken tehtaan ja Kevätniemen sahan työntekijämäärät ovat pienentyneet, on Lieksaan syntynyt myös muutamia pienempiä metsäteollisuusyrityksiä. Kaiken kaikkiaan Lieksan metsäteollisuustyöpaikkojen määrä vuonna 2006 oli 450. Vuonna 1980 vastaava luku oli lähes 1 150 (Rannikko 2010). Lieksan riippuvuus metsäteollisuudesta on siten huomattavasti pienentynyt, mutta ei kokonaan katkennut. Sen sijaan metsätalouden työllistävä vaikutus on vähäinen. Nykyisin Lieksassa asuu 100 metsätalouden työntekijää.

Aikaisemmin metsätyöpaikkojen varassa eläneiden rajaseutukylien riippuvuus metsäsektorista katkesi lopullisesti, kun puunkorjuu siirtyi metsureilta monitoimikoneille (Raitio & Rannikko 2006, 279). Entisten metsätyömieskylien ympäristössä sijaitsevat valtion ja yhtiöiden metsät ovat toki edelleenkin metsäteollisuuden raaka-ainelähteenä, mutta kylissä asuvien toimeentuloon tai sosiaaliseen elämään sillä ei ole juurikaan vaikutusta. Monitoimikoneet käyvät silloin tällöin tekemässä hakkuita ja rekat ajavat puut nopeasti pois. Kylissä vielä asuvat Metsähallituksen metsurit ovat viime vuosina tehneet talvisin luonnonsuojelualueilla ennallistamistöitä, mikä on ollut merkittävää metsätyön paikallisen sopeutumisen kannalta (Rannikko & Tervo 2006, 315–322).

Enemmän kuin metsäsektoriyhdyskunta Lieksa onkin nykyään monipuolinen palvelukeskus, sillä palveluelinkeinot työllistävät lähes 3000 lieksalaisista. Palvelutyöpaikkoja toi Lieksaan kuten koko maahan 1970- ja 1980-luvuilla hyvinvointivaltion rakentaminen, josta oli tullut aikakauden keskeisin yhteiskuntapolitiittinen projekti. Suomessa toteutettiin terveydenhuollossa, sosiaalitoimessa ja opetustoimessa suuria uudistuksia, jolloin Lieksaankin perustettiin terveyskeskus ja koulutusyksiköitä sekä rakennettiin liikuntapaikkoja ja päiväkoteja. Uudet työpaikat ja palvelut sijoittuivat lähes poikkeuksetta kaupungin keskustaan, jossa nykyään asuu yli 70 prosenttia lieksalaisista (Rannikko 2010).

Julkisten ja yksityisten palvelujen kasvun myötä Lieksan tapaisiin maaseutukeskuksiin syntyi 1970- ja 1980-luvuilla uusi yhteiskuntakerrostuma, eräänlainen palveluluokka. Metsästä toimeentulonsa saavien määrän supistuminen ja uuden palveluluokan kasvu murensi Lieksassa luottamusta metsäteollisuuteen, jonka hegemoninen asema oli valtakunnassakin purkautunut viimeistään 1990-luvun laman jälkeen, kun Nokiasta ja muusta teknologiateollisuudesta tuli talouden näkyvin veturi. Paikallinen ympäristöorientaatio muuttui, kun valtaosalle lieksalaisia metsä merkitsi vapaa-ajan maisemaa eikä enää niinkään tuotantoympäristöä. Metsäsektoriyhdyskunnan pitkän varjon väistyminen näkyy myös Lieksan elinkeinopolitiikassa, jossa kehittämisstrategioita on etsitty entistä enemmän myös muualta kuin teollisuudesta.

LUONNON KÄYTÖN UUELLEEN ORGANISOITUMINEN

Lieksassa käytiin 1970- ja 1980-luvuilla useita kiivaita luonnonsuojelukamppailuja, joissa kaupunki vastusti uusien suojelualueiden perustamista alueelleen (Rannikko 2010). Suojelukonfliktien keskeisimmistä kohteista, Kolista ja Ruunaan koskista, kehittyi 1990-luvulla Lieksan merkittävimmät matkailukohteet. Kolin matkailun kehittäminen oli mukana Lieksan elinkeinopolitiikassa jo kaupungin syntyvaiheessa laaditussa Kolin lomakaupunkisuunnitelmassa. Kolin kansallispuisto perustettiin vuonna 1991. Matkailun tulevaisuutta ei enää voitu rakentaa laskettelurinteiden ja maisemahotellien varaan (Rannikko 2007). Nykyisin kansallispuistossa ja sitä ympäröivillä alueilla on panostettu voimakkaasti palveluiden kehittämiseen, ja samalla puiston matkailullinen rooli on kasvanut. Kolin matkailun kvaliteetteja – maisemaa, perinnettä ja luontoa – yritetään nyt hyödyntää tavalla, joka on paremmin sopusoinnussa suojelullisten tavoitteiden kanssa. Kolin kansallispuisto, kansallismaisema ja kylä ovat matkailun kehittämisessä keskeisemmässä asemassa kuin 1970- ja 1980-luvuilla.

Kolin kansallispuistossa tilastoitiin vuonna 2006 noin 110 000 käyntikerää. Perinteisesti Koli kuten muutkin kansallispuistot ovat olleet jokamieskäyttäjien matkakohteita, mutta nykyisin luontomatkailun palveluyrittäjien ja heidän asiakaskuntansa merkitys on kasvanut huomattavasti. Kansallispuisto ja siellä sijaitseva Ukko-Koli toimivat ytimenä Kolin matkailualueelle, joka levittäytyy laajalle alueelle puiston ulkopuolelle. Koko Kolin alueen majoituskapasiteetiksi on arvioitu noin 1 400 vuodepaikkaa, minkä lisäksi yksityisissä loma-asunnoissa on noin 600 vuodepaikkaa (Puhakka 2007, 70–73). Kolia pidetään Pohjois-Karjalan matkailun lippulaivana, joten sen kehittämiseen kohdistuu suuria odotuksia koko maakunnassa. Tuoreen Kolin Master Planin (2007) mukaan Kolin vuodepaikkamäärä aiotaan vähintäänkin kaksinkertaistaa vuoteen 2015 mennessä.

Ruunaan matkailuelinkeino käynnistyi 1970-luvulla, kun paikalliset asukkaat ryhtyivät järjestämään maksullisia koskenlaskuretkiä. Toden teolla matkailun kehittäminen käynnistyi kun suojelukonfliktin ratkaisuna alueelle perustettiin 1987 valtion retkeilyalue. Metsähallitus on kehittänyt retkeilyaluetta suunnitelmallisesti ja rakentanut sinne palveluvarustusta, jonka myötä Ruunaasta on tullut monipuolinen retkeily-, urheilukalastus-, koskenlasku- ja koskimelontakohde. Retkeilyalueen käyntikerrat ovat kasvaneet tasaisesti 1990-luvun alun 20 000:sta nykyiseen noin 100 000:een (Eisto 2003). Alueella toimii kymmenkunta yksityistä matkailuyritystä. Retkeilyalueen toimintojen on laskettu työllistävän noin 30 henkilötyövuoden verran. Lieksan alueelle arvioidaan kohdistuvan näistä toiminnoista noin 3 miljoonan euron tulovaikutukset.

Kolin ja Ruunaan ohella Lieksassa on virinnyt myös pienempiä matkailuhankkeita, jotka ovat paikallisten yrittäjien, yhdistysten ja ihmisten aktiivisuuden varassa. Yksi aktiivisimmista matkailukylästä on ollut Vuonisahti, jossa paikalliset matkailuyrittäjät ovat organisoituneet Vuonis-nimiseksi osuuskunnaksi. Sen tavoitteena on muodostaa vahva matkailualue Kolin vastarannalle ja ohjata

matkailuvirtoja osin myös sinne. Aktiivista matkailutoimintaa on myös syrjäisessä Nurmijärven kylässä, jossa on kolme aktiivista matkailuyritystä: yksi on erikoistunut melontaan, toinen koiravaljakkoajeluihin ja kolmas kalastus- ja metsästysmatkailuun. Nurmijärvellä, samoin kuin sen eteläpuolella Ruunaalla, elettiin vuosikymmeniä metsätöiden varassa, mutta puunkorjuun koneellistumisen jälkeen eivät metsätyöt ole enää kyläläisiä työllistäneet. Molemmat entiset metsätyökylät ovat nyt muuttuneet matkailukyliksi ja löytäneet uuden tehtävän yhteiskunnallisessa työnjaossa.

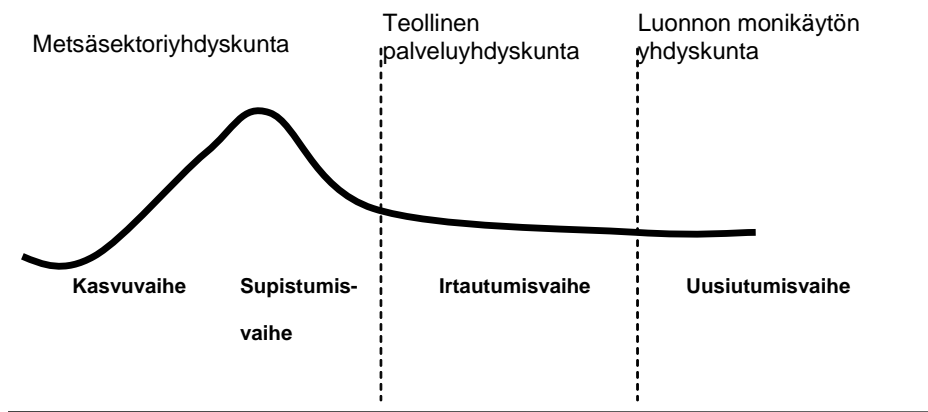
Luonnonsuojelualueiden lisääntyminen on Lieksassa silmiinpistävää. Ennen Patvinsuon kansallispuiston perustamista vuonna 1982 Lieksassa ei juurikaan ollut suojeltuja alueita, mutta nykyään Lieksan kaupungin pinta-alasta on noin 8 prosenttia suojeltu (Raitio & Rannikko 2006, 280). Metsähallituksen hallinnomista valtionmaista 16 prosenttia on suojeltu. Luonnonsuojelualueisiin liittyvien tehtävien lisääntyessä Metsähallituksessa toteutettiin 1990-luvun alussa laaja organisaatiouudistus, jolla luontopalveluista tehtiin oma tulosalueensa ja siitä tuli Metsähallituksen toinen päätehtävä metsätalouden rinnalle (Raitio & Rannikko 2006, 280–281). Kolin ja Patvinsuon kansallispuistot sekä Ruunaan retkeilyalue merkittyne reitteineen ja palvelurakenteineen ovat nykyihmiselle eräänlainen tae liikkumisen turvallisuudesta ja luonnon vetovoimaisuudesta.

Myös muihinkin metsiin kuin suojelualueille tullaan entistä enemmän virkistäytymään ja etsimään elämyksiä. Se, että Lieksan metsät, järvet ja suot ovat entistä useammalle vapaa-ajan maisemaa, näkyy kesämökkien määrän moninkertaistumisena: nykyisen Lieksan alueella oli vuonna 1970 kesämökkejä 700, vuonna 1990 niitä oli 1700 ja vuonna 2006 jo 2 500 (Rannikko 2010). Selvästi kasvanut liikkujaryhmä Lieksan metsissä ovat myös metsästäjät. Lieksan riistanhoitoyhdistykseen kuuluu 2 200 jäsentä. Sen jälkeen kun Metsähallitus alkoi 1990-luvulla markkinoida ja myydä tehokkaasti metsästyslupia valtionmaille, alkoi ulkopaikkakuntalaisten metsästäjien osuus lisääntyä (Raitio & Rannikko 2006, 285).

Ulkopaikkakuntalaisten osuus Lieksan metsien ja luonnon virkistyskäytössä näyttääkin kauttaaltaan yleistyneen. Lieksan luonnon avoimuus uusille käyttömuodoille johtuu paljolti valtion suuresta maanomistusosuudesta. Kun Suomeen alettiin suunnitella luonnonsuojelualueita, löytyi niille poliittisesti mahdollista tilaa lähinnä Pohjois- ja Itä-Suomen valtionmailta. Näille suojelualueille ja niiden läheisyyteen kehittyi sittemmin myös luontomatkailua. Kun sotien jälkeen valtion metsät toivat Lieksaan metsätöitä ja tulevaisuudenuskoa, on nyt turistisen luonnonkäytön kasvu synnyttämässä alueelle uusia yhteiskunnallisia tehtäviä. Lieksassa eletään parhaillaan eräänlaista murrosvaihetta, jonka aikana eri elinkeinojen ja luonnonkäytön muotojen merkitys sekä samalla suhtautuminen luonnonsuojeluun ovat muuttumassa (Puhakka 2007, 141–149). Entisten tulolähteiden ehtyessä ovat luonnonsuojeluun ja luontoon tukeutuvat elinkeinot alkaneet saada osakseen kasvavaa kiinnostusta.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Lieksan vaiheita on leimannut varsin pitkään jatkunut yksipuolinen riippuvuus metsäsektorista. Vaikka Lieksa ei ole ollutkaan yhden tehtaan yhdyskunta, on se ollut selkeästi yhden tuotantoalan yhdyskunta. Luonnonvarariippuvaisena yhdyskuntana sen kehitys on jäsennettävissä elinkaareksi, jonka vaiheita ovat pääosin säädelleet metsä ja sen merkityksessä tapahtuneet muutokset. Metsätalouden vilkastumisen aiheuttaman kasvuvaiheen jälkeen yhdyskunnassa alkoi rajua supistumisvaihe 1960-luvulla, kun metsätalous koneellistui ja työpaikkojen määrä romahti. Yhdyskunnan supistumiskierre ei johtunut luonnonvarojen ehtymisestä vaan teknologisen muutoksen aiheuttamasta työvoiman tarpeen vähenemisestä. 1980-luvun alkuvuosista lähtien teknologiset uudistukset ovat vähentäneet työvoimaa myös kartonkitehtaalla ja sahalla. Seurauksena on ollut vuosikymmeniä jatkunut työkään tulevien poismuutto ja väestön ikääntyminen.

Kuva 8. Lieksan elinkaaren vaiheet metsäsektoriyhdyskunnasta luonnon monikäytön yhdyskunnaksi

Samaan aikaan vanhan tuotannollisen rakenteen supistumisen kanssa alkoi Lieksa kuitenkin myös monipuolistua ja irtautui yksipuolisesta metsäsektori-riippuvuudestaan. Palvelualat ja muu teollisuus kasvoivat 1970-luvulta lähtien. Palvelualan kasvu perustui koko maassa tapahtuneeseen hyvinvointivaltion laajenemiseen. Teollisuuden monipuolistumisen taustalla on paikallisten toimijoiden aktiivisuus 1970-luvun alun aluepoliittisten välineiden hyödyntämisessä. Uudet alat eivät kuitenkaan ole onnistuneet pysäyttämään yhdyskunnan supistumista, sillä väen väheneminen on jatkanut Lieksassa näihin päiviin saakka (Rannikko & Tervo 2006, 287). Nykyisin Lieksa elää uusiutumisvaihetta, kun metsäsektorin rooli näyttää entisestään heikkenevän ja metsän jälkituotannollisten käyttömuotojen odotetaan tuovan uutta elinvoimaisuutta paikkakunnalle.

Kehityskaari ei suinkaan ole ollut yhtenevä kaikkialla Lieksassa, vaan siinä on ollut huomattavia alueellisia eroja ja eriaikaisuuksia. Metsäsektorin kahdella

osa-alueella, metsätaloudella ja metsäteollisuudella, on ollut erilaiset elinkaaret. Metsätalous työllisti enimmillään 1950-luvulla ja metsäteollisuus 1970-luvulla, eikä metsäteollisuudessa ole ollut vastaavaa äkillistä romahdusta kuin metsätaloudessa. Supistumisvaihe koetteli eniten metsätyömies-pienviljelijäkyliä, jotka autioituivat paljolti 1960- ja 1970-luvuilla. Metsureiden ammattikunnan varassa olleet Hattuvaara ja Nurmijärvi selvisivät aluksi paremmin ja säilyivät metsätyökylinä 1990-luvulle saakka. Irtautumisvaiheessa uudet palvelualojen ja teollisuuden työpaikat keskittyivät Lieksan keskusta, joka kasvoi voimakkaasti. Lähellä keskustaa sijaitsevat Kevätniemen saha ja Pankakosken kartonkitehdas ovat säilyttäneet osan työpaikoistaan, mutta yhdyskunnat ovat sulautuneet osaksi kuntakeskusta. Nykyisessä uusiutumisasiheessakin alueelliset erot ovat suuret, ja vain osa kylistä on päässyt osalliseksi luonnon monikäytön tuomista hyödyistä. Matkailuelinkeinon kasvulla on ollut selkeitä positiivisia vaikutuksia lähinnä Kolilla, Ruunaalla, Vuonislahdessa ja Nurmijärvellä.

Olemme korostaneet artikkelissamme sitä, että luonnonvarayhdyskuntien kehitystarkastelut ovat keskittyneet liikaa taloudellisen ja sosiaaliseen dynamiikan tarkasteluun. Tosin tutkimussuunnan piirissä on merkkejä myös uudenlaisista lähestymistavoista (Johnson & Payne 2005). Olemme lisänneet yhdyskuntien elinkaarimalliin uusiutumisasiheen. Haluamme korostaa sillä yhdyskuntien kehitykseen vaikuttavia uusia luonnon merkityksiä, joita ei voi ymmärtää perinteisten, talouden ja markkinoiden dynamiikkaan liittyvien selitysmallien avulla. Tutkimusta ja teoreettista käsitteistöä tulisikin laajentaa sosioekologisen järjestelmän kokonaisvaltaiseen tarkasteluun, johon tämän teoksen sivuilla käsiteltävä resilienssiajattelu antaa yhden mahdollisuuden.

Edellä esittämämme elinkaaritarkastelu Lieksan luonnonvarojen käytöstä olisi saattanut olla monipuolisempi, jos käytössämme olisi ollut enemmän empiiristä aineistoa ekosysteemien ja yhteiskunnallisten järjestelmien välisen suhteen analysointiin. Sopeutumissyklin vaiheista ovat tarkastelussamme korostuneet kypsymisen ja uudelleen organisoitumisen vaiheet, sillä Lieksan asteittaista irtautumista metsäsektoririippuvuudesta on vaikea tulkita luovan tuhon vaiheeksi. Vahvan polkuriippuvuuden vuoksi on uusille poluille etsiytyminen tapahtunut hitaasti ja kestänyt pitkään. Toisaalta Lieksan syrjäisten metsätyökylien sosiaalisen järjestelmän romahtaminen oli sen verran dramaattista, että niiden kohdalla voidaan puhua jopa luovasta tuhosta. Kylissä täytyi siirtyä puolustustaisteluista kokonaan uuden rakentamiseen, mistä ovat esimerkkejä luontomatkaillen ja muiden postproduktivististen luonnonkäyttömuotojen nousu. Suomen metsien ekologisista ongelmista alettiin olla laajasti tietoisia jo 1970-luvulla ja niihin reagoitiin valtakunnallisesti. Lieksan valtionmaille perustettiin useita luonnonsuojelualueita, ja luonnonarvojen huomioon ottamisesta on tullut keskeinen osa talousmetsien käyttöä.

Sosiaaliset ja ekologiset prosessit ovat käytännössä kietoutuneet tiiviisti toinen toisiinsa. Niitä pitäisikin tarkastella yhtenä kokonaisuutena. Sosioekologisen järjestelmän näkökulma on hyödyllinen erityisesti tarkasteltaessa postproduk-

tivististen toimintojen, kuten luonnonsuojelun, virkistyksen ja luontomatkailun voimistumista Lieksan tapaisilla alueilla, joissa väestön toimeentulo on ollut ja on jatkossakin riippuvainen luonnon käytöstä.

Tehdasyhdyskunnan sosiaalisten roolien muutos

MAIJA HALONEN

Lieksassa sijaitseva Pankakosken kylä on esimerkki luonnonvaraperustaisesta yhdyskunnasta, joka syntyi ruukin aloittaessa toimintansa kosken kupeessa 1800-luvun alkupuolella (Ojalainen 1995, 100). Ruukin aikana Pankakoski tosin säilyi vielä harvaan asuttuna ja hajanaisena kylänä. Metsien hyötykäytön kasvun myötä ruukki muutettiin kartonkitehtaaksi 1900-luvun alussa, kun metsäsektori ja niitä ympäröivät yhdyskunnat laajenivat enemmän kuin muut sektorit (Kortelainen 1992, 35). Samoin kävi myös Pankakoskelle, kun kylää alettiin merkittävästi kasvattaa. Työvoimaa vuonna 1912 aloittaneelle kartonkitehtaalle tarvittiin huomattavasti enemmän kuin mitä ruukki aikoinaan oli tarvinnut, eivätkä paikalliset asukkaat riittäneet yksin vastaamaan kasvaneeseen työvoiman tarpeeseen (Vaalama 1987). Tehdas tarvitsi ympärilleen tiiviin yhdyskunnan, mikä edellytti erityisiä toimia tehtaan puolesta. Tässä artikkelissa tarkastelen Pankakosken yhdyskuntaa näistä lähtökohdista käsin.

Metsäsektoriyhdyskunnat ovat usein omaleimaisia. Niiden muotoutumiseen ovat vaikuttaneet sekä puuteollisuus että lähiympäristö. Puuteollisuus yhteisöä ja paikkaa muovaavana ominaisuutena sekä erottaa että yhdistää yhdyskuntia lähiympäristöön. Lähiympäristö on luonut sopivat olosuhteet metsäyhtiön toiminnalle, mutta toisaalta metsäyhtiön toimintatavat yhdyskunnan kasvuvaiheessa ja tehtaan ympärille kasvaneen yhdyskunnan kiinteys ovat erottaneet yhdyskunnan muusta lähiympäristöstä. Lähiympäristö puolestaan vaikuttaa paikallisesti yhteisöllisyyden muotoutumiseen, minkä vuoksi metsäsektoriyhdyskunnat erottuvat toisistaan myös sosiaalisten toimintatapojensa suhteen.

Eskelisen ja Vatasen (1988, 80) luonnehdinta kuvaa Pankakosken tehtaan omaleimaisuutta muihin metsäsektorin yhtiöihin nähden: *”Se on useassa suhteessa Suomen metsäteollisuuden kummajainen, joka on menestynyt eriytyneillä raaka-aine- ja tuotemarkkinoilla.”* Metsäteollisuuden kummajaiseksi muotoutumiseen on osin vaikuttanut tehtaan syrjäinen sijainti niin konsernin muihin yksiköihin kuin muihin teollisuuskeskittymiin nähden. Pankakosken kartonkitehdas on syntynyt ja toiminut itsenäisenä satelliittina (Koskinen 1987, 25) kaukana muista samankaltaisista yksiköistä eikä sillä ole ollut esimerkiksi tuotantonsa erikoistuneen luonteen vuoksi jatkuvaa yhteistyötä muiden teollisuuslaitosten kanssa. Kytkökset, joita yhdyskunnalla on, suuntautuvat metsäsektorin yhdyskunta-

järjestelmässä pikemminkin taaksepäin puunkuljetukseen ja kasvatukseen kuin eteenpäin muihin laitoksiin, mikä osaltaan on yhdistänyt yhdyskuntaa lähiympäristöön.

Artikkelissa perehdytään sosiaalisten toimintatapojen uusiutumiseen yhdyskunnan keskiössä toimivan tehtaan merkityksen muuttuessa. Osana tarkastelua on yhteisöllisyyden muotoutuminen, johon liittyvät johdantoartikkelissa mainitut kysymykset: kuinka yhdyskunnan jäsenet tuntevat kuuluvansa yhteisöön, ja millainen valmius heillä on vakiintuneiden toimintatapojen muuttamiseen, jotta yhteisölliset piirteet yhdyskunnassa säilyisivät. Artikkelissa yhteisöllisyys on mielletävissä sosiaalisesti pääomaksi, jota voidaan pääasiassa pitää sekä yksilön että yhteisön kannalta myönteisenä ominaisuutena. Tarkastelun erityisinä mielenkiinnon kohteina ovat sosiaalisessa verkostossa toimivien luonnollisten henkilöiden ja instituutioiden vastavuoroinen suhde sekä toimijoiden välille syntyvä luottamus (Kotkavirta 2000, 59–60). Luottamuksen oletetaan olevan vahvempaa, jos tukena on pysyväksi koettu institutionaalinen toimija (Ilmonen 2000, 35), minkä vuoksi tarkastelun lähtökohtana on tehtaan roolin muutos vastavuorisuuden osapuolena. Pankakosken yhdyskunnassa vastavuoroisuus tehtaan ja työläisten välillä on vuosikymmenten kuluessa muuttunut, mikä on edelleen muokannut toimijoiden välistä luottamusta sekä pankakoskelaisten kokemaa yhteisöllisyyttä ja luottamusta tulevaisuuteen.

PANKAKOSKEN AALTOILEVA ELINKAARI

Pankakosken kartonkitehdas on elinkaarensa aikana elänyt monenlaisia vaiheita eikä sen kehitys joka suhteessa vastaa Kortelaisen ja Rannikon (tässä teoksessa) kuvaamaa elinkaarimallia. Elinkaarimallin ensimmäinen vaihe – sisältäen rakennus- ja asukkaiden hankkimisvaiheet – alkoi Pankakoskella kartonkitehtaan osalta 1900-luvun alussa kestäen 1940-luvun alkupuolelle. Kypsyysvaihe puolestaan alkoi 1940- ja 1950-lukujen taitteessa, kun tehdas pääsi osalliseksi sotien jälkeisestä nousukaudesta. Muun muassa vanhentumassa olleita koneita parannettiin, tehdasta korotettiin ja Pankakoskelle saakka rakennettiin normaalilevyinen rautatieyhteys (Vaalama 1987, 46).

Kypsyysvaihetta seurannut taantumisvaihe alkoi aaltoilevana muun metsäsektorin tavoin 1950-luvulla (Kortelainen 1992, 35), minkä jälkeen tehdas on kohdannut myös uusia hetkellisiä siirtymävaiheita ja tasaisempia kypsyysvaiheita. Hetkellisiä siirtymävaiheita koettiin muun muassa 1960-luvun alussa kun ensin valmistui Pankakosken oma voimalaitos (Enso-Gutzeit Oy 1962) ja heti seuraavana vuonna puuhiomo (Enso-Gutzeit Oy 1963). Alati vanheneva koneisto kuitenkin säilytti tehtaan taantuvana tehtaana muun yhteiskunnan kehityessä yhteyksien, tietotekniikan ja teiden parantuessa sekä alueellisen työnjaon muuttuessa (Kortelainen 1992, 35). Ristivetoisesta tilanteesta erityisesti 1960-luvulla kertoi se, että samaan aikaan kun tehtaalla juhlittiin kerta toisensa jälkeen suurempia tuotantoennätyksiä, rapistuvaa tehdasta uhkasi toimipaikan lak-

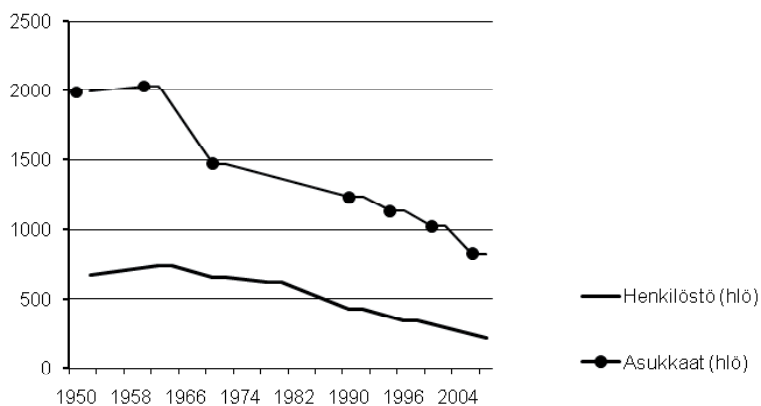
kauttaminen katteiden jäädessä uusia koneita ja tehtaita pienemmiksi (Vaalama 1987, 52–53).

Henkilökunnan ja johdon venymisestä sekä tuotantoennätyksistä huolimatta tehtaan tulos pysyi pääosin huonona lähes koko 1970-luvun. Vuosikymmenen lopulla koko Pohjois-Karjala oli Lieksan ja Pankakosken apuna elvyttämässä kartonkitehdasta, kun konserniyhtiö Enso-Gutzeit Oy:llä ei ollut varaa uudistamissuunnitelman mukaisiin toimenpiteisiin. Myös valtio oli mukana Pankakosken tehtaan elvyttämistalkoissa, kun konsernin omat resurssit eivät riittäneet. (Vaalama 1987, 47.) Elvytystoimien jälkeisen 1980-luvulle sijoittuvan uuden siirtymävaiheen Eskelinen ja Vatanen (1988, 79) määrittävät kuvaavasti *”enemmän poikkeukseksi kuin säännöksi sen (tehtaan) pitkässä historiassa”*. Laman ja vähentyneen kysynnän vuoksi 1990-luvun alkupuoli oli puolestaan erityisen heikko. Tosin 1990-luku oli myös investointien aikaa ja 2000-luvun alku oli suotuisa kasvulle. Siitä huolimatta Stora Enso Oyj ei ollut valmis investoimaan lisää Pankakosken tehtaaseen, vaan Vesterisen (2006) mukaan Stora Enso Oyj:n *”vaihtoehto olisi saattanut olla puomi portille”*. Pankakoski myytiin vuoden 2006 elokuussa kansainväliselle Dermot Smurfitin johtamalle sijoittajaryhmälle, jolloin tehdas sai myös uuden kansainvälisemmän nimen Pankaboard ja välttyi samalla toimipaikan lakkauttamiselta.

Vuoden 2008 lopussa alkanut maailmanlaajuinen laskusuhdanne on vaikuttanut merkittävästi myös metsäsektorin yhtiöihin. Toistaiseksi Pankaboard Oy on näyttänyt selviävän moniin muihin suomalaisiin yhtiöihin verrattuna hyvin. Yleisradio uutisoi tammikuun 2009 alussa, että Pankaboard Oy:n entinen omistaja Stora Enso Oyj aikoo lomauttaa Suomessa tuhansia työntekijöitä. Pohjoiskarjalainen Uimaharjun Enocell Oy joutui kokonaisuudessaan lomautuksen kohteeksi kun tehdas suljettiin koko loppuvuodeksi maaliskuun lopusta alkaen (Yleisradio 2009). Näihin lomautuksiin verrattuna saman vuoden maaliskuussa ilmoitettu Pankaboard Oy:n koko henkilöstön viikon mittainen lomautus vaikutti suhteellisen lievältä toimenpiteeltä.

PANKAKOSKELAISET JA TEHTAALAISET LUKUMÄÄRINÄ

Kuvassa 9 kuvataan tehdasta ympäröivän Pankakosken kylän muutosta tehtaan henkilöstön ja kylän asukasmäärän avulla. Kuvasta voidaan havaita, että molemmat muuttajat alkoivat laskea 1960-luvun taitteessa. Asukkaiden osalta ensimmäisellä laskun vuosikymmenellä lukumäärän lasku oli jyrkempi kuin tehtaan henkilöstön, minkä jälkeen lasku tasaantui 1970-luvulta lähtien. Lukemat kattavat koko tehtaan henkilöstön työntekijöistä toimihenkilöihin, mutta niihin eivät sisälly pakkaustehtaan henkilöstömäärät. Henkilöstön osalta luvut ovat osin vuosien keskivahvuuksia ja osin joulukuun lukuja, jotka olivat lähimpänä vuoden keskivahvuutta. Vuoden 2008 luku oli viimeisin saatavilla ollut henkilöstömäärä, johon sisältyy tehtaan välittömässä läheisyydessä toimivan kunnossapitoyrityksen Maintpartner Oy:n henkilöstö.

Kuva 9. Tehtaan henkilöstön ja Pankkosken asukkaiden lukumäärä vuosina 1950–2009 (Lieksan kaupunki 2009a; Pankkosken tehtaat 1950–1996; Suomen virallinen tilasto 1950–1970; Tilastokeskus 1990–2007)

Asukkaiden määrän jyrkempi lasku 1960-luvulla selittyy osin suurten ikäluokkien aikuistumisella ja muuttoliikkeellä maaseudulta kaupunkiin. Tehtaassa työskenteli tuolloin suurimmaksi osaksi suuria ikäluokkia edeltänyt sukupolvi, joka pääosin jäi tehtaan palvelukseen. Seuraavalta vuosikymmeneltä lähtien henkilöstön ja asukkaiden määrät ovat laskeneet lähes samanlaisen trendin mukaisesti (Halonen 2009, 14). Suhteellisesti tarkasteltuna tehtaalla työskentelevien osuus Pankkosken asukkaista oli suurimmillaan juuri 1960-luvun suuren muuton jälkeen, jolloin lähes 45 prosenttia pankkoskelaisista työskenteli tehtaassa. Mittareiden keskinäisen tarkastelun myötä näyttäisi, että vuonna 1990 pankkoskelaisista olisi työskennellyt tehtaassa jälleen yhtä suuri osuus (noin 35 prosenttia) kuin 40 vuotta aikaisemmin, minkä jälkeen tehtaalaisten osuus olisi laskenut alemmalle tasolle. Pankkoskelaisien osuus tehtaalaisista on kuitenkin kutistunut vieläkin pienemmäksi, kun huomioidaan pendelöinnin kasvu, jonka muun muassa Juntto (tässä teoksessa) tuo esille. Pendelöinti tosin yhdistetään usein kuntarajat ylittäväksi työpaikkaliikenteeksi, mutta tarkastelun kohteena voi olla myös kuntaa pienempi yksikkö, kuten Pankkoski. Esimerkiksi vuonna 1995 enää noin puolet tehtaan reilusta 300 työntekijästä asui Pankkoskella (Kuivalainen 1995, 22), joten tehtaassa työskentelevien pankkoskelaisien osuus on ollut tuolloin enää noin 13 prosenttia.

TEHTAAN SUORA JA VÄLILLINEN VAIKUTUS YHDYSKUNTAAN

Tehtaan asema on ollut Pankkosken kylän kannalta merkittävä, sillä tehdas on ollut yhdyskunnalle muutakin kuin työpaikka ja palkanantaja. Tehdas on kytkeytynyt yhteisön sosiaaliseen toimintaan ja vaikuttanut yhteisön jäsenten keskinäiseen järjestykseen ja kiinteyteen. Vähitellen työpaikan ja tehtaan kytkös

alkoi heiketä sitä mukaa kun tehtaan valta yhteisön muokkaajana ja toisaalta myös yhteisöllisyyden ylläpitäjänä vähitellen hiipui. Korttelaisen ja Rannikon elinkaarimallin mukaisesti yhdyskunta on aloittanut etenemisensä kohti uusiutumisasiä, joka tässä artikkelissa tarkoittaa tuotannollisen uusiutumisen sijasta pikemminkin sosiaalista uusiutumista. Sosiaalisessa uusiutumisasiässä yhteisö on tilassa, jossa entinen tehtaan ja yhdyskunnan välinen sidos on purkautunut ja tilalle on kehittymässä uudenlainen sosiaalinen rakenne. Pankakoski on siirtymässä metsäyhtiön yhdyskunnasta jälkituotannolliseksi yhdyskunnaksi.

Ensimmäisten kasvu- ja kypsyysvaiheiden aikaan tehdas tarjosi työntekijöilleen ja heidän perheilleen etuja, joiden avulla tehdas kykeni turvaamaan käyttöönsä ammattitaitoisen työväen, jonka etuina olivat muun muassa järjestetty sairaanhoito ja koulu työväen lapsille (Huopainen 1979, 61, 64). Myös Pankakoskella tehdas avustuskassasta ja sairastuvasta sai apua tarvittaessa (Vaalama 1987, 39). Kaiken kaikkiaan ammattitaitoiset ja tehtaanjohtajien käskynalaisuuteen mukautuneet Enso-Gutzeit Oy:n työläiset saivat vastineeksi verrattain turvatut elinolosuhteet. Merkittävimpiä etuja olivat työväenasunnot, jotka takasivat työläisille pysyvän asunnon (Rytteri 2004, 204). Pankakoskelaisia työläisasutuksia on kuvattu muun muassa seuraavasti: *”Uutta ja parempaa asutokantaa pyrittiin luomaan. Myös omakotitoimintaa tuettiin. Niskankylä, Heittopelto, Rasivaara ovat historiaa. Hangaspuro on kuin työläisen elämä itse”* (Vaalama 1987, 39).

Tehdasyhdyskunnissa vaihdetut palvelut ja velvoitteet eivät rajoittuneet tiukasti työsuhteen piiriin vaan ne ulotettiin yleensä yhtiön toimesta myös työpaikan ulkopuolelle yhdyskuntaan. Pääosin vaihdanta työn ulkopuolellakin pysyi työläisten ja yhtiön välisenä, mutta vaihdannan vaikutukset tuntuivat koko yhdyskunnassa sekoittaen työelämän ja yksityiselämän välistä rajaa (Hareven 1982, 54–55). Työ- ja yksityiselämän sekoittuminen oli ymmärrettävää, kun tehdään osallisuus arkeen ei rajoittunut vain välttämättömien asuntojen tai institutionaalisten rakennusten kuten koulun rakentamiseen tai sairaanhoidon ylläpitoon vaan myös vapaa-ajan toimintoihin. Yhdistystoiminta on nousut usein merkittäväksi tehdään tukemaksi tai järjestämäksi toiminnaksi – näin myös Pankakoskella. Tehdään myötävaikutuksesta ammattiyhdistysten lisäksi toimintansa aloittivat seuraavat yhdistykset: Pankakosken Tehdään Palokunta, Pankakosken Tehdään Kala- ja Metsämiehet ry, Pankakosken Tehtaitten Eläkeläiset sekä Pankakosken Tehtaiden soittokunta. Näistä soittokunta on lopettanut toimintansa (Asko Saarelainen, 20.1.2009).

Pankakoskelaiden järjestämät tapahtumat nousivat merkityksellisiksi yhdyskuntaa yhdistäviksi työn ulkopuolisiksi toiminnoiksi. Yhteinen tila löytyi usein Pankakosken koululta, jonka taustalla tehdaskin oli vaikuttanut. Tulevien tehtaalaisten sivistys oli toki tärkein syy koulun perustamiselle, mutta se toimi hyvin myös pankakoskelaisia kokoavana juhlien- ja tapahtumienviettäpaikkana. Tehdas järjesti myös omia juhlia ja tapahtumia, jotka jäivät mieleen mukavina yhteisinä tapahtumina (Halonen 2009, 44, 94–95). Vuosijuhlat ja tuotantoennätysjuhlat olivat niistä suurimpia ja juhlavimpia. Enso-Gutzeitin henkilökunnan

lehdistä saa viitteitä, millaisia tuotantoennätysjuhlia tehdas järjesti. Poiminnan (Enso-Gutzeit Oy 1971, no 2) teksti kuvastaa hyvin, kuinka runsas joukko oli tuolloin vähintäänkin välillisesti kytköksissä tehtaaseen: *”Tuotantojuhlia vietettiin Pankakosken kansakoululla kahdessa erässä yhteensä n. 750 hengen voimalla. (+ 250 koululaista). Tilaisuutta juhlisti Kuopion kaupunginteatterin esittämä ’Kuopion takana.’”* Koko tehtaan henkilökuntaa koskevien tuotantoennätys- ja vuosijuhlien lisäksi tehtaan yhdistyksillä oli mahdollisuus järjestää omia juhlia ja tapahtumia (Halonen 2009, 95).

Välillisesti tehdas vaikutti työläisten yhteisiin vapaa-ajanhetkiin työn rytmin ja teollisuustyön kautta. Pankakosken erityisominaisuuksia Lieksan muihin kyliin verrattuna ovat olleet teollisuus, korkeampi asukasluku sekä prosessi-teollisuudelle ominainen kolmivuorotyö. Nämä kaikki yhdessä ovat määritelleet tahdin pankakoskelaisten elämälle. Työn ulkopuoliseen elämään kuuluvat harrastuksetkin on täytynyt sovittaa tehtaan rytmiin sopivaksi. Lieksan maaseutukyliin verrattuna runsaslukuiset pankakoskelaiset asuivat lähellä toisiaan, mikä edesauttoi yhteistä vapaa-ajan viettoa muun muassa ympäröiviä metsiä ja järviä hyödyntäen. (Palokas 2002, 116-117.) Läheinen luonto sopii hyvin vuorotyöläisille, joiden vapaa-ajanvieton on mukauduttava vaihtelevaan työaikaan. Ennen vuorotyön yleistymistä oli puolestaan tapana aloittaa lauantaista alkava viikonloppu levolla ja yhteisellä tekemisellä *huasteluineen*. Usein lauantaan vuorolta siirryttiin ensin yhtiön saunaan, josta etenkin miehet jatkoivat kalaan ja kokoontuivat loppuillasta juttusille. (Halonen 2009, 51.)

Tehdastyön luomat puitteet ja tiivis asuminen edistivät *huastelu-* samoin kuin *kyläilykulttuurin* kehittymistä. Tehdasyhdyskunnan kehittymisen alkupuolella, ennen 1950-lukua, kylään ei tarvinnut edes kovin kauas lähteä, kun muut työläiset asuivat läheisissä taloissa tai jopa saman katon alla. Tiiviin asumisen myötä syntyvä jatkuva kanssakäyminen toisten työläisten ja perheiden kanssa teki myös toisten auttamisen helpommaksi. Apua ei välttämättä tarvinnut edes pyytää ja ongelmat olivat havaittavissa ilman, että niistä olisi tarvinnut erikseen kertoa. Ongelmat olivat lisäksi pääosin samankaltaisia, mikä teki auttamisesta vieläkin luontevampaa. Auttamisen mutkattomuus ja osallistuminen muiden perheiden arkeen lisäsi yhteisöllisyyden ja välittämisen tuntua ja tätä kautta myös yhdyskunnan kiinteyttä. (Halonen 2009, 49, 58.)

URHEILUTOIMINTA VAPAA-AJAN TÄYTTÄJÄNÄ

Vahvimmin Pankakosken tehdas vaikutus työntekijöiden vapaa-aikaan näkyy urheilutoiminnassa. Tehdas huolehti muun muassa tenniskentän ja kuntosalin ylläpidosta sekä järjesti menneinä vuosina yhdyskunnan kannalta merkityksellisiä yhteisöä kokoavia hiihtokilpailuja. Palkintojenjaotkin suoritettiin tehtaalla ja niistä kirjoitettiin Enso-Gutzeit Oy:n henkilökunnan lehdissä. (Halonen 2009, 65-67.) Poiminta, joka kuvaa hiihtokilpailujen arvostusta, on vuoden 1947 (no 2-3) lehdestä: *”Kisojen päätyttyä seurasi palkintojenjako, minkä johtaja Hautala*

suoritti. *Urheilukentän pukukopin rappujen ympärille olivat saapuneet jo tuntia ennen sataprosenttisesti kaikki paikkakunnan 4-5-vuotiaat. ... Kaikkien loppuun saakka hiihtäneiden kesken arvottiin viisi kaunista kalakukkoa. Ainakin viisi perhettä Pankakoskella unohti tuona iltana onnellisesti kaiken säännöstelyn ja kaikenlaiset leipäkortit.*

Myöhemmin kuntoliikuntaan panostaminen korvasi yksittäiset hiihtokilpailut, mutta ne jatkoivat tehtaan järjestämää liikuntaperinnettä, joka kokosi ja yhdisti tehdasyhdyskuntia ja niiden jäseniä toisiinsa. Eräs yhteinen kuntoliikuntatapahtuma oli Enso-Gutzeit Oy:n tehdaspaikkakunnillaan järjestämä kuntoviikko, joka kokosi esimerkiksi vuonna 1964 *”Pankakoskella runsain joukoin kävelijöitä”*. Kuntoviikon lisäksi innokkaimpien kuntoilijoiden kesken arvottiin pari koko perheen lomamatkaa ulkomaille ja muutamia viikon lomamatkoja Suomen lomakohteisiin. Ulkomaanmatkailu oli kuntoliikunnan kasvukaudella harvinaista ja palkintomatka oli usein perheen ensimmäinen ulkomaanmatka. (Halonen 2009, 70.) Palkintomatkoiista kirjoitettiin runsaiden urheilukertomusten ohella Enso-Gutzeit Oy:n henkilökunnan lehtiin, joista yksi oli kirjoitettu vuoden 1970 (no 4) lehteen. Juttu käsitteli palkintomatkalaisten matkaa Lyypekkiin ja ohessa on myös kuva pankakoskelaisista palkintomatkalaisista. Jutun lopputeksti kuvaa palkintomatkan merkitystä kuntoilun kannustimena: *”...kaikki (matkalaiset) vakuuttivat, että ensi talvena pannaan taas kuntourheilu käyntiin ja silloin sitä vasta kerätään kilometrejä kuntokorttiin.”*

YHDYSKUNNAN JÄSENTEN JAKAUTUMINEN

Pankakoskesta ja urheilusta puhuttaessa on tärkeää tuoda esille, että Pankakoskella toimi aikoinaan aktiivisesti kaksi urheiluseuraa: vuonna 1931 perustettu Pankakosken Tehtaan Urheilijat ry PTU ja vuonna 1921 perustettu Voimistelu- ja Urheiluseura Tarmonpojat ry, joka myöhemmin muuntui Pankakosken Valpas ry:ksi. Molemmat urheiluseurat toimivat edelleen. (Saarelainen 20.1.2009.) Tarve kahden seuran perustamiselle syntyi osin siksi, että asukkaita oli tuolloin runsaasti ja väkiluku kasvoi erityisesti lasten osalta suurten ikäluokkien myötä. Myös lajivalikoima oli kahden seuran toimiessa laajempi (Halonen 2009, 67). Kahden urheiluseuran perustamiselle oli olemassa myös toinen – yhdyskunnan jakautumisesta kertova – syy. Saarelaisen (19.9.2007) kokoamista Pankakosken yhdistystoimintaa esittelevistä tiedotteista selviää, että Työväen Urheiluliiton (TUL) alaisen Valpas ry:n toiminnaksi on määritelty *”jäsenten ruumiillisen ja henkisen toiminnan edistäminen”* kun taas Suomen Voimistelu- ja Urheiluliiton (SVUL) alaisen PTU:n toiminnan kohdalla mainitaan urheilullisen toiminnan edistämisen lisäksi, että kyseessä on tehtaan urheiluseura ja jäseniksi kelpaavat vain *”yli 16-vuotiaat hyvämaineiset tehtaan työntekijät”*.

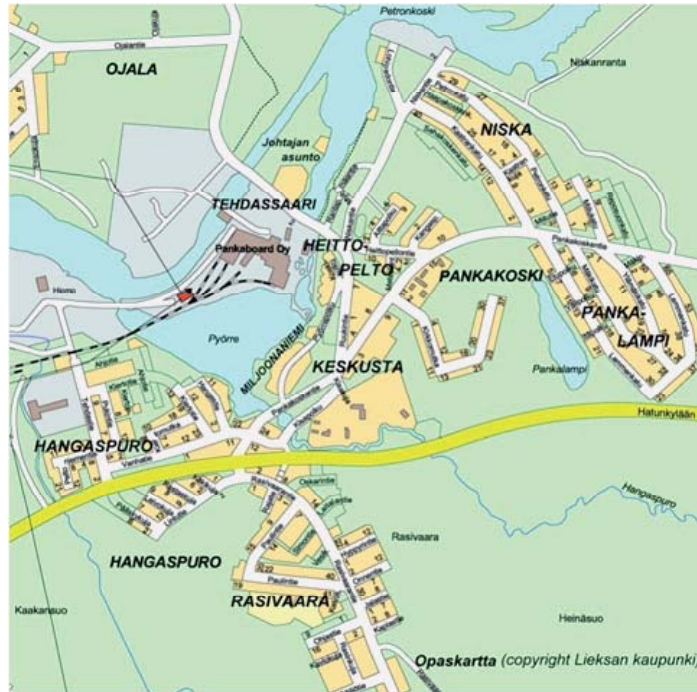
Pääsäännön mukaan perustyöläiset kuuluivat ennemmin Valpas ry:hyn kun taas työnjohtaja- ja virkailijakuntaan kuuluvut harrastivat urheilua PTU:ssa. Urheilujärjestön valinta ei ollut täysin merkityksetöntä ja sillä saattoi olla sekä

myönteisiä että kielteisiä vaikutuksia näkökulmasta riippuen. Esimerkiksi työpaikkaa hakiessa ei ollut ainakaan haittaa siitä, että kuului PTU:hun. Tosin Valpas ry:hyn kuulumisenkaan ei ollut este valinnalle, mutta työnantajan edustajien uskottiin suosivan PTU:n urheilijoita. Toisaalta perustyöläisen kuuluminen PTU:hun on voinut koitua muiden työläisten keskuudessa rasitteeksi, vaikka valinta PTU:n ja Valpas ry:n väliltä olisi ollut vain lajivalinnasta riippuvainen. (Halonen 2009, 68.) Urheilun aatteellisuuden rasitteeseen kiinnitettiin huomiota jo 1950-luvun taitteessa, kun tehtaan henkilöstöön kuuluva Yrjö Kosonen esitti henkilökunnan lehdessä vetoamuksen pankakoskelaisille: *”että se (urheilu) olisi yhteistoimintaa niin herrojen kuin työläistenkin kesken, ilman minkäänlaisia aate-tahi puoluepyyteitä...”* (Enso-Gutzeit Oy 1949, no 5).

ASUTUSALUEIDEN JAKO

Urheilutoiminnan lisäksi tehdas myötävaikutti pankakoskelaisten jakautumiseen pilkkomalla kylän eri asutusalueisiin, joiden asukkaat määräytyivät tehtaalla suoritettavan toimenkuvan mukaan. Tehdasyhdyskunnille on ollut tyypillistä erottaa erityisesti tehtaan johtaja ja ylin virkailijakunta muusta henkilöstöstä (Huopainen 1979, 69-70). Kylän kasvattaminen aloitettiin johtajan asunnon rakentamisella tehtaan sijaintiin nähden keskeisimmälle paikalle tehdassaarelle, jonka sijainti selviää muiden asuinalueiden tavoin oheisesta kartasta (kuva 10). Kartanomaisessa asunnossa asuneet tehtaan johtajat miellettiin patruunamaisiksi Johtajiksi, jotka asuivat suurimmassa ja hienoimmassa talossa ja erottuivat muista pankakoskelaisista hierarkian ylimpinä. (Halonen 2009, 54.) Muutoinkin tehtaalaisten asunnot sovitettiin kokoluokaltaan, asukkaiden määrältään, varustelutasoltaan ja sijainniltaan asukkaiden asemaa vastaavaksi. (Ojalainen 1995, 102.)

Tehtaan vastapäätä sijaitseva – myöhemmin Miljoonaniemeksi kutsuttu – alue rakennettiin selkeästi ylemmän virkailijakunnan asuinalueeksi, missä virkailijoilla oli perheineen käytössä muihin kylän taloihin verrattuna suuri omakotitalo. Hierarkian kolmas taso – alempaan johtoportaan kuuluvat työnjohtajat – asutti kylän keskeisintä, mutta tehtaalta päin kolmanneksi lähintä aluetta: Heittopeltoa. Talot olivat pääosin yhden perheen omakotitaloja, mutta pienempiä kuin virkailijoiden asunnot. Alemman johtoportaan seassa asui myös muutamia *”porvarillisiksi työläisiksi”* kutsuttuja tehtaalaisia, jotka työnkuvansa puolesta olivat työläistason tehtaalaisia, mutta asemoituivat muista syistä työläisten ja alemman johtoportaan väliin. Tällaisia väliinpuotoajia saattoivat olla esimerkiksi toimistossa työskentelevät henkilöt, joiden asema määrittyi ennemmin fyysisen toimipisteen kuin työnkuvan kautta. (Halonen 2009, 7, 57.)

Kuva 10. Pankkosken asuinalueet (Lieksan kaupunki 2009b)

Hieman Heittopeltoa tiiviimpää asuminen oli tehtaan osin rakennuttamalla asuinalueella Pankalammella ja osin myös Rasivaaralla. Pankalammen, samoin kuin Rasivaaran, asukkaat sijoittuvat porvarillisten työläisten tavoin alemman johdon ja perustyöläisen välimaastoon, mutta neutraalimmin kuin varsinaiset Heittopellon porvarilliset työläiset. Osa Pankalammen omakotitaloista oli ainakin aluksi vuokralla ja vasta myöhemmin tehdas myi asunnot työläisille. Tehtaan rakennuttamien asuntojen lisäksi Pankalammella oli myös yksityisin varoin rakennettuja omakotitaloja, mutta tehdas on osin vaikuttanut talojen rakentamiseen muun muassa rakennuslainan ja halvempien rakennustarvikkeiden myötä. Pankalammen ja Rasivaaran talot ovat olleet melko tilavia, mutta niissä on voinut asua kaksikin perhettä – tyypillisesti toinen perhe alakerrassa ja vastaavasti toinen yläkerrassa. (Halonen 2009, 57.)

Tehtaalta kauimmaksi sijoitettu Niskan alue on ollut perinteisintä työläisaluetta jo sen myötä, että se on vanhin työläisille tehtaan puolesta rakennettu asuinalue. Niskan lisäksi Metsolan kerrostalot olivat aikoinaan yksinomaan työläisten asuttamia, mutta niitä taloja ei enää ole. Perustyöläisten asunnot Niskassa ja Hangaspuron työläisalueella ovat olleet pääasiassa omakotitalon tyyliä, toisistaan erillisiä taloja, mutta tiiviiksi asumisen on tehnyt neljän tai parhaimmillaan viiden perheen asuttaminen yhteen taloon. Asuminen tosin

väljeni sitä mukaa, kun uusia taloja ja asuinalueita rakennettiin, mutta pitkään oli tyyppillisempää, että Niskan ja Hangaspuron taloissa asui useampi kuin yksi perhe eikä kolmenkaan perheen yhteisasuminen ollut tavanomaisuudesta poikkeavaa. (Halonen 2009, 58.)

TEHTAAN ROOLIN MUUTOS

Tehtaiden osallisuus yhteisön sosiaaliseen toimintaan alkoi vähentyä Suomessa monin paikoin jo 1960-luvun puolella, mutta Pankakoskella tehdas oli mukana etenkin työväenolojen parantamisessa ainakin vielä 1970-luvulla. Muutos on tosin alkanut Pankakoskellakin jo 1960-luvulla, mutta prosessin vähittäinen eteneminen on venyttänyt tehtaan osallisuutta vielä vuosikymmenen päähän (Halonen 2009, 10). Sekä kuntien että valtion enenevissä määrin tapahtuva osallistuminen kansalaisten elämään vähensi samaan tahtiin tehdasyhteisöjen keskellä vaikuttaneiden tehtaiden osallisuutta yhteisöjen jäsenten arjessa. Tosin vielä 1960-luvulla Enso-Gutzeit Oy:n piti valtionyhtiönä kiinnittää erityistä huomiota alue- ja työllisyyspoliittisiin näkökulmiin liiketoiminnan lisäksi. Alue- ja työllisyysvelvoitteista pidettiin kiinni osin 1970-luvullakin, mutta jo 1980-luvun alkupuolella valtion asettamista liiketoiminnan ulkopuolisista velvoitteista luovuttiin huonontuneisiin taloudellisiin syihin vedoten (Rytteri 2004, 208–209).

Tehtaiden yhdyskunnan sosiaaliseen toimintaan osallistumisen laskun alkuaikoina 1960-luvulla karsittiin ensimmäisenä pehmeistä sosiaalisista toiminnoista kuten vapaa-ajantoimintaan kuuluvista urheilusta, kalastuksesta ja metsästyksestä (Ahponen & Järvelä 1983, 220), joita oli Pankakoskellakin tehtaan toimesta tuettu. Toiminta ei välttämättä lakannut kokonaan, mutta tehtaan panostus väheni. Muun muassa kuntosalin ylläpidosta, hiihto- ja muiden urheilukilpailujen järjestämisestä ja ennen menestyneidenkin palloilulajien tukemisesta tehdas on luopunut (Halonen 2009, 67). Tehtaan urheilijat ry tosin toimii edelleen (Saarelainen 20.1.2009), mutta aktiivinen toiminta on hiipunut voimakkaasti yhdistyksen huippuvuosista. Tehtaan urheiluperinnettä ovat PTU:n lisäksi pitäneet yllä lähinnä vain tehtaan palokuntalaiset, joille on palokuntatoiminnan puitteissa järjestetty liikuntaan kannustava luento ja leikkimielisiä urheilukilpailuja (Halonen 2009, 69).

Pankakosken tehtaan muuttuminen valtionyhtiön tuotantoyksiköstä osaksi kansainvälistä sijoitusyhtiötä on osaltaan vaikuttanut tehtaan ja yhdyskunnan välisen kiinteyden ohentumiseen, mikä näkyy myös tehtaan johdon irrottautumisena Pankakosken yhdyskunnasta. Kun johtajat aiemmin asuivat tehdassaarella ja pysyivät johtajina useamman vuoden, niin nykyisin he saattavat asua kokonaan toisella paikkakunnalla ja toimia tehtaan johdossa vain muutaman kuukauden. Osa patruunoiden jälkeisistäkin johtajista on toki viettänyt enemmän aikaa Pankakoskella, eikä muutos patruunajohtajasta matkalaukkujohtajaksi ole tapahtunut yhdessä yössä. Johdon muuttunutta työnkuvaa ilmentää

osaltaan myös se, että vuosina 2006–2008 Pankakosken tehtaalla on ollut neljä eri johtajaa. (Halonen 2009, 56.)

Kilpailu kansainvälisillä markkinoilla on ollut myös omiaan lisäämään kiireen ja tehokkuuden ilmapiiriä 2000-luvun loppupuolella. Nykyisin tehtaalla työskentelevä henkilöstö tuntuu tekevän henkeä kohden enemmän työtä kuin aiemmin. Kasvaneen työmäärän myötä vauhdittunut työtahti on vaimentanut myös työn lomassa käydyt keskustelut, jotka ennen olivat osa tehtaan arkipäivää. Tehokkaan työrytmin vaikutukset ovat ulottuneet myös työpaikan ulkopuolelle. Nykyisin tehtaan työntekijöiden vapaa-aikaa luonnehtii yksityisyyden korostaminen, mikä näkyy myös pankakoskelaisten keskinäisen jutustelun ja kuulumisten vaihtamisen hiipumisena. Tästä on yhtenä seurauksena ollut samalla pankakoskelaisten heikentynyt tietoisuus muista yhdyskunnan jäsenistä. (Halonen 2009, 49–50, 98.)

Tehokkuusajatteluun siirtymisellä on koettu olevan merkittävä vaikutus siihen, että tehdas on muuttunut inhimillisestä yhteisön ylläpitäjistä näennäis-tehokkuuden äänitorveksi. Yritysseminaareissa suosittu yritysten sidosryhmiin viittaava yhteisöllisyyden tematiikka tuntuu nykykäytännöissä jäävän sanoihin kun se ennen merkitsi myös tekoja (Halonen 2009, 96). Toimintamallin muuttuminen on osin johtunut siitä, että 1980-luvulta alkaen Lieksan Pankakosken kaltaiset tehtaat ovat voineet tehdä päätöksiä puhtaasti liiketoiminnallisista syistä eikä esimerkiksi työpaikkojen ulossaneeraukselle ole ollut entisenlaisia esteitä (Rytteri 2004, 209). Muutoksen taustalla on myös voinut vaikuttaa moderni yritysasenne, jonka mukaan työnantajan olisi suotavaa pitäytyä ainoastaan työnantajana eikä sotkeutua työläistensä yksityiselämään (Ahponen & Järvelä 1983, 220). Viime kädessä tällöin on tavoitteena työläisten yksityiselämän ja työelämän hallinnan erottaminen toisistaan – ei niinkään tehokkuuden tavoittelu yrityksen näkökulmasta.

ELINTASON NOUSU JA YKSILÖLLISTYMINEN TEHTAAN MUUTOSTEN OHESSA

Tehokkuuden tavoittelun lisäksi yksilöiden elintason nousu on muuttanut tehtaan roolia yhteisön arjen säätelijänä. Yksi näkyvä seuraus tästä on ollut se, että nykyisin pankakoskelaiset kohtaavat toisiaan kasvokkain yhä harvemmin. Aikoinaan tehdas järjesti kylän asukkaille muun muassa yhteiset sauna- ja pesutilat sekä pyykkituvat, jotka toimivat pääasiallisen tarkoituksensa lisäksi sosiaalisina kohtaamispaikkoina. Kyläläisten vaurastumisen myötä yhteiset tilat jäivät tarpeettomiksi, kun asukkailla oli varaa ostaa koteihinsa omat saunat, suihkut ja pyykkikoneet. Yhtälailta urheilun parissa tapahtuneet kohtaamiset ja työajan ulkopuoliset kahvitteluhetket keskusteluineen ovat huvenneet, kun kyläläiset viihtyvät kotonaan television ja tietokoneen ääressä. Tehtaan uuden kaukaisen ja kalskean roolin takana on tehokkuusajattelu, mutta toisaalta siihen on vaikuttanut myös kyläläisten kasvanut riippumattomuus tehtaan liiketoimin-

nan ulkoisista toimista. Tosin työväestön riippumattomuus työn ulkopuolisista tarvikkeista ja toiminnoista vahvistui juuri tehtaan maksamien keskimääräistä korkeampien palkkojen myötä, ja siten tehdas myötävaikutti myös pankakoskelaiten elintason nousuun. (Halonen 2009, 49, 71, 96–97.)

Työläisten elintason nousu vaikutti myös siihen, että luokkakerrostumat alkoivat sekoittua toisiinsa. Edellä kuvattu kyläläisten jaottelu eri ryhmiin asuinalueiden, urheiluseurojen ja puoluepolitiikan suhteen on hiipunut lähes olemattomiin – ainakin näkyvimmillä osiltaan. Vasemmistolaisuuden ja työläishistorian merkityksellisyyttä on vaikea arvioida, ja näkymättömien vihjeiden sekä asenteiden selvittäminen edellyttäisikin perusteellisempaa tarkastelua. Näkyviä tasoittumisen merkkejä puolestaan ovat olleet muun muassa asumisväljyyden kasvu ja kylänosien välisten rajojen häviäminen. Työläisperheekään eivät jaa enää omakotitaloa usean perheen kesken ja naapurustossa voi hyvinkin asua lieksalaisten koko kirjo työläisistä johtajiin. Pendelöinnin vaikutus näkyy myös asukasryhmien sekoittumisessa. Pankakoskelle on muuttanut yhä enemmän asukkaita, joilla ei ole kytköstä tehtaaseen saati tehtaan myötä syntyneisiin luokkakerrostumiin ja asutusjakoihin. (Halonen 2009, 45, 58, 61.)

KYLÄLÄISTEN JÄRJESTÄMÄ TOIMINTA TEHTAAN ORGANISOIMIEN YHTEISTEN TAPAHTUMIEN TILALLE

Edellä on kuvattu 1960-luvun lopulla alkanutta prosessia, minkä seurauksena kyläyhteisöä yhdistävät kokoontumiset ja tapahtumat ovat vähitellen loppuneet. Niin tehtaan kuin työväenyhdistyksen yhteistä toimintaa organisoineet taustajoukot ovat hupenneet, minkä lisäksi Pankakosken asukasmäärä on laskenut ja siten vähentänyt mahdollisia osallistujia. Vuosituhannen taitteessa joukko pankakoskelaisia havahtui kyläyhteisön näivettymiseen, minkä johdosta kylän yhteistoimintaa ryhdyttiin elvyttämään. Muun muassa kyläyhdistys on nykyisellä toiminnallaan tähdännyt kylähengen ylläpitoon ja pyrkinyt osaltaan täyttämään tehtaan jättämää aukkoa ulkoilutapahtumien järjestäjänä. Kyläyhdistyksen järjestämien tapahtumien ja retkien lisäksi yhteisöllisyyttä on pyritty vahvistamaan kylälehti Koskelaisen ja Pankakosken Internet-sivujen avulla. Kylälehti ei ole ollut vain nykyhetken kertoja, vaan sillä on merkityksensä myös paikallisen menneisyyden välittäjänä. Vanhemmat sukupolvet ovat menneistä kertovien tarinoiden myötä voineet muistutella mieliinsä vanhoja tapahtumia, minkä lisäksi kylälehti on säilyttänyt Pankakosken historiaa jälkipolville. (Halonen 2009, 52–53.)

Kyläyhdistyksen tavoitteet ja toiminta yhteishengen nostattajana ovat saaneet myönteistä palautetta kyläläisiltä, mutta sitä, miten voimakkaasti yhteisöllisyys on elpynyt tai miten aidoksi tai epäaidoksi se on koettu, on vaikea arvioida. Yhteisöllisyyttä elvyttäneet toimet saattavat vaikuttaa keinotekoisilta verrattuna entiseen yhteisöllisyyteen, jolloin tapahtumia ja osanottajia vaikutti olleen runsaasti. Toisaalta aiempienkin tapahtumien taustalla on toiminut tavoitteel-

linen organisaatio. Nykyistä tilannetta voi verrata aikaan, jolloin tehdas järjesti pankakoskelaisille yhteistä toimintaa ensimmäisiä kertoja. Toiminta ei ollut vielä vakiintunutta, mutta esimerkiksi pystyi ottamaan muilta tehdaspaikkakunnilta. Nyt puolestaan kylä- ja kaupunginosayhdistysten organisoima toiminta nähdään luontevana tapana elävöittää paikkakuntia, jotka olivat aiemmin tiiviitä yhdyskuntia, mutta joista yhteisöllinen yhdessä tekemisen perinne hävisi jo vuosia sitten. (Halonen 2009, 53.)

Mitä kyläyhdistyksen tapahtumat sitten ovat paikallisesti merkinneet? Ensimmäinen näkyvä askel oli, että joku taho ylipäätänsä ryhtyi järjestämään Pankakoskelle kylätapahtumia. Toisena askeleena erottuu se, että tapahtumiin osallistuvat juuri ne henkilöt, joille tapahtumia haluttiin ensisijaisesti suunnata – pankakoskelaiset. Tapahtumien kannalta on ollut tärkeää, että kyläläiset innostuivat toiminnasta niin paljon, että kokivat osallistumisen mielekkääksi eivätkä pitäneet sitä pelkkänä yhteisöllisyyden nimissä ylläpidettävänä velvollisuutenaan. Toisaalta, vaikka tilaisuuksien osallistujamäärät ovatkin ajan myötä pienentyneet, kertovat osallistujien myönteinen asenne ja yhteisöllisyyden uudelleenvirittämisen henki paikallisen yhteisöllisyyden tarpeellisuudesta.

LOPUKSI

Pankakosken tehdas on kokenut elinkaarensa aikana luonnollisesti sekä nousu- että laskukausia. Voimakkaista laskusuhdanteista huolimatta työläiset ovat luottaneet siihen, että tehdas ja työpaikat pysyvät. Läpi tehtaan historian johto on korostanut laskusuhdanteiden merkitystä siinä määrin, että siitä on tullut osa arkipäivää, eivätkä työntekijät ole suhtautuneet lopettamisuhkaan vakavasti. Voidaankin sanoa, että Pankakoskella on tuudittauduttu suuren konsernin ja vahvan AY-liikkeen mukanaan tuomaan turvallisuudentunteeseen. Luottamus ja usko tehtaan toiminnan jatkuvuuteen ovat olleet erityisen tärkeitä niissä tilanteissa, joissa tehdasyhteisö on joutunut pohtimaan tulevaisuuttaan. Lähtöasetelman mukaan tehdasta kohtaan koetun luottamuksen kadotessa yhteisön jäsenten odotukset tulevasta sekä yhdyskunnassa koettu yhteisöllisyys ohenevat. Tästä näkökulmasta pankakoskelaiden mielikuva laskusuhdanteiden ja epävarmuuden merkitystä liioittelevasta tehtaanjohdosta on ylläpitänyt uskoa yhdyskunnan pysyvyyteen, vaikka tehtaan sulkemisuhka on ollut todellinen jo ennen 2000-luvun puolivälin tapahtumia.

Vuonna 2006 tapahtunut tehtaan omistajavaihdos sai pankakoskelaisissa aikaan ristiriitaisia tunteita. Se lisäsi epävarmuutta, mutta toisaalta luottamus entiseen konserniin oli myös mennyt. Uusi omistaja koettiin tässä tilanteessa paremmaksi vaihtoehdoksi kuin Stora Enso Oyj:n jättimäinen konserni, jonka osana verrattain pienellä Pankakosken tehtaalla ei uskottu olevan lainkaan tulevaisuutta. Uuden omistajan vakuuttelut tehtaan jatkosta ja mahdollisista investoinneista edistivät myönteisen ilmapiirin kehittymistä sekä rauhoittivat tilanteen ainakin väliaikaisesti. Tosin toteutuessaan suunniteltuja investointeja ei

pidetä lopullisena takeena tehtaan jatkuvuudesta, vaan lopettamisuhka on edelleen olemassa.

Tehtaan henkinen merkitys on edelleen suuri, vaikka yhä vähemmän pankakoskelaisista työskentelee tehtaalla. Tämän vuoksi luottamuksella tehtaan pysyvyyteen on merkittävä vaikutus yhdyskunnassa vallitseviin mielialoihin. Pessimistisimmissä ajatuksissa pankakoskelaiset nähdään edelleen riippuvaisina tehtaan jatkuvuudesta ja tehtaan lopettamisen uskotaan olevan merkittävä takaisku koko Pankakosken yhdyskunnalle. Yhä voimissaan oleva riippuvuuden tunne on sinänsä ymmärrettävää, kun ottaa huomioon traditionaalisesti toimivan tehdasyhdyskunnan toimijoiden – tehtaan ja kyläläisten – vastavuoroisuuden pitkän historian. Sopeutuminen tehtaan ja yhdyskunnan eriytymiseen on edelleen kesken, vaikka muutos alkoi jo 1960-luvulla ja sai uusia eriyttäviä ilmenemismuotoja muun muassa modernin yritysasetteen myötä.

Jatkuvasta epävarmuudesta ja pessimismin tilasta olisi tärkeää päästä eroon, jotta elämä Pankakoskella voisi jatkua mielekkäänä. Yksi keino voi olla yhdyskunnan luonnollisten jäsenten henkinen irrottautuminen tehtaasta, vaikka kartonkitehdas on yhä Pankakosken kannalta merkittävä instituutio ja merkittävä tulonlähde usealle pankakoskelaiselle. Välillisesti tehtaan paikallinen merkitys on suuri myös koko Lieksan kannalta. Irrottautuminen voi tapahtua historiaa ja perinnettä unohtamatta, mutta ennen muuta irrottautuminen olisi tarpeen yhdyskunnan sosiaalisen uusiutumiskyvyn kannalta. Pankakoskelaiset ovat olleet yhä enenevässä määrin muutakin kuin tehtaan työläisiä tai työläisperheen jäseniä, minkä vuoksi koko yhdyskunnan ei ole syytä enää edetä tai taantua tehtaan mukana.

Yhtenä mahdollisuutena on irtautuminen ajattelutavasta, jonka mukaan yhdyskunnassa ilmenevä luottamus on sitä vahvempaa, mitä pysyvämpiä ja muuttumattomampia instituutioita sillä on tukenaan. Jos jonkin instituution asema ylikorostuu suhteessa yhdyskunnan jäsenten väliseen sekä yhdyskunnan tulevaisuuteen kohdistuvaan luottamukseen, voi yhdyskunnan luonnollisten jäsenten toiminnan merkitys jäädä vaille riittävää huomiota. Mikäli yhdyskunnan jäsenten toimintaa taas pidetään yhtä merkittävänä kuin instituution, niin tarvittaessa instituution toiminnan aiheuttama luottamuksen lasku on mahdollista pyrkiä korvaamaan vahvistamalla yhdyskunnan jäsenten keskinäistä luottamusta, mikä on omiaan vahvistamaan myös luottamusta yhdyskunnan tulevaisuuteen. Luottamuksen taso ei tällöin laske vaan se muuttuu luonnollisten henkilöiden väliseksi. Tämänkaltaisen prosessi, jossa pankakoskelaiset rakentavat tulevaisuuttansa ja sosiaalista ympäristöään vähemmän tehtaasta riippuvaiseksi, voi edesauttaa yhdyskunnan uusiutumiskykyä. Tämä ei siis suinkaan tarkoita sitä, että pankakoskelaisten olisi syytä irrottautua täysin yhdyskunnastaan vaan rakentaa sitä enenevässä määrin omin keinoin ja sopeuttaa sitä tulevaisuuden muutoksiin riippumattomina tehtaan jatkosta ja odotuksista.

Kansallinen metsäpolitiikka ja paikallisyhteisön uusiutumiskyky

TEIJO RYTTERI JA PERTTI RANNIKKO

Suomen luonnonvarapolitiikassa ovat olleet keskeisellä sijalla metsät, joiden käyttöä Ruotsin kruunu pyrki ohjaamaan lainsäädännöllisesti jo 1600-luvulla. Paikallisesti vakiintuneita metsien hyödyntämismuotoja on ajoittain pidetty hallinnossa hyvinkin ongelmallisina, ja paikallista käyttöä on pyritty ohjaamaan ja rajoittamaan niin, että haitallisena pidetyt toimintatavat väistyisivät metsävarojen säilymisen näkökulmasta kestävämpien ja valtion kannalta tuottoisempien käyttömuotojen tieltä.

Usein metsätalouden historiikeissa metsänkäytön historia esitetäänkin vaiheittaisena edistyksen voittokulkuna. Tästä näkökulmasta juonena on se, kuinka metsäammattilaisten esittelemät yhä rationaalisemmat, tehokkaammat ja kestävämmät metsien käytön muodot on omaksuttu yhä laajemmilla alueilla ja uusien toimijoiden keskuudessa. Metsien käytön historian sankareina näyttäytyvät metsäammattilaiset, jotka ovat taistelleet metsien uudistamisen ja suuremman kasvun edistämiseksi (esim. Kuusela 1999; Kuusela & Lindroos 2003). Roiston rooli on langennut paikallisväestölle, joka tyhmyyttään ja tietämättömyyttään on vastustanut metsäammattilaisten ajamaa uusien metsänkäsittely- ja puunkorjuumenetelmien käyttöönottoa.

Toisaalta metsien käyttöä on viime vuosina tarkasteltu myös paikallisväestön näkökulmasta. Tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota kansallisen ja myös ylikansallisen luonnonvaraohjauksen paikallisesti ilmeneviin haitallisiin vaikutuksiin. Scottin (1998) mukaan on pikemminkin sääntö kuin poikkeus, että valtioiden harjoittama luonnonvarojen käytön kontrolli ja kunnianhimoiset kehittämissuunnitelmat ovat aiheuttaneet ongelmia paikallistasolla. Myös suomalaisissa tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota metsähallinnon kohtaaman vastarinnan syihin 1800-luvulla (Aarnio 1999; Ruuttula-Vasari 2004), metsätalouden rationalisoinnin vaikutuksiin paikallistasolla (esim. Rannikko 1987; 1998), sekä siihen, kuinka luonnonsuojelun periaatteet ovat rajoittaneet paikallisia metsien käyttömuotoja (Björn 2003).

Kansalliseen ja ylikansalliseen päätöksentekoon perustuvien luonnonkäytön rajoitusten on todettu vaikuttavan paljon ihmisten arkeen, ja usein onkin niin,

että kansallisesta tai ylikansallisesta näkökulmasta perusteltu ja järkevä päätös näyttäytyy paikallisella tasolla varsin ongelmallisena. Toisin sanoen yleisellä tasolla johdonmukainen ja järkevä politiikka voidaan nähdä paikallisesti satumanvaraisena ja vahingollisena.

Kyse ei ole vain historiallisesta ilmiöstä, vaan paikallisten ja yli paikallisten tavoitteiden välinen ristiriita herättää jatkuvasti yhteiskunnallista keskustelua. Esimerkki paikallisesta vastarinnasta oli Kemijärven massaliike, joka vuoden 2008 keväällä nousi vastustamaan ylikansallisen metsäjätin suunnittelemaa ja kansallisen hallituksen siunaamaa, paikallistalouden kannalta tärkeän selluloosatehtaan lakkauttamista (Pikkarainen 2008; Rytteri 2009). Pohjoisessa oli edelleen vankka kannatus niille päämäärille, joita toteuttamaan Kemijärven tehdas oli 1960-luvulla perustettu, ja tältä pohjalta nousi kansalaisliike puolustamaan tehtaan toiminnan jatkamista. Metsäteollisuuden globalisaation johtaessa suomalaisten tehtaiden sulkemiseen onkin herännyt laajempaa keskustelua siitä, millä tasolla toiminnan myönteisiä ja kielteisiä seurauksia tulisi arvioida.

Tässä tekstissä paikallisen ja yli paikallisen hallinnan välistä suhdetta lähestytään resilienssi-käsitteen näkökulmasta. Tekstissä tarkastellaan teoreettisen kehyksen näkökulmasta niitä metsien käytön käännekohtia, jotka ovat synnyttäneet Lieksassa ja Pielisjärvellä paineita muuttaa paikallisia metsänkäyttömuotoja. Tekstissä pohditaan myös muiden aiemmasta tutkimuksesta esiin nostettujen esimerkkien avulla millaiset elementit luonnonvarapolitiikassa herättävät vastarintaa ja miksi näin tapahtuu. Lopuksi pohditaan, millaisella politiikalla ristiriitoihin olisi syytä vastata.

RESILIENSSI JA PAIKALLISYHTEISÖ

Resilienssin avulla kuvataan yleisesti järjestelmän dynamiikkaa (Eisto & Kotilainen tässä teoksessa). Ekologiassa resilienssi on nähty ominaisuutena, jota ilman järjestelmä ei pysy koossa tai kykene palautumaan ennalleen (Peterson 2000). Jos järjestelmän resilienssi on suuri, se palautuu helposti ja suhteellisen nopeasti ennalleen. Vastaavasti jos resilienssi on pieni, on järjestelmän palautuminen hidasta ja ehkä epätäydellistä. Tästä näkökulmasta voidaan tarkastella myös minkä tahansa järjestelmän – esimerkiksi perhösyhdyksunnan tai paikallisyhteisön – resilienssiä. Tällöin huomio kiinnittyy siihen, millaiset tekijät pitävät järjestelmää koossa, mitkä tekijät horjuttavat järjestelmää ja miten järjestelmä korjaa häiriöiden vaikutuksia tai sopeutuu niihin.

Ekologisesta näkökulmasta tarkasteltuna järjestelmällä ajatellaan olevan jokin tila, jonka palautuminen ja tietyissä puitteissa tapahtuva uusiutuminen on toivottavaa. Luonnontieteellisessä tutkimuksessa voidaankin usein rajata jokin suhteellisen vakaa ekosysteemi tai toiminnallinen kokonaisuus ja määritellä sen sisältämiä elementtejä, ominaisuuksia tai prosesseja, joiden säilyminen tietyllä ajanjaksolla on toivottavaa. Näin esimerkiksi luonnonsuojelun näkökulmasta voidaan määritellä jokin ekosysteemi, jonka resilienssi pyritään turvaamaan.

Sosiaalisia järjestelmiä tarkasteltaessa voidaan samaan tapaan toivoa jonkin paikallisyhteisön edustaman sosioekologisen järjestelmän säilyvän ennallaan ja toimivana. Esimerkiksi Adgerin (2000) sosiaalisen ja ekologisen resilienssin yhteyksiä tarkastelevassa artikkelissa vietnamilaisten mangrovemetsien hyödyntämisen varaan rakentuneiden yhteisöjen säilymistä pidetään toivottavana. Samalla tavalla Kemijärven massaliikkeen lähtökohtana oli sellutehtaan varaan rakentuneen sosioekonomisen järjestelmän säilyminen, jonka kannalta ongelmallisen häiriön muodosti tehtaan lakkautus.

Toisaalta erityisesti historiallisessa tarkastelussa käy pian ilmeiseksi, että aiemmin vallinneiden järjestelmien katoaminen näyttäytyy toisinaan nykypäivän näkökulmasta myönteisenä kehityskulkuna. Itä-Suomessa 1800-luvulla vallinneen kaskitalouden väistymistä ei monikaan pidä suurena menetyksenä. Nykyisin yhä enemmän on myös saanut kannatusta käsitys, että 1960- ja 1970-lukujen tehometsätalousajattelun varaan rakentunut suomalainen metsäsektorijärjestelmä on ekologisesta näkökulmasta varsin ongelmallinen. Johtopäätöksenä voi näin ollen olla se, että näiden järjestelmien vähäinen resilienssi on ollut hyvä asia, koska tilalle muotoutuneen uuden järjestelmän yhteiskunnallisia ja ekologisia seurauksia pidetään parempina.

Voidaan siis ajatella, että tutkimuksessa määritellään lähtökohtaisesti sellaiset sosiaaliset, taloudelliset ja ekologiset kriteerit, joiden näkökulmasta järjestelmien resilienssiä tarkastellaan, ja tällöin järjestelmien säilyminen näyttäytyy joko myönteisenä tai kielteisenä kehityskulkuna. Esimerkiksi Adger (2000) määrittelee erityisiä indikaattoreita, joissa tapahtuvien muutosten hän tulkitsee tarkoittavan yhteisön resilienssin säilymistä tai vähenemistä. Olemassa olevia järjestelmiä tarkasteltaessa voidaankin jo lähtökohtaisesti tutkimusasetelmaa muotoiltaessa ottaa kantaa järjestelmien säilymisen tai häviämisen puolesta, kunhan asiaan liittyvät arvovalinnat ja poliittiset kannanotot tuodaan avoimesti esiin.

Lähestymistavan tekee kuitenkin ongelmalliseksi se, että asiat voivat näytettyä eri aika- ja tilaskaaloissa erilaisina. Näin vaikkapa 1800-luvun lopun muutosprosessi kaskiviljelystä metsä- ja lypsykarjatalouteen voidaan nähdä koko maan mittakaavassa myönteisenä kehityskulkuna, mutta joissakin tapauksissa muutosprosessin suhteellisen lyhytaikaiset ja paikalliset seuraukset ovat voineet olla paikallisyhteisöjen näkökulmasta vahingollisia. Yhtä lailla on mahdollista, että nykypäivän kriteerien näkökulmasta myönteinen kehityskulku on tulkittu omana aikanaan vahingollisena. Jos siis tutkimuksessa määritellään lähtökohtaisesti tietyt kriteerit myönteiselle tai kielteiselle kehitykselle ja vain yksi tietty mittakaava jossa pitäydytään, sivuutetaan helposti muutosten sivuvaiikutukset, eritahtisuus ja kiistanalaisuus. Samalla häviydetään muutoksiin liittyvien yhteiskunnallisten päätösten poliittinen luonne ja historiallinen konteksti. Historiallisessa tarkastelussa resilienssi onkin parempi tulkita muodollisena, ei normatiivisena käsitteenä. Toisin sanoen emme ota lähtökohtaisesti kantaa järjestelmien säilymisen puolesta tai vastaan.

Näin ollen määrittelemme resilienssin sosioekonomista järjestelmää ylläpitäviksi ja uusintaviksi tekijöiksi. Mitkä nämä tekijät kunkin järjestelmän kohdalla ovat, on kontekstisidonnaista. Mutta kuinka tässä tapauksessa tunnistamme resilienssin kannalta olennaiset prosessit ja elementit? Ensisijaisena lähtökohtanamme on aiempi tutkimus, jossa on kiinnitetty huomiota paikallisten talousmuotojen purkautumiseen. Tarkastelemme tässä esityksessä niitä syitä, jotka aiheuttivat talousmuodon varaan rakentuneen järjestelmän hajoamisen tai muutoksen.

Historiallisiin murroksiin liittyvien poliittisten ristiriitojen esiin nostamiseksi täydentävänä tulkintamme lähtökohtana on ajatus siitä, että kunkin järjestelmän piirissä aikanaan eläneet ihmiset ovat tunnistaneet järjestelmän vakautta uhanneet kehityskulut ja tapahtumat. Tarkastelemme siis sitä, millaisia luonnonvarapolitiikan muotoja aikalaiskeskustelussa on pidetty hyväksyttävänä ja toimivina. Tarkastelu kohdistuu erityisesti niihin murroskohtiin, jolloin harjoitettu politiikka tai yhteiskunnallinen muutos on kyseenalaistettu. Toisaalta yhteiskunnallinen muutos on tulkittu hyväksytyksi silloin, kun se on saanut selkeän kannatuksen ja tuen, tai toisaalta silloin, kun muutos ei ole herättänyt erityistä kritiikkiä. Yhteen tilalliseen skaalaan pitäytymiseen liittyvien sudenkuoppien välttämiseksi tarkastelemme paikallisen rinnalla myös kansallista kehitystä, jolloin paikallinen muutos suhteutuu yleiseen yhteiskunnalliseen muutokseen.

METSÄHALLINTO JA KASKITALOUS

Kansallinen metsälainsäädäntö luotiin 1800-luvun puolivälissä, ja sen tavoitteena oli turvata sopivan puutavaran saanti myös tulevaisuudessa. Käytännön lähtökohtana oli joillakin alueilla havaittu rakentamiseen ja sahaamiseen soveltuvien tukkien puute. Samalla suuriruhtinaskunnan hallinto pyrki lisäämään valtion tuloja kontrolloimalla metsien käyttöä entistä paremmin (esim. Tasanen 2004; Junnila 2005). Suomeen perustettiin 1850-luvun lopulla myös saksalaisen mallin mukainen metsähallinto, jonka tehtävänä oli edistää metsien kestäväää käyttöä ja estää metsien häviäminen valtion mailla. Vallitsevia metsänkäytön muotoja, joita olivat esimerkiksi kaskeaminen, tervanpoltto ja laiduntaminen, rajoitettiin lainsäädännöllisesti ja kontrollia kiristämällä.

Perinteistä metsänkäyttöä rajoittanut hallinto kohtasi kuitenkin voimakasta vastustusta niin maakunnissa kuin senaatin talonpoikaissäädysssäkin. Osaltaan poliittisen tason vastustuksessa oli kyse poliittisten valta-asemien säilyttämisestä sekä erimielisyyksistä siitä, millaisia päämääriä metsien käyttöä ohjaavalla politiikalla tulisi ylipäätään olla. Poliittista keskustelua jäsensivät voimakkaasti se, nähtiinkö maan tulevaisuus maataloudessa vai teollisuudessa, ja metsien kohdalla tämä tarkoitti kiistoja siitä, missä määrin metsiä raivattiin pelloiksi ja missä määrin niiden ensisijaisena käyttönä nähtiin metsäteollinen hyödyntäminen (Björn 1999, 87–88; Rytteri 2006, 30–53).

Paikallistason vastustus, johon poliittisen tason argumentoinnissa myös nojattiin, perustui puolestaan rajoitusten tuottamiin haittoihin vallitseville elinkeinoille. Erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomessa valtion metsiä asuttaneiden torppareiden kaskitalouden rajoittaminen metsähallinnon toimesta heikensi väestön elinoloja ja toimeentuloa ennen metsätöiden lisääntymisen tarjoamia ansiomahdollisuuksia (Aarnio 1999). Esimerkiksi Pielisjärvellä erämaita oli asutettu perustamalla ensin vanhalle yhteismaalle pieni mökki, joka myöhemmin vaurastuttuaan julistettiin uudistilaksi (Aarnio 1999, 176). Torppien ja mäkitupien perustaminen kruununmetsiin oli käytännössä vapaata. Toimeentulon perustaksi muodostui kaskeaminen, jolla metsä saatiin tuottamaan leipäviljaa. Metsästä saatiin myös rakennus- ja polttopuuta sekä monenlaista metsänriistaa. Metsähallinnon perustaminen toi kuitenkin Pielisjärven valtionmaille metsänvartijat estämään kaskenpolttoa, kotitarvepuun ottoa ja metsästystä (Rannikko 1987, 21–23).

Metsät haluttiin säilyttää sahateollisuuden raaka-aineeksi, sillä sahatukkeja myymällä valtion odotettiin saavan suuria metsätuloja. Kaskeamisen voimakas rajoittaminen ajoi kruununmaan asuttajat ja metsähallinnon törmäyskursseille, sillä viljantuotannon siirtäminen kaskesta pellolle ei Pielisjärven karuissa luonnonoloissa helposti onnistunut. Kaskiviljelystä oli vaikea luopua lyhyellä aikavälillä, joten monet pielisjärveläiset joutuivatkin kaskeamisen vuoksi haasteiksi käräjille (Aarnio 1999, 102–113).

Toisaalta paikallistason vastustus oli niin voimakasta, että metsähallinto joutui tinkimään alkuperäisistä tavoitteistaan ja myös hallinnon tasolla koettiin takaiskuja, kun kannattamattomaksi osoittautunutta toimintaa supistettiin voimakkaasti (Rytteri 2006, 27–29). Metsähallinnolle ei myöskään myönnetty sen haluamia varoja toiminnan kehittämiseen, ja näin sen mahdollisuudet panostaa metsien hoitoon tai muihin tavoitteisiin olivat varsin heikot. Myös myöhemmin 1800-luvun lopulla metsähallinto koki poliittisella kentällä karvaita tappioita. Esimerkiksi vuoden 1892 uudistaloasetuksessa asutuksen, ja samalla maatalouskäytön, edistäminen nostettiin periaatteessa metsätalouden rinnalle, mitä metsätalouden edustajat yleisesti vastustivat.

METSÄTYÖ-PIENVILJELYN TALOUSMUODON RAKENTAMINEN

Maa- ja metsätalouden erilaiset tarpeet ja päämäärät jäsensivät voimakkaasti metsien käytöstä käytyä keskustelua vielä 1900-luvun aikanakin, metsähallituksen kohdalla aina 1960-luvulle saakka. Maa- ja metsätalousblokit tarkastelivat maankäyttökysymyksiä vastakkaisista näkökulmista, ja siten myös luonnonvarojen hyödyntämistä haluttiin ohjata eri suuntiin (Mäkelä 2000). Tämä johti myös kiivaisiin kiistoihin valta-asemista sekä eduskunnassa että valtion hallinnossa. Myös käytännössä, paikallistasolla, metsähallitus sai osakseen kritiikkiä tekemistään ratkaisuksista.

Metsähallinto joutui taistelemaan monesti ylivoimaiseksi osoittautuvaa poliittista vastustajaa vastaan. Asutuspolitiikka ja metsien raivaaminen maatalouskäyttöön nähtiin laajoissa piireissä, erityisesti Maalaisliitossa, lääkkeeksi moneen yhteiskunnalliseen ongelmaan, ja oman tilan saaminen oli monen maa-seutuköyhälistöön kuuluvan keskeinen haave. Asutuspolitiikan kannattajien näkökulmasta asutustoiminnalla tarjottiin nopea, paikallinen ja yksilöllisesti kohdennettu ratkaisu toimeentuloa ja työtä koskeviin ongelmiin (Rytteri 2006, 76–79).

Asutuspolitiikka perustui paikallisiin tarpeisiin, kun taas metsien teollista hyötykäyttöä painottavassa argumentaatiossa asiaa tarkasteltiin ensisijaisesti kansallisella tasolla kansantaloudellisena kysymyksenä. Metsäteollinen vaihtoehto tarjosi toki sekin töitä puunkorjuussa, mutta korjuutyö oli sesonkiluonteista ja tarjosi maaseutuväestölle työläisen aseman. Tilallisen aseman ja kokonaisvaltaisemman sosioekonomisen ratkaisun tarjonnut asutuspolitiikka nähtiin siis monilla tahoilla hyväksyttävämpänä kuin metsähallinnon edustama politiikka. Erityisesti porvarillisille puolueille oli houkuttelevampi ajatus muovata maa-seutuköyhälistöstä itsellisiä ja vakaina pidettyjä tilanomistajia kuin potentiaalisesti radikaaleista sosialistisista ajatuksista kiinnostuneita palkkatyöläisiä.

Metsien teollista hyödyntämistä ja talonpoikaista asutusta edistäneiden näkemysten ristiriidoista muodostui käytännössä kompromissi, jossa asutustoimintaa harjoitettiin paljon laajemmassa mitassa kuin metsähallinnossa olisi toivottu, mutta toisaalta asutustilojen kokoa rajoitettiin. Vielä vuosien 1864 ja 1883 maanosittamisesta annettujen asetusten tavoitteena oli ollut perustettavien tilojen itsekannattavuus, mutta vuoden 1865 asetuksessa tuosta periaatteesta luovuttiin. Tilan ei enää tarvinnut taata täyttä toimeentuloa asukkailleen. Vuoden 1916 asetus mahdollisti vielä pienempien tilayksikköjen synnyn (Björn 1999, 88). Periaatteessa uusien tilojen perustaminen tarjosi siis ratkaisun maa-seudun sosioekonomisiin ongelmiin, mutta käytännössä tilat olivat niin pieniä, että asukkaiden oli etsittävä työtä tilan ulkopuolelta. Näin muodostui metsätyö-pienviljelyn talousmuodon perusta: kumpikaan talouden haara ei yksinään elättänyt, mutta yhdessä ne tarjosivat elannon lukuisille pienille tiloille Itä- ja Pohjois-Suomessa. Tämä palveli osittain myös metsähallinnon ja -teollisuuden tavoitteita, sillä näin saatiin työvoimaa hakkuisiin.

Sotien jälkeen asutustoiminta sai uutta vauhtia, kun uusina asutettavien ryhmänä olivat siirtolaiset ja rintamamiehet. Suomessa luotiin uskoa maaviljelyn tulevaisuuteen, ja viljelyä pyrittiin laajentamaan yhä pohjoisemmaksi ja idemmäksi. Suon tai metsän raivaaminen pelloksi oli uusille asutustilallisille työtä oman tulevaisuuden turvaamiseksi. Kun maanhankintalain mukaan maan ensisijainen luovuttaja oli valtio, muodostettiin näin Itä-Suomen laajoille valtionmaille tuhansia uusia pientiloja metsähallinnon vastustuksesta huolimatta (Rytteri 2006, 82–83).

Vuoden 1945 maanhankintalain nojalla perustettuja asutustiloja tuli Pielisjärvelle yli 600, eniten koko maassa (Saarelainen 1995). Suurimmat maansaajaryhmit olivat luovutetuilta alueilta tulleet siirtolaiset ja paikkakuntalaiset, perheel-

liset rintamamiehet. Siirtoväki asutettiin lähinnä Pielisen ranta-alueille ja muille viljavammille alueille, kun taas rajakyliin ja vaara-alueille asutettiin pääasiassa rintamasotilaita ja muita maansaajia. Vuoden 1944 asutuskomitea oli suunnitellut maataloudesta elävien viljelystilojen ohella niin sanottuja asuntoviljelystiloja, joissa keskeisen osan toimeentulosta ajateltiin perustuvan joko erikoisviljelyyn tai sivuansioihin (Komiteanmietintö 1945, 72–75). Jälkimmäisessä tapauksessa tuli erityisesti kyseeseen *“suurien metsäalueiden välittömään läheisyyteen tai niiden sisään perustettu tila”*. Pielisjärveläiset rintamamiehet asutettiin pääosin asunto- ja asuntoviljelystiloille, joiden pääelinkeinona oli työ metsähallituksen ja yhtiöiden savotoilla (Saarelainen 1995, 193–194). Metsän varassa tapahtunut teollistuminen lisäsi näin hyvinvointia myös Pielisjärven syrjäkylissä, mikä lisäsi intensiivisen metsätalouden hyväksyntää alueella.

METSÄTALouden EROTTAMINEN MAATALOUDESTA

Talouspolitiikassa alettiin 1960-luvulla korostaa talouskasvua ja maatalouspolitiikassa maatalouden rationalisointia, yhteiskuntapolitiikassa päämääräksi tuli teollinen hyvinvointivaltio ja metsäpolitiikassa siirryttiin edistyvään metsätalouteen. Metsäpolitiikan ensisijaisena tavoitteena oli luoda edellytykset metsäteollisuuden ja metsätuotteiden viennin kasvulle turvaamalla raakapuun saanti panostuksilla suurisuuntaisiin metsänhoito-ohjelmiin. Kansallisuusomaisuutta kasvattamalla ajateltiin saatavan kaikille lisää jaettavaa, jolloin metsätalouden tehostamisesta hyötyivät niin metsäteollisuus, metsänomistajat, työntekijät kuin koko kansantalouskin (Donner-Amnell & Rytteri 2010, 229–230). Ajattelutapa voidaan kiteyttää käsitteeseen *“korkea modernismi”* (high modernism), jolla Scott (1988) kuvaa uskoa luonnon lisääntyvään tekniseen ja tieteelliseen hallintaan, yhteiskunnan kehityksen suunnitteluun, tuotannon lisääntymiseen ja tästä seuraavaan jatkuvaan edistykseen.

Maatalous- ja metsäpolitiikassa tapahtunut suunnanmuutos tarkoitti samalla vanhan maa- ja metsätalouden välisen kiistan kääntymistä metsätalouden hyväksi. Metsätaloutta ryhdyttiin kehittämään voimaperäisesti ja maataloudesta riippumatta, ja maankäytön suunta vaihtui peltojen raivaamisesta niiden metsittämiseksi. Poliittisista prosesseista suoranaisesti riippumaton, mutta samaan suuntaan vaikuttava kehityskulku, oli metsätyön siirtyminen ammattimetsureille. Tämä metsäyhtiöiden tarpeista lähtenyt rationalisointikehitys tarkoitti osa-aikaisten töiden jyrkkää vähentymistä.

Samanaikaiset maa- ja metsätalouden muutosprosessit vaikuttivat paitsi metsätöiden vähenemiseen myös yleisemmin maaseudun elinkeino- ja asutusrakenteeseen, ja vaikutukset olivat usein paikallisesti dramaattisia. Pienviljelyn ja metsätyön yhteyden katkeaminen vei lukuisilta pientiloilta toimintaedellytykset: kun metsätyö erosi maataloustyöstä erilliseksi ammatiksi, pientilan talousmuodolta putosi pohja pois. Tämä johti rajuun rakennemuutokseen metsätyövaltaisilla alueilla Itä- ja Pohjois-Suomessa (Rannikko 1998). Seurauksena oli

muuttovirta etelän keskuksiin, kylien ikä- ja sukupuolirakenteen vinoutuminen sekä lukuisten tilojen toimintaedellytysten häviäminen. Itä- ja Pohjois-Suomen näkökulmasta metsätalouden muutokset olivat sosiaalisesti kestävämpiä, sillä ne olivat niin rajuja, että ihmiset ja heidän asuinyhteisönsä eivät pystyneet niihin ongelmitta sopeutumaan. Pielisjärvi kuului niihin kuntiin, jotka 1960-luvun rakennemuutoksessa menettivät eniten asukkaitaan. (Rannikko & Tervo 2006, 292–295.)

Alan keskeiset etujärjestöt tukivat ratkaisuja, jotka johtivat maa- ja metsätalouden kytkennän löystymiseen (Raumolin 1984). Metsätyöläisten ammattijärjestö näki mahdollisuuden palkkojen nostamiseen, kun metsätyö irrotettiin sen perinteisestä maatalaan kytkeytyneestä tilapäisluonteesta. Maataloustuottajien etujärjestö MTK taas näki korjuukustannusten pienentyvän, mikä antoi mahdollisuuden ylläpitää ja lisätä kantohintatasoa.

Paikallisesti politiikan seuraukset koettiin kuitenkin hyvin negatiivisina, mikä heijastui myös poliittiselle tasolle. Syrjäisen maaseudun ja pienviljelijöiden protesti epäoikeudenmukaiseksi koettua maaseudun rakennepolitiikkaa vastaan näkyi Veikko Vennamon johtaman Suomen Maaseudun Puolueen (SMP) vaalivoittona vuoden 1970 eduskuntavaaleissa. SMP kyseenalaisti niin maaseutupolitiikan valitut päämäärät kuin niitä tukevat valta-asetelmatkin. Eduskuntavaaleissa SMP nousi Pohjois-Karjalan suurimmaksi puolueeksi. Kaksi vuotta myöhemmin pidetyissä kunnallisvaaleissa SMP sai kuusi edustajaa Lieksan 41-paikkaiseen kaupunginvaltuuston.

Poliittisia valta-asetelmia horjuttanut protesti pakotti poliitikot miettimään tyhjenevän maaseudun kohtaloa, ja näin voimavaroja suunnattiin myös aluepolitiikkaan. Pientilallisten omat ensisijaiset odotukset kohdistuivat senhetkisen ja paikkaan sidotun tilanteen kohentamiseen. Mutta kuten aiemmin 1920-luvulla, politiikalla ei nyt ollut tarjota ratkaisuja, jotka olisivat suoraan tarjonneet selviytymismahdollisuuksia yksilöllisiin taloudellisiin ongelmiin. Esimerkiksi metsien hyödyntämistä ei tarkastelu enää kokonaisvaltaisena paikallisena kysymyksenä. Poliitikot eivät olleet valmiita muotoilemaan maatalouden ja metsätalouden välille sellaista kompromissia, jossa paikallisesta kehityksestä olisi muodostunut sosiaalisesti, kulttuurisesti ja taloudellisesti kestävä. Ensisijaisena päämääränä säilyi puuntuotannollinen ja taloudellinen tehokkuus. Tämä suosi pääomavaltaisia suurtiloja, minkä johdosta politiikan suunta näyttäytyi esimerkiksi MTK:n vauraimpien isäntien silmissä hyväksyttävältä.

Valtion aluepoliittiset toimenpiteet kohdennettiin nyt yleiseen elinkeinopoliitiikkaan ja yritystoiminnan edistämiseen. Tämä tasasi työvoimavaltaisen teollisuuden alueellista työnjakoa, mutta ei ulottanut vaikutustaan syrjäiselle maaseudulle: aluepolitiikka suosi eniten kehitysalueiden elinvoimaisimpia keskuksia (Katajamäki 1991).

TEOLLISEN JÄRJESTELMÄN KYSEENALAISTUMINEN

Myös luonnonsuojelua on kritisoitu paikallisten olosuhteiden unohtamisesta. Jo 1920-luvulla ensimmäisiä kansallispuistoja suunniteltaessa paikallistasolla vastustettiin voimakkaasti puistojen perustamista (Rytteri 2005). Suunniteltujen puistojen läheisyydessä elävät paikalliset asukkaat pelkäsivät etujensa kaventumista. Luonnonsuojelu kyseenalaistettiin myös poliittisella tasolla, missä keskusteltiin luonnonsuojelullisten ja taloudellisten päämäärien ensisijaisuudesta.

Paikallisasukkaat eivät kuitenkaan ole aina vastustaneet luonnonsuojeluliikkeen argumentteja, sillä tehometsätalouden leviäminen herätti myös epäilyjä. Lieksassa tämä keskustelu näkyi varsin lievänä, lähinnä vain purnaamisena omissa piireissä (Rannikko 2010). Purnaamista saattoi aiheuttaa esimerkiksi lakkasoiden häviäminen ojituksen myötä, jolloin lakan ja karpalon poiminnasta saatava toimeentulo vaarantui (Tanskanen 2000, 172). Pohjois-Karjalaan oli 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa saatu luotua kyliin saakka ulottuva marjojen ja sienten ostoverkosto, mikä toi lisätuloja monille paikallisille ihmisille. Sen vuoksi tehometsätalouden julkisempi kritiikki kanavoitui lähinnä vesakkojen lentoruiskutuksiin, joihin Lieksan kaupunki otti monen muun kunnan tavoin selkeän kielteisen kannan (Rannikko 2010). Kaupunki perusteli kantaansa marja- ja sienisadon menetyksellä, metsänriistalle aiheutuvilla haitoilla sekä vaikealla työllisyystilanteella, jota mekaaninen vesakonraivaus auttaisi. Metsien moninaiskäytön puolustaminen oli yhtenä pontimena myös 1980-luvun puolivälissä Ilomantsissa ja Lieksassa toimineella niin sanotulla lillukanvarsiliikkeellä, joka vastusti valtionmaiden luovuttamista Enso-Gutzeitille vastikkeeksi Uimaharjun selluloosatehtaan uusimiselle (Oksa 1985).

Paikallisilla toimijoilla ja kansallisen tason luonnonsuojelijoilla oli siis joissakin tilanteissa yhteisiä intressejä, kun metsäteollisuuden ajamat ratkaisut tulkittiin samaan aikaan niin ekologisesti kuin paikallistaloudellisestikin kestävämmiksi. Luonnonsuojelu tulkittiin kuitenkin taas paikallisten intressien vastaiseksi 1970-luvun kansallispuistokeskustelussa, jonka puitteissa nousi kiihvas vastarinta suojelusuunnitelmia kohtaan (Rytteri 2006; Puhakka & Rytteri 2008). Kansallispuistokomitean mietintö herätti ankaraa vastustusta myös Lieksassa, sillä ehdotetuista uusista kansallispuistoista kolme olisi sijainnut Lieksan alueella: Koli, Patvinsuo ja Ruunaa. Näiden kolmen puiston maapinta-ala olisi esityksen mukaan ollut 27 000 hehtaaria, josta 16 000 hehtaaria metsämaata (Kansallispuistokomitean mietintö 1976, 99–102). Lieksan kaupunginvaltuusto ottikin Kansallispuistokomitean mietintöön hyvin kriittisen kannan, jossa se esitti, ettei Ruunaan kansallispuistoa tulisi perustaa lainkaan, Patvinsuon kansallispuiston rajausta tulisi pienentää oleellisesti ja Kolin kansallispuisto tulisi perustaa vain valtion jo omistamille maa-alueille (Rannikko 2010). Valtuuston mukaan Ruunaan vesiluonnon säilyttäminen ei edellyttäisi komitean esittämää määrää metsiensuojelua, vaan alueelle voitaisiin perustaa valtion retkeilyalue. Kansallispuistojen pelättiin aiheuttavan metsätalouden supistumista ja työttömyyttä sekä muita haittoja paikallisille asukkaille. Työpaikkamenetysten

oletettiin olevan suurimpia Ruunaan ja Patvinsuon välissä sijaitsevassa metsurikylä Hattuvaarassa, jonka pelättiin autoituvan kokonaan.

Sitkeästä vastustuksesta huolimatta Kansallispuistokomitean ehdotuksia alettiin toteuttaa supistetussa muodossa. Vuonna 1982 perustettujen ensimmäisten puistojen joukossa oli myös Patvinsuon kansallispuisto, joskin alunperin esitettyä pienempänä. Ruunaan koskien suojelu ratkesi vuoden 1987 koskiensuojelulailla, minkä jälkeen alueelle perustettiin samana vuonna valtioneuvoston päätöksellä valtion retkeilyalue ja alueen itäosaan luonnonsuojelualue vuonna 1990. Kolin kansallispuisto perustettiin vuonna 1991 laajaa julkisuutta saaneen kiistan jälkeen.

Luonnonsuojelukeskustelu jatkui 1990-luvulla biodiversiteetti-kysymyksen puitteissa, jolloin uudet luonnon monimuotoisuuden säilyttämiseen liittyvät tavoitteet nähtiin usein uhkana paikalliselle metsien hyödyntämiselle. Metsien suojelu tulkittiin erityisesti syrjäseutujen kannalta epäoikeudenmukaiseksi, koska suojelu vähensi jo ennestään metsäsektorin rakennemuutoksen pudottamia työllisyyttä ja kantorahatuloja. Kansalliselta tasolta katsottuna pieniltä näyttävät suojeluprosentit näyttäytyivät suurina, kun niitä katsottiin yksittäisen rajakylän tasolta, jossa jäljellä olevat metsätyöt saattoivat olla lähes ainoita työmahdollisuuksia (Rannikko 2010). Maakunnissa, erityisesti Itä-Suomessa, nousikin esiin suojeluvastaista liikehdintää, joka heijastui myös kansalliseen poliittiseen keskusteluun.

Poliittisen tason keskustelussa kävi ilmi myös se, ettei ympäristöliikkeen ja myös ympäristöhallinnon ajamalla tavoitteella metsien monimuotoisuuden ja lajiston säilyttämisestä ollut metsäsektorin toimijoiden tukea, vaikka asia oli kirjattu lainsäädäntöön ja juhlapuheiden tasolla se oli kaikkien kannattama ajatus. Todellisia päätöksiä tehtäessä metsäpolitiikan ensisijaisista päämääristä ei ollut metsätalouden ja luonnonsuojelun edustajien välillä yksimielisyyttä. Myös metsiä koskevan päätöksenteon katsottiin karkaavan paikallisen ja kansallisen tason ulottumattomiin, ylikansalliselle tasolle. Perinteisten metsäsektorin valta-asemien järkkäminen herättikin jyrkkää vastustusta, ja argumentaatioissa hyökättiin erityisen kiivaasti ympäristöjärjestöjen saavuttamaa valta-asemaa vastaan. Kysymys luonnonsuojelunkin kohdalla oli siitä, ketkä saivat päättää metsien käytöstä (Björn 2003).

Lieksassa vanhojen metsien suojeluohjelman valmistelua seurattiin tarkoin, sillä valtio omisti yli 40 prosenttia alueen metsistä. Vanhojen metsien inventoinneissa suojelunarvoisia metsiä löytyi eniten Lieksasta, jossa noustiin muiden rajakuntien tavoin vastustamaan suojeluesityksiä niiden negatiivisten työllisyysvaikutusten vuoksi (Rannikko 2010). Lieksassa järjestettiin suojeluesitystä vastaan metsämarssi, johon osallistui Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta yli 400 työpaikoistaan huolestunutta metsuria, koneyrittäjää ja autoilijaa. Lieksan kaupungin organisaatioissa syntyi säröä laadittaessa kannanottoa vanhojen metsien suojelutyöryhmän mietintöön, sillä ympäristölautakunta kannatti suojeluesityksiä siitä huolimatta, että johtavat virka- ja luottamusmiehet ja kaupunginhallitus vastustivat niitä jyrkästi. Vanhojen metsien suojeluohjelman vastus-

tus keskittyi lopulta Itä-Suomeen, sillä myös Metsäteollisuuden keskusliitto ja MTK kääntyivät tukemaan suojeluesityksiä. Ympäristöliike oli tehnyt Suomen vanhojen metsien suojelusta kansainvälisen kysymyksen, mikä havahdutti metsäsektorin edunvalvojat ottamaan huomioon eurooppalaisten kuluttajien näkemykset. Lieksan rajaseudun valtionmaita tuli lopulta yli 3 000 hehtaaria mukaan vanhojen metsien suojeluohjelmaan.

JÄLKITEOLLINEN JÄRJESTELMÄ?

Itä-Suomessa luonnonsuojelu koettiin pitkään taloudellisen aluekehityksen kannalta haitalliseksi, mutta viime aikoina asetelma on kääntynyt toisinpäin. 1990-luvulta lähtien erityisesti kansallispuistot on yhä useammin nähty arvokkaiksi matkailun näkökulmasta ja paikallisella tasolla on alettu tukea uusien puistojen perustamista. Nykyään Lieksassakin uskotaan jo varsin yleisesti, että suojelualueista voi matkailun ansiosta seurata hyvinvointia koko kaupungille ja sen asukkaille. Kun päätöksentekijöiden enemmistö uskoi vielä 1970- ja 1980-luvuilla Kolin ja Ruunaan suojelun rajoittavan elinkeinojen kehittämistä, uskotaan nykyään kansallispuisto- ja retkeilyalustatusten olevan alueen matkailun kehittämisen voimavara. Kun metsäsektori ei enää turvaa lieksalaisille toimeentuloa, sotien jälkeinen luonnon ja metsän teolliseen käyttöön perustuva luontosuhde on menettämässä legitimitettiin. (Rannikko 2010.) Taustalla vaikuttaa yhteiskunnallinen muutos, jonka seurauksena ihmiset ovat kiinnostuneet näkemään alkuperäistä luontoa, ja heillä on enemmän rahaa ja vapaa-aikaa käytettävissään kuin aikaisempina vuosikymmeninä. Luontomatkailusta ja sen ympärille rakennettavista palveluista on tullut uusi elinkeino syrjäisille alueille. (Puhakka & Rytteri 2008.)

Yhtenä tekijänä on ollut Metsähallituksen roolin muutos. Osallistuvan suunnittelun periaatteiden käyttöönoton seurauksena paikallisilla toimijoilla on lisäksi aiempaa enemmän mahdollisuuksia vaikuttaa kansallispuistojen hoidon ja käytön järjestämiseen. Lisäksi Metsähallitus asettaa puistoille ekologisten tavoitteiden rinnalla yhä enemmän sosiaalisia ja taloudellisia tavoitteita, joita pyritään toteuttamaan luontomatkailua kehittämällä (Raitio & Rannikko 2006; Puhakka 2007; Rannikko 2010). Pyrkimyksenä on sovittaa erilaiset tavoitteet yhteen noudattamalla kestävyiden periaatteita ja matkailun ympäristöhaittojen hallitsemiseen kiinnitetään entistä enemmän huomiota. Samalla Metsähallitus on omaksumassa uudenlaista roolia, joka perustuu mahdollisuuksien luomiseen matkailupalveluita tuottaville yrittäjille. Metsähallituksen uusi rooli suojelualueiden virkistyskäytön edistäjänä on Lieksassa lisännyt luonnonsuojelumyönteisyyttä.

Taloudellisesta ja sosiaalisesta ympäristöstään aiemmin irrallisiksi mielletyt luonnonsuojelualueet ovat nykyisin kytkeytyneet tiiviimmin osaksi yhteiskunnallista toimintaa (Nieminen & Saaristo 1998). Muutos vastaa kansainvälistä kehitystä – esimerkiksi Euroopan maissa suojelualueet ovat muuttuneet aiempaa

dynaamisemmiksi ja innovatiivisemmiksi, ja niistä on tullut tärkeitä aluekehittämisen välineitä erityisesti taantuvilla seuduilla (Mels 1999, 127; Mose 2007).

Itä-Suomessa tapahtunut muutos voidaan nähdä osana laajempaa yhteiskunnallista muutosta. Yhteiskuntatieteilijät ovat kuvanneet luonnonvarojen käytössä ja maaseudun kehityksessä tapahtunutta murrosta siirtymäksi produktivisista postproduktivismiin (Halfacree 1997; Mather 2001). Tämän väitteen mukaan Suomessa ja muissa pitkälle teollistuneissa maissa eletään parhaillaan metsien ja luonnon käytössä siirtymäkautta teollisesta jälkiteolliseen aikaan. Tämä ei tarkoita, että teollinen rationaalisuus olisi väistymässä, vaan sen rinnalle ja haastajaksi on nousemassa muita luonnon käyttömuotoja. Luonnonsuojelun, virkistykseen ja matkailun tarpeet ja vaatimukset ovat nousseet voimakkaammin esille keskusteltaessa metsien käyttötavoista. Vaikka luonnossa tapahtuva matkailu ja virkistys voi joskus olla luonnonsuojelun näkökulmasta myös ongelmallista, ovat näiden jälkiteollisten luonnonkäytön muotojen väliset ristiriidat vielä olleet vähäisiä.

Toisaalta aivan viime aikoina Suomessa ovat voimistuneet monet produktivistiset kehityspiirteet, jotka voivat johtaa jopa maan uusteollistumiseen: uusia kaivoksia perustetaan kiihtyvällä vauhdilla, metsistä ja pelloista ollaan ottamassa lisääntyvästi raaka-ainetta energiantuotantoon, ja hallitus panostaa maan sisäisten puumarkkinoiden toimivuuden parantamiseen. Produktivismin nousu vaikuttaisi mitä ilmeisimmin myös metsien suojelun ja virkistyskäytön edellytyksiin. Näyttää siltä, että maassamme ollaan parhaillaan valmistautumassa kiihtyvään kamppailuun metsistä ja luonnonvaroista.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Paikallisyhteisöjen uusiutumiskyvyn näkökulmasta tarkastellen suomalaisen metsätalouden ja -politiikan historia voidaan nähdä jatkuvana vuoropuheluna paikallisten ja ylipaikallisten tavoitteiden välillä. Tämä on itsestäänselvä lopputulos sen vuoksi, että paikallisuus ei ole koskaan irrallaan ympäröivästä maailmasta, vaan ne ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Näin myös luonnonvarojen käyttöä koskevat erilaiset näkemykset kohtaavat, mikä näyttäytyy usein paikallisen ja ylipaikallisen tavoitteenasettelun vastakohtaisuutena. Tosin samalla on huomattava, että ylipaikalliset ja paikalliset päämäärät eivät suinkaan välttämättä ole ristiriidassa keskenään, eivätkä paikallisuus ja ylipaikallisuus siten lähtökohtaisesti kamppaile keskenään. Monesti päämäärät ovat yhteisiä. Ja kuten kansallispuistoja koskeva esimerkki osoittaa, paikallinen tulkinta asioiden hyväksyttävyydestä voi muuttua olosuhteiden muuttuessa.

Paikallisen ja ylipaikallisen vuorovaikutus ei siis sinänsä ole kovin kiinnostava havainto, mutta kiinnostavaa on sen sijaan se, millä tavoin kansallisen tason poliittisessa päätöksenteossa eri tasojen tavoitteet on pyritty sovittamaan yhteen. Edellä läpikäydyistä metsäpolitiikan vaiheista käy ilmi se, että joskus paikallisuus on ollut ratkaisujen pohdinnan lähtökohta, mutta joskus se on tyys-

tin unohdettu. Poliittisessa päätöksenteossa voidaan siis haluttaessa ottaa paikallisuus huomioon, mutta tehdäänkö näin, on itsessään poliittinen kysymys.

Uusiutumiskyvyn, resilienssin, näkökulmasta paikallisuuden huomioiminen näyttäisi kuitenkin olevan edellytys sille, että uusiutuminen tapahtuu paikallisyhteisöjen näkökulmasta hyväksyttävällä tavalla. Jos poliittiset päätökset tuottavat tuloksia, jotka näyttäytyvät paikallisiin olosuhteisiin sopimattomilta eivätkä vastaa ihmisten tarpeisiin, paikallisyhteisöt joutuvat muutosprosessissa sivustakatsojan rooliin. Yhteisöiltä häviävät keinot luoda itse luovia ratkaisuja, jotka on sopeutettu paikallisiin olosuhteisiin ja ottavat huomioon aiemmin vallinneen sosioekonomisen järjestelmän. Kuten Scott (1998, 351) toteaa, mitä kaavamaisempaa, yksinkertaistetumpaa ja muodollisempaa hallinnollinen ohjaus on, sen vähäisempi on järjestelmän resilienssi ja sen haavoittuvampi se on ulkoisille häiriöille. Lisäksi ylhäältä saneltu muutosprosessi voi olla paikallisesti repivä ja on samalla omiaan luomaan kasvualustaa protestiliikehdinnälle.

Esimerkkejä paikalliset olosuhteet ja mahdolliset luovat ratkaisut sivuuttavasta poliittisesta päätöksenteosta on löydettävissä suomalaisesta metsien suojelusta ja metsätaloudesta. Suojelukeskustelu on usein ajautunut mustavalkoiseksi ja kärjistetyksi suojelun ja talouskäytön vastakkainasetteluksi. Haastavana tavoitteena olisi ollut määritellä ja toteuttaa taloudellinen käyttö paikallisesti siten, etteivät kansallisesti tärkeitä pidetyt luonnonarvot vaarannu. Keskustelussa ei kuitenkaan ole päästy rakentamaan luovia ratkaisuja monenlaisten arvojen turvaamiseksi. Ekologisesti, sosiaalisesti, kulttuurisesti ja taloudellisesti kestävien ratkaisujen hakeminen on kaatunut eri osapuolten kyvyttömyyteen tai haluttomuuteen löytää sellaisia vaihtoehtoja, jotka olisivat paikallisesti hyväksyttävissä.

Ongelmana on ollut, että luonnonsuojelun näkökulmasta paikallisten tarpeiden huomioiminen on näyttäytynyt laajempaan suojelullisten arvojen kyseenalaistamisena, ja metsätalouden näkökulmasta luonnonsuojelullisten tavoitteiden sovittaminen metsien hyödyntämiseen on puolestaan näyttäytynyt vakiintuneiden toimintatapojen, päämäärien ja niihin kytkeytyneiden valta-asetelmien kyseenalaistamisena. Taustalla ovat siten olleet periaatteellisemmat kiistat siitä, onko luonnonsuojelu ylipäättään talouden rinnalla itseisarvoinen tavoite, ja millaisten valta-asetelmien säilymistä tai muodostumista erilaiset ratkaisut edistävät.

Metsätaloudessa on puolestaan vallinnut ideologia, jossa metsäpolitiikan lähtökohtana on ollut ajatus siitä, että tarjonta luo kysyntää (Hetemäki & Kuuluvainen 2005). On ajateltu, että mitä suuremmat hakkuumahdollisuudet ja määrät ovat, sitä enemmän puuta jalostetaan. Mahdollisimman suuren puuntuotannon on siis katsottu johtavan kaikkien kannalta parhaaseen lopputulokseen, ja kasvun maksimoimisesta on muodostunut metsätaloudellisen ohjausjärjestelmän itseisarvoinen tavoite. Samalla metsäyhtiöiden ehdoilla tapahtuneen puunkorjuun tehostamisen ja koneellistamisen on ajateltu olevan niin metsänomistajien kuin koko kansantalouden etu.

Yksittäisten kriitikoiden esittämä kysymys siitä, olisiko puun kasvatusta ja korjuun toteutettavissa myös menetelmillä, jotka tarjoaisivat enemmän työtä syrjäseuduilla, on käytännössä vaiettu kuoliaaksi. Korjuun toteuttaminen vallinneilla menetelmillä on palvellut metsäyhtiöiden tavoitteita, ja metsänomistajajärjestö MTK:n omaksuman kannan mukaan ensisijaisena tavoitteena on ollut puun korkein mahdollinen kantohinta. Näiden toimijoiden vaikutusvalta on puolestaan taannut sen, ettei vaihtoehtoisille näkemyksille metsänkasvatuksesta ja korjuusta ole jäänyt virallisessa metsäpolitiikassa tilaa.

Paikallisyhteisöjen resilienssin säilyttämiseksi poliittisessa ohjauksessa olisi myös kyettävä reagoimaan muuttuviin olosuhteisiin niin, etteivät poliittiset päätökset kiihdytä entisestään olemassa olevia, resilienssiä heikentäviä prosesseja. Esimerkiksi metsätyö-pienviljelyn talousmuodon purkautumisen voidaan katsoa vain kiihtyneen samanaikaisten taloudellisten ja poliittisten muutosprosessien seurauksena.

Metsätyö-pienviljelyn talousmuodon voidaan toisaalta myös tulkita olevan esimerkki poliittisen ohjauksen tuottamasta järjestelmästä, johon rakennettiin jo alun pitäen tietoisesti rakenteellinen heikkous. Maa- ja metsätalouden edustajien välisen kädenväynnön seurauksena oli kompromissi, jonka tuloksena muodostettiin lukuisia yksinään elinkelvottomia pientiloja. Toisen maailmansodan jälkeen puolestaan jatkettiin pientilojen muodostamista, vaikka nähtävissä oli muutosprosessia, jotka söivät tilojen elinkelpoisuutta.

Suomalaisten metsien käyttöön liittyviä ristiriitoja tarkasteltaessa voidaan lisäksi tehdä se johtopäätös, että kansallisten ja paikallisten tavoitteiden joutuessa ristiriitaan paikalliset olosuhteet ja tavoitteet on otettu huomioon vain, kun asiaa on ajanut jokin merkittävä poliittinen ryhmittymä. Tyypillisesti valtaapitävät taipuvat korjaamaan päämääriään ja toimintatapojaan vasta silloin, kun oma valta-asema näyttää uhatulta. Riskinä vallanpitäjien näkökulmasta on se, että protestiliike kerää niin paljon kannatusta, että vallinneet valta-asetat menetetään kokonaan.

Olennaista on, halutaanko yhteiskuntapoliittinen päätöksenteko nähdä valtapoliittikkana, jossa muutoksia tehdään vasta pakon edessä, vai olisiko poliittisessa päätöksenteossa otettava huomioon lähtökohtaisesti myös päätösten kohteina olevien näkökulma? Halutaanko paikallisyhteisöille antaa aikaa ja välineitä sopeutua yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin rakennemuutoksiin? Pitäisikö muutoksia pyrkiä ohjaamaan niin, että rakennemuutokset näyttäytyvät kaikille hyväksyttävänä tai ainakin siedettävänä? Vai ajatellaanko poliittisilla päätöksillä toteutettavien tai edistettävien rajujen rakennemuutosten ja niistä aiheutuvien sosiaalisten ongelmien olevan yhteiskunnallis-taloudelliseen kehitykseen kuuluva normaali ilmiö?

Kiitokset Leena Leskiselälle aihetta koskevista huomioista ja tekstiä parantaneista kommentteista.

Asumispreferenssit luonnonvarayhdyskuntien uusiutumisessa

ANNELI JUNTTO

”Kenen työsuhde ei muodostunut vakaaksi, sen asutosuhdekaan ei voinut tulla pysyväksi” totesi Heikki Waris (1932) kuvatessaan teollistumisen alkuvaiheen asumista 1900-luvun alussa. Sata vuotta sitten asumisen piti sijaita kävelyetäisyydellä työpaikasta. Asumisen paikkasidonnaisuus on teollistumisen edetessä ja kulkuvälineiden kehittyessä höltynyt ja muuttunut. Asukkaalla on enemmän valinnanmahdollisuuksia ja asumisvalinnoissa ovat painottuneet yhä enemmän yksilölliset mieltymykset myös asuinympäristön tyyppin suhteen. Alueellinen asumisen erilaistuminen ja asutokysynnän suuntautuminen liittyvät elämäntapojen erilaistumiseen. Suomi on tässä suhteessa monikulttuurinen maa, eikä kaupunkiverkon ole mahdollista ulottua joka sopukkaan kuten joissakin alueellaan pienemmissä ja tiheimmin asutuissa maissa.

Suomi on muihin pohjoismaihin ja Länsi-Eurooppaan verrattuna yhä kauttaaltaan asutumpi maa, jossa maaseutumaisen asumisen perinne on pitkä ja kiinteä osa lähihistoriaamme. Kaupunkiväestön osuus on 65 prosenttia, kun koko Euroopan unionissa osuus on 80 prosenttia. Luonnonvarariippuvaisilla alueilla ja Itä-Suomessa asukastiheys jää huomattavasti alle koko maan keskiarvon. Suomessa kaupungistuminen on tapahtunut muita Euroopan maita myöhemmin ja väestöennusteet ennakoivat kasvukeskusten ja niiden läheisten asumiskuntien jatkavan kasvuaan samalla kun syrjäseutujen väkiluku hitaasti vähenee (Tilastokeskus 2007). Suomalaisten asumisliikkuvuus on voimistunut ja kansalaisten asumispreferenssit nousivat 2000-luvun alussa yhdeksi muuttohalukkuuden keskeisimmistä taustasyistä. Silti asumisvalintoihin vaikuttavat yhä edelleen reunaehtoina myös asuinpaikan ja elinkeinojen realiteetit.

Mitä luonnonvarat ja luonnonläheisyys ovat ja kuinka luonnontilaista on asuminen luonnonvarayhdyskunnissa? Luonnonvara on Eiston ja Kotilaisen johdantoartikkelin mukaan yksi ekosysteemien hyödyntämisen näkökulmista. Asuminen on yksi luonnonvaraperusteisten alueiden artefakteista. Artefaktien luominen on ihmiselle ominaista, *”ihmisen luonto”* (Green 1974; Haila 2008). Kaupunkien ohella artefaktit näkyvät myös maaseudulla, metsissä ja harvaan

asutuilla alueilla. Ihminen hyödyntää monin tavoin luonnonvaroja muokkaamalla niitä ja jättämällä jälkiään. Ihmisen toiminnan seurauksena luonnon maisema muuttaa muotoaan. Aina tämä ei ole pysyvää, sillä luontokin pyrkii palauttamaan oman tasapainonsa. Raivatut alueet kuten kulttuurimaisemat kasvavat umpeen ellei niitä jatkuvasti käytetä. Harjujen sorasta on rakennettu betonielementtitaloja, jotka asukkaiden ja toimintojen siirryttyä muualle on sittemmin hylätty, ehkä ne puretaan ja taas ainekset palavat luontoon. Metsäkin muuttuu ja tuotestuuta sillä vain pieni osa metsistä on enää säilynyt luonnontilaisena.

Pohdin seuraavassa luonnonvarariippuvaisten alueiden asumisen tarjouman eli luonnonläheisen, väljän asumisympäristön, luontoa hyödyntävän elämäntavan sekä runsaan asutokannan merkitystä asumisen ja yhdyskuntien muutokseen Itä-Suomen harvaan asutulla maaseudulla. Pääkäsitteinäni ovat asumispreferenssien ohella verkostoyhdyskunta sekä elämäntapa. Asuminen on sosiaalinen järjestelmä toimijoinen ja merkitysrakenteinen. En tarkastele asumista vain sosioekologisen järjestelmän yhteiskunnallisena osana, vaan pohdin yksilöllisten toimijoiden roolin ja toiminnan merkitystä asumista, muuttoa tai paikkakunnalla pysymistä koskevassa päätöksenteossa.

ASUMISVALINNAT JA ELINKEINOT

Asumisvalinnoissa on asukkaan elämänkaaren, perhetilanteen, elämäntavan sekä yksilöllisten mieltymysten ja valintojen ohella muistettava myös inhimillisen toimeentulon ongelma. Alvar Aalto totesi minimiasuntoa koskevissa teksteissään (1931), että minimi kätkee itseensä taloudellisuuden käsitteen, joka on *”prosentteina laskien tavalla tai toisella useimpien ihmisten elämän osuus”*. Hailan (2008, 7–8) mukaan yhteiskunnan toimeentulon pohjana olevat keinot ovat luontopolitiikassakin usein motiivina. Tietty luonnon ja ympäristön piirteet on ymmärretty niin oleellisiksi ihmisten toimeentulolle, että ne ovat paitsi talouden myös politiikan toimenpiteiden kohteena.

Kiinnostavaa on, kuinka elinkeinon ja asumisen välinen yhteys vaikuttaa yhteisöjen uusiutumiskykyyn, resilienssiin. Millainen on yhtäältä asumisen, toisaalta työpaikkatarjonnan vaihtoehtojen merkitys ja painoarvo ihmisten päätöksissä pysyä tai muuttaa alueelta tai alueelle? Aineellisten käytäntöjen muodostuminen suuntaa asumistakin. Ihmisten olemassaolon ehdot liittyvät luonnonvarariippuvaisilla alueilla toimeentuloon, joka nyky-yhteiskunnassa on useimmiten sidoksissa palkkatyöhön. Työvoiman ulkopuolella olevan väestön osalta keskeisessä asemassa ovat myös hyvinvointivaltion tarjoamat palvelut kuten koulutus, eläkkeet ja hoivapalvelut.

Seutujen elinvoima vaatii ylläpitoa. Aiemmin kaupunki oli riippuvainen maaseudusta ja sen ylijäämän tuotoksesta (Haila 2008). Nyt maaseutu on suurelta osin riippuvainen kaupunkien tuottamasta tai ainakin jalostamasta ylijäämästä ja energiasta. Yhteiskunnallinen työnjako kaupunkien ja maaseudun välillä muuttuu. Tuotos kulkee kahdensuuntaisesti. Luonnonvarariippuvaiset alueet

ovatkin usein palveluvaltaisempia ja näin jälkitekollisemmassa vaiheessa kuin monet kaupungit. Tosin palveluissa painottuvat peruspalvelut, mikä ilmenee harvaan asutun maaseudun alhaisena palkkatasona. Floridan (2004) mukaan jälkitekollisena kautena yritykset ja työpaikat hakeutuvat paikkoihin, joihin on tihentynyt uuden talouden tarvitsemaa työvoimaa. Tämä hyvin palkattu "luova luokka" koostuu Floridan väljän määritelmän mukaan erilaisista tieto-osaajista. Paikan, elinkeinojen sijoittumisen ja asumisvalintojenkin suhteen vaikuttavat keskittymisen lait, luova luokka näyttää tihentyvän suurkaupunkeihin. Aktiivikäisten asumisratkaisuja ja tietyllä työssäkäyntialueella pysymistä säätelevät seudun tarjoamat työ- ja ansiomahdollisuudet, elinkeinorakenteen ja talouden kehitys sekä pendelöinnin asettamat matka-ajan ja -kustannusten rajoitukset. Asunto on paikkaan sidottu ja asuntomarkkinat alueelliset (Laakso & Loikkanen 2004).

Alueiden uusiutumiskyvyn kannalta tärkeää on niiden toimintojen monimuotoisuus. Maaseudun elinkeinot muuttuvat ja monipuolistuminen näkyy erikoistumisena vanhusten huoltoon, matkailuun tai työpaikan sijainnista riippumattomaan työhön. Luonnonvarayhdyskunnissa palvelutuotannon kasvu muokkaa sekä vapaa-ajan että vakituisestakin asumisesta tuotannontekijän ja vahvistaa siten asumisen merkitystä yhteisöjen uusiutumisessa. Harvaan asuttu maaseutu tuottaa kasvukeskusten lähellä sijaitsevan asumismaaseudun lailla asumisen ja vapaa-ajan palveluita. Pohjois-Savon uuden maakuntakaavaehdotuksen (2009) mukaan maatalouden ennakoitaan edelleen vähenevän merkityksellisesti kun taas metsätaloudessa supistumisen ennakoitaan olevan tätä vähäisempää. Sen sijaan uusia työllistymismahdollisuuksia syntyy väestön ikääntymisen vaikutuksesta erityisesti julkisiin palveluihin. Uusia työpaikkoja ennakoitaan muodostuvan myös majoitus- ja ravintolapalveluihin sekä rakennustoimintaan. Julkiset palvelut työllistävät vuonna 2030 Pohjois-Savossa 40 prosenttia nykyistä enemmän (Pohjois-Savon liitto 2009). Luonnonvaraperustaisten elinkeinojen työvoiman asumiseen liittyy myös erilaista ajallista kestoa, vapaa-ajan palveluissa ja matkailussa kyse voi olla vain osan vuotta kestävästä asumisesta, esimerkiksi kaivostoiminta taas voi olla suhteellisen lyhytaikaista verrattuna asuntojen pitkään käyttöikänsä, mikä monimutkaistaa asumisen järjestämistä.

Asuminen voi perustua luonnonvarojen maisemallisiin arvoihin ja luonnossa liikkumiseen. Osassa luonnonvaroja hyödyntävistä elinkeinoista asumisesta muodostuu paikkasidonnaista. Tällaisia aloja voivat olla esimerkiksi maa- ja etenkin karjatalous, suojelu- ja virkistysalueiden luonnonhoito sekä osa matkailusta. Sen sijaan perinteiset luonnonvaraperustaiset koskivoimaan ja puuvaroihin liittyvät teolliset elinkeinot ovat muuttuneet sijainniltaan vapaavalintaisemmiksi ja ehdollisemmiksi, sillä nykyisin kuljetuskustannukset ratkaisevat tehtaiden ja työpaikkojen edullisimman sijainnin. Aho ja Ilola (2006) erottelevatkin maaseutuasumisen erilaisista muodoista 1) paikkasidonnaisen elinkeinoasumisen, 2) ympäristömielikuviiin perustuvan asumisen ja 3) muihin syihin kuten asuntojen hintoihin tai perittyyn asuntoon perustuvat valinnat.

Asumiseen vaikuttaa ja sitä säätelee asukkaiden elinkaari. Yhä useampi luonnonvarariippuvaisilla seuduilla elää työelämän ulkopuolista elämänvaihetta. Työuran ja hoitoa vaativan vanhuuden raihnaisuuden väliin on kehittynyt ajallisesti yhä pidempi, palkkatyöstä vapaa aktiivinen hyvän toimintakyvyn jakso, niin sanottu ”kolmas ikä” (Laslett 1986). Kolmas ikä on nimenomaan pitkälle teollistuneille maille tyypillinen jälkiteollisen vaiheen erityispiirre. Paradoksaalisesti väestön ikääntyminen toimii lähivuosisikymmeninä myös yhtenä luonnonvarayhdyskuntien uusiutumisesurssina. Eliniän ennakoitu pidentyminen merkitsee näillä alueilla tasaisempaa väestökehitystä, sillä se hidastaa väestön vähene- mistä. Tehdyt asuntotuotannon tarvelaskelmat osoittavat jopa tarvetta asuntojen uudisrakentamiseen myös väestökasvultaan vähäisillä tai taantuvilla alueilla. Keskeisesti tähän vaikuttaa nimenomaan ikääntyneiden pienten asutuskuntien lukumäärän kasvu (Lehtinen ym. 2005). Eläkkeelle siirtyvät sukupolvet muodostavatkin luonnonvarariippuvaisille alueille varteenotettavan muuttopotentiaalin.

Etätö tuodaan usein esille eräänä harvaan asuttujen alueiden asumisratkaisuna. Etenkin tulevaisuustutkijat ovat uskoneet etätöiden yleistymiseen. Kaikesta etätöpuheesta ja projekteista huolimatta paikasta riippumatonta palkkatyötä on edelleen vähän. Maallemuuttajista vain 1,4 prosentilla oli etätömahdollisuus (Kytö & Tuorila 2006, 15). Vaikka kotona tehtävät harmaat ylityöt tai kokonaiset työpäivät yleistyvät, työpaikoilla ollaan edelleen enemmän tai vähemmän tiiviisti. Kotona tehtävä työ on yleistynyt enemmän vapaiden ammattien harjoittajien keskuudessa suurissa kaupungeissa kuin luonnonvarariippuvaisten alueiden ammattiteissa.

Mahdollisuus pendelöintiin, toisessa kunnassa tapahtuvaan työskentelyyn, voi ratkaisevasti vähentää muuttotarvetta tai poistaa sen kokonaan. Ympäristön, ajankäytön ja kustannusten kannalta kuitenkin ratkaisevaa on, kuinka kauas työpaikasta voidaan päivittäin kulkea. Pendelöinnin rajat määrittävät myös yhdyskuntien rajoja. Pendelöinti on Suomessa yleistynyt, sillä vuonna 2005 joka kolmas työntekijä kävi työssä muussa kuin asuinkunnassaan, kun tällaisia henkilöitä oli vuonna 1960 vain kymmenesosa työllisestä työvoimasta. Pendelöinti on yleisintä suurten keskusten lähellä sijaitsevalla asumismaaseudulla, niin sanotuissa asumiskunnissa, joiden asukkaista valtaosa, jopa 70 prosenttia pendelöi eli käy työssä toisessa kunnassa (Myrskylä 2008). Suurilla kaupunkiseuduilla kuntien välille on muodostunut uusi työnjako. Keskuskunnissa korostuvat työpaikat ja palvelut, reunakunnissa pelkkä asumispalveluiden tuottaminen. Hyvätuloiset pendelöivät muita enemmän. (Myrskylä 2008.)

Yhdyskuntien rajat ja kulkuyhteydet rajoittavat asumisliikkuvuutta ja asumisvalintoja. Harvaan asutulla maaseudulla asutusrakenne ja etäisyydet vaikuttavat siten että pendelöinti on vähemmän yleistä kuin suurten keskusten lähialueilla. Esimerkiksi Lieksassa ja Juuassa 12 prosenttia työssäkäyvistä väestöstä pendelöi (Myrskylä 2008). Pohjois-Karjalassa ja Pohjois-Savossa pendelöinti kohdistuu lähinnä alueen suurimpiin keskuksiin Kuopioon ja Joensuuhun. Harvaan asuttujen luonnonvarariippuvaisten kuntien pinta-ala on usein suuri ja työmatkat

kuntakeskukseen voivat muodostua pitkiksi, eikä kohtuullinen työmatka näin ollen mahdollista toisessa kunnassa työssäkäyntiä.

ASUMINEN, YHDYSKUNTA JA VERKOSTOTEORIAT

Asumisliikkuvuus näyttää olevan suurinta siellä, missä asunto ja työpaikka sijaitsevat samalla alueella, sillä vuoden 2009 muutoista 68 prosenttia oli yhden kunnan alueelle kohdistuvia lähimuuttoja (Tilastokeskus, Taulukot tilastossa: Muuttoliike, 2010). Hallinnolliset kuntarajat eivät aina vastaa yhdyskuntarajoja. Suuri osa asumismuutoista tapahtuu yhdyskunnan sisällä, mutta miten yhdyskunta on määriteltävissä? Yhdyskunnan käsite ja niiden rajaukset näyttävät koko ajan elävän ja muuttuvan. Elinkaareen liittyvissä yhdyskuntien organismitertauksissa on päätepisteenä yhdyskunnan kuolema tai sen tarinan jatkuminen. Tutkimuksen kannalta haastavaksi muodostuu se, kuinka uusiutuva ja jatkuvan muutoksen tilassa oleva järjestelmä lopulta rajataan ja määritellään ja mitkä tekijät pitävät sitä koossa.

Yhdyskunnan käsitettä on kiinnostava pohtia viime vuosien alue- ja kaupunkirakennetta koskevan keskustelun ja niin kutsuttujen verkostokaupunkiteorioiden perusteella. Suomessa on pitkään tutkittu kaupunkiverkkoja (esim. Vartiainen ym. 1998). Uusissa verkostoyhdyskuntateorioissa yhtenä yhdyskunnan määrittelyn elementtinä on subjektiivisuus, yhdyskunnan rakenteen ja rajojen yksilöllinen määräytyminen. Netzstadtin ja Dupuyin verkstourbanismiteorioissa alueellisia muutoksia on analysoitu verkostonäkökulmasta, ja myös Suomessa yhdyskuntasuunnittelijat ovat soveltaneet näitä malleja. Esimerkiksi Tampereella on tutkittu kartta-aineistojen avulla ajallista liikenneverkoston, kauppojen ja lähiöiden rakenteen muutosta (Alppi & Ylä-Anttila 2007). Verkstot korvaavat aiemmat aluehierarkiat. Kaupunkirakenne hajaantuu, seutuistuu ja samalla kaupunkeihin muodostuu useita keskusta-alueita (Alppi & Ylä-Anttila 2007, 11–12; Mäenpää 2008). Aiemmin ylhäältä ohjattu rakenne järjestäytyy markkinaohjautuvammassa tilanteessa uudelleen. Elinkaariajattelun sijaan verkstoteorit korostavat muutosta ja uudelleen rakentumista. Teoriasta on esitetty myös verkstomaaseutu- ja verkstokyläsovelluksia. Kaupunkiverkko koostuu keskittymistä (noodit) ja niiden välisistä yhteyksistä (linkit) eli ihmisten, tavaroiden, palvelujen ja työpaikkojen tihentymistä (Dupuy 1991; Sieverts 1999 Alppi & Ylä-Anttila 2007 mukaan). Tutkijat erottelevat kolme verkstotaso: 1) infrastruktuurin taso, liikenneverksto, tiet 2) tuotannon, kuluttamisen, kaupallisten palveluiden ja kotitalouksien sijaintien taso (myös lähipiirin, sukulaisten ja ystävien sijainti) ja 3) yksityisen agentin taso, omat aika-tilapolut.

Jos keskittyminen vie väestökasvun kaupunkiseuduille ja niiden välisiin käytäviin, miten käy maaseudun kylien, jotka perustuvat paikallisuuteen, kysyy verkstokylä Tampereen seudulla tutkinut Ari Hynynen (2007). Liikkuminen maaseudulla tapahtuu laajoilla "ohuen" tarjonnan alueilla, joille puuttuvia resursseja joudutaan tuomaan muualta. Kylien vapaa-aika-, palvelu- ja

työssäkäyntiverkostot ulottuvat läheisiin kuntakeskuksiin ja kaupunkeihin. Hynysen mukaan kylää suunniteltaessa olisi myös tunnettava sen rajat. Elämäkäytäntöjen ja maisemaelementtien erilainen painotus erottaa Hynysen mukaan kaupunkia ja maaseutua. Kartalle tulostettu dynaaminen kyläverkostorakenne kuvaa kaavoja paremmin, kuinka kuntakeskukset ja kylät voivat toimia laajemman verkostorakenteen kantavina solmuina. (Hynynen 2007, 66.)

Verkostokaupunki- ja verkostomaaseutuajattelun anti asumistutkimuksille on tapa, jolla se yhdistää yksilöllisiä valintoja ja toimintaa alueellisiin rakenteisiin, tekemällä niistä dynaamisia. Kotia on pidetty hajanaisen amerikkalaisen kaupungin keskuksena, josta ihmiset suuntautuvat eri toimintoihin. Samoin harvaan asutulla maaseudulla koti, asunto on keskus, josta suunnataan yksilöllisesti määräytyviin toimintoihin kauaskin. Resilienssi-käsitteen systeemisen ulottuvuuden rinnalla tärkeää on pitää tutkimuskohteena myös yksilöllisen toimijan ja päätösten perspektiivi. Olemassa olevan ja muuttuvan infrastruktuurin merkityksen ja arvon korostaminen on myös tärkeää luonnonvarariippuvaisien alueiden asumisen ohjauksen ja kaavoituksen näkökulmasta.

Väestöltään supistuvien, harvaan asuttujen alueiden asumisen ja asuntomarkkinoiden muutos liittyy Itä-Suomen sisäisen aluerakenteen kehittymiseen perinteisten hallinnollisten rajojen, kuten kuntajaotuksen, sisällä ja rinnalla. Mikrotasolla aluekehitys voi olla hyvinkin epäyhtenäistä. Se voi merkitä yhtäältä asutuksen tiivistymistä kuntien keskustoihin suuntautuvien muutosten seurauksena. Toisaalta luonnonläheinen omakotiasuminen voi vaikuttaa hajauttavasti maisemallisten luonnonarvojen korostuessa asuinpaikan valinnoissa. Asumisympäristön ja luonnonympäristön yhteyksien muutoksilla voi olla hyvin erilaisia vaikutuksia asumisen ekologiaan ja yhdyskuntien sosiaaliseen rakenteeseen. Yhdyskunta ei liioin ole vain yksilöllinen vaan myös kollektiivinen kokemus ja ilmiö. Yhteisöllisyys ja sosiaaliset sidokset ratkaisevat usein muutoissa, ne myös piirtävät yhdyskuntien rajoja. Kiinnitytään tuttuun ympäristöön. Kiinnittymisessä sosiaalinen verkosto voi olla ratkaiseva, se pyritään säilyttämään. Sosiaaliset sitoumukset ja sidokset hidastavat poismuuttoa luonnonvarariippuvaisilta alueilta ja houkuttavat toisaalta muuttamaan itselle merkityksellisille alueille.

ASUMISEN KÄSITTEEN MUUTOS JÄLKITEOLLISISSA YHDYSKUNNISSA

Asuminen on fyysisten puitteidensa ohella myös sosiaalinen järjestelmä. Sosiaaliseen järjestelmään kuuluu sosiaalisten suhteiden ohella niin omistusrakenteiden kehitys kuin politiikka ja julkinen hallinnointi Eiston ja Kotilaisen (tässä teoksessa) mukaan. Luonnonvarariippuvaisien alueiden rakennetta suunnitellaan ja säädellään julkisen vallan toimesta kunta- ja aluetasolla. Etenkin kaavoituksen ja aluesuunnittelun merkitys on suuri. Kaavoitus tarvitsee myös aluetietoa. Tosin harvaan asuttujen alueiden asutusrakenteen ja infrastruktuurin

rin kehittymisen kannalta merkittäviä ovat myös uudisrakentamiseen annetut omakotitalojen poikkeusluvut. Kaavat perustuvat toimintojen sijoitteluun ja järjestämiseen. Ne ovat hyvä esimerkki Parsons (1991) teorian tavoitteiden toteutumisen edellyttämästä kollektiivisiin päämääriin pääsystä. Tämä on vaikeaa markkinatalouden korostuessa ja päämäärien muuttuessa yhä yksilöllisemmiksi, silti sitä sekä jatkuvuuden ylläpitoa ja konfliktien ratkaisua (Parsonsin latency) tarvitaan kaavoituksessa ja aluesuunnittelussa eri toimintojen ja intressien soveltamisineen. (Heiskala 1994.)

Oma kysymyksensä on aluerakenteen kehittyminen Itä-Suomen luonnonvaraperusteisilla alueilla: tiivistyykö se samalla tavalla alueen sisällä kuin koko maan tasolla? Harvaan asutun maaseudun osalta Pohjois-Savon liiton (2009) kaavaehdotuksessa pyritään olemassa olevien rakenteiden hyödyntämiseen ja taajamien elvyttämiseen. Pohjois-Savon väestöstä 73 prosenttia asui jo vuonna 2005 taajamissa ja harvaanasuttujen alueiden väestö väheni. Kuopion seudun ennakoitaan kasvavan 19 prosenttia vuoteen 2030 mennessä, muutoin Pohjois-Savon kuntien väestö vähenisi 8–24 prosenttia. Pohjois-Karjalassa kehitys on ollut samansuuntaista. Kasvukeskus- tai keskustaajamamallit toimii siten myös Itä-Suomen alueella ja yksittäisten kuntien sisältä löytyy sekä kasvavia keskustaajamia että supistuvia reuna-alueita.

Aluerakenteen kehitys vaikuttaa asumisen ekologisuuteen. Ekologisuuden kannalta tärkeää on, kuinka luonnonläheisyys ja tarkoituksenmukainen yhdyskuntarakenteen sovitetaan toisiinsa ja minne asuntojen uustuotanto sijoittuu, rakennetaanko uudet talot kyläkeskusten yhteyteen vai villiin luontoon. Kuntien kaavoitus painiskelee tämän ongelman kanssa. Yksilöllisten valintojen aiheuttamat koulukuljetusten ja muiden palvelujen ja infrastruktuurin lisäkustannukset voivat olla ristiriidassa ihmisten luonnonläheisen asumisen toiveiden kanssa. Aluerakenteen muutos on suuria tulevaisuuden kysymyksiä, joita ei ratkaista ensisijaisesti politiikalla, vaan markkinoilla ja ihmisten yksilöllisten päätösten kautta. Runsaiden poikkeuslupien maassa kaavoituksen mahdollisuudet ovat rajatut. Liike-elämän ja ihmisten asumispreferenssit aiheuttavat paineita, joita suunnittelun on vaikea pidemmän päälle vastustaa. Lapintie (2008, 38) toteaa, että vaikka ilmastonmuutoksen uhatessa yhdyskuntarakenteen eheyttäminen on nähty ratkaisuksi, Kortteisen ym. (2005) sanoin ”elämän virta” eli asumispreferenssit, luonnonläheisyyden arvostus ja halu hallita omaa asumistaan toimivat vastavoimina, samoin kuin kaupunkikeskustojen asuntojen korkeat hinnat. Ratkaisuksi Lapintie esittää tiiviimmän asumisen houkuttelevuuden lisäämistä ennen muuta asukkaan itsemääräämisoikeutta vahvistamalla. Asumisen ekologisuutta voidaan kaavoituksen ohella edistää puurakentamisen ja puulämmityksen sekä muiden paikallisten energiamuotojen avulla, samoin hyödyntämällä olemassa olevaa asuntokantaa ja infrastruktuuria ja sijoittamalla uusien asuntojen rakentaminen yhdyskuntarakenteen kannalta tarkoituksenmukaisesti kylien ja taajamien yhteyteen.

Maaseutumaisten ja harvaan asuttujen alueiden ongelmat ovat samoja monissa Euroopan maissa, joissa maaseutumaiset alueet ovat muuttuneet tuotanto-orien-

toituneista kulutusorientoituneiksi (Bijker & Strijker 2008). Maaseutuasumisen ongelmat ja perspektiivit jaetaan seuraavasti: 1) asutuksen hajautumiseen, 2) maatalouden supistumisesta riippumattomaan elämäntapaan sekä 3) inhimillistettyyn ja tuoteistettuun luontoon, joka kasvattaa vapaa-ajan arvoa. Ranskassa maaseudulla asuvan väestön määrä on vuodesta 1999 alkaen noussut, tosin eniten lähellä urbaaneja alueita. Sielläkin maaseudun työpaikoista 42 prosenttia liittyy paikallisen asukaspopulaation palveluihin ja etäisyydet ovat pitkiä, päivittäin kuljettu matka oli keskimäärin 45 km. (The New Ruralities 2008.)

Politiikka liittyy harvaan asutuilla alueilla myös hyvinvointivaltion tarjoamiin etuuksiin ja tulovirtoihin, eläkkeisiin, sosiaaliturvaan sekä palveluihin, joiden työllistävä vaikutus voi lisätä alueille muuttoa. Mielenkiintoinen on myös asumisen hyvinvointivaltioideologinen kriisi: maaseudulla on tyhjinä valtion 1960- ja etenkin 1970-luvuilla asuntopulan ja puutteellisen asumisen poistamiseksi hyvässä tarkoituksessa lainoittamia aravavuokra-asuntoja, teollisia elementtikerrostaloja, joiden mittakaava alueen asutustyyppiksi saattoi jo alun perin olla liian suuri ja rakennustapa alueelle sopimaton. Ne rakennettiin tavallaan jälkijunassa 1970-luvulla, jolloin asuntojen kysynnässä ryhdyttiin suosimaan asumisen teollisiin perustuotteisiin nähden yksilöllisemmiksi koettuja asuntotyyppejä (vrt. Korhonen & Pasasen jälkimmäinen artikkeli tässä teoksessa).

Erilaiset omistussuhteet ja omistamisen muodot liittyvät sosiaalisten järjestelmien muutokseen. Talonpoikaisyhteiskunnassa korostettiin asumisessa omistusta, tosin vielä ennen itsenäistymistä Suomessa erilaisia vuokraviljelijöitä oli runsaasti (Junto 1990). Teollistumisen alkuvaihe merkitsi vuokra-asuntomarkkinoiden kehitystä. Tulojen ja varallisuuden lisääntyessä asunnon omistus on yleistynyt, ja onkin puhuttu kodinomistusyhteiskunnasta (Kemeny 1982, Ruonavaara 1993). Sen tähänastinen huipentuma Suomessa ajoittui vuoteen 1989. Aiemman jyrkän omistamisen ja vuokraamisen kategorioiden väliin on vähitellen syntynyt uusia välimuotoja, kuten asumisoikeusasunnot, erilaiset osamistusasunnot ja omasäästöasunnot, jotka voi parin asumisvuoden jälkeen lunastaa itselleen. Harvaan asutuilla seuduillakin erilaisia asumisen hallintamuotovaihtoehtoja tarvitaan ja niillä voi olla puutetta muuttajille sopivista vuokrattavista taloista. Jälkitekollisilla asuntomarkkinoilla tarvitaan liikkuvuuden mahdollistavia muuttajien tarvitsemia asumisvaihtoehtoja.

Kaupunkitutkimuksen klassikot kuten Georg Simmel ja Walter Benjamin kuvaavat kaupungin kaduilla oleskelua ja kulkemista (*flaneur*) modernin kaupungin ominaisuutena. Kuljeskelun käsite sopii myös luonnonvarariippuvaisten alueiden jälkitekolliseen monimuotoiseen vapaa-ajan käyttöön ja luonnossa kulkemiseen. Suomen lainsäädäntöön sisällytetty kansainvälisesti poikkeuksellinen jokamiehenoikeus mahdollistaa osaltaan luonnossa oleilun. Jokamieskäyttö yleistyy myös luonnonvaraperusteisten alueiden vapaa-ajan vieton muodoissa ja vaikuttaa niiden omistusmuotoihin. Mäenpää (2008) pitää niin kesämökkeilyä kuin luontoretkeilyä urbaaneina ilmiöinä. Jälkitekolliselle vaiheelle onkin tyyppilistä perinteisten kategorioiden sekoittuminen. Luonnonvarariippuvaisten alueiden käytössä ovat yleistyneet vapaa-ajan asumisen tai virkistyskäytön erilaiset

uudet yhteiskäytön muodot, lomaosakkeet ja vuokrattavuus sekä erilaiset seurat. Ne ovat usein ekologisesti parempi vaihtoehto ja voivat tarjota enemmän työmahdollisuuksia ja palvelujen kysyntää paikkakunnalla kuin perinteinen yksinäinen ja omatoiminen omalla mökillä puurtaminen.

Keskityn tässä yhteydessä varsinaiseen asumisen tarkasteluun, vaikka muut asumisen intensiivisyyden asteet kuten kakkosasuminen, kesämökkeily, oleilu sekä näitä lyhytkestoisemmat alueella piipahtamiset osaltaan vaikuttavat luonnonvarariippuvaisten alueiden elinvoimaisuuteen. 2000-luvulla asuntorahoituksen ehdot ovat muuttuneet ja asuntolainojen pidentyneet laina-ajat suosivat nuoremman polven vapaa-ajan asunnon vuokraamista tai yhteiskäyttöä. Monen elämäntapaankin sopii vaivattomampi vaihtoehto. Vapaa-ajan asumiseen toivotaan hyvää tasoa, joka saavutetaan helpommin vuokra-asunnossa. Kyse on tavallaan omistusjärjestelmien uudelleen organisoitumisesta ja muotoutumisesta jälkitekollisessa yhteiskunnassa.

Asumisen muotojen erilaistuesssa ja moninaistuesssa tulevaisuudessa myös asumisen käsitteet moninaistuvat ja tällöin asumisen tai oleskelun kesto on entistä tärkeämpi. Kategorioina voivat olla pysyvä asuminen, kakkosasuminen tai osa-aikainen asuminen sekä vuokramökkien ja matkailukeskusten matkailukäyttö. Viimemainitut ovat asumiseen liittyviä kategorioita, jotka vaikuttavat Itä-Suomen luonnonvarariippuvaisilla alueilla yhä vahvemmin. Vaikka vapaa-ajan asumisen ja vakituisen asumisen läpäisy ei ole ollut kovin suuri ja vapaa-ajan asuntoon halukkaita muuttajia on vain muutama prosentti, voi vapaa-ajan asuminen edelleen yleistyä ja muuttua pitkäkestoisemmaksi (Aho ym. 2006). On keskusteltu siitä, tulisiko osa-aikaisilla asukkailla olla myös kunnallisia oikeuksia kaksoiskuntalaisina. Nilsiä Tahko ja Lieksan Koli ovat esimerkkejä vapaa-aikakeskittymistä, joille muodostuu vähitellen erilaisia vapaa-ajan asumisen kerrostumia, esimerkiksi Tahkolla kalliit vapaa-ajan asunnot erottuvat nykyisin jo omana saarekkeenaan.

ELÄMÄNTAPOJEN ERILAISTUMINEN JA LUONNONLÄHEISYYDEN MERKITYS ASUMISVALINNOISSA

Asumisessa on 2000-luvun alun Suomessa korostettu yksilöllisyyttä ja asumisvalintojen erilaistumista (Lahti ym. 2007). Taustalla ovat suomalaisen yhteiskunnan muita myöhemmäksi ajoittunut varallisuuden kasvu, 2000-luvulla tapahtuneen rahoitusjärjestelmän kansainvälistymisen seurauksena pidentyneet asuntojen laina-ajat, erottautuva kulutus sekä erilaistuvat elämäntavat perhetyyppin muutoksineen (Juntto 2008). Itä-Suomen kannalta kiinnostavaa on, miten asumisen muuttuvat mieltymykset ja yksilölliset valinnat vaikuttavat aluevalintoihin, luonnonvarariippuvaisten alueiden suosioon ja houkuttelevuuteen asu-
misympäristöinä sekä yhdyskuntien uusiutumiseen.

Asumisesta keskusteltaessa huomiota on kiinnitetty elämäntavan muutoksiin, elämäntyyliin, asukkaan identiteettityöhön ja itsensä toteuttamiseen

asumisvalintojen ja sisustusratkaisujen kautta. Postproduktionismi korostaa kulutusorientaatiota (Bijker & Strijker 2008). Modernin elämäntavan muutokseen kuuluu kasvava sosiokulttuurinen erilaistuminen, elintapojen eriytyminen sekä traditioita rikkovat ajanhallinnan muutokset (Räsänen 2000). Oman elämän tyylyttely, oman näköiset ja tyylliset valinnat, "life design" ja vapaa-ajan yksilöllisen merkityksen korostuminen ovat korvanneet esimerkiksi Bourdieun (1982) kuvaamia rakenteellisia elämäntyyliä. Allardtin (1986) mukaan hitaasti muuttuva elämäntapa muuttuu elämäntyyliksi, jotka nekin ovat kollektiivisia, mutta samalla erottautuvia ja liittyviä, yhteisyyttä korostavia. Kohtalonomaisuudesta siirrytään omiin valintoihin (Allardt 1986; Jallinoja 1997). Materiaaliseen minään kuuluvat oma keho, vaatteet, *asunto*, perhe ja läheiset ihmiset. Minään kuuluvista asioista tärkeimpiä ovat ne, jotka ihminen on itse tehnyt, luonut tai koonnut. Asumisessa tällaisia ovat asukkaan tekemät valinnat ja toiminnan autonomia – omaksi ottaminen ja kokeminen. (Rautio 2007.)

Perinteisessä yhteiskunnassa oli vähän valinnan mahdollisuuksia, tiettyyn elämään ja asemaan synnyttiin. Modernissa yhteiskunnassa ihminen joutuu sen sijaan useasti elämässään muuttamaan ja muuttumaan sekä päättämään, mitä tekisi ja missä asuisi. Markkinayhteiskunta tyrkyttää erilaisia omiin tarpeisiinsa liittyviä valintoja ja niihin liittyviä elämäntyyliä (Räsänen 2000). Suomalaisen arvioidaan jo muuttavan keskimäärin kolmetoista kertaa elämässään (Saari 2008). Miten tämä sopii luonnonvarariippuvaisten alueiden kehitykseen ja niiden pitkään sukupolvien mittaiseen historialliseen perintöön? On kuitenkin huomattava, että identiteettiä voidaan rakentaa myös kulutusvalinnoista kieltäytymällä, ekologisilla vaihtoehtojilla valitsemalla tai korostamalla asumisen luonnonvaraperusteisuutta ja omakohtaisia historiallisia sidoksia. Identiteetin valinta on yhteydessä sosiaaliseen taustaan ja tilanteisiin sekä omaan ja sukuhistoriaan. Identiteettiin kuuluu olennaisesti myös jatkuvuuden tunto. Oma kokemus ja asumishistoria vaikuttavat asumisvalintoihin ja vaikutus voi tulla kauempaakin, vaikka isovanhempien kodista.

Elämäntapavalinnat eivät silti ole riippumattomia rakenteellisista tekijöistä ja sosioekonomiasta. Esimerkiksi pientalojen ja asunnon omistuksen sekä tulojen ja varallisuuden välinen yhteys vahvistui Suomessa 1990-luvulta. Kahteen alimpaan tulokymmenykseen kuuluvat eivät juuri asu omistusasunnossa. Asunnon koko on yhteydessä tulotasoon (Juntto 2007). Suomessa väestö kasautuu keskittelyryhmiin, tosin ääripäiden eli hyvin pienen- ja suurituloisten kohdalla taloudelliset erot näyttävät repeävän (Tulonjakotilasto 2009). Luonnonvarariippuvaisilla alueilla tuloerot ovat pienemmät ja niin alueella asuvien kuin sinne muuttavien tulotaso on koko maan keskimäärää alhaisempi niin kuin asuntojen hintatasokin. Tuloerojen pienuutta on pidetty kasvua sinänsä edistävänä. Toisaalta pienet tuloerot voivat kertoa myös mahdollisuuksien vähäisyydestä näillä alueilla.

Luonnonläheisyys ja sen työstä palautumista edistävät vaikutukset ovat olleet Suomessa asumispreferensseissä yksi keskeisistä ja yhdenmukaisimmista asumisen arvostuksista. Monissa 2000-luvun alussa tehdyissä kyselytutkimuksissa asumistoiveita kysyttäessä luonnonläheisyys ja pientaloasuminen ovat ko-

rostuneet suomalaisten asumistavoitteina (Kortteinen ym. 2005; Strandell 2005; Juntto 2007; Kyttä 2008). Tosin viime aikoina kuluttajien yksilölliset asumistoiveet ovat suunnanneet perusasumista uudelleen ja talouden tilan heikentyessä näytävien asuntojen kysyntä on vaimentunut. Ajan myötä myös edullisen maaseutu-asumisen kysyntä saattaa voimistua. Taantumassa unelmat suuresta kalliista omakotitalosta tuntuvat monesta kaukaisilta vaihtoehdoilta. Ilmastonmuutos, ympäristövaikutukset, ja asumisen energiatehokkuus saattavat myös vaikuttaa asumisvalintojen taustalla.

Tutkimusten mukaan nykyisen asuinalueen tyyppi näyttää vaikuttavan asumispreferensseihin ja etenkin asumisvalintoihin, onhan kyse myös tarjolla olevista vaihtoehdoista ja niiden asettamista rajoituksista. Esimerkiksi omakotitalon yleisyyden tavoiteasuntona on havaittu olevan yhteydessä kuntatyyppiin ja vaihtelevan Helsingin 29 prosentista maaseutumaisten kuntien 68 prosenttiin (Juntto 2007). Varsinaisella maaseudulla ei kerrostaloja edes ole. Asuinympäristö muokkaa asenteitamme ja toisaalta asenteemme ja valintamme muokkaavat ympäristöämme. Suomessa suosittu väljä asutus on muita Euroopan maita yleisempää, mikä näkyy myös erilaisina asumisen arvostuksina. Kyse voi olla kulttuurisesta ylisukupolvisesta perinnöstä. Esimerkiksi Kuopion Saaristokaupungissa tuhannen neliön omakotitontteja pidettiin pieninä (Toivanen 2008). Alankomaissa maaseutumaisessa asumisessa omakotitalojen tonttikoko saattaa sen sijaan olla vain 400 neliötä tai pienempikin. Suomalaisia ratkaisuja ovat olleet harvaan rakennetut kaupungit ja luonnonläheistä asumista korostavat metsälähiöt (Strandell 2005). Luonnonläheisen väljästi rakennetun asumisen ja maaseutu-asumisen yleiset arvostukset ovat luonnonvarariippuvaisen yhdyskuntien vahvuuksia.

ASUMISVALINNAT, LIIKKUVUUS JA ELÄMÄNTAPA

Elämäntavan muutosten tutkimuksen painopiste on ollut tiheimmin asutuilla alueilla. Elämäntavan tai -tyylien tutkimus on usein kohdistunut nuoriin urbaanisti eläviin professioihin, jotka ovat monesti tieto- tai taitoammattilaisia (Ilmonen ym. 2000). Sen sijaan esimerkiksi ikääntyvien elämäntapaa on tutkittu vähemmän ja samoin kaupunkikeskusten ulkopuolella asuvia. Saksassa on tutkittu elämäntavan, asumismuodon ja paikkaan kiinnittymisen yhteyttä *Stadt Leben* -projektissa. Scheiner ja Kasper (2003) toteavat, että elämäntavan erilaisutumisen tutkimus koskettaa helposti vain *”onnellista modernia, modernin aurinkoista puolta”* ja että kaikki eivät ole suinkaan vapaita rakenteiden kahleista.

Suomalainen elämäntapatutkimus on ollut 1980-luvun jälkeen (Kortteinen 1982; Ahponen & Järvelä 1983; Roos 1985) vähäisempää. 2000-luvulla asumiseen liittyvä elämäntapatutkimus on virinnyt uudelleen (Kyttä 2008; Toivanen 2008). On vaikea arvioida, onko syynä voimakas yhteiskunnallinen muutos kuten 1980-luvulla vai nousukauden antama mahdollisuus erottautuvaan kulutukseen. Luonnonvarariippuvaisen alueiden elämän- ja asumistapojen vaikutuksesta

asumisvalintojen ja asuntomarkkinoiden erilaistumiseen ei kuitenkaan ole kovin runsaasti tutkimusta.

Tutkijoilla on erilaisia tulkintoja siitä, eroavatko kaupunkien ja maaseudun elämäntyyli toisistaan. Eräiden tutkijoiden mukaan elämäntyyli ovat vieläkin erilaisia maaseudulla ja kaupungeissa. Toisten tutkijoiden mukaan taas urbaani elämäntapa on ollut vallitseva maaseudullakin jo 1960-luvulta lähtien, kolonialisoitunut sen maatalouden supistuvan merkityksen takia. (Schneider 1999; Scheiner & Kasper 2003). Maaseudulla asuvista alle kymmenesosa on Suomessakin enää maatalouden palveluksessa ja valtaosa maaseudun asukkaista saa toimeentulonsa muista elinkeinoista. Myös Kydön ja Tuorilan erityyppisiä maaseutualueita koskevassa tutkimuksessa maaseudun elämäntapatyyppejä on todettu moninaistuneen. Tyytyväisimpiä asumiseen ja elämään oltiinkin kaupunkien läheisellä asumismaaseudulla. (Kytö & Tuorila 2006; Tuorila 2006.)

Seutujen kilpailukyvyn kannalta on olennaista pystyvätkö ne houkuttelemaan niin kokoaikaisia kuin osa-aikaisia asukkaita. Alueiden vetovoima voi liittyä työmahdollisuuksiin, koulutukseen, palvelutarjontaan, asumiseen tai luonnonympäristöön (vrt. Kytö 2008). Luonnonvarariippuvaisilla alueilla asumiseen liittyvinä alueen ja yhdyskuntien vetovoimatekijöinä voivat olla alueen luonnonympäristö, runsas ja edullinen asunto- ja rakennuskanta tai asukkaan luonnonvaraperusteinen elämäntapa ja siihen liittyvät harrastukset kuten luonnossa liikkuminen, puutarhanhoito ja pienimuotoinen viljely, kalastus, metsästys, metsänhoito sekä marjastus ja sienestys. Timonen (2008) on todennut luontoharrastusten ja luonnosta nauttimisen säilyvän sukupolvesta toiseen, mutta samalla muuttuvan muodoiltaan. Vapaa-aika ja harrastukset määrittävät yhä enemmän asumisvalintoja.

Asumisvalinnat syntyvät monimutkaisessa ympäristössä monien tekijöiden ja toimijoiden yhteisvaikutuksesta. Niihin vaikuttavat kotitalouden ja sen jäsenen elämänvaihe, elämäntapa, asumistarpeet, mieltymykset, asumispreferenssit, mahdollisuudet ja rajoitukset sekä asumisen tarjonta (Hasu 2010; Lapintie 2008). Asumisen laadun sekä hyvien työnsaanti- ja ansiomahdollisuuksien keskinäistä painoa joudutaan muuttoma harkittaessa punnitsemaan. Suorat, koetut tai välitetyt paikan mielikuvat vaikuttavat muuttopäätöksiin. Muutto on monimutkainen päätöksentekoprosessi, eikä aina täysin rationaalinen, sillä etsintäprosessissa vaikuttavat tarjolla olevat vaihtoehdot, asuinalueen tuttuus sekä omat suorat ja välilliset kontaktit. Muuttajan tieto ei ole täydellistä ja muuttomotiivit kumpuavat ihmisen eri elämäalueilta, muuton syyksi on esitetty myös asumisstressiä tai tyytymättömyyttä, jolloin hyvinvoinnin saavuttaminen voi olla käytettävissä olevia tuloja merkittävämpää (Hunnakko & Palm 2002). Mikrotasolla vaikuttavat resurssit, tilaisuudet sekä rajoitteet, muuton esteet, muuttokustannukset, riskit, paikalliset sidokset ja paikkasidonnainen pääoma, jotka tuovat muuttamiseen inertiaa (Andersen 2008). Asuinpaikkaan kiinnittymisessä vaikuttavat Parsonsin integraatioelementin mukaiset asukkaan omat henkilö-, perhe- ja sukuhistoria ja erilaiset sosiaaliset sidokset kuten ystävät ja sukulaiset (Heiskala 1994). Asunto toimii kontaktipintana ja asunnon ominaisuuksiin kuuluu myös osoite, josta ih-

misen tavoittaa. Usein muuttava voikin joutua tavallaan kadoksiin sosiaalisten siteiden katketessa muuton seurauksena. (Ks. taulukko 3.)

Mikä on liikkuvuuden ja kiinnittymisen sidos ihmisten asumisvalinnoissa ja minne tulevaisuudessa muutetaan? Suomalaisten heikkenevä paikkaan kiinnittyminen näkyy toteutuneiden muuttojen runsaudessa. Vuonna 2009 kuntien välisistä muutoista valtaosa, 73 prosenttia, suuntautui kaupunkimaisiin kuntiin. Käytännössä muutetaan moniin suuntiin, sillä 13 prosenttia muutoista suuntautui maaseutumaisiin kuntiin, vaikka osuus oli vähenevä. Kaupunkimaisesta maaseutumaiseen tai päinvastoin muuttaneiden määrissä oli vain 2 900 henkilön ero. Taajaan asuttujen ja maaseutumaisten kuntien välillä eri suuntaan muuttavia oli melkein yhtä paljon. (Tilastokeskus 2010; Virtanen 1993.)

Taulukko 3. Asumis- ja muuttopäätöksiin vaikuttavat tekijät

Asukas	Asuntomarkkinat	Alue, yhdyskunta
demografia, elinkaari	tarjonta	luonnonvarat
elämäntapa	vaihtoehdot	tarjouma, palvelut
toiveet, preferenssit	hinnat osto & myynti!	rakennukset, infra
tarpeet	uusi – vanha -tyhjä	luonnonympäristö,
aikaprospektiivi	vakituinen - vapaa-aika	
resurssit	hallintamuoto, laatu	tuotanto, talous
sidokset	sijaintitekijät, etäisyys	verkotot, yhteisö
Asumispäätökset	---->	Muuttopäätökset
Hyvinvointi – Tyytyväisyys - Terveys		

Asumis- ja varallisuustutkimuksen mukaan vuonna 2005 asunnon vaihtoa suunnittelevista aikoi muuttaa samassa kunnassa 59 prosenttia (Junto 2007, 67, 78). Samalle asuinalueelle tai kaupunginosaan aikoi muuttaa 19 prosenttia, lähiasuinalueelle 13 prosenttia, vain 6 prosentille alueella ei ollut merkitystä. Muuttosyy nykyiseen asuntoon liittyi useimmiten muuhun kuin asuntoon. Perheeseen liittyvät muutokset olivat tärkeimpiä. Asuntoon muuttosyy liittyi 29 prosentissa, asuinalueeseen 10 prosentissa. Maallemuutto ei painottunut ensisijaisena muuttosyynä kovin vahvasti, mutta tavoitealuetta kysyttäessä etenkin lapsiperheet suosivat maaseutua ja haja-asutusalueita. Teini-ikäisten lasten perheistä jopa 40 prosentin tavoiteasunto sijaitsi siellä. Siinä mikä merkitsee asukkaalle eniten, asunto, sen sijainti vai lähiympäristö, on yksilöllisiä eroja. Toistaiseksi Suomessa asunnon hyviä ominaisuuksia on arvostettu enemmän (Strandell 2005; Toivanen 2008), mutta tulevaisuudessa alueen merkitys näyttää kuitenkin kasvavan.

Elämäntavalla on yhteys asumisen päivittäiseen liikkuvuuteen. Autottomat valitsevat lähipalveluita tai käyttävät julkisen liikenteen palveluja. Autoilijoiden on mahdollista valita asumispakkansa ja käyttämänsä palvelut vapaammin. Palvelujen sijainti ei ollut lapsiperheille kovin tärkeää (Junto 2007). Kuopion Saaristokaupunkiin, uudelle omakotialueelle muuttaneet lapsiperheet pitivät työ-

paikan sijaintia vähiten merkityksellisenä tekijänä asumisvalinnassaan, mutta käytännössä asukkaat olivat kuitenkin tyytymättömiä lähikaupan ja vapaa-ajan viettomahdollisuuksien puutteeseen ja pitkiin etäisyyksiin (Toivanen 2008).

Itä-Suomen luonnonvarayhdyskunnissa keskeinen avainryhmä ovat alueella varttuvat nuoret, joiden elämän keskeisenä käännekohtana ovat usein uudelle opiskelupaikkakunnalle muutto, sen jälkeinen työpaikkaan vakiintuminen ja oman perheen perustaminen. Itä-Suomessa 15–29 -vuotiaiden tekemät muuttopäätökset ovat suurin muuttotappion syy, joka vaikuttaa myös välillisesti alueiden syntyvyyteen ja uusiutumiseen. Toinen tärkeä ryhmä ovat maallemuuttajat, joihin kuuluu sekä nuoria perheitä että eläkeläisiä. Muuttajien joukossa on myös nuoruuden maisemiin kaipaavia paluumuuttajia sekä luonnonläheistä elämäntapaa tai edullisempia asumisvaihtoehtoja etsiviä henkilöitä. Paluumuutto näyttää olevan keskeisin maallemuuton motiivi, sillä puolella maallemuuttajista muuttopäätös perustui haluun palata syntymä- tai kotiseudulle (Hunnakko & Palm 2002; Kytö & Tuorila 2006). Harvaan asutulle maaseudulle muuttaneiden ryhmässä korostuvat lähellä eläkeikää olevat ja työttömät, mutta suurten kaupunkien läheisellä asumismaaseudulla lapsiperheet.

ASUMISEN ALUE-EROISTA TARVITAAN ENEMMÄN TUTKIMUSTA

Asumisen päätöksiin ja muuttoihin vaikuttavat monet tekijät. Asumismielitymykset ovat vain yksi tekijä. Mahdollisuuksia toteuttaa asumistoiveita rajoittavat niin asukkaan resurssit kuin alueen asunto- ja työmarkkinoiden tarjonta. Tässä suhteessa kasvukeskukset ja syrjäseudut, asumismaaseutu ja luonnonvaraperusteiset alueet ovat erilaisessa tilanteessa. Kasvukeskuksissa asumisen niukka tarjonta ja korkea hinta rajoittavat sinne muuttoa ja lisäävät pendelöintiä. Luonnonvarariippuvaisilla alueilla taas asuntoja ja rakennusmaata on tarjolla, mutta työtilaisuudet ja elinkeinojen kehitys rajaavat alueelle muuttoja ja voivat olla alueelta poismuuton syynä. Ei ole riittävästi tietoa siitä, mikä vaikutus ihmisten asumispreferensseillä ja alueeseen kiinnittymisellä on aluerakenteen ja yhdyskuntien kehitykseen ja kilpailukykyyn.

Asumisen tasossa ja muodoissa on suuria alueellisia eroja. Historiallisesti kaupungeissa asuttiin paremmin kuin maaseudulla, mutta sittemmin osat ovat vaihtuneet. Puhutaan paljon alueiden ja kaupunkien kilpailukykyvystä. Asuminen on kilpailutekijä, jonka suhteen suuret kaupungit ovat heikompia, mikäli asumistasoa mitataan perinteisin määrällisin mittarein asuntojen pinta-alalla, pientalojen osuudella tai asuntojen hinnalla. Lapsiperheiden arvostamia omakotitaloja oli kaupunkimaisissa kunnissa vain 30 prosenttia, mutta maaseutumaisissa kunnissa 72 prosenttia vuonna 2009 (Tilastokeskus 2010). Vuoden 2010 alussa pääkaupunkiseudun asuntojen keskihinnat olivat 106 prosenttia Pohjois-Savon ja 129 prosenttia Pohjois-Karjalan keskihintoja korkeammat (Tilastokeskus 2010). Tosin maan eri alueita verrattaessa Itä-Suomi jää jälkeen Länsi-Suomen

asumistasosta. Paras materiaallinen asumistaso on Länsi-Suomen maalaiskunnissa, heikoin Helsingissä.

Pääkaupunkiseudun asema on painottunut viime vuosina alueiden sosioekonomista eriytymistä koskevassa paikkatietoja hyödyntävässä tutkimuksessa (Kauppinen 2004; Kortteinen ym. 2005; Lankinen 2007). Etenkin harvaan asuttujen alueiden väestörakenteiden sisäistä muutosta on tutkittu vähemmän kuten myös niiden asuntomarkkinoita. Aluekehitystä syvällisemmin ja uusin käsittein analysoivan tutkimustiedon tuottaminen luonnonvarariippuvaisilla alueilla hyödyttäisi myös Itä-Suomen aluesuunnittelua ja erilaista hallinnointia.

Pääkaupunkiseudulla on tutkittu paljon asuinalueilla tapahtuvaa sosiaalista syrjäytymistä ja asuinalueiden eriytymistä iän, koulutuksen ja tulojen mukaan. Vastaavasti luonnonvarariippuvaisille alueille tulisi kehittää omat merkitykselliset tutkimuskategoriansa, joilla aluerakenteen uudelleen rakentuminen, asukasrakenteen muutokset ja niiden kannalta relevantit erilaiset näkökulmat saadaan esiin. Suomessa suuri osa väestöstä tulevaisuudessaakin asuu pienemmissä yhdyskunnissa, maaseutumaisissa kunnissa ja etenkin niiden taajamissa. Kuntien yhdistämisessä peruste on ollut viime vuosina suurempi väestöpohja. Hallinnolliset rajat kuvaavat kuitenkin yhä huonommin alueiden dynamiikkaa ja jättikuntiin mahtuu monenlaisia alueita. Tarvitaan tutkimustietoa alueen sisäisen asutusrakenteen ja väestörakenteen todellisesta kehityksestä ja dynamiikasta, joita analysoidaan esimerkiksi verkostonäkökulmasta. Haluan korostaa yksilöllisen näkökulman merkitystä alueen asumisen tutkimuksessa. Tutkimuskohteena tulisi olla myös asukasmielipiteet, koettu asumistyytyväisyys ja subjektiivinen hyvinvointi. Tarvitaan myös sellaista tutkimusta, joka mahdollistaa sosiaalisten ja hyvinvointivaikutusten seurantaindikaattoreiden kehittämisen suunnittelun tarpeisiin.

Maaseutuasumisen muutos ja yhdyskuntien elinvoimaisuus

JAANA PASANEN

Maaseudulla asuminen oli aiemmin suorassa yhteydessä luonnonvarojen hyödyntämiseen pääasiassa maa- ja metsätaloudessa tai kalastuksessa ja riistataloudessa. Paikoin luonnonvarojen hyödyntäminen edisti keskeisesti myös kaivannais- ja metsäteollisuuden kehitystä. Leipä saatiin kirjaimellisesti maan ja veden viljasta ja hengissä selviytyminen oli sidoksissa niin luonnonvarojen saatavuuteen kuin niiden hyödynnettävyyteenkin. Esimerkiksi maanviljelyksessä huonot satovuodet saattoivat merkitä nälkävuosia ja elämän kurjistumista.

Luonnonvarat vaikuttivat myös asutuksen leviämiseen. Itä-Suomen kehitystä ovat keskeisesti leimanneet alueen metsävarat. Maa- ja metsätalouteen perustuvan maatilatalouden sekä alueella vahvan aseman omaavan metsäteollisuuden kehittyminen on pitkään ollut kytköksissä metsien puuraaka-aineen hyödyntämiseen ja vesistöjen mahdollistamiin kuljetusreitteihin. Toimeentulo saatiin riistana, kaskiviljelyn satoina, tervana ja sahojen raaka-aineena. Vesistöillä on ollut suuri merkitys Itä-Suomen alueen kehitykselle liikenneväylinä myös eränkävijöille, uusia kaskimaita etsineille ihmisille, uudisasukkaille, tervakauppiaille ja muille kulkijoille sekä kuljetusreiteinä kaskien viljasadoille ja sahatavaralle, jota vietiin Etelä-Suomen vientisatamiin. (Kupiainen 2007, 19–20.)

Viime vuosikymmeninä Suomen aluerakenteen kehitykselle on ollut tyypillistä keskittyminen ja seutuistuminen. Taloudellinen toiminta ja asutus ovat keskittyneet Etelä-Suomen keskuseuduille ja taajamiin. Keskittyminen on heijastunut maaseutualueille erilaisina kehityskulkuina. Erojen taustalta voidaan löytää kolme eri osatekijää: 1) pysyväisluonteinen luonnonolojen erilaisuus, mikä luo laajoja vyöhykemäisiä kehityseroja, 2) keskusten voimistuva vaikutus, joka ilmenee laajenevina ja voimakkaampina vaikutusalueina ja luo keskusperiferia-rakenteita sekä 3) paikalliset, nopeastikin muuttuvat tekijät, jotka luovat mosaiikkimaisuutta. (Haliseva-Soila 1993.)

ERILAISET MAASEUDUT

Kansallisen maaseutupolitiikan myötä käyttöön vakiintuneen maaseututyypittelyn mukaan tarkasteltuna *kaupunkien läheisellä maaseudulla* on parhaimmat

kehittymisedellytykset (Malinen ym. 2006). Alueen asukkailla on mahdollisuus käydä töissä lähikaupungeissa ja kaupunkien läheisyys mahdollistaa myös maatalous- ja muille yrittäjille monipuoliset lähimarkkinat. Useat kaupunkien läheisen maaseudun kunnat ovatkin väestökehitykseltään muuttovoittoisia, erityisesti lapsiperheiden suosiessa asumista näillä alueilla. Muuttovoitosta hyötäneet kunnat ja pienet kaupungit ovat voineet monipuolistaa palveluitaan ja pannaan investointeihin säilyttäen samalla riittävän taloudellisen liikkumavaran. Kehitystä ilmentää osaltaan näiden alueiden sijoittuminen valtakunnallisten hyvinvointitilastojen kärkeen.

Maaseututyypittelyn tyypittelyn seuraava kategoria, *ydinmaaseutu* on vahvaa alkutuotantoaluetta ja siellä sijaitsee erikoistuneen alkutuotannon keskitymiä, kuten sikataloutta, turkistarhausta, lasinalusviljelyä ja siipikarjataloutta. Ydinmaaseutuun lukeutuville alueille sijoittuu paikoitellen myös eräitä teollisuuden toimialakeskittyymiä. Alueen kuntakeskukset ovat toiminnoiltaan monipuolisia ja useimmat kylät myös elinvoimaisia. Pääosa ydinmaaseudun kunnista sijaitsee Etelä- ja Länsi-Suomessa.

Kolmannen kategorian muodostavalla *harvaan asutulla maaseudulla* tulevaisuuden kehitysnäkymät ovat heikoimmat: nuoret muuttavat pois, palvelut kaikkoon, maatalouden tuotantorakenne ohenee, uudet työpaikat eivät riitä korvaamaan perinteisten työpaikkojen poistumaa, vanhusväestön määrä lisääntyy ja kuntien taloudellinen kantokyky on koetuksella. Lisäksi maantieteellisen sijainnin tuoma kasvukauden lyhyys ja luonnon asettamat reunaehdot heikentävät alkutuotannon kehittämisedellytyksiä, sillä valtaosa harvaan asutun maaseudun kunnista sijaitsee Itä- ja Pohjois-Suomessa. (Elinvoimainen maaseutu - ministeriöiden vastuu ja alueellinen kehittäminen 2007.) Esimerkiksi tutkimuskokonaisuuden kannalta keskeisten Koillis-Savon ja Pielisen Karjalan alueiden kunnat ja kaupungit kuuluvat maaseututyypittelyn mukaan harvaan asuttuun maaseutuun lukuun ottamatta Nilsiä kaupunkia, joka luokitellaan ydinmaaseutuun kuuluvaksi.

Itä-Suomen osalta maaseudun kukoistus ajoittuu 1940- ja 1950-luvuille. Maaseudun murros käynnistyi 1960-luvulla, kun maatalouden koneellistuminen voimistui ja karjatalouteen sekä peltoviljelyyn alkoi viljelymenetelmien kehityksen seurauksena muodostua ylituotantoa. Metsätaloudessa niin hakkuumenetelmien, kuorinnan kuin kuljetuksen koneellistumisenkin seurauksena metsätöistä toimeentulonsa saavan väestön määrän osuus pieneni voimakkaasti ja erityisesti pientilojen toimintaedellytykset alkoivat murentua. Vastaavaa kehitystä tapahtui myös Pohjois-Suomessa.

Hyvinvointipalveluverkoston luominen alkoi 1970-luvulta lähtien laajentaa palveluja, joista kehittyi maalaiskunnissa tärkein elinkeino. Myös teollisuuden merkitys kasvoi 1970-luvulla ja jalostuselinkeinoissa työskentelevien osuus oli suurimmillaan 1970- ja 1980-lukujen taitteessa. Toimivien maatalojen lukumäärä sen sijaan on vähentynyt tasaisesti (Leinamo 2003). Maa- ja metsätalouden työpaikkojen määrä vähentyi 1993–2006 Koillis-Savossa 46 prosenttia ja Pielisen Karjalassa 42 prosenttia. (Tilastokeskus, Työssäkäyntitilasto). Tästä vähenemis-

estä huolimatta maatalous on yhä säilynyt osana kylien maisemaa jäljelle jääneiden tilojen koon suurentuessa ja peltojen vuokratiljelyyn yleistyessä. Perinteisten maa- ja metsätaloustyöpaikkojen vähenemisen myötä maaseudulla asuvat ovat lisääntyvässä määrin työllistyneet muun muassa maaseutu- ja luontomatkailun ammateissa.

YHDYSKUNTIEN ELINVOIMAISUUS JA ASUMINEN RESILIESSITEKIJÄNÄ

Itä-Suomen aluetta on pidetty Suomen aluetaloudellisten rakenneongelmien tyyppialueena. Alueen teollinen kehittyminen on perustunut paljolti puuraaka-ainetta hyödyntävän teollisuuden kasvuun. Viime vuosikymmeninä metsäsektorin osuus on Itä-Suomen alueella supistunut huomattavasti. Tämä on aiheuttanut vaikean sopeutumiskriisin, johon on haettu ratkaisuja uusilta erikoistumisaloilta. Rakenneongelmat ovat kuitenkin osoittautuneet luonteeltaan pysyväisluonteisiksi, mikä viittaa vaikeuteen irrottautua perinteisen tuotantoperustan, yhdyskuntarakenteen ja sijaintitaloudellisen aseman määrittämältä kehityspolulta (Eskelinen & Niiranen 2003). Perinteisten maa- ja metsätaloustyöpaikkojen vähenemisen vaikutusta yhdyskuntien työllisyys- ja taloustilanteeseen on pyritty kompensoimaan muun muassa kehittämällä luonto- ja maatilamatkailua. Useissa Itä-Suomen kunnissa mainitut rakenteelliset muutokset ovat tuoneet haasteita yhdyskuntien ja alueiden väestörakenteen ja asumisen kehitykselle ja maaseutuyhdyskuntien asuttuna pysymiselle. Vakituksen asutuksen vähenemisestä huolimatta monet alueet ovat säilyneet asuttuina ainakin osan aikaa vuodesta, koska sekä loma- ja vapaa-ajan asuminen että niin sanottu kakkosasuminen ovat samaan aikaan voimistuneet.

Osa maaseudun luonnonvaraperusteisista yhdyskunnista on siis pysynyt asuttuna ja toiminnaltaan vireänä, mutta osa yhdyskunnista on keskellä voimakasta autioitumiskehitystä. Tähän maaseutuyhdyskuntienkin erilaisten kehityskaarten tarkasteluun soveltuu hyvin sosioekologisten järjestelmien uusiutumiskykyä tarkasteleva tutkimussuuntaus, jonka keskeisimpänä käsitteenä on resilienssi. C. S. Holling on määritellyt resilienssin järjestelmän kyvyksi ottaa vastaan häiriöitä ja uudelleenorganisointia muutostilanteissa säilyttäen kuitenkin pohjimmiltaan samanlaisena toimintansa, rakenteensa ja identiteettinsä (Holling 1973; Walker, Holling, Carpenter & Kinzig 2004.) Käsite voi käytännössä ilmetä järjestelmän sopeutumiskykynä sinänsä eli toimijoiden mahdollisuuksina vaikuttaa resilienssiin tai muuntautumiskykynä eli järjestelmän kykynä muodostaa täysin uusi järjestelmä ekologisten, taloudellisten tai sosiaalisten sekä myös poliittisten tekijöiden tehdessä nykyisen järjestelmän toiminnan kestäväksi (Walker ym. 2004).

Millainen sitten on elinvoimainen ja uusiutumiskykyinen yhdyskunta? Tobinin (1999) mukaan kestävät ja uusiutumiskykyiset yhdyskunnat ovat rakenteellisesti organisoituneita minimoimaan onnettomuuksien vaikutukset ja sa-

manaikaisesti kykeneviä nopeasti palauttamaan yhdyskunnan sosioekonomisen elinvoimaisuuden. Tässä artikkelissa resilienssiä hahmotetaan yhdyskuntien elinvoimaisuuteen liittyvien tekijöiden avulla ja arvioidaan niiden paikallista merkitystä. Uusiutumista tapahtuu kaikissa yhdyskunnissa, mutta aina muutoksilla ei ole yhdyskunnan toiminnan kannalta positiivisia vaikutuksia. Elinvoimaisuustarkastelun avulla voidaan kuitenkin pyrkiä tunnistamaan niitä tekijöitä, jotka mahdollistavat joidenkin yhdyskuntien säilymisen toimintakykyisinä vaikeissakin muutostilanteissa. Asuminen kulkee tässä tarkastelussa mukana keskeisenä viitekehyksenä, sillä juuri alueella asuvat ja toimivat henkilöt luovat yhdyskuntien elinvoimaisuutta.

Elinvoimaisen yhdyskunnan kehitys voi parhaimmassa tapauksessa olla myös laadultaan kestävä. Kestävän kehityksen käsitettä käytetään useissa eri yhteyksissä, sen sisällöstä on monia eri näkemyksiä ja sille on esitetty useita eri määritelmiä. Yleisimmin käytössä oleva määritelmä kestävästä kehityksestä on YK:n Ympäristön ja kehityksen maailman komission vuonna 1987 julkaiseman Our Common Future -raportin yhteydessä muotoiltu määritelmä, jonka mukaan kestävä kehitys on kehitystä, joka tyydyttää nykyhetken tarpeet viemättä tulevilta sukupolvilta mahdollisuutta tyydyttää omat tarpeensa (WCED 1987).

Elinvoimaisuus ei kuitenkaan merkitse automaattisesti sellaista toimintaa, joka huomioi kehityksen kestävyuden myös pidemmällä aikavälillä. Pyrittäessä turvaamaan yhdyskunnan elinvoimaisuus ja takaamaan sen menestyminen vaaraksi voi muodostua vieraantuminen luonnosta ja luonnon asettaminen välineelliseen asemaan ihmisten hyvinvoinnin resurssilähteenä. Pekka Kuusi (1982) on nähnyt tämän inhimillisen evoluution eli kulttuurievoluution sopeutumattomuutena luonnon suureen biologiseen evoluutioon. Kulttuurievoluutiossa ihminen ei pyri pelkästään ylläpitämään oman lajinsa elinkelpoisuutta vaan koko ajan kohottamaan sitä muiden lajien kustannuksella. Tämä kehitys johtaa kuitenkin tilanteeseen, jossa ihminen omilla valinnoillaan asteittain tukahduttaa omia elämismahdollisuuksiaan luonnontaloudessa.

Alunperin ihminen oli ja eli ympäristön keskuudessa, elimellisenä osana sitä. Sitten hän alkoi asteittain muuttua yhä enemmän ympäristön ulkopuoliseksi tarkkailijaksi ja tarkastelijaksi, kunnes saavuttiin vallitsevaan tilanteeseen, jossa ihminen tarkastelee ja arvioi ympäristöään kokemukseltaan lähes täysin sen ulkopuolisena toimijana, joka pyrkii muokkaamaan ympäristöään omasta näkökulmastaan ja omilla ehdoillaan itselleen ja omille tarpeilleen mahdollisimman soveliaaksi. Ympäristö luo kuitenkin puitteet kaikelle elolliselle toiminnalle ja viimekädessä asettaa rajoitukset myös ihmisen toiminnalle. Ympäristön tila vaikuttaa sosiaaliseen kestävyYTEEN; mikäli ympäristön tila on häiriintynyt esimerkiksi luonnonkatastrofiin myötä, vaikeuttaa se myös ihmisten hyvinvoinnin ja sosiaalisesti kestäväN kehityksen toteutumista. Ympäristöllä on vaikutusta myös taloudellisesti kestäväN kehityksen näkökulmasta, sillä viimekädessä se asettaa rajoitukset taloudelliselle kasvulle ja kehitykselle (Wiman 2000).

Parhaimmassa tapauksessa elinvoimaisen yhdyskunnan kehityksessä toteutuvat tasapainossa yhteisöjen elinvoimaisuuden menestystekijät, joita useissa

elinvoimaisuuden tarkasteluissa on jaoteltu henkiseen, taloudelliseen, sosiaaliseen ja ekologiseen pääomaan (Markey ym. 2004; Dale 2005). Tämä kehitys puolestaan on luonteeltaan taloudellisesti, sosiaalisesti ja ekologisesti kestävä. Päinvastaisessa tapauksessa jonkin edellä mainitun osa-alueen jäädessä vaille riittävää huomiota, jolloin yhdyskunnan haavoittuvuus (Korhonen & Pasasen ensimmäinen artikkeli tässä teoksessa) voi kasvaa ja sen elinvoimaisuus heiketä.

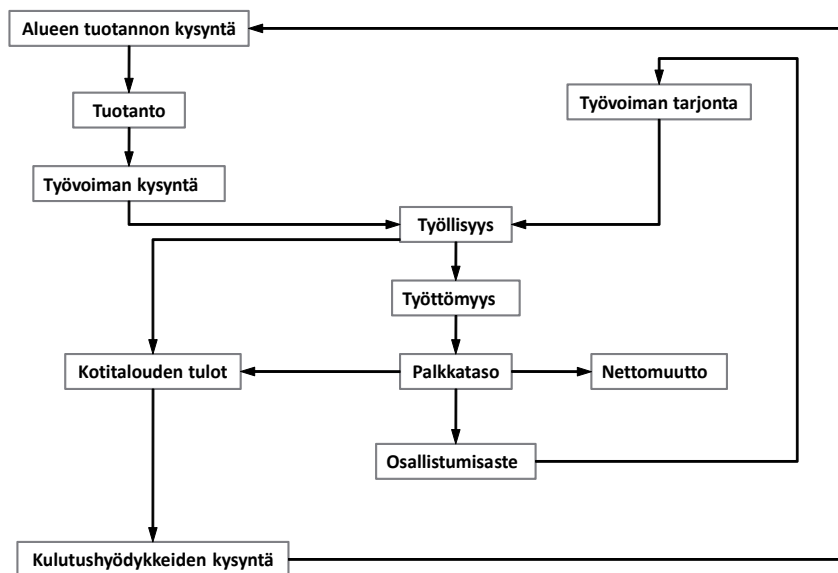
YHDYSKUNTIEN ELINVOIMAISUUS JA KESTÄVÄ KEHITYS ASUMISEN NÄKÖKULMASTA

Yhteisön elinvoimaisuuden ja siihen keskeisesti liittyvien tekijöiden voidaan nähdä koostuvan pääosin alueella asuvista ihmisistä (esimerkiksi väestörakenne, väestön ikärakenne, muuttoliike), joiden taloudellinen toimeentulo on turvattu (alueen työpaikkaomavaraisuus, työikäisen väestön työssäkäyntitilanne) ja peruspalvelut saatavissa ja saavutettavissa (alueen palvelurakenne, etäisyys palveluihin) ja jotka ovat osa aktiivisesti toimivaa yhteisöä (kansalais- ja vapaaehtoistoiminta, sosiaalinen verkostoituneisuus ja sosiaalinen kanssakäyminen, yhteisön toiminnan terve taloudellinen pohja), joka sijoittuu keskelle turvallista, terveellistä ja viihtyisää asuinympäristöä.

Perinteisissä aluetaloudellisissa malleissa, kuten keynesiläisessä panostuotos-mallissa, alueen kehittymistä ja elinvoimaisuutta tarkastellaan tuotannon ja työllisyyden kehityksen näkökulmista. Kuten kuvasta 11 käy ilmi, alueen tuotantoa lisätään siihen kohdistuvan kysynnän myötä, mikä puolestaan lisää työvoiman tarvetta ja näin parantaa työllisyyttä. Työllisyyden parantuessa alueen työttömyys vähenee ja palkkataso nousee. Palkkatason kohoaminen 1) lisää alueen kiinnostavuutta ja vaikuttaa alueen nettomuuttoon, 2) lisää kotitalouksien tuloja mikä taas lisää kulutusta ja kulutuskysyntää sekä 3) nostaa toimijoiden osallistumisastetta, mikä takaa työvoiman saatavuuden myös jatkossa.

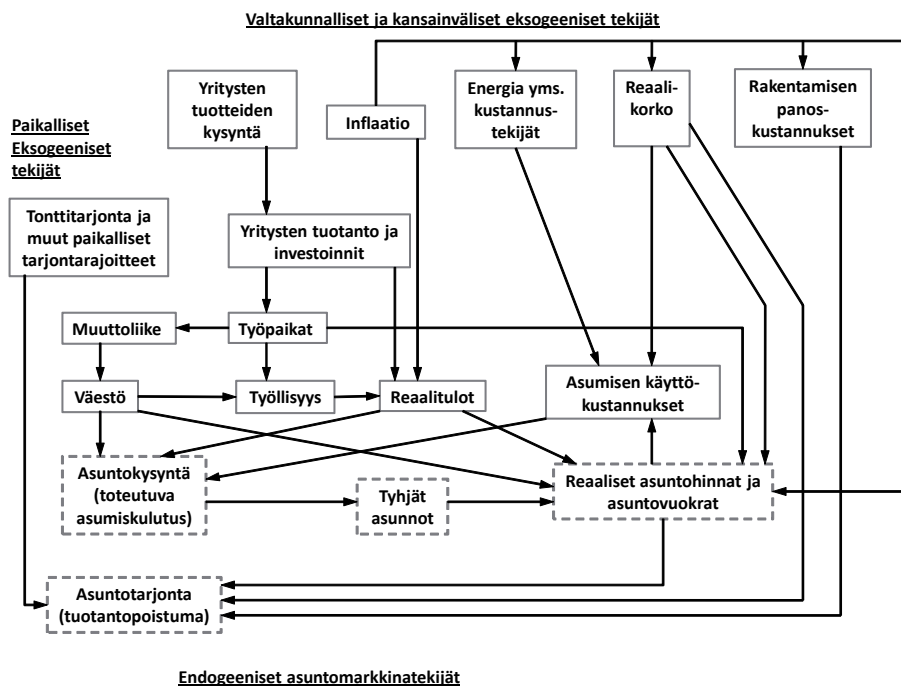
Aluetalouden kehitykseen vaikuttaa keskeisesti sen taloudellinen pääoma, johon voivat sisältyä myös alueen maantieteellinen sijainti ja infrastruktuuri, paikallistalouden terve rakenne, rahoituspohja ja rakenteen monipuolisuus, työpaikkaomavaraisuus, verokertymä sekä yrittäjyys, joka maaseutuyhdyskunnissa on usein pienyritysjäyryyttä. Myös henkinen pääoma on keskeinen osa yhteisöjen kehitystä, sillä siihen liitetyt tekijät kuvaavat alueella asuvien ja toimivien valmiuksia, kyvykkyyttä ja aktiivisuutta. Henkiseen pääomaan kuuluvaksi voidaan katsoa koulutetun työvoiman saatavuus ja tähän liittyen myös koulutus, joka osaltaan nostaa työvoiman tuottavuutta ja parantaa sen työnsaantimahdollisuuksia. Sitoutuminen jatkuvaan oppimiseen kuvastaa halukkuutta uuden tiedon, ideoiden ja näkökulmien omaksumiseen, mikä osaltaan tukee myös yksilöiden ja yhteisöjen kykyä sopeutua muuttuviin tilanteisiin. Koulutuksen avulla voidaan osaltaan myös pyrkiä parantamaan yksilöiden tulevaisuuden mahdollisuuksia sekä tuoda tietoisuuteen jo kenties unohdettujakin yhteisöjen historiallisia elinvoimaisuustekijöitä. Lisäksi henkiseen pääomaan voidaan luokitella yrittäjyys-

ilmapiiri ja yksilöiden yrittäjäyshenkisyys, johtajuus sekä yksilöiden osallistuminen kansalais- ja vapaaehtoistoimintaan, jolla voi olla hyvinkin keskeinen asema yhdyskuntien toiminnassa. (Markey ym. 2004, 145–151.)

Kuva 11. Aluetalouden perusmalli (mukaiillen: Armstrong & Taylor 2000). Kun asuminen liitetään alueen kehityksen tarkasteluun, perusmalliin tulevat mukaan myös alueellisten asuntomarkkinoiden kysyntä- ja tarjontatekijät.

Asumisen näkökulmasta elinvoimaisuutta tarkasteltaessa keskeinen käsite on asuntokysyntä. Asuntokysyntään olennaisesti vaikuttava tekijä on alueen demografinen kehitys. Yhtäältä kysyntää muovaa muuttoliike eli alueelle muuttavien ja sieltä poismuuttavien kotitalouksien määrä ja toisaalta väestön ikärakenne ja perhetilanteissa tapahtuvat muutokset. Kysyntää lisää myös alueen houkuttelevuus asuinpaikkana. Houkuttelevuutta puolestaan vahvistavat aluetalouden ja tuotannon kasvu ja väestön kasvun myötä kasvava asuntojen kysyntä. Kehittyvillä alueilla voi olla haasteena vastata asuntojen kysyntään sopivalla määrällä asuntotarjontaa. Uusia asuntoja tulee tarjontaan asuntotuotannon kautta ja vanhoja asuntoja kotitalouksien muuttojen myötä tai asunnon jäädessä tyhjilleen asunnon haltijan kuollessa (Huovari ym. 2002) Taantuvilla alueilla ongelmana voi puolestaan olla tyhjillään oleva asuntokanta (kuva 12.).

Kuva 12. Alueellisten asuntomarkkinoiden perusmalli (Huovari ym. 2002)

MAASEUTUASUMISEN MONET MUODOT

Nykyisin asuminen maaseudulla on usein irrallaan maa- ja metsätaloudesta ja näin irrottautunut myös perinteisistä luonnonvarojen hyödyntämismuodoista. Perinteisen maatilatalouteen perustuvan maaseudun rinnalle on alkanut kehittyä asuinmaaseutu, jossa eletään, mutta josta käsin käydään töissä muualla, usein maaseudun ulkopuolella kuntakeskuksissa tai kaupungeissa (vrt. aiempi ydinmaaseutu määritelmä). Maaseutuasuminen voidaan jakaa asumisen pysyvyyden mukaan vakituiseen asumiseen ja osa-aika-asumiseen. Maalla asuminen voi olla pysyvää ympärivuotista asumista, kausiluontoista, esimerkiksi kesäasumista tai muuta vapaa-ajan asumista, joka voi ajoittua erimittaisiin jaksoihin ympäri vuoden.

Maalla asumiseen on erilaisia motiiveja. Asuminen voi liittyä elinkeinon harjoittamiseen asuinpaikan yhteydessä esimerkiksi maatalousyrittäjyyden, maaseutuyrittäjyyden tai muun asuinpaikkaan ja maaseutuun sidoksissa olevan työn muodossa. Syynä maaseudulla asumiselle voi olla myös esimerkiksi peritty kiinteistö, josta ei haluta luopua. Toisaalta alueelta poismuuttohalukkuutta voi joissain tapauksissa löytyäkin, mutta omistettua kiinteistöä voi olla vaikeaa saada myytyä. Maalla asumiseen voi näin olla vaikuttamassa myös

asukkaan asuinmielityksistä riippumattomia ulkoisia tekijöitä. Yleisiä asuinmielityksellisiä motiiveja ovat asuinympäristöön liittyvät tekijät, kuten luonnonläheisyys, rauhallisuus, viihtyisyys, tila, väljyys sekä maaseudun tarjoamat toimintamahdollisuudet niin harrastusten kuin elinkeinon harjoittamisenkin osalta. (Asuinmaaseutu 2007–2010.)

Maaseudun vetovoimaisuutta ja maaseudulla asumista suosivia elämäntapoja selvittäneessä tutkimuksessa (Kytö ym. 2006) muodostettiin maalle muuttaneille suunnatun postikyselyn avulla kuva maaseudun vahvuuksista, heikkouksista, uhkakuvista ja mahdollisuuksista. *Vahvuudet* liittyivät yleisimmin luontoon ja sen tarjoamiin harrastusmahdollisuuksiin, omaan rauhaan ja vapauteen, sosiaaliseen ympäristöön sekä melko hyviin ja ruuhkattomiin maaseudun taajamien palveluihin. *Heikkoudet* olivat erilaisia eri maaseutu- ja asuinalueityypeissä. Liikkumiseen liittyvät kustannukset nousivat suurimmiksi lähikaupungissa töissä käyvien, kaupunkien läheiselle maaseudulle muuttaneiden kohdalla. Arvostelua sai osakseen myös uuden kotikunnan elinkeinopolitiikka, jonka nähtiin tukevan yksipuolisesti yritystoimintaa samanaikaisesti kun kuntalaisten peruspalveluja leikattiin. Palvelujen puute ja heikkenevät joukkoliikenneyhteydet olivat ongelma erityisesti autottomille haja-asutusalueille muuttaneille. *Uhkina* nousivat esille liikkumisen mahdollinen vaikeutuminen ja kallistuminen, työ- ja toimeentulomahdollisuuksiin liittyvät uhat sekä palvelujen karsiminen ja erityisesti nuorten poismuutto.

Kydön ym. (2006) mukaan uhkia ovat myös liian tehokas, kaupunkimainen kaavoitus, ja sen myötä maaseutumaisten lähiöiden syntyminen. Toisaalta uhkana on myös maiseman muuttuminen. Pahimmillaan maiseman umpeenkasvu voi vaarantaa maaseudun esteettisiä arvoja. Asuinyhteisöön ja sen kiinteiden kohdentuvana uhkana mainittiin *periurbanisaatio*. Käsitteellä tarkoitetaan maallemuuttajien vaaraa eristäytyä asuinyhteisöstään, mikäli he jatkavat kaupunkimaista elämänmuotoansa sellaisenaan käyden töissä kaupungissa ja käyttäen kaupungin palveluita pitämättä kuitenkaan samanaikaisesti yhteyttä asuinympäristöönsä ja -yhteisöönsä.

Kyselyyn vastanneet toivat esille useita maaseudun kehittymismahdollisuuksia. Työllisyyden näkökulmasta uusien asukkaiden ja myös nopeasti vanhenevan kantaväestön nähtiin luovan uutta palvelukysyntää. Työllisyyttä mahdollisesti lisäävänä tekijänä mainittiin myös kesäasukkaille kohdennettujen palvelujen, kuten mökki- ja metsätalkkareiden palveluiden kehittäminen sekä maaseudun hiljaisuuden markkinoinnin hyödyntäminen elämysmatkailussa. Lisäksi tehokkaan Internet-yhteyden nopean maaseudulle leviämisen nähtiin luovan edellytyksiä etätyölle, pienyritystoiminnalle ja verkkopalveluiden käyttöön. (Kytö ym. 2006.)

Kyselyissä ja todellisuudessaakin kiinnostus maalla asumista ja maallemuuttoa kohtaan voi olla suurta, mutta vain osa siitä johtaa käytännössä toteutuviin muuttopäätöksiin. Monilla maallemuuttoa suunnittelevilla on haaveena vanha talo valmiine pihapiireineen perinteisessä maalaismaisemassa (Asuinmaaseutu 2007–2010). Vaikka maaseudulla onkin suuri määrä varaamaan kuuluvia, tyh-

jillään olevia asuinrakennuksia, eivät ne välttämättä päädy tarjolle maallemuutosta haaveilevien saavutettaviksi. Asuntovaraumaan (Korhonen & Pasasen toinen artikkeli tässä teoksessa) kuuluvat tyhjillään olevat asuinrakennukset ovat usein perikuntien omistuksessa, ja ne voidaan haluta säilyttää kesäpaikkoina ja vapaa-ajan asuntoina. Voi olla, ettei niiden myymisestä päästä yksimielisyyteen perikunnan keskuudessa tai myyntipäätöstä ei yksinkertaisesti saada aikaan.

Kaikki maallemuutosta haaveilevat eivät välttämättä myöskään ole vielä varmoja lopullisesta halukkuudestaan asettua maaseudulle ja rakentaa oma talo. Tämä on aito hidaste, sillä vuokrattavien talojen ja asuntojen määrä maaseudulla on vähäinen. Talojen ja asuntojen vuokranantajaksi ryhtyminen maaseudulla voi arveluttaa monia yksityishenkilöitä. Näin ollen kunta tai kunnan yhtiöt ovat lähes ainoita maaseudun vuokranantajia (Asuinmaaseutu 2007–2010). Tilanteessa, jossa pysyvä asettuminen maalle ei välttämättä olisikaan vielä täysin varmaa, maaseudun vuokra-asumismahdollisuuksien lisääminen ja kehittäminen voisi osaltaan tukea maaseudun asumisen kestävästä kehityksestä ja asuttuna pysymisestä. Vaikka vaikutukset asuttuna säilymisen kannalta eivät olisikaan kaikissa tapauksissa pysyviä, vuokra-asuminen voisi antaa useille maallemuutosta haaveilleille mahdollisuuden selvittää oman maalla asumisen kiinnostuksensa syvyyttä.

KOHTI RESURSSIPERIFERIAA VAI ELINVOIMAISTA JA ASUTTUA MAASEUTUA?

Alueiden elinvoimaisuuden kannalta on keskeistä niiden talouden kehittyminen ja työvoiman kysyntää luovan taloudellisen kilpailukyvyn säilyttäminen, sillä nämä houkuttelevat asukkaita alueille ja ehkäisevät poismuuttoa. Toisaalta asuminen ei ole enää suoraan kytköksissä työn tekemiseen tai elinkeinon harjoittamiseen maaseudulla. Maaseutualueille muuttavilla ja siellä asuvilla on nykyisin usein muita motiiveja asumiseen maaseudulla. Osa alueista on pystynyt säilymään asuttuna, osan menettäessä asukkaitaan. Selkeitä syitä siihen, millä alueilla maaseudulla asutus ja asukkaat säilyvät ja millä eivät, voi olla vaikea löytää. Enää ei ole kyse siitä, että asuttaisiin siellä, missä on töitä, vaan yhä lisääntyvässä määrin on kysymys myös kotitalouksien yksilöllisistä preferensseistä, missä ja minkälaisessa ympäristössä halutaan elää (Anneli Junnto tässä teoksessa).

Niin asumisen kuin maaseudunkin kehittämisen suunnasta voidaan esittää useita ja usein keskenään vastakkaisiakin näkemyksiä. Voidaan esimerkiksi kysyä, tuleeko välttämättä edes pyrkiä pitämään koko maaseutua asuttuna vai tulisiko asutuksen vähentyessä kyseisiä alueita pyrkiä pitämään ja kehittämään luonnonvararesursseja (esimerkiksi metsät) sisältävinä varantoalueina? Kestävän kehityksen näkökulmasta on perusteltu tiiviimmän yhdyskuntarakenteen kehittämistä, sillä ekologisesta näkökulmasta katsottuna asutuksen väheneminen ei ole välttämättä ympäristön kannalta huono asia. Asumisen ja siihen liittyvien muiden tekijöiden, kuten yksityisautoiluun perustuvan liikennöinnin, vähen-

tyessä luontoon kohdistuva kuormitus vähenee ja parantaa luonnon monimuotoisuuden ja lajien säilymisen mahdollisuuksia. Tästä näkökulmasta maaseudun autioituminen voi näyttäytyä luonnon ekosysteemien kannalta hyvänä asiana.

Maaseutuyhteisöjen uusiutumiskyvyn ja niiden elinvoimaisuuden säilymisen kannalta tarkasteltuna vakituisen asutuksen voimakkaalla vähenemisellä voi olla tuhoisia vaikutuksia yhteisöjen kehitykseen. Elinvoimaisuuden toteutuminen edellyttää kuitenkin, että on olemassa sekä toimijoita että yhteisössä tapahtuvaa toimintaa. Kyläyhteisön läpikäymä voimakaskin vakituisen asutuksen väheneminen ei välttämättä merkitse kyläyhteisön elinvoimaisuuden pysyvää tai lopullista hiipumista, sillä vaikka kyläyhteisössä ei olisikaan enää jäljellä kuin muutama pysyvä asukas, eloa yhteisöön voivat ainakin osan aikaa vuodesta tuoda mökeillään tai perikunnan tiloilla asuvat henkilöt ja kylässä vierailevat vapaa-ajanviettäjä.

Maaseutuyhteisöjen elinvoimaisuuden, uusiutumiskyvyn ja kehittämisen kannalta riittävän suuri pysyvä asutus yhteisön alueella on välttämätön. Vaikka alueella osan aikaa vuodesta olevat vapaa-ajan viettäjä ja osa-aikaiset asukkaat tuovat myös mukanaan elinvoimaisuutta ja lisäävät palveluiden kysyntää, alueen pysyvämpi kehitys edellyttää aina, että alueella on riittävän laaja pysyvä väestöpohja.

Maalle muuttaville uusille asukkaille sopeutuminen maaseutu-asumiseen voi olla kuitenkin hankalaa. Kaikilla maallemuuttajilla ei ole realistista käsitystä siitä, mitä maalla asuminen konkreettisesti merkitsee. Maaseutu uutena asuinympäristönä ja asuin yhteisönä saattaa tuottaa myös ikäviä yllätyksiä, kun havaitaan, että asumisen arki rakentuukin pitkistä välimatkoista, etäällä olevista palveluista ja vähäisestä kulttuuritarjonnasta. Näiden tuomaa haastetta voivat vielä vahvistaa ennakkoluuloiset kyläläiset ja piintyneet paikalliset tavat ja tottumukset. Kylän paikalliset asukkaat ja aktiiviset kylätoimijat ovat usein juuri niitä toimijoita, jotka mahdollistavat elinvoimaisen kylän olemassaolon ja takaavat sen jatkuvuuden.

Asuminen haasteena ja mahdollisuutena Koillis-Savossa ja Pielisen Karjalassa

JUKKA KORHONEN JA JAANA PASANEN

Käsillä olevassa artikkelissa sovelletaan resilienssiajattelun viitekehystä kuuteen itäsuomalaiseen luonnonvarayhdyskuntaan analysoimalla niiden elinkeinorakenteen muutoksen vaikutuksia asukkaiden ja yhdyskuntien arkeen. Keskeisenä kiinnostuksen kohteena ovat luonnonvarariippuvuuden muutosten suhde yhdyskuntien elinkeinoperustan monipuolistumiseen ja edelleen yhdyskuntien asukkaiden arkeen – erityisesti asumiseen. Tavoitteena ei ole yleistettävä tieto, vaan tapaustutkimuksen avulla tuotettava monipuolisempi kuva yhdyskuntien kehitysvaiheiden ja asumisen välisistä suhteista 2000-luvun alun Suomessa.

Tarkasteltavat yhdyskunnat edustavat Itä-Suomen näkökulmasta perinteisesti merkittäviä luontoa hyödyntävän elinkeinotoiminnan sektoreita eli metsäteollisuutta ja kaivostoimintaa sekä kolmantena luonnonkäyttötavan muutosta kuvaavaa, merkitystään kasvattavaa haja-asutusalueiden luontomatkailua. Juankosken Juantehdas ja Lieksan Pankakoski edustavat raskaan luonnonvarariippuvaisen teollisuuden yhdyskuntia, Kaavin Luikonlahti ja Tuusniemen Paakkila kaivosyhdyskuntia ja Juuan ja Kaavin kuntarajan molemmin puolin sijaitseva Vaikon seutu ja Lieksan Nurmijärven alue puuntuotantoalueita, joilla luonnonhyödyntämistapa on muuttumassa.

Monivuosisataisen teollisuushistoriansa vuoksi Juantehdas ja Pankakoski eivät edusta luonnonvarariippuvaisten yhdyskuntien kaikkia piirteitä yhtä pelkistyneinä kuin kaksi muuta tutkimuksessa tarkasteltavaa vastinparia, mutta ne tarjoavat erinomaisen tilaisuuden toisiaan seuraavien kehityssyörien välisen siirtymien tarkasteluun. Kaivosyhdyskunnista Paakkila on entinen kaivosyhdyskunta, jossa tuotannon aloittaminen uudelleen ei ole kaivoksen tuotteen (asbesti) vuoksi todennäköistä mutta johon on syntynyt korvaavaa teollisuutta. Luikonlahti on puolestaan kaivosyhdyskunta, jossa kaivoksen lakkauttamisen jälkeen on säilynyt rikastustoimintaa ja jossa myös kaivostoimintaa ollaan käynnistymässä uudelleen. Vaikon seutu ja Nurmijärven alue eivät nykyisellään ole yhdyskuntia sanan perinteisessä merkityksessä, mutta kumpikin niistä muodostaa teollisen ja jälkiteollisen metsänkäytön murrosta läpikäyvän ympäristöstään erottuvan sosiaalisen järjestelmän. Muodostamalla vertailupareja samantyyppi-

sistä kehityssyklinsä eri vaiheissa olevista yhdyskunnista pyrimme monipuolistaamaan saatavaa informaatiota.

Yhdyskunnat ovat luonnonvarariippuvaisuutensa suhteen eri kehitysvaiheissa; osa on kokenut luonnonvarariippuvaisuudesta irtautumisen tai keskeisen luonnonvaran merkityksen tai käyttömuodon muuttumisen, osa on tämän kynnyksellä ja osalla näyttäisi olevan edessään uuden kasvun vaihe. Tutkimuskohteista Juantehdas, Luikonlahti ja Paakkila kuuluvat Koillis-Savon seutukuntaan, Pankakoski ja Nurmijärven alue Pielisen Karjalan seutukuntaan ja Vaikon seutu sijaitsee näiden seutukuntien rajalla.

Koillis-Savo ja Pielisen Karjala ovat monella kriteerillä arvioituina haastavassa tilanteessa. Pieni ja vähenevä asukasmäärä, väestön ikääntyneisyys, muuttotappio, haavoittuva elinkeinorakenne, korkea työttömyysaste, aleneva verokertymä, kuntatalouden alhainen omavaraisuusaste ja asuntotuotannon hiipuminen ovat indikaattoreita, jotka yleisesti ilmaisevat, että kunnan tilanne on vähintäänkin haasteellinen. Ne ovat myös indikaattoreita, joista lähes kaikki soveltuvat kuvaamaan useimpia Koillis-Savon ja Pielisen Karjalan kuntia. Koillis-Savon seutukunta muodostuu Juankosken ja Nilsiä kaupungeista sekä Kaavin, Rautavaaran ja Tuusniemen kunnista. Vastaavasti Pielisen Karjalaan kuuluvat Lieksan ja Nurmeksen kaupungit sekä Juuan ja Valtimon kunnat.

KOILLIS-SAVON JA PIELISEN KARJALAN TYÖLLISYYS JA ELINKEINOT

Molempien seutukuntien kaikkien kuntien asukasluku on pienentynyt viime vuosikymmeninä huomattavasti. Koillis-Savon seutukunnan väkiluku oli vuoden 2007 lopussa 20 403 asukasta ja Pielisen Karjalan 30 370 asukasta. Koillis-Savossa väestömäärä on laskenut 17 prosenttia ja Pielisen Karjalassa 22 prosenttia vuodesta 1995. Vuoteen 2040 ulottuvat väestöennusteet ennakoivat saman trendin jatkuvan. Muuton vaikutukset huomioivien trendiennusteiden mukaan Koillis-Savon väestömäärän ennustetaan vähenevän vuoteen 2040 noin 10 prosentilla ja Pielisen Karjalan 30 prosentilla.

Yksi syy väestön vähenemiseen on alueiden ikärakenne. Nuorten ja nuorten aikuisten osuudet ovat molemmissa seutukunnissa huomattavasti maakunnallisiakin keskimääriä pienempiä, puhumattakaan kasvukeskuksista. Nuorten ikäluokkien pienentymisen yhtenä seurauksena lakkautettiin lukuisia kyläkouluja, mikä vuorostaan on vaikuttanut kyläkuntien elinvoimaisuuteen, palvelurakenteen kehittymiseen ja paikallisten asuntomarkkinoiden dynamiikkaan. Tosin yksittäisiä alueellisia poikkeuksiakin on olemassa. Mikäli käännettä ei tapahdu, väestön vähentymisen ja ikääntymisen vaikutus väestön taloudelliseen ja väestölliseen huoltosuhteeseen tulee olemaan seutukunnissa lähivuosikymmeninä erittäin merkittävä. Työssäkäyvien osuus väestöstä on jo tällä hetkellä eläkkeellä olevien osuutta pienempi muualla paitsi Juankoskella ja Nilsiässä. (Pohjois-Karjalan maakuntaliitto 2007; Pohjois-Karjalan maakuntaliitto 2008a;

Pohjois-Karjalan maakuntaliitto 2008b; Pohjois-Savon liitto 2008a; Pohjois-Savon liitto 2008b; Pohjois-Savon liitto 2008c; Tilastokeskus 2007a.)

Yksi alueella pysymistä sekä tulo- ja poismuuttoa selittävä tekijä on alueen työpaikkatarjonta. Tarkasteltaessa tilannetta työpaikkaomavaraisuuden näkökulmasta Pielisen Karjalan tilanne näyttäytyy Koillis-Savo valoisanpana. Valtimoa lukuun ottamatta kaikki Pielisen Karjalan kunnat pääsevät työpaikkaomavaraisuudessa yli 100 prosenttiin, kun Koillis-Savon kunnista ainoastaan Juankoski pääsi ennen marraskuussa 2008 tapahtunutta kunnan kolmanneksi suurimman työnantajan, Stromsdal Oyj:n, konkurssia edes lähelle tätä. (Pohjois-Karjalan maakuntaliitto 2008c; Pohjois-Savon liitto 2008d).

Pelkkä työpaikkaomavaraisuusluku ei kuitenkaan kerro vielä esimerkiksi pendelöinnistä juuri mitään muuta kuin sen mahdollisen tarpeen. Alle 100 prosentin työpaikkaomavaraisuus antaa aiheen olettaa, että kaikissa Koillis-Savon kunnissa on enemmän kunnan ulkopuolella työssä käyviä kuin kunnassa sen ulkopuolelta työssäkäyviä, mutta työssäkäyntiliikenteen volyymin ja rakenteen hahmottaminen edellyttää yksityiskohtaisempaa tarkastelua. Työssäkäyntitilastot osoittavat, että seutukuntien sisäisessä pendelöinnissä on merkittäviä eroja Koillis-Savon ja Pielisen Karjalan seutukuntien välillä. Alhaisempi työpaikkaomavaraisuus ja Kuopion merkittävyys kaksisuuntaisena pendelöintikuntana selittänee Koillis-Savon kuntien vähäisempää keskinäistä pendelöintiä, toisaalta pitemmät etäisyydet selittänevät kuntien korkeamman työpaikkaomavaraisuuden ohella Joensuun vähäisempää merkitystä pendelöintikuntana Pielisen Karjalan asukkaille. (Pohjois-Karjalan maakuntaliitto 2008c; Pohjois-Savon liitto 2008c.)

Haettaessa selitystä työpaikkaomavaraisuuden asettamia vaatimuksia olennaisesti suuremmalle pendelöinnille, huomio kiinnittyy kahtaalle: 1) alueella asuvan väestön koulutuksen ja alueen työpaikkojen kohtaavuuteen ja 2) sellaisiin vetovoimatekijöihin, jotka voisivat selittää ihmisten halukkuutta asua alueella huolimatta siitä, että he joutuvat käymään töissä koti- ja usein seutukuntansakin ulkopuolella. Aikaisemmissa tutkimuksissa, joissa on selvitetty pendelöinnin syitä, ovat nousseet esille asuinkunnan alhainen työpaikkaomavaraisuus ja koulutusta vastaavan työn puuttuminen asuinpaikkakunnalta, mutta myös yksilöllisemmät syyt (ks. Juntto tässä teoksessa). Pielisen Karjalassa ja Pohjois-Savossa tarkastelemme pendelöintiä asumisratkaisuiden näkökulmasta ottaen huomioon sen, että yhdyskuntien eri kehitysvaiheilla on erilaisia asumiseen, asuntotuotannon, -kannan ja -varauman rakenteeseen (liite 1) sekä muuttoliikkeen suuntaan ja työssäkäyntiin kohdistuvia vaikutuksia, jotka heijastuvat myös paikallisiin asuntomarkkinoihin: ensimmäisen kehityssyklin kasvuvaiheessa tulomuutto ja asuntojen uustuotanto on erittäin runsasta, kypsytysvaiheessa hiipuvaa ja etenkin mahdolliseen supistumisvaiheeseen siirryttäessä monien yhdyskuntien kohdalla lähes olematonta. Uuteen kehityssykliin siirryttäessä yhdyskunnassa olemassa oleva asuntokanta vaikuttaa yhdyskunnan kehitykseen ja asuntomarkkinoihin ja näin osaltaan suuntaa ja määrittää väestökehityksen ohella uuden syklin luonnetta.

Asuntokanta muodostuu pysyvässä asutuksessa olevista asunnoista ja siihen luetaan kaikki ne asunnot, jotka ilman korjausta ovat kelpollisia vakituiseen ja ympärivuotiseen asumiseen. Asuntokantaan ei lasketa loma-asuntoja, kuten kesämökkejä. Asuntovaraumaan sen sijaan kuuluu myös vapaa-ajan asuntoja, jotka on rakennettu aikanaan asuinrakennukseksi ja jotka ovat kelpollisia ympärivuotiseen asumiseen. Tällaisia ovat muun muassa haja-asutusalueen vanhat asuintalot. Asuntovarauman muodostavat ne asuntokannan asunnot, joissa ei tarkasteluajankohtana ole yhtään henkikirjoitettua asukasta eli jotka ovat joko tilapäisesti asuttuja tai kokonaan asumattomia.

Lisäksi on huomioitava elinkeinorakenteen monipuolistumisen ja luonnonvarariippuvuudesta irtautumisen mahdolliset vaikutukset. Luonnonvaraperustaisten yhdyskuntien uusiutumiskyvyn näkökulmasta elinkeinopohjaltaan monipuolistuneet ja toisaalta myös uuteen kasvuun päässeet yhdyskunnat ovat erityisen kiinnostavia. Mitä esimerkiksi tapahtuu Luikonlahdessa, jos kaivos aloittaa uudelleen toimintansa? Yhdyskunnassa on edelleen alakoulu, mutta säilyykö se kuntatalouden säästöpainesta huolimatta ja aloittaako jo useaan kertaan lakkautettu kyläkauppa uudelleen toimintansa. Entä mitä tapahtuu paikallisille asuntomarkkinoille? Luikonlahden ja Kaavin kuntakeskuksen välillä on yksi kylä ja muutenkin varsin yhtenäinen nauhamainen asutus, mutta muuttavatko mahdolliset uudet työntekijät Luikonlahteen vai sijoittuvatko he esimerkiksi noin 15 kilometrin päässä sijaitsevalle Kaaville parempien palveluiden äärelle.

Vastaavasti millainen on Juankosken tulevaisuus, jos Stromsdalin toiminnalle ei löydy jatkajaa? Miten tämä heijastuu asuntojen hintoihin, kaupungin palvelutasoon ja asukkaiden tulevaisuuden uskoon? Kaupungissa on tällä hetkellä ainoastaan yksi ruokatavarakauppa ja kilpaileva kauppaketju on ilmoittanut, että se on haluton perustamaan kaupunkiin omaa kauppaa tilanteessa, jossa Stromsdalin jatko on avoinna. Toki myös yleisempi taloustilanne niin valtakunnallisten toimijoiden kuin paikallisellakin tasolla vaikuttaa investointivaroisuuteen. Samanaikaisesti rajusti kasvaneen työttömyyden kanssa kaupungin talouteen kohdistuu merkittäviä osin ennakoimattomissa olleiden investointien aiheuttamia menoeriä, jotka voivat aiheuttaa huomattavia kunnallisveron korotuksia.

Maa- ja metsätalous tai luonnonvaraperustainen teollisuus eivät enää ole suurin työllistäjä yhdessäkään Koillis-Savon tai Pielisen Karjalan kunnassa. Tarkasteltaessa elinkeinojen luonnonvarariippuvaisuuden muuttumista työpaikkojen lukumäärän kehityksen näkökulmasta selkein yhteinen trendi on juuri maa- ja metsätalouden työpaikkojen voimakas vähentyminen; useissa kunnissa tämän sektorin työpaikkojen määrä on lähes puolittunut vuosina 1993–2006. Kysymys on yksittäistä kuntaa kohti jopa useista sadoista poistuneista työpaikoista, esimerkiksi Juuassa maa- ja metsätaloudesta poistui tänä aikana 354 työpaikkaa eli 55 prosenttia sektorin työpaikoista. Vastaavasti teollisuustyöpaikkojen määrä on useimmissa kunnissa hieman lisääntynyt. Kysymys ei kuitenkaan yleensä ole varsinaisesti luonnonvarariippuvaisesta teollisuudesta.

Palveluissa muutokset ovat olleet pienempiä ja myös suunnaltaan vaihtelevampia. (Tilastokeskus 2007b.)

Kiinteän aikavälin tarkastelu ei luonnollisestikaan anna tyydyttävää kokonaiskuvaa siitä, mitä yksittäisissä kunnissa tai yhdyskunnissa on tapahtunut, sillä kehitys on ollut sekä kuntien sisällä että kesken jossakin määrin paitsi eriaikaista myös erisuuntaista. Tämän vuoksi kuutta yhdyskuntaa koskevassa tutkimuksessa on päädytty tarkastelemaan muutoksia seutukunta- tai kuntatason asemesta juuri yhdyskuntien tasolla. Oletuksena on, että tutkimus tuottaa näin toteutettuna varmemmin mielekästä informaatiota yhdyskuntien ja niiden elinkeinorakenteen ja työmarkkinoiden suhteesta asumiseen ja paikallisiin asuntomarkkinoihin.

ASUNTOMARKKINOIDEN HAASTEITA

Resilienssin kannalta asumistutkimuksen keskeisenä kiinnostuksen kohteena on yhdyskuntien elinkeinoperustan ja siinä tapahtuneiden muutosten vaikutus yhdyskuntien arkeen, erityisesti asumiseen ja asuntomarkkinoihin. Samaan tematiikkaan liittyen Jaana Pasanen (tässä teoksessa) tarkastelee sitä, voisiko asuminen muodostua maaseutuyhdyskuntien resurssitekiäjäksi. Rakennetun ympäristön ja tyhjien asuntojen merkitystä alueellisena resurssitekiäjänä on tutkittu vähän, mutta voidaan olettaa, että luonnonläheinen ja kasvukeskuksiin verrattuna monissa tapauksissa väljempi ja edullisempi asuminen voisi muodostua resurssitekiäjäksi eräille sopiville alueille.

Yleisellä tasolla asuntopolitiikan tavoitteena on turvata sosiaalisesti ja alueellisesti tasapainoiset asuntomarkkinat, vähentää asunnottomuutta ja huolehtia siitä, että kohtuuhintaisia asuntoja on tarjolla riittävästi. Kysymys on moniulotteisesta politiikkalohkosta ja toiminnasta, jossa pyritään sovittamaan yhteen ihmisten asumista koskevat toiveet ja tarpeet sekä yhteiskunnan tarpeet siten, että jokaisella kansalaisella olisi mahdollisuus omia tarpeitaan ja toiveitaan mahdollisimman hyvin vastaavaan asumiseen kestävästä kehityksen vaarantumatta. (Korhonen 2009.)

Tämän päivän Suomessa asuntopolitiikan valtakunnallisia haasteita ovat maan sisäinen muuttoliike ja väestön ikääntyminen. Voimakas muuttoliike on lisääntynyt asuntojen kysyntää kasvukeskuksissa. Erityisesti pääkaupunkiseudulla kysyntä on ylittänyt tarjonnan. Toisaalta kasvukeskusten ulkopuolella ja myös useissa kaupungeissa asuntoja on jäänyt tyhjilleen. Väestön ikääntyminen puolestaan lisää tarvetta tukea kotona asumista mahdollisimman pitkään ja tarvetta uudentyyppisiin asumiseen liittyviin palveluihin. Työelämän, väestörakenteen, kulutustottumusten, elämäntavan ja muuttoliikkeen vaikutukset asettavat uudenlaisia haasteita asumiselle. Tämän seurauksena sektorirajat ylittävä lähestymistapa korostuu. Esimerkiksi asumista ja sen suhdetta hyvinvointiin on tarkasteltava yhtäläillä yksilö- ja perhekuntatasolla kuin kansantalouden menestykseen vaikuttavana tekijänä. Tilanteessa, jossa yhteiskuntaa luonnehtii aiemmin laajalti

jaettujen kollektiivisten arvojen ja elämäntyylien voimakas eriytyminen ja yksilöllistyminen, asuminenkaan ei ole säästynyt muutoksilta. Asumisen kentällä on alettu puhua asumisen uudenaikaisista laatutekijöistä, joita ovat muun muassa muunneltavuus, valinnan vapaus, valinnanvara sekä yksilöllisyys ja yhteisöllisyys eli eläminen yksilönä yhteisössä. Yksilöllistymisen keskeisiä ulottuvuuksia ovat puolestaan luovuuden tukeminen ja mahdollistaminen, valinnanvara ja käyttäjälähtöisyys. (Korhonen 2009.)

Asumisen merkityksen korostuminen elämän sisältö- ja hyvinvointitekijänä on seurausta keskimääräisen varallisuuden lisääntymisestä ja asumiseen liittyvien toiveiden ja kulutustottumusten muutoksista. Niiden myötä asumista ei enää nähdä pelkästään kaikille suhteellisen samanlaisten perustarpeiden tyydyttämisenä, vaan käsitykset hyvästä asumisesta ovat erilaistuneet ja yksilöllistyneet. Asukkaan tarpeet ja odotukset ovat korostuneesti esillä niin asuntopolitiikan tavoitteita asetettaessa kuin toimintaa arvioitaessakin. Uudesta laaja-alaisemmasta asuntopolitiikasta onkin ryhdytty puhumaan asumispolitiikkana erotuksena aikaisempaan suppeampaan käsitteeseen. Asumispolitiikan piirissä asumista tarkastellaan keskeisenä hyvinvointitekijänä arkielämän kokonaisuudessa. Osaltaan kysymys on myös asumisen arvoista. Kun asumisen, asuntopolitiikan ja asumispolitiikan kehitystrendejä tarkastellaan asuntopolitiikan arvovalintojen näkökulmasta, ollaan kiinnostuneita erityisesti siitä, millaiseen käsitykseen ihmisten tarpeista asuminen ja asuntopolitiikan ohjaukseen kulloinkin perustuvat. Tässä asetelmassa myös luonnonvarayhdyskuntien tarjolla oleva asuntokanta on huomionarvoinen tekijä. (Korhonen 2009.)

Politiikkatasolla yhdyskuntien elinvoimaisuuden tukemisessa on kyse siitä, millaisilla konkreettisilla toimenpiteillä yhdyskuntien houkuttelevuutta asuinpaikkoina voitaisiin parantaa eli miten voitaisiin luoda uutta niihin kohdistuvaa kysyntää ja toisaalta ehkäistä poismuuttoa. Teoriassa yksi tehokkaimmista tavoista edistää yhdyskuntien elinvoimaisuutta ja ehkäistä asuntovarauman kasvua olisi nuorten ikäluokkien poismuuton hillitseminen, mutta ilman merkittäviä uusia toimenpiteitä kehityssuunnan kääntymistä todennäköisempää on se, että maaseutumaisten alueiden väki vähenee ja asuntovarauma kasvaa lähivuosina ja -vuosikymmeninä. Tämä on jo näkynyt väestöään menettävien maakuntien asuntotuotannon määrällisissä tarvelaskelmissa vähenevänä asuntorakentamisen tarpeena ja lievänä asuntovarauman kasvuna (Lankinen 2003). Seuduilla, joilla olemassa oleva asuntokanta riittäisi määrällisesti ja laadullisesti kattamaan nykyisen ja ennakoitavissa olevan asunnontarpeen, varaukseen kuuluvat asunnot muodostavat kuitenkin resurssin, joka osaltaan voisi ylläpitää ja edistää yhdyskunnan ja alueen elinvoimaisuutta.

TYHJIÄ ASUNTOJA VAI HYÖDYNTÄMÄTTÖMIÄ RESERVEJÄ

Millä keinoin asuntovaraumasta muodostuneen resurssin hyödyntäminen olisi mahdollista tarkastelemissani luonnonvarayhdyskunnissa? Kiinnostavaa on pohtia etenkin tuon resurssin hyödynnettävyyden yhteyttä yhdyskunnan yleiseen kehitykseen. Aikaisempien tutkimustulosten perusteella asuntovarauma on keskimääräistä suurempi ja varaamaan kuulumisaika keskimääräistä pitempi maaseutumaisilla alueilla. Asuntovarauman kokoon, rakenteeseen, pysyvyyteen ja hyödynnettävyyteen vaikuttavat asukasmäärän kokonaismuutos (nettomuutto ja syntyvyyden ja kuolleisuuden suhde), asuntokannan kokonaismuutos (uus-tuotanto ja poistuma) sekä joukko alueittain jossakin määrin vaihtelevia rakenteellisia tekijöitä. Asukasmäärän kokonaismuutoksen ja asuntovarauman määrän vuorovaikutussuhde näyttäisi olevan negatiivinen.

Poistuman rinnalla on tarpeen puhua myös kumulatiivisesta poistumasta, johon kuuluvat kaikki ne asunnot, jotka eivät enää kuulu asuntovaraumaan, mutta joita ei ole purettu tai joiden käyttötarkoitusta ei ole luvanvaraisesti muutettu. Kumulatiiviseen poistumaan kuuluvat asunnot ovat siis fyysisesti olemassa, mutta niiden kunto voi vaihdella paljonkin. Kumulatiivisen poistuman suuruutta ei tilastoida

Asukasluvun kasvu näyttää lisäävän asuntojen kysyntää ja näin pienentävän asuntovaraumaa ja vastaavasti asukasluvun lasku näyttää vähentävän asuntojen kysyntää ja näin kasvattavan asuntovaraumaa. Asuntokannan kasvu puolestaan näyttäisi lisäävän asuntovarauman määrää etenkin väestöään menettävillä alueilla. Tutkimuksen taustakartoitusten perusteella näyttää siltä, että aiemmissa tutkimuksissa havaittu yhteys asukasmäärän kokonaismuutoksen ja asuntovarauman määrän välillä on olemassa myös Koillis-Savossa ja Pielisen Karjalassa, mutta että se ei ole aivan niin vahva kuin voitaisiin odottaa (liite 2).

Mitkä tekijät siis puskuroivat väestön vähenemisen vaikutuksia näiden alueiden asuntomarkkinoille? Miksi varauma ei kasva vähäisestä poistumasta huolimatta väestön vähenemisen tahtiin? Historialla on oma vaikutuksensa, sillä kunkin vuoden asuntovaraumaan vaikuttaa osaltaan myös edellisen vuoden varauma eli siihen kuulumisen tai kuulumattomuus, mutta tämä tuskin on ainoa muutosta hillitsevä tekijä. Hintamuuttuja suhdannesidonnaisine ulottuvuuksineen on toinen potentiaalinen selittäjä. Asuntohintojen vaikutus varauman suuruuteen, rakenteeseen ja pysyvyyteen on kuitenkin ristiriitainen ja lisäksi oletettavasti simultaaninen eli varauma ja hinnat määrittävät toinen toisiansa samanaikaisesti. Mitkä alueelliset ja rakenteelliset tekijät siis selittävät asuntovarauman koon, rakenteen ja pysyvyyden olemusta ja kehitystä näillä alueilla ja mikä vaikutus niillä on alueiden asuntoreservin hyödynnettävyyteen?

Tyhjissä asunnoissa ja niiden hyödynnettävyydessä on keskeisesti kysymys myös taloudesta. Vaikka varauman ja asuntojen hintakehityksen suhde ei ole yksiselitteinen, varauma vaikuttaa myös asuntojen hintoihin vaimentamalla kysynnän äkkinäisten vaihteluiden vaikutuksia. Tämän lisäksi vailla vakinaista käyttöä olevaan asuntokantaan on sitoutunut paljon vajaakäyttöistä pääomaa,

mikä aiheuttaa ongelmia monien yksityisten ja julkisten asunnon omistajien taloudelle.

Tyhjillään oleva ja ennen aikaisesti käytöstä poistuva asuntokanta merkitsee kansantaloudellisesti huomattavaa asuntopääomakannan tuhlausta. Tyhjillään oleviin asuntoihin sitoutuvan pääoman laskennassa on päädytty laskentatapaan, jossa kerrotaan asuntovaraumaan kuuluvien asuntojen pinta-ala niiden sijaintialueella vallitsevalla keskimääräisellä neliöhinnalla. Koska varaumaan sisältyvät myös tilapäisesti asutut asunnot, on kokonaisvarauman pinta-alasta vähennetty kymmenen prosenttia eli oletettu tilapäisasuntojen osuus. Todellisuudessa tyhjiä asuntoja lienee vieläkin vähemmän, sillä joukossa on myös poistamiskuntoisia asuntoja. Tästä seuraa, että laskelmat yliarvioivat tyhjillään olevien asuntojen arvoa. Lisäksi tyhjien asuntojen joukossa on keskimääräistä enemmän puutteellisesti varusteltuja ja vanhempia asuntoja, jolloin alueen asuntojen keskihinta yliarvioi asuntojen todellista hintatasoa. (Korhonen 2009.)

Asuntokohtaisten ja alueellisten erojen takia on vaikea tehdä luotettavia arvioita siitä, kuinka suuri arvion ja todellisuuden ero on. On oletettavaa, että mitä suurempi osuus tarkasteltavan alueen tyhjästä asunnoista sijaitsee korkean hintatason alueilla, sitä korkeampi alueen tyhjän asuntokannan arvo on. Varsinaisen asuntovarauman lisäksi myös kumulatiiviseen poistumaan kuuluvat, mutta kuntosensa puolesta asuntokantaan palautettavissa olevat asunnot ovat investointeja, jotka ollaan vaarassa menettää, sillä asunnot tai asuintalot eivät pysy kunnossa, mikäli niitä ei lainkaan lämmitetä eikä ylläpidetä. Tästä seuraa, että useissa tapauksissa, joissa asunnolle ei ole käyttöä esimerkiksi loma-asuntona tai kakkoasuntona, taloudellinen rasite pakottaa omistajan etsimään sille uutta omistajaa tai edes vuokralaista, joka voisi jollakin tavalla hyödyntää asuntoa. Tällaisen tahon löytyminen ei kuitenkaan etenkään runsaan asuntovarauman alueilla ole mitenkään varmaa. (Mukkala 2002.)

Tyhjien asuntojen problematiikkaa pohtineen ympäristöministeriön asettaman Pidot -työryhmän (Ympäristöministeriö 2001) tuloksena valtion vuoden 2003 talousarvioon lisättiin määräraha tyhjien valtion tukemien vuokratalojen purkamisen avustamiseksi (Virtanen 2002). Selvityksessä väestöään menettävien seutujen asumisen ongelmista, taloudesta ja asuntomarkkinoista ennakoitiin, että asuntokannan ja infrastruktuurin vajaakäyttö voivat johtaa useat kunnat kymmenen vuoden sisällä vaikeaan taloustilanteeseen. Alle kymmenen vuotta kyseisen selvityksen laatimisen jälkeen näin on selvityksen perusteella laaditusta toimenpideohjelmasta huolimatta osin tapahtunut. Ennen kuin purkamiseen kuitenkaan päädytään, tulisi sen suorien ja välillisten taloudellisten vaikutusten lisäksi pyrkiä arvioimaan myös vaikutuksia paikallisten asuntomarkkinoiden tasapainoon ja asuinympäristön laatuun.

Asuntovaraumaan kuuluvilla tyhjiillä ja tilapäisesti asutuilla asunnoilla on vaikutusta asuntomarkkinoiden dynamiikkaan ja aluekehityksen. Siksi myös tyhjät rivi- ja kerrostalot tulisi pyrkiä näkemään mahdollisuutena, jo tehtynä investointina, joka on vielä hyödynnettävissä. Vaikka myyntiin tulevat tyhjät vuokra-asunnot saattavat laskea asuntojen arvoja alueella sekä näin aiheuttaa

ongelmia vuokra-asuntoyhtiöille ja laskea yksityisten kansalaisten asuntosijoituksen arvoa, edulliset asunnot laskevat varmuudella kansalaisten elinkustannuksia, joista asumiskustannukset muodostavat merkittävän osan. Tästä voi lopulta olla etua myös kunnalle ja alueelle. Kysymys ei myöskään välttämättä ole kokoaikaisesta asumisesta vaan vajaakäyttöistä asutuspääomaa voidaan joissakin tapauksissa muuttaa myös toiseen käyttötarkoitukseen, kuten kasvavan vanhusväestön asunnoiksi ja palvelutaloiksi tai ottaa matkailukäyttöön, kuten monien kyläkoulujen kohdalla on tapahtunut. (Virtanen 2002.)

Tyhjiä asuntoja ja asuntovaraumaa tarkastellut Kirsi Mukkala (2002) mainitsee yhtenä vaihtoehtona tyhjillään olevan asuinrakennuksen säilömisen ”koi-pussiin”, millä hän tarkoittaa asuinrakennuksen jättämistä pelkän peruslämmön ja -hoidon varaan. Tämä on perusteltua, jos asuinrakennukselle odotetaan löytyvän myöhempiä käyttöä. Asuntojen uusikäytön tai omistusasunnoiksi myynnin suunnittelu tulisi aloittaa mahdollisimman pian, heti kun kohde on siirtynyt asuntovaraumaan. Toisinaan pitkään varaumassa olleelle asunnolle purkaminen jää ainoaksi realistiseksi vaihtoehdoksi.

Tyhjillään olevien asuntojen makrotaloudellisia, yhteiskunnallisia ja asuntomarkkinavaikutuksia arvioitaessa on huomioitava myös se, että osan asuntokannasta olisikin oltava tyhjillään, jotta asuntomarkkinat voivat toimia joustavasti. Yhdysvalloissa kaupungeissa sijaitsevien tyhjien asuntojen määrää ja tyhjillään olon kestoa vuokra-asuntomarkkinoilla tutkineet Gabriel ja Nothaft (1999) toteivat, että tyhjien asuntojen luonnollinen osuus asuntokannasta on muuttoliikkeen voimakkuudesta sekä asuntokannan ja väestön rakenteesta riippuen 4–5 prosenttia.

Luonnollinen tasapainoinen tyhjien asuntojen osuus vallitsee tilanteessa, jossa asuntojen vuokrat ja asuntojen hinnat pysyttelevät vakiotasolla. Vuokrien ja hintojen nousu viestii ylikysynnästä, jossa tyhjien asuntojen osuus on tasapainotason alapuolella, ja lasku vastaavasti ylitarjonnasta, jossa osuus on tasapainotason yläpuolella. Kun tarjonnan määrä asuntomarkkinoilla ylittää kysynnän, jää osa asuntokannasta vajaakäyttöön eli siirtyy varaumaan. Pelkät absoluuttiset luvut tai prosentit eivät kuitenkaan anna koko kuvaa, sillä vaikka tarjonta määrällisesti vastaisikin kysyntää, asunnon tarvitsijoiden mieltymykset ja olemassa olevan asuntokannan ominaisuudet voivat poiketa toisistaan, jolloin kysyntä ja tarjonta eivät kohta. Myös tämä lisää tyhjien asuntojen määrää eli tässäkin tapauksessa on siis kyse asuntomarkkinoiden osamarkkinoiden epätasapainotilasta. (Mukkala 2002; Virtanen 2002.)

Suomessa on todettu, että alueilla, joilla varauman osuus ylittää viisi prosenttia asuntokannasta, ilmenee asutuspääoman vajaakäytön ja asuntokannan rappeutumisen aiheuttamia ongelmia (Graf 2000). Tämän vuoksi arviot 4–5 prosentin tason ylittävästä tyhjän asuntokannan arvosta antavat oikeamman kuvan asuntojen vajaakäyttöön liittyvän mahdollisen ongelman suuruusluokasta kuin arviot koko asuntovaraannon arvosta (Mukkala 2002; Virtanen 2002).

Koska riittävä asuntovarauma ja vuokra-asuntotarjonta helpottavat työvoiman liikkuvuutta ja näin osaltaan lisäävät yhdyskuntien ja alueiden sopeutumiskykyä,

tulisi asuntomarkkinoiden yhdyskuntien taloudellisen resilienssin ylläpitämisen ja edistämisen näkökulmasta teoreettisesti tarkastellen olla riittävän joustavia mahdollistaakseen sujuvan sopeutumisen muutoksiin, kuten muuttuvaan paikalliseen työvoimantarpeeseen. Vaikka Suomen asuntovarauma on kansainvälisesti tarkastellen suuri, tämä teoreettinen ideaali ei toteudu käytännössä kovin hyvin. Merkittävien syy ovat mainitut alueelliset erot, jotka aiheuttavat sen, että joustavuutta on yltäkyläisesti siellä, missä sille ei ole mainittavasti käyttöä, ja vastaavasti kovin niukalti siellä, missä sitä kaikkein kipeimmin kaivattaisiin.

Kun puhutaan tyhjästä asunnoista reservinä tai puskurina, puhutaan käytännössä asuntovaraumasta sekä siitä kumulatiivisen poistuman osasta, joka on kohtuullisin kustannuksin palautettavissa asuinkäyttöön. Tutkimustietoa näistä – etenkin kumulatiivisesta poistumasta – sekä niistä syistä, joista asunnot näihin kategorioihin lopulta päätyvät, on kuitenkin kovin vähän.

Tunnetuimpiin tyhjiä asuntoja ja asuntovaraumaa koskeviin tutkimuksiin kuuluu Kuntaliiton Muutoskunnat -projekti, jossa selvitettiin väestön vähene-
misen käytännön seurauksia kiinteistöjen ja infrastruktuurin näkökulmasta 23 kunnassa (Graf 2000). Samaan projektiin liittyy Salmelan (2000) selvitys tyhjästä asunnoista ja toimenpiteistä ongelman ratkaisemiseksi Ruotsissa, jossa päädyttiin tyhjien asuntojen laajamittaiseen purkamiseen. Suomessa vajaakäytössä olevien asuntojen ongelmaa on alettu tarkastella laajemmin ja systemaattisemmin vasta aivan viime vuosina eli sen jälkeen, kun asuntovarauman kasvusta on muodostunut monilla alueilla todellinen talouspoliittinen, väestöpoliittinen ja poliittinen ongelma. Tiedon vähäisyyden ohella aihepiirin tekee haasteelliseksi se, että saatavilla olevat tilastotiedot ovat osittain lähinnä suuntaa-antavia (liite 3). Puutteistaan huolimatta tilastot antavat kuitenkin pääpiirteittäisen kuvan varauman ajallisesta kehityksestä ja alueellisista eroista. Lisäksi ne osoittavat, että asuntokannan ja asuntovarauman välillä vallitsee valtakunnantasolla selkeä yhteys eli asuntovarauman osuus seurailee asuntokannan kasvua ja että uustuotannon vaihtelut heijastuvat suoraan asuntokantaan. Asuntovarauman kehitykseen vaikuttaa myös luonnollisesta väestömäärän muutoksesta ja nettomuutosta koostuva väestömäärän kokonaismuutos. Erityisesti keskusalueille suuntautuva voimakas muuttoliike on viime vuosina noussut merkittäväksi selittäjäksi asuntovarauman alueelliselle eriytymiselle. Vaikutus on ilmeisen päinvastainen kuin vähenevän väestön alueilla.

Muuttoliike ei ole Suomessakaan lainkaan uusi ilmiö, mutta viimeaikaisen muuttoaallon erityispiirre on ollut se, että kun aiemmin muutettiin maalta kaupunkiin ja Itä- ja Pohjois-Suomesta Etelä-Suomeen, nyt muuttovirta käy erittäin voimakkaana kaupunkien ja kasvukeskusten välillä ja suuntautuu aiempaa selvästi harvemmille seuduille. Tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin 1990-luvun laman jälkeistä muuttoliikettä ja sen vaikutuksia asuntomarkkinoihin, havaittiin merkittävä yhteys muuttoliikkeen suuntautumisen ja asuntojen käyttöasteen muutoksen välillä seutukuntatasolla (Okko ym. 2000).

Muuttoliikkeellä on käyttöasteen kautta yhteys myös asuntojen hintatasoon. Tosin asuntohintojen vaikutus asuntojen kysyntään ja sitä kautta varaumaan on

ristiriitainen muutoin kuin osin hyvinkin paikallisesti tarkasteltuna, sillä muuttoliike keskusalueille jatkuu ja sen myötä asuntojen kysyntä on näillä alueilla voimakasta korkeista hinnoista huolimatta, mutta halvatkaan asunnot eivät näytä muuttotappioalueilla kelpaavan juuri kenellekään. Tämä selittyy osittain sillä, että suoran väestökatovaikutuksen lisäksi voimakas muuttotappio vaikuttaa myös välillisesti varauman kasvuun asuntokysynnän hiipumisen kautta: kun luonnollinen väestönkasvu loppuu – ja kääntyy yleensä samalla negatiiviseksi – alueen houkuttelevuus yritysten sijaintipaikkana vähenee, kuten edellä kävi Juankoskeen liittyen ilmi. Samalla alueen tulonmuodostus heikkenee, mikä vaikeuttaa tilannetta entisestään. Merkittäviä alueellisia erojakin tosin on, koska sillä, miten tyhjien asuntojen ominaisuudet ja sijainti vastaavat asunnon tarvitsijoiden tarpeita, on ilmeisen suuri merkitys. (Laakso 2000; Mukkala 2002; Virtanen 2002.)

LUONNONVARAYHDYSKUNTIEN ASUNTOKANNAN JA -VARAUMAN TUTKIMUSTARPEET

Arvioitaessa asumista ja alueen tai yhdyskunnan asuntokantaa ja -varaamaa uusitumisen resurssitekijänä tarvitaan tietoa sekä asuntomarkkinoiden yleisestä dynamiikasta että yksityiskohtaisemmin siitä, millaisia tarkasteltavan alueen asuntokanta ja -varauma rakenteeltaan ovat, miten paljon asuntovaraamaan kuuluvia asuntoja on, miten ne sijaitsevat, mistä syistä ne kuuluvat varaamaan eli ovat tyhjiillään tai vajaakäytössä ja mitkä yhdyskunnalliset ja alueelliset tekijät näyttäisivät vaikuttavan asuntovarauman kokoon, rakenteeseen, pysyvyyteen ja hyödynnettävyyteen tarkasteltavalla alueella.

Tähän alkukartoitukseen perustuvan kahden erillisen tutkimuksen (YTM Jaana Pasasen Suomen akatemian rahoituksella toteutettavan väitöstutkimuksen ja FT Jukka Korhosen post doc -tutkimuksen) yhteisenä kiinnostuksen kohteena on yhdyskuntien kehityksen ja asumisen suhde. Vaihtelevasti tutkimuksissa tarkastellaan yhtäältä sitä, missä määrin yhdyskuntien kehitysvaiheiden ja -sykliin siirtymissä on yleisellä tasolla havaittavia keskinäisiä eroja yhdyskuntien toiminnan ja asukkaiden arkielämän reunaehtojen näkökulmasta. Lisäksi analysoidaan asuntovaraannon ja yhdyskunnan kehityskaarten ja -sykliin keskinäisen dynamiikan paikallisia erityispiirteitä asumisen, asuntotuotannon ja asumisratkaisuiden näkökulmasta. Oletettavia yhtymäkohtia molempien lähestymistapojen tiedonintresseissä on sen selvittäminen, miten herkkiä asukkaat yleensä ja eri ryhmät ovat muutoksille, mikä on aktiivisen ohjaamisen ja ennusteiden laadinnan merkitys ja hyödyntämisen taso toisaalta paikallisessa asunto- ja elinkeinopolitiikassa ja toisaalta asukkaiden omakohtaisesti kokemana, millaista yhdyskuntasuunnittelu tarkasteltavia yhdyskuntia koskien ylipäättänsä on ja millaista eri tahot, kuten päättäjät, kyläyhdistykset ja kansalaisaktiivit, sen toivoisivat olevan sekä miten se käytännössä liittyy kunta- ja seutukuntatason suunnittelu- ja kehitystoimintaan, sekä onko muutokseen reagointi aktiivista vai

reaktiivista sopeutumista, missä määrin yhdyskuntien välillä on tässä suhteessa eroja ja miten nämä erot näkyvät ja käytännössä vaikuttavat yhdyskuntien ja alueiden asukkaiden arkeen ja asumiseen. Näiden kysymysten keskeisyys ja painoarvo tulee vaihtelevaan tutkimuksittain.

Matkailu ja vapaa-ajan asuminen luonnonvara- yhdyskunnissa

MIA VEPSÄLÄINEN

Vapaa-ajan ja virkistykseen maaseudun käsite on liitetty länsimaissa erityisesti 1950-luvulta lähtien kiihtyneen modernisaation ja globalisaation myötä tapahtuneeseen maaseudun sosiaaliseen ja taloudelliseen restrukturaatioon. Käsitteellisesti on puhuttu yhdyskuntien muutoksesta produktiivisista postproduktiivisiksi (Woods 2005; Halfacree 2006). Perinteisten elinkeinojen taantuessa luonnonvarojen virkistyskäytön ja suojelun merkitys on kasvanut ja yhdyskunnat ovat muuttuneet tuotannon tilasta yhä enemmän kulutuksen tilaksi (Vepsäläinen 2007). Tässä artikkelissa keskitytään tarkastelemaan matkailua ja vapaa-ajan asumista, vaikka myös yhdyskuntien lähialueella tapahtuvalla luonnon virkistyskäytöllä ja alueen luonnonresurssien tarjoamaan virkistysarvoon perustuvalla muuttoliikkeellä on kiistatta merkittävä rooli niiden muutoksessa (ks. Junto tässä teoksessa). Artikkelin tavoitteena on luonnostella käsitteellistä tarkastelukehikkoa ja nostaa esiin tutkimuskysymyksiä liittyen erityisesti matkailun ja vapaa-ajan asumisen rooliin Itä-Suomen luonnonvarariippuvaisten yhdyskuntien kehityksessä ja uusiutumisen.

Luonnon virkistyskäytön merkityksen kasvua voidaan tulkita osana yhdyskuntien elinkaarta. Matkailukohteiden ja -alueiden kehitykselle on luonnosteltu elinkaari- ja kehitysmalleja, joista yksi tunnetuimmista on Butlerin alun perin vuonna 1980 esittämä matkakohteen elinkaarimalli (*the tourism area life cycle*, julkaistu uudelleen teoksessa Butler 2006a). Mallia on kehitetty ja sovellettu lukuisissa eri tutkimuksissa (Butler 2006a; 2006b) ja sen on katsottu sopivan myös yleistasoiseen matkailun kehittymisen ja kokonaisten matkailuyhdyskuntien kehityksen tarkasteluun (Saarinen 2001; George ym. 2009, 74). Tällöin on kuitenkin syytä huomioida kokonaisten yhdyskuntien yksittäistä matkakohdetta moninaiempi luonne ja se, ettei yhdyskuntia voi koskaan tarkastella ympäröivästä sosiaalisesta ja fyysisestä ympäristöstään irrallisina kokonaisuuksina (George ym. 2009, 74).

Tässä artikkelissa Butlerin mallia täydennetään tarkastelemalla sen rinnalla alkujaan Mitchellin (1998) esittämää ja yhdessä de Waalin (2009) kanssa edel-

leen kehittämää maaseutumaiseman luovan tuhon -mallia (*the model of creative destruction*), joka kuvaa maaseutuperinteen matkailukäyttöön kaupallistaneen yhdyskunnan kehityskaarta. Mallin voidaan katsoa olevan sovellettavissa myös yhdyskuntiin, joiden matkailu ja vapaa-ajan asuminen perustuvat luonnonvaroihin. Lisäksi tarkasteluun kytketään Kortelaisen ja Rannikon tässä teoksessa esittämä luonnonvarariippuvaisen yhdyskuntien elinkaarimalli. Nämä mallit sitovat elinkaaritarkastelun erityisesti luonnonvarariippuvaisiin yhdyskuntiin ja nostavat esiin mahdollisia matkailun ja vapaa-ajan asumisen kehitykseen liittyviä ongelmia.

MATKAILUKOHTEIDEN ELINKAARIMALLIT JA LUONNONVARAYHDYSKUNNAT

Mitchellin ja de Waalin (2009) mallissa yhdyskunnan lähtötilannetta ennen matkailun kehittymistä kutsutaan *esikaupalliseksi* vaiheeksi. Yhdyskunta elää vielä tuotantotaloudesta, jonka tila voi olla vakaa tai taantuva. Produktivismi dominoi paikallista maisemaa eikä maiseman turistiseen kaupallistamiseen tähtääviä tavoitteita esiinny. Sekä vierailijoita että matkailupalveluiden tarjoajia on vähän. Paikalliset mielipiteet matkailusta ovat kuitenkin suurimmaksi osaksi positiivisia. Myös Butlerin (1980; 2006a) mallin ensimmäisessä, *löytämisvaiheessa* alueen matkailijamäärät ovat vähäisiä ja matkailu luonteeltaan epäsäännöllistä. Matkailulla ei ole juurikaan aluetaloudellista merkitystä, eikä vaikutusta alueen palvelurakenteeseen, luonnonympäristöön tai sosiaalisiin suhteisiin. Nämä vaiheet ovat rinnastettavissa Kortelaisen ja Rannikon tässä teoksessa esittämän luonnonvarayhdyskuntien elinkaarimallin *kasvu- ja kypsymisvaiheisiin*. Kasvuvaiheessa luonnonvaroihin perustuva tuotantotoiminta kehittyy ja kukoistaa, eikä luonnon virkistyskäyttöä nähdä elinkeinomahdollisuutena. Asukkaille ja satunnaisille vierailijoille luonto muodostaa kuitenkin merkittävän virkistys- ja vapaa-ajan vieton resurssin. Kypsymisvaiheessa alkaa erityisesti nuorten poismuutto yhdyskunnasta, kun alueelle ei synny enää uusia työpaikkoja, ja olemassa olevat työpaikat ovat vanhempien sukupolvien hallussa. Tämä voi johtaa alueen virkistyskäytön suhteelliseen kasvuun, kun muualle muuttaneet palaavat lomaviettoon lapsuutensa kotiseudulle.

Kypsyysvaiheen jälkeen yhdyskuntien jatkokehitys voi noudattaa erilaisia kehityslinjoja. Yhdyskunta voi nousta uuteen kasvuun, joutua supistumisvaiheeseen tai irtautua perinteisestä resurssiperustastaan (Kortelainen & Rannikko tässä teoksessa). Näistä kaksi jälkimmäistä merkitsevät usein luonnon virkistyskäytön merkityksen korostumista tuotannon rinnalla tai sijasta ja niihin aletaan kiinnittää huomiota myös elinkeinomielessä. Tätä vaihetta kuvaa Butlerin (1980; 2006a) matkailukohteen elinkaarimallissa *sitoutumisvaihe*, jolloin alueen matkailijamäärät kasvavat ja samalla muodostuu matkailuun erikoistuneita palveluita joiden myötä kontaktit paikallisten asukkaiden ja matkailijoiden välillä lisääntyvät. Matkailu organisoituu muun muassa markkinoinnin ja julkisen sektorin

mukaantulon myötä. Mitchell ja de Waal (2009) puolestaan puhuvat *varhaisen kaupallistumisen* vaiheesta, jossa investoinnit alueen resurssien matkailulliseksi kaupallistamiseksi alkavat. Alueella käy jonkin verran vierailijoita, jotka ovat kiinnostuneita nimenomaan yhdyskunnan perinteisestä maisemasta ja kulttuurista. Samalla yhdyskunnassa voi syntyä matkailukehitystä vastustavia näkemyksiä ja toimia, joiden tavoitteena on alueen perinteisten ominaisuuksien säilyttäminen.

Varhaista kaupallistumista seuraa Mitchellin ja de Waalin (2009) mallissa *edistyneen kaupallistumisen* vaihe, jossa yksityissektori investoi entistä aktiivisemmin alueelle. Vierailijoiden määrä kasvaa, samoin kuin paikallinen tietoisuus kaupallistumisen negatiivisista vaikutuksista. Tässä vaiheessa yhdyskunta on saavuttanut vaiheen, jossa aluetta alkaa luonnehtia aiemman tuotannon maiseman sijasta postproduktiivinen vapaa-ajan ja virkistyksen maisema. Alueen alkuperäisen maiseman ja kulttuurin säilymisen tavoitteet ovat kuitenkin hallitsevia ja muutoksia tehdään pääasiassa perinteitä kunnioittaen. Vastaavaa kehysvaihetta kuvastaa Kortelaisen ja Rannikon (tässä teoksessa) luonnonvarayhdyskuntien elinkaaritarkasteluun lisäämä *uusiutumisen* vaihe, jossa aiemmin tuotannon raaka-aineeksi mielletty luonnonvara voi saada uusia taloudellisia, kulttuurisia ja poliittisia merkityksiä, jotka kuvastavat yhdyskunnan siirtymistä tuotannollisesta jälkituotannolliseen luonnonvarasuhteeseen.

Elinkaarimallit havainnollistavat yhdyskuntien kehitystä myös niiden saavutettua jälkituotannollisen vaiheen. Butlerin (1980; 2006a) kehitysmallissa matkakohteeksi muodostumista ja matkailukehitykseen sitoutumista seuraa *nopean kehittymisen* vaihe, jossa matkailijamäärät kasvavat voimakkaasti tehostuneen markkinoinnin ja matkailuorganisaatioiden toiminnan myötä. Matkailun taloudelliset vaikutukset kasvavat merkittävästi ja alue kiinnostaa yhä enemmän myös ulkopuolisia matkailuyrittäjiä ja sijoittajia. Samalla paikallinen kehittäminen ja kontrolli heikkenevät ja matkailu organisoituu voimakkaasti. Alueen luontoon ja kulttuuriin liittyviä vetovoimatekijöitä kehitetään määrätietoisesti ja täydennetään uusilla, osin keinotekoisilla vetovoimatekijöillä. Tämä puolestaan muuttaa olennaisesti alueen luonnon- ja kulttuuriympäristöä ja siten lisää ohjaamisen ja suunnittelun tarvetta. Nopeaa kehitystä seuraa *vakiintumisen* vaihe, jossa merkittävä osa paikallistaloudesta on sidoksissa matkailuun mutta matkailijamäärien kasvu hidastuu. Markkinointia lisätään ja pyritään luomaan uusia sesonkiaikoja tai pidentämään jo olemassa olevia kasvun ylläpitämiseksi. Tässä vaiheessa alueelle muodostuu selkeä matkailupalveluiden tiivistymä, matkailukeskus.

Kasvuvaiheiden jälkeen Butlerin (1980; 2006a) mallissa seuraa *tasaantumisen* vaihe, jossa alueen matkailijamäärät eivät enää juuri kasva. Alueen luonnonympäristön sekä sosiaalisen ja taloudellisen rakenteen kantokyvyn rajat on saavutettu, mikä aiheuttaa ongelmia ja ristiriitoja. Alueen vetovoima suhteessa muihin heikkenee ja matkailukapasiteettia vastaavien matkailijamäärien ylläpito vaatii voimakasta markkinointia. Palvelurakenteen omistussuhteissa tapahtuu runsaasti muutoksia, ja matkailun kehitys suuntautuu yhä enemmän alueen reunalle tai ulkopuolelle.

Tasaantumisvaiheen jälkeen matkailualueen kehitys voi Butlerin (1980; 2006a) mukaan jatkua eri tavoin riippuen kehittämistoimenpiteiden onnistumisesta. Onnistuminen voi johtaa *uudistumisvaiheeseen*, jolloin alueelle kehitetään uusia vetovoimatekijöitä tai otetaan käyttöön aikaisemmin hyödyntämättä jääneitä tekijöitä. Kehittämistoimien epäonnistumisesta seuraava jatkuva kantokyvyn ylittäminen ja alueen resurssien liikakäyttö johtavat puolestaan *taantumisvaiheeseen*. Alue ei enää pärjää kilpailussa ja matkailijamäärät kääntyvät laskuun. Matkailun taloudellinen merkitys vähenee ja matkailupalveluita lopetetaan ja suunnataan muuhun kuin matkailukäyttöön. Ulkopuolisten organisaatioiden ja sijoittajien vetäytyessä alueelta paikallisten matkailuyrittäjien osuus kuitenkin kasvaa.

Mitchell ja de Waal (2009) kiinnittävät omassa elinkaarimallissaan Butleria enemmän huomiota kaupallistumiskehityksen paikallisiin vaikutuksiin. He katsovat, että alueen kehitys voi jatkua edistyneen kaupallistumisen pohjalta, jos paikallisuuden suojeluun perustuvat tavoitteet säilyvät hallitsevina. Kaupallistumiskehitys on myös voinut synnyttää näitä tavoitteita tukevia uusia toimijaryhmiä alueelle. Esimerkiksi vapaa-ajan asukkaiden on todettu usein puolustavan voimakkaasti mökkialueensa perinteisen maiseman ja kulttuurin säilyttämistä (Stedman 2006).

Jos alueen kehittämistä kuitenkin hallitsevat taloudellisen voiton tavoitteet, edetään Mitchellin ja de Waalin (2009) mukaan *varhaisen tuhon* vaiheeseen. Alueelle syntyy yhdyskunnan alkuperäisyyteen kiinnittyvän matkailun ohella yhä enemmän myös siitä irrallista, puhtaasti turistista matkailutoimintaa. Samalla paikallinen tietoisuus kaupallistumisen negatiivisista vaikutuksista alueen alkuperäiselle luonteelle kasvaa ja matkailukehitystä vastustetaan varsin laajasti. Jos vastustus ei kuitenkaan johda muutoksiin kehittämistavoitteissa, on edessä *edistyneen tuhon* vaihe, jolloin yksityissektorin investointien mittakaava kasvaa. Alueelle rakennetaan yhä enemmän yhdyskunnan perinteisistä vetovoimatekijöistä irrallisia matkailukohteita ja -palveluita, kuten esimerkiksi hotelleja ja huvipuistoja. Samalla enemmistö alueella vierailevista alkaa olla pelkästään keino- ja teknologisesti matkailutarjonnasta kiinnostuneita post-turisteja. Suurin osa paikallisista suhtautuu negatiivisesti tapahtuneeseen kehitykseen, joka voi johtaa poismuuttoon alueelta. Viimeisessä, *tuhon jälkeisessä* vaiheessa, yhdyskunnan perinteisiin ominaisuuksiin liittymättömät matkailuinvestoinnit hallitsevat elinkeinotoimintaa. Vastustus on kuitenkin voinut vähentyä ja paikallinen asenneilmasto muuttua positiivisemmaksi kaupallistumiskehitykselle, kun vastustajat ovat muuttaneet pois alueelta tai alistuneet tilanteeseen. Alueen alkuperäisiä vetovoimatekijöitä etsiviä vierailijoita on enää vain vähän, ja yhdyskuntaa luonnehtii uusproduktivistinen vapaa-ajan virkistysympäristö.

Mietittäessä elinkaarimallien sovellettavuutta Itä-Suomen luonnonvaraperustaisten yhdyskuntien matkailun ja vapaa-ajan asumisen kehityksen tarkasteluun tulee muistaa, että eri yhdyskunnissa on suuria eroja näiden ilmiöiden ajallisessa kehityksessä ja vaikuttavuudessa. Kaikilla luonnonvaraperusteisilla yhdyskunnilla ei ole ollut historiallisesti samanlaisia edellytyksiä muodostua

matkailukohteeksi tai suosituksi vapaa-ajan asumisen alueeksi. Toisaalta vaikka luonnon virkistyskäytön merkityksen voi katsoa kasvaneen kaikkialla, ei se ole jokaisen yhdyskunnan kohdalla itsestään selvä uusiutumisen lähde. Yhdyskunnat voivatkin olla hyvin erilaisissa luonnon virkistyskäytön kaupallistumisen vaiheissa. Kun joissakin yhdyskunnissa luonnon virkistyskäyttöön on alettu vasta viime aikoina kiinnittää huomiota toimeentulon lähteenä, myös Itä-Suomessa on yhdyskuntia, joilla on takanaan jo vuosisatainen historia matkailukohteena. Lisäksi todellisuus on aina mallissa esitettyjä kehitysvaiheita moninaisempi ja yksittäisen yhdyskunnan sisällä voi tietynä aikana olla löydettävissä piirteitä useammastakin elinkaarimallien kuvaamasta kehitysvaiheesta.

Näitä yhdyskuntien erilaisia luonnonresurssien virkistyskäytön kehitysvaiheita voidaan havainnollistaa tarkastelemalla Itä-Suomen matkailun ja vapaa-ajan asumisen historiaa.

ITÄ-SUOMEN MATKAILUN JA VAPAA-AJAN ASUMISEN KEHITYKSEN HISTORIALLINEN TARKASTELU

Matkailu ja vapaa-ajan asuminen ovat olleet osa itäsuomalaisten yhdyskuntien luonnonvarojen hyödyntämistä jo 1800-luvulta lähtien, jolloin matkailu ja huvilarakentaminen yleistyivät Suomessa kaupungistumisen ja kansallistunnon vahvistamispyrkimysten sekä liikenneyhteyksien ja majoitus- ja ravitsemispalveluiden kehityksen myötä (Hirn & Markkanen 1987, 169–180; Hemmi & Vuoristo 1993, 25–26). Kansallisromanttisen innoituksen myötä Itä-Suomeen syntyneitä maisema- ja matkakohdeita olivat Imatra, Punkaharju, Olavinlinna, Puijo, Koli, Vaalasta (Kajaani) alkanut koskenlaskureitti Oulujokea alas sekä sittemmin Suomen rajojen ulkopuolelle jääneet Terijoki hiekkarantoineen ja Valamon luostari. Saimaan kanavan valmistuminen vuonna 1856 ja Savon ja Karjalan ratojen valmistuminen 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa sekä autoliikenteen alku paransivat näiden sisämaan matkailukohteitten saavutettavuutta. Merkittäviä nähtävyyshkohteita yhdistämään syntyi matkailureittejä, joiden varsille alkoi kehittyä matkailuinfrastruktuuria ja -palveluja. Esimerkiksi Savonlinnaan, Lappeenrantaan, Kuopioon ja Iisalmeen perustettiin kylpylöitä houkuttelemaan matkailijoita (Hemmi & Vuoristo 1993, 27–28). Samalla myös huvila-asutus levisi yhä kauemmas sisämaahan (Vuori 1966, 29–33). Tunnettuja esimerkkejä aikakauden huvilakulttuurista Itä-Suomessa ovat Savonlinnan Rauhalinna, Kangasniemen Rämiiäisen saaren huvilat, Ristiinan Kallioniemen huvila, Joensuun Linnunniemen ja Vainoniemen huvilat sekä Kuopion Savilahden alueen huvilat (Museovirasto 1993; Ahonen 2004; Kuopion kulttuuriympäristöstrategia 2007).

Voidaankin katsoa, että jo 1800-luvulla myös Itä-Suomeen muodostui alueita, joissa luonnonvarojen hyödyntäminen perustui pitkälti luonnon virkistyskäyttöön. Matkailualueen elinkaarimalleja soveltaen voidaan tulkita, että näissä yhdyskunnissa siirryttiin löytämismvaiheesta sitoutumiseen (Butler 1992; 2006a)

tai esikaupallistumisesta kaupallistumisen vaiheeseen (Mitchell & de Waal 2009). Monet näistä varhaisista matkailukohteita ovat merkittäviä yhä edelleen. Historian saatossa nämä yhdyskunnat ovat kuitenkin kohdanneet erilaisia haasteita ja uusiutumistarpeita, joista ne ovat selviytyneet eri tavoin. Samalla matkailu ja vapaa-ajan asuminen ovat levinneet ja kasvattaneet merkitystään yhä uusilla alueilla.

Jo varsin pian 1900-luvulle tultaessa matkailussa ja huvilanomistuksessa tapahtui muutoksia, jotka heijastuivat moniin yhdyskuntiin. Kun varhaisvaiheessa matkailu ja huvilaomistus olivat käytännössä olleet vain rikkaiden kaupunkilaisten harrastuksia, alkoivat ne nyt yleistyä eri kansanryhmien keskuudessa levitellen samalla yhä laajemmalle maahan. Kehityksen taustalla olivat muun muassa taloudellinen vaurastuminen, teollisuuden lisääntyminen, kaupunkiväestön kasvu, maanjakosäädösten muutokset ja liikenneyhteyksien paraneminen (Vuori 1966, 34–35; Hemmi & Vuoristo 1993, 32). Matkailijamäärien kasvaessa lisääntyivät myös heille tarjotut kohteet ja palvelut. Samalla järvimaiseman suhteellinen vetovoima kuitenkin väheni ja Etelä-Suomen kaupunkien ja Sisä-Suomen järvialueen ohella matkailumarkkinoinnin tuotteiksi nousivat Lappi ja talvimatkailu (Hirn & Markkanen 1987, 215–218). Matkailuun sitoutuneilla alueilla tämä merkitsi tarvetta reagoida muuttuneeseen kysyntään. Esimerkiksi Kolilla panostettiin talvimatkailuun ja sinne muun muassa rakennettiin maamme ensimmäinen hiihtohissi vuonna 1939 (Hemmi & Vuoristo 1993, 32). Elinkaarimallien kautta tarkasteltuna joidenkin yhdyskuntien kehitysvaiheen tulkinnessa voi siis jo 1900-luvun alun osalta soveltaa osin vakiintumisen ja edistyneen kaupallistumisen tai jopa varhaisen tuhon vaiheita.

Sota-aikana matkailu ja kesäasuntojen rakentaminen olivat pysähdyksissä mutta ne elpyivät pian sotien jälkeen ja laajenivat entisestään muun muassa autojen yleistymisen ja liikenneinfrastruktuurin kehittymisen myötä. Lisäksi lomainsäädännön kehittyminen laajensi eri kansanryhmien mahdollisuuksia lomailuun pidempiä aikoja poissa kotoa (Hirn & Markkanen 1987, 333–334; Hemmi & Vuoristo 1993, 35). Matkailun merkitys muuttui puhtaasta lomanviettomuodosta sosiaalisesti etuudeksi, joka oli turvattava kaikille iästä ja toimeentulosta riippumatta. Kun matkailu alettiin nähdä osana kansalaisten hyvinvointia, sen aluetaloudellinen merkitys tiedostettiin ja sitä pyrittiin edistämään niin kuntien ja maakuntien kuin valtionkin tasolla (Hirn & Markkanen 1987, 333–334).

Hemmi ja Vuoristo (1993, 35–36) katsovat, että laajamittainen nykyaikainen matkailu kehittyi Suomessa voimakkaasti 1960-luvulta lähtien aina 1990-luvun alun taantumaan saakka. Kehityksen taustalla olivat suomalaisten vapaa-ajan lisääntyminen, liikennevälineiden ja -yhteyksien kehitys sekä väestön tulo- ja elintason tuntuva kohoaminen. Itä-Suomessa aikakauden alun matkailun keskeinen ilmentymä olivat jo 1950-luvulla suosituksi tulleet leirintäalue- ja höyrylaivamatkailu (Hirn & Markkanen 1987, 359–360; Pönni 2000, 24). Myöhemmin rakennettujen matkailukohteiden määrä lisääntyi ja maisemankatselun ja kiertomatkailun rinnalle tulivat lomanvietto laskettelukeskuksissa, käynnit eläinpuistoissa ja puuhamaissa (Hemmi & Vuoristo 1993, 35–36). Erityisesti 1980-luvulta

lähtien matkailutarjonnassa ovat korostuneet erilaiset matkailua varten räätälöidyt erilliskohteet kuten teemapuistot, kylpylät ja matkailukeskukset (Mäenpää 1999, 174).

Itäisten maakuntien matkailullisen vetovoiman hallitseviksi tekijöiksi ovat vakiintuneet luonnonelementit, vesistö- ja vaaramaisemat sekä näihin sijoittuvat matkailuaktiviteetit sekä toisaalta kulttuuri, jota tarjoavat alueen kaupunkien ohella ortodoksinen perinne ja yksittäiset kulttuurikohteet (Hemmi & Vuoristo 1993, 99–100). Suomen matkailun aluerakenneluokituksen mukaan Itä-Suomi on Pohjois-Suomen ohella maamme luonnonvetovoimaisinta matkailualueetta. Läänin kunnista luonnonvetovoimaltaan parhaaseen (LI) luokkaan kuuluvat Lieksa, Savonlinna, Mikkeli, Puumala ja Kuopio. Lisäksi suurin osa alueen muista kunnista sijoittuu toiseksi korkeimpaan (L2) luokkaan. (Leinonen ym. 2007, 15–17.) Myös matkailun kehittämispotentiaalia katsotaan olevan erityisesti kunnissa, joilla on merkittävää luonnonvetovoimaa (Leinonen ym. 2007, 52–55).

Matkailun ohella myös vapaa-ajan asuminen on muuttunut vuosikymmenten saatossa. Mökkeilystä on tullut sotien jälkeen koko kansan harrastus ja koko maan kattava ilmiö (Vuori 1966, 42–43). Kesämökkien määrä kasvoi voimakkaasti erityisesti 1960- ja 1970-luvuilla, kun monet kaupunkeihin muuttaneet jättivät itselleen tai perivät metsää tai kesämökkintontin entiseltä kotiseudultaan (Korhonen 1999, 153). Elintason kohoaminen ja kesämökin käytön laajeneminen myös talvikauden loma-aikoihin ja viikonloppuihin ovat nostaneet mökkien varustelutasoon kohdistuvia vaatimuksia jo 1960-luvulta lähtien (Vuori 1966, 48). Tänä päivänä voidaankin yhä useamman kesämökin kohdalla puhua ympäri vuoden asuttavista kakkosasunnosta (esim. Pitkänen & Vepsäläinen 2008; Nieminen 2009). Perinteisen maaseudun haja-asutusalueiden vesistöjen rannoille sijoittuvan omistusmökkeilyn rinnalla myös harrasteisiin liittyvä mökkeily on kasvattanut suosiotaan (Ahlqvist ym. 2008, 55–56). Tämä näkyy erityisesti matkailukeskusten yhteydessä sijaitsevien mökkikylien suosion kasvuna. (Tuulentie 2006, 147; Kauppila 2009). Lisäksi perinteisten järven- tai merenrantamökkien rinnalla ovat yleistyneet erilaiset kuivan maan vapaa-ajan asunnot sekä vapaa-ajan asuminen kaupungeissa ja maaseudun kylissä ja taajamissa (Vepsäläinen & Rehunen 2009).

Itä-Suomen kunnista Mikkeli, Kuopio ja Mäntyharju kuuluvat vuoden 2009 kuntajaolla tarkasteltuna Suomen 10 suurimman mökkikunnan joukkoon. Alueen maakunnista eniten kesämökkejä on Etelä-Savossa (yli 45 000) (Tilastokeskus 2009). Suurin osa Itä-Suomen vapaa-ajan asumisesta on saman tai naapurikunnan alueella tapahtuvaa mökkeilyä, mutta myös ulkokuntalaisten mökkiläisten määrä on monin paikoin merkittävä (esim. Pitkänen & Kokki 2005). Etelä-Savon kunnista ainakin Hirvensalmella, Puumalassa, Pertunmaalla ja Mäntyharjulla ulkopaikkakuntalaisten mökkiläisen määrä ylittää kunnan väkiluvun (Sisäasiainministeriö 2006). Vapaa-ajan asuminen koskettaa kuitenkin käytännössä kaikkia paikkakuntia. Itä-Suomen kunnista Valtimolla on vähiten mökkejä, sielläkin lähes 400 (Tilastokeskus 2009).

Nykypäivän suomalaista mökkeilyä on luonnehdittu kattavuuden kaudeksi, jossa vapaa-ajan asumisen piiriin kuuluvat periaatteessa kaikki maamme väestöryhmät, alueet ja lomarakentamisen muodot (Aho & Ilola 2006, 23). Tämä mökkeilyilmiön moninaistuminen (Ahlqvist ym. 2008, 60; Hirvonen & Puustinen 2008, 8) heijastuu myös sen alueellisiin ja paikallisiin vaikutuksiin. Esimerkiksi matkailukeskusten lähialueille tai kyliin ja taajamiin sijoittuvan vapaa-ajan asumisen vaikutukset paikalliseen ympäristöön ja yhteisöön ovat hyvin erilaisia kuin maaseudun haja-asutusalueiden järvien rannoille sijoittuvalla mökkeilyllä. Vastaavasti eroavat toisistaan kesälomailu perinteisellä vaatimattomasti varustellulla mökillä ja oleskelu eri vuodenaikoina ympärivuotisesti asuttavalla kakkosasunnolla. (Hiltunen ym. 2008.)

Voidaan katsoa, että sotien jälkeen luonnonvarojen käyttö matkailun ja vapaa-ajan asumisen resurssina on laajentunut koskemaan käytännössä kaikkia yhdyskuntia, jotka ovat samalla siirtyneet matkailun elinkaarimalleja soveltaen sitoutumisen tai varhaisen kaupallistumisen vaiheisiin. Erityisesti 1950- ja 1960-luvuilta lähtien maamme kaupungistumiskehityksen ja sitä myötä kasvaneen luonnon virkistyskäytön merkityksen myötä matkailu ja vapaa-ajan asuminen ovat voineet myös olla entistä keskeisemmässä asemassa yhdyskuntien muutoksessa. Ne ovat voineet korvata tai syrjäyttää aiempia maa-, metsä- ja kalatalouteen tai teolliseen tuotantoon perustuvia luonnonvarojen hyödyntämisen muotoja. Perinteisillä matkailualueilla on puolestaan jouduttu sopeutumaan muuttuvan matkailukysynnän aiheuttamiin haasteisiin ja edetty samalla elinkaarimallien kuvaamiin matkailukehityksen myöhempään nopean kehityksen ja tasaantumisen tai edistyneen kaupallistumisen ja sitä seuraaviin eriasteisiin tuhon vaiheisiin. Nämä elinkaarimallien viimeisimmät vaiheet liittyvät erityisesti viime vuosikymmeninä tapahtuneeseen modernin matkailun syntyyn ja kehitykseen.

Alueiden määrittely ja käyttö vapaa-ajan ja virkistysympäristönä on siis jatkuvassa muutoksessa uudenlaisten intressien ja toimijoiden myötä (Halfacree 1997). Tässä artikkelissa on tarkasteltu matkailun ja vapaa-ajan historiaa Itä-Suomessa ja todettu, että itäsuomalaiset luonnonvarayhdyskunnat voivat olla hyvin erilaisissa matkailun ja vapaa-asumisen kehitysvaiheissa ja näiden ilmiöiden vaikuttavuus voi vaihdella merkittävästi eri alueilla. Kaiken kaikkiaan nämä ilmiöt kuitenkin koskettavat tänä päivänä enemmän tai vähemmän kaikkia yhdyskuntia. Yhä useammin voi vastassa olla myös alueen kantokyvyn ylittyminen tai ainakin tarve matkailun ja vapaa-ajan asumisen hallinnan kehittämiseen niiden haitallisten vaikutusten hillitsemiseksi. Tähän liittyen ja alussa esiteltyjä matkailu- ja luonnonvarayhdyskuntien elinkaarimalleja hyödyntäen voidaan nostaa esiin joitakin ajankohtaisia tutkimuskysymyksiä.

MATKAILU JA VAPAA-AJAN ASUMINEN LUONNONVARA-RIIPPUVAISTEN YHDYSKUNTIEN UUSIUTUMISEN LÄHTEENÄ – TUTKIMUSKYSYMYKSIÄ

Yhdyskuntien uusiutumisen näkökulmasta matkailu ja vapaa-ajan asuminen näyttäytyvät usein mahdollisuutena hyödyntää alueen olemassa olevia resursseja uudella jälkituotannollisella tavalla ja näin korvata perinteisten elinkeinosten taantumaa. Esimerkiksi vapaa-ajan asumisen tutkimuksissa on todettu, että etenkin suhteellisen harvaan asutuilla alueilla vapaa-ajan asukkaat täydentävät ja elävöittävät muutoin autioituvaa maaseutua (Müller ym. 2004; Marjavaara 2007). Tästä näkökulmasta tulkittuna matkailu ja vapaa-ajan asuminen voidaan nähdä myös Itä-Suomen luonnonvarariippuvaisten yhdyskuntien järjestelmän monimuotoisuuden lisääjänä ja sitä kautta niiden uusiutumiskykyä edistävinä. Kuten matkailualueiden ja luonnonvarayhdyskuntien elinkaarimallien tarkastelu osoittaa, tämä tulkinta ei kuitenkaan ole ongelmaton. Se, miten ja missä määrin matkailun ja vapaa-ajan asumisesta aiheutuva luonnonresurssien käytön monimuotoistuminen edesauttaa yhdyskuntien uusiutumista, muodostaa yhden keskeisimmistä tutkimuskysymyksistä tarkasteltaessa luonnonvarayhdyskuntien uusiutumiskykyä historiallisesti, nyt ja tulevaisuudessa.

Sekä luonnonvarayhdyskuntien uusiutumiskyvyn tarkastelussa että yhdyskuntien elinkaarimalleissa tutkimuskohteena on tyypillisesti ollut yhdyskuntien muutos tuotannon tilasta kulutuksen kohteeksi. Kuten Itä-Suomen matkailun ja vapaa-ajan asumisen historiallisen kehityksen tarkastelu osoittaa, muutoksia tapahtuu myös luonnonvarojen virkistyskäytössä ja sen vaikutuksissa yhdyskuntiin. Vapaa-ajan ja virkistykseen teeman osalta voivatkin tutkimuksen kohteeksi valikoitua paitsi luonnonvarayhdyskunnat, joissa on tapahtunut selkeä muutos tuotannon tekijästä kulutuksen kohteeksi myös alueet, joissa matkailu ja vapaa-ajan asuminen ovat aina olleet merkittävä osa yhdyskunnan elämää. Koska luonto on muodostanut keskeisen resurssin näiden alueiden matkailulle ja virkistyskäytölle, voidaan niitä pitää yhtä lailla luonnonvarariippuvaisina yhdyskuntina kuin esimerkiksi aiempia metsäteollisuuspaikkakuntia.

Yhdyskuntien luonnonvaraperustan hyödyntämisen muutoksiin sisältyy usein myös ristiriitoja erilaisten luonnon käyttömuotojen välillä. On mahdollista, että esimerkiksi metsien talouskäyttö vähentää niiden virkistysarvoa tai vastaavasti alueiden suojelu ja rauhoittaminen matkailijoille rajoittaa niiden käyttöä metsätaloudessa. Perinteisiä luonnonvaraelinkeinoja harjoittavilla ja eri virkistyskäyttäjärühmillä voikin olla hyvin eriävät näkemykset alueen luonnonresurssien käytöstä (Cloke 1999, 260–261). Ristiriitoja ei esiinny pelkästään virkistykseen ja muiden maankäyttömuotojen välillä, vaan myös erilaisten virkistyskäytön ja matkailun muotojen kesken (Butler ym. 1998; Roberts & Hall 2001). Esimerkiksi vapaa-ajan asukkaat ja matkailijat voivat kokea maaseudun hyvin eri tavoin (Stedman 2006). Myös henkilöiden aiemmalla suhteella maaseutuun on merkitystä. Esimerkiksi maaseudulla syntyneillä ja kasvaneilla on erilainen luontosuhde kuin paljasjalkaisilla kaupunkilaisilla (Rannikko 1995).

Muutostilanteessa herkästi kärjistyvien erilaisen luonnon käyttömuotojen keskinäisten ristiriitaisuuksien tunnistaminen ja keinojen hakeminen ristiriitojen ratkaisemiseksi ovatkin merkittäviä luonnonvarayhdyskuntien uusiutumiseen liittyviä tutkimusteemoja.

Virkistyskäytön merkityksen korostumisen myötä myös se, millä tavalla luonnonvarat muodostavat keskeisen perustan yhdyskunnan elämälle muuttuu. Raaka-aineiden ja muiden tuotannontekijöiden tuottajan roolin sijasta luonnon tai perinteisen maaseudun maisemista tulee virkistyslähteitä, joiden usein toivotaan myös säilyvän muuttumattomana (Hallikainen 1998; Woods 2005, 13). Samalla myös eri luonnonresurssien keskinäinen merkittävyys voi muuttua. Erityisesti vesistöt ovat usein tärkeä houkutin matkailijoille ja vapaa-ajan asukkailla (Hall & Härkönen 2006; Pitkänen & Vepsäläinen 2005). Monissa yhdyskunnissa voikin virkistyskäytön myötä nimenomaan vesistöjen merkitys korostua metsätalouden ja -teollisuuden hyödyntämien metsien kustannuksella. Tutkimuksellisesti tämä nostaa esiin kysymyksen erilaisten luonnonympäristöjen ja -resurssien merkityksestä yhdyskuntien eri kehitysvaiheissa ja siihen kytkeytymisen tarpeen tarkastella erilaisiin luonnonympäristöihin kohdistuvien odotusten vaikutusta yhdyskuntien kehitykseen.

Luontoon ja maaseutuun vapaa-ajan ja virkistysympäristönä liittyä usein nostalgisia ja menneeseen maailmaan liitettyjä odotuksia, jotka kumpuavat kaupunkilaisen keskiluokan tarpeesta hakea vastapainoa kaupunkiympäristölle ja -elämälle (Bunce 1994; Cloke 1999, 257–258). Tämä ideaalikuva on yksipuolinen ja sulkee pois monia nykymaaseudun piirteitä (Bell 2006, 151). Lisäksi matkailukäyttöön kaupallistetun yhdyskunnan kehityskaareen sisältyy paradoksi, jossa matkailu- ja vapaa-ajan asuminen muodostuvat lopulta koko yhdyskunnan ominaisuuksia muuttavaksi voimaksi ja samalla tuhoavat ne alueen ominaisuudet, jotka siitä alun perin tekivät houkuttelevan kohteen (Halfacree 1997, 72; Halseth 2004, 51). Voidaankin väittää, että maaseudun todellisuus ei viime kädessä vastaa siihen vapaa-ajan ja virkistysympäristönä liitettyjä mielikuvia (Bunce 2003, 27; Cloke 2003, 2–3). Nämä ristiriitaisuudet nostavat esiin kysymyksen siitä, keiden tarpeisiin maaseutualueita määritellään ja miten se vaikuttaa alueiden kehitykseen (Vepsäläinen & Pitkänen 2010). Sekä Butler (1980; 2006a) että Mitchell ja de Waal (2009) korostavatkin paikallisten toimijoiden ja kehittämistavoitteiden ja -politiikkojen merkitystä kestäväälle matkailun ja virkistyskäytön kehitykselle. Tutkimuksellisesti tämä tarkoittaa esimerkiksi alueen kantokyvyn tarkastelua.

Valtakunnanrajan vaikutus Itä-Suomen uusiutumiseen

JUHA KOTILAINEN, MINNA PIIPPONEN JA KATI PITKÄNEN

Sosioekologisia järjestelmiä tarkasteltaessa yhdeksi haasteeksi muodostuu järjestelmän rajojen määrittely. Näitä on tarpeen tarkastella sekä vertikaalisesti että horisontaalisesti. Horisontaalisesti kysymys on esimerkiksi territorioiden kohtaamispinnoista ja siitä, miten territoriot määritellään. Vertikaalisesti kysymys on siitä, missä mittakaavassa kyseessä olevia asioita tarkastellaan. Näiden ongelmien kannalta hyödyllistä on rajatutkimuksen näkökulmien läpikäyminen. Rajoihin liittyvässä tutkimuksessa on yleisesti ottaen kyse siitä, missä määrin erilaiset rajat – yleensä muttei aina kansallisvaltioiden väliset – jakavat ihmistoimintoja ja missä määrin rajat ovat menettäneet merkityksensä esimerkiksi globalisoitumisen myötä.

Luotaamme seuraavassa niitä näkökulmia, joita rajatutkimus voi tarjota Itä-Suomen uusiutumiskyvyn tutkimukselle. Tämän jälkeen tarkastelemme yksityiskohtaisemmin Venäjän rajan vaikutusta Itä-Suomen uusiutumiskyvylle kahden esimerkin kautta. Ensimmäinen näistä koskee paikallista vuorovaikutusta rajan pinnassa, jälkimmäinen venäläisistä vapaa-ajan asukkaista käytyä keskustelua. Oleellinen kysymys on, millä tavalla tämänkaltaiset seikat vaikuttavat Itä-Suomen uusiutumiseen ja uusiutumiskykyyn. Miten rajan läheisyyden vaikutukset voivat haastaa järjestelmän, alueiden ja yhdyskuntien toiminnan ja miten rajan läheisyydestä voi muodostua mahdollisuus ja resurssi uusiutumiskyvyn kannalta? Tämän artikkelin yksi keskeinen tarkoitus on herättää keskustelua siitä, miten nämä kysymykset vaikuttavat käsitykseemme järjestelmän olemuksesta. Pyrimme myös havainnollistamaan sitä, mitä annettavaa rajatutkimuksen näkökulmilla voi olla uusiutumiskyvyn mekanismien tutkimiselle. Siten artikkelilla on myös metodologinen tavoite.

ITÄ-SUOMEN ITÄRAJA: MITEN TARKASTELLA ULKOISTA VAIKUTUSTA?

On hyödyllistä tarkastella sitä, miten rajat ymmärretään rajatutkimuksessa. Katsauksessaan rajatutkimuksen tilaan Newman (2006) mainitsee, että aihealueen piirissä on tullut tavaksi tarkastella rajoja prosesseina ja instituutioina.

Tällöin ne ymmärretään potentiaalisesti alati muuttuvina ja yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti tuotettuina. Lisäksi rajojen ylläpito vaatii toimenpiteitä, eikä rajoissa näin ollen ole kyse paikalleen asettuneista kuvioista. Rajat eivät myöskään ole pelkästään valtioiden välisiä ja muuta fyysistä tilaa rajaavia jakolinjoja; ne jakavat ihmisryhmiä ulkopuolisiin ja sisäpuolisiin, sillä rajojen avulla määritellään esimerkiksi kuulumista tietyn kansalaisuuden piiriin, sosiaalisiin tai taloudellisiin ryhmiin tai uskontokuntiin. On kuitenkin väitetty, että rajaaminen on tärkeämpää kuin rajat lopputuloksena itsessään. Rajat muodostavat instituution, joka mahdollistaa (usein eliittien suorittaman) merkitysten liittäminen, hallitsemisen ja kontrollin.

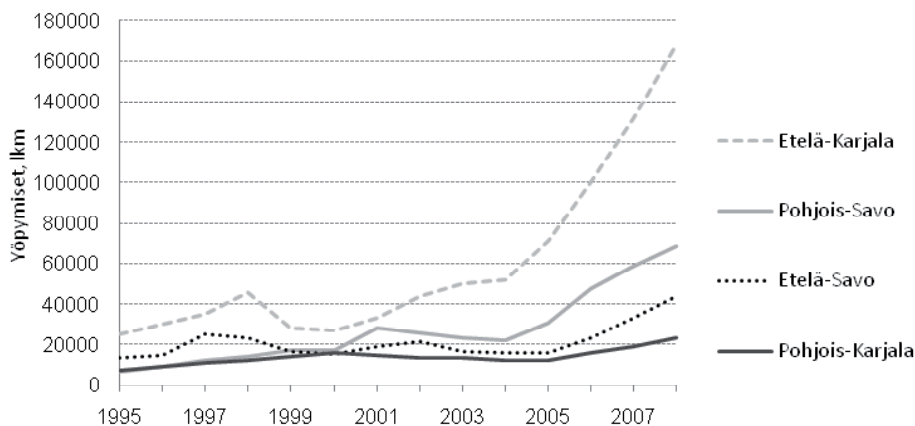
Newman (2006) esittää käsillä olevan tutkimuksen kannalta lisäksi kaksi tärkeää huomiota. Näistä ensimmäinen on kysymys siitä, onko globaalisti vallalla suuntaus, jonka mukaisesti rajat sulkeutuvat tai avautuvat. On nimittäin huomattu, että globalisaatio ei ole johtanut rajojen katoamiseen, vaan rajat sekä madaltuvat että vahvistuvat eri puolilla eriasteisesti koskien esimerkiksi ihmisten liikkumista. Toiseksi on kysymys siitä, missä määrin rajaseudut näyttäytyvät kyseessä olevan rajan molemmiin puolin esiintyviä ominaisuuksia yhdistävinä tai sekoittavina muutosvyöhykkeinä. Jos rajaseudut nähdään vyöhykkeinä, joissa kahdelta puolelta rajaa tulevat vaikutteet kohtaavat, on tämä jo sinänsä huomion arvoinen seikka järjestelmien tutkimisen ja määrittelyn kannalta.

Rajanylitystä voi tapahtua erilaisilla tavoilla. Rajan aiheuttamaa hankaluutta esimerkiksi taloudellisessa toiminnassa voidaan pyrkiä voittamaan hallinnon institutionalisoituneilla käytännöillä. Tällöin on kyse muodolliset säännöt saaneesta yhteistyöstä. Itä-Suomesta voidaan esille ottaa Euregio Karelia (Euregio Karelia 2008), jonka piirissä harjoitetaan yhteistyötä tiettyjen Itä-Suomen maakuntien ja Venäjän federaation Karjalan tasavallan välillä. Yhteistyö koskee lähitökohtaisesti näiden territorioiden alueella tapahtuvaa toimintaa. Toiminnalla on siis selkeä territoriaalinen ulottuvuus, sillä ennalta annetut hallinnolliset rajat määrittävät toimintaa. Huomattavaa on, että tarkoituksena on nimenomaan luoda rajan ylittävää yhteistyötä. Tässä yhteydessä raja voi olla myös resurssi, sillä alueen sijainti rajalla tai sen molemmiin puolin voi olla syynä voimavarojen kanavointiin. Näin on esimerkiksi ollut silloin, kun eri puolille Eurooppaa on luotu Interreg- ja Euroregion-alueita (Perkmann 2003).

Toiseksi rajan läheisyys näkyy elinkeinojen kehityksessä. Tämä on ilmennyt Itä-Suomessa eri tavoilla, ja usein yhteys luonnonvarojen hyödyntämiseen on ollut selkeä. On tunnettua, että Itä-Suomessa metsäteollisuus on tuonut runsaasti raaka-ainetta Venäjältä. Venäläisen puun osuus Suomessa käytetystä raaka-aineesta on kasvanut merkittävästi 1990-luvun alusta. Vuonna 1992 venäläistä puuta oli käytetystä puusta alle 10 prosenttia, mutta vuonna 2006 osuus oli noin 20 prosenttia (Toppinen ym. 2007, 54). Kun vuonna 1992 puuta tuotiin vajaat 5 000 000 m³, vuonna 2005 tuonti oli kasvanut 16,7 miljoonaan m³:iin. Venäjältä tuotu puu on pääosin käytetty Itä-Suomessa. Venäjän 2000-luvun loppupuolelle kaavailemat ja osittain toteutuneetkin vientipuutullien korotukset alkoivat siksi uhata alueen metsäteollisuutta. Ollonqvist ym. totesivat 2007, ettei Itä-Suomessa

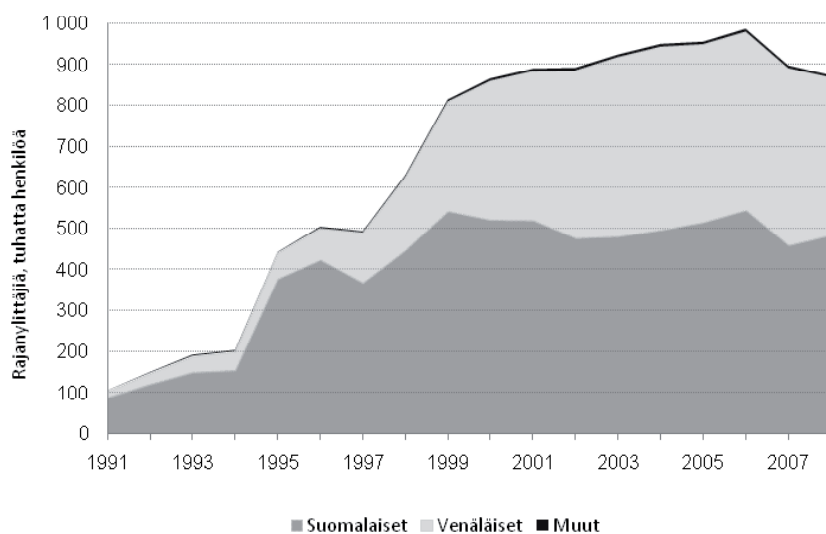
pystytä alueellisten metsäohjelmien tavoitteiden mukaisilla hakkuilla korvaamaan venäläisen raakapuun tuonnin loppumisen aiheuttamaa tuotannon ja työllisyyden laskua. Sittenkin kotimaisen metsäteollisuuden rakennemuutos on kuitenkin osoittautunut suurimmaksi uhaksi tuotannolle ja työllisyydelle.

Metsäteollisuuden ohella rajan läheisyys on ollut merkittävä seikka Itä-Suomen matkailuelinkeinolle. Matkailuelinkeinon merkitys maaseutualueiden kehitykselle on korostunut maatalouden ja metsäteollisuuden rakennemuutoksen myötä. Itä-Suomen matkailun keskeinen vetovoimatekijä on luonto, joten matkailu tuo mukanaan uudentyyppisen suhteen luonnonvarojen hyödyntämiseen. Teollisen tai maatalouskäytön sijaan matkailussa luonnonvarat näyttäytyvät aineettomana hyödykkeenä: keskeistä on maiseman virkistysarvo. Venäläiset ovat Suomen merkittävin ulkomaalainen matkailijaryhmä, sillä maassamme vierailee vuosittain yli kaksi miljoonaa venäläistä matkailijaa. Suurin osa matkailijoista on Suomeen ostoksille tulevia päiväkävijöitä (67 %). Noin kolmanneksella venäläisistä matkailijoista pääasiallinen matkakohde on Itä- tai Järvi-Suomen alueella (MEK 2008), ja viime vuosina venäläisten matkailun kasvu Itä-Suomessa on ollut voimakasta. Esimerkiksi Etelä-Savossa venäläisten ostosmatkojen määrä kasvoi vuoden 2002 500 000:sta vuoden 2006 750 000:een (TAK Oy 2008). Ostosmatkailun ohella kasvua on ollut myös matkailu- ja majoituspalveluiden käytössä. Venäläisten yöpymiset Itä-Suomen maakunnissa yli kaksinkertaistuvat vuodesta 1996 vuoteen 2006 ja Etelä-Karjalassa kasvu on ollut vielä tätäkin suurempaa (kuva 13).

Kuva 13. Venäläisten matkailijoiden yöpymiset Itä- ja Kaakkois-Suomessa vuosina 1995–2008. Tilasto on koottu majoitusliikkeistä, joissa on vähintään 10 huonetta, mökkiä tai pistekepaikkaa matkailuvaunuille sekä retkeilymajoista (Lähde: Tilastokeskus 2009 PX-Web-tietokannat, Matkailutilasto)

On ilmeistä, että suuri osa rajan yli tapahtuvasta vuorovaikutuksesta on arkista, virallisista käytännöistä ohi menevää vuorovaikutusta. Tämä vuorovaikutus tapahtuu siitä riippumatta, mitä rajan ylittävää yhteistyötä koskevissa suunnitelmissa kaavaillaan (Eskelinen & Kotilainen 2005). Tavoitteena ei ensisijaisesti ole rajan ylitys, vaan asioiden sujuminen, mihin palveluiden, tavaroiden tai työn hakeminen rajan takaa voi olla ratkaisu. Tällainen toiminta ei määrity territoriaalisesti, vaan on luonteeltaan verkostomaista. Vuorovaikutus itärajalta on lisääntynyt voimakkaasti 2000-luvulle tultaessa. Esimerkiksi Tohmajärvellä sijaitsevan Niiralan rajanylityspaikan matkustajamäärät ovat yli kaksinkertaisesti vuosien 1996-2006 aikana. Kasvu on tapahtunut nimenomaan venäläisten matkustajien määrässä, joka nousi jyrkästi 1990-luvun loppupuolella (kuva 14). Niiralan suomalaisista ja venäläisistä rajanylittäjistä yli 40 prosenttia tekee matkan naapurimaahan viikoittain. Suomalaisien ja venäläisten matkat naapurimaahan ovat luonteeltaan erilaisia. Suomalaiset rajanylittäjät ovat usein niin sanottuja bensaturisteja, jotka viipyvät Venäjällä vain muutaman tunnin ja käyttävät rahaa vain bensan ostoon. Venäläisten matkat Suomeen ovat pidempiä ostosmatkoja, joissa rahaa kuluu enemmän ja matkalla saatetaan pistäytyä myös esimerkiksi kylpylässä tai uimahallissa (Niiralan raja-aseman liikenneselvitys 2007).

Kuva 14. Niiralan raja-aseman henkilöliikenne vuosina 1991–2008 (Lähde: Pohjois-Karjalan rajavartiolaitos 2008, julkaisematon tilastomateriaali)

Kysymys rajoista liittyy myös kysymykseen ekosysteemien ja yhteiskunnallisten järjestelmien kohtaamisesta. Vaikka tunnetun sanonnan mukaan ympäristökysymykset eivät tunne rajoja, on ilmeistä, että ekosysteemit rajautuvat eri lailla kuin yhteiskunnalliset territoriot. Luonnon järjestelmistä esimerkiksi valuma-

alueet tai suojelualueet ovat esimerkkejä alueista, jotka määrittyvät eri lailla kuin hallinnollisten territorioiden rajat. Siten esimerkiksi ekosysteemit ja instituutiot ovat yleensä alueellisesti yhteen sopimattomia, mikä aiheuttaa haasteita näiden alueiden hallinnoinnille. Tästä on helppo löytää esimerkkejä Suomen ja Venäjän rajalta, jossa varsin suuri instituutioiden erilaisuus halkoo useita luonnon järjestelmiä. Toisaalta hallinnolliset rajat voivat vaikuttaa suojelualueiden syntyyn. Tästä on esimerkkinä Suomen ja Venäjän rajalle perustettu Kalevalapuistohanke, joka koostuu useista suojelualueista rajavyöhykkeellä tai sen läheisyydessä (Metsähallitus 2009). Tällaisten puistojen virkistysmahdollisuuksilla voi olla merkitystä matkailuelinkeinolle.

Kuten Newman (2006) mainitsee, kysymys skaalasta, toimintojen mittakaavasta, on myös tärkeä rajojen tutkimisen kannalta. Tätä voidaan jäsentää Itä-Suomen osalta seuraavasti. Venäjältä Itä-Suomeen tuleva vaikutus määrittyy ensinnäkin kansallisella – Venäjän tapauksessa liittovaltion – tasolla, jolla tehdyt päätökset vaikuttavat raja-alueyhteistyöhön ja muuhun rajan yli tapahtuvaan toimintaan. Tällaisia ovat esimerkiksi puutullit, liikenteeseen vaikuttavat tullimääräykset sekä ulkomaalaisten maan ja kiinteistöjen hankintaan vaikuttavat säädökset. Paikallisemman mittakaavan toimintaa on raja-alueella tapahtuva liikkuminen, matkailu, työssäkäynti ja pienimuotoinen kaupankäynti molempiin suuntiin. Tällöinkään toiminta ei välttämättä rajoitu kaikilta osin vain raja-alueelle, sillä esimerkiksi raja-alueella myytävä tavara on yleensä peräisin jostain muualta. Samoin myös matkailijat ja mökkeilijät tulevat usein kauempaa. Paikallisilla seikoilla, kuten esimerkiksi erilaisten tuotteiden kysynnällä tai vaikkapa sopivien lomakiinteistöjen tarjonnalla, on kuitenkin merkitystä alueen houkuttelevuuden kannalta. Rajasta johtuvat erot motivoivat monenlaista toimintaa.

KOKEMUKSET MONIMUOTOISISTA VAIKUTUKSISTA RAJAN IMUSSA JA VARJOSSA

Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti Pohjois-Karjalaa ja etenkin Niirala-Värtsilän raja-aseman lähiseutua. Tarkastelu perustuu kirjallisuuden lisäksi tällä raja-seudulla vuonna 2008 tehtyjen ryhmäkeskustelujen ja haastattelujen alustavaan antiin¹. Keskusteluihin haettiin henkilöitä joilla on rajanylittävää liiketoimintaa tai kokemusta säännöllisestä liikkumisesta rajan yli. Tarkoituksena oli kartoittaa mahdollisimman monipuolisia rajan vaikutuksia asukkaiden arkeen. Usein itärajan vaikutusten tarkastelut ovat keskittyneet esimerkiksi tiettyihin tuotannonaloihin, yritysten Venäjä-toimintoihin ja maahanmuuttajaryhmiin (Kakkonen &

1 Tutkimusaineisto on kerätty yhteistyössä tutkimusprojektin "Geographies along the EU project's eastern edges" kanssa. Projektissa tutkijat kahdesta saksalaisesta tutkimuslaitoksesta (Leibniz-Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung, Leibniz-Institut für Länderkunde) tarkastelevat EU:n ulkorajojen toimivuutta ja vaikutuksia rajaseutujen pienyritysten ja asukkaiden rajanylityksiin ja päivittäistalouteen. Niirala-Värtsilän raja-aseman seutu on yksi tutkimusprojektin neljästä tapaustutkimuksesta Puolan ja Valko-Venäjän, Puolan ja Ukrainan sekä Romanian ja Ukrainan välisten rajojen lisäksi.

Lautanen 2003; Korhonen ym. 2008; Pöllänen 2007; 2008). Yksi monimuotoisuuden piirre on se, että monet vaikutukset tiivistyvät tietyillä paikkakunnilla ja eri elinkeinojen, ryhmien ja toimijoiden välityksellä. Esimerkiksi lähialuetoimintojen suoran työllistävyyden arvioitiin olevan koko Pohjois-Karjalassa vain 1,5 prosenttia maakunnan työllisten määrästä (noin 1000 henkilöä vuonna 2002) samalla kun maakunnan yritysten vienti Venäjälle oli alle maan keskiarvon (Saukkonen 2003). Maahanmuuton seurauksena lisääntyneen venäjänkielisen väestön osuus on noussut yli maan keskiarvon (0,8 prosenttia kunnan koko väestöstä) maan suurimpien kaupunkien lisäksi itärajan läheisyydessä sijaitsevilla kunnissa ja kaupungeissa (Alanen 2007, 26).

Rajan vaikutukset ovat kehittyneet niin huomattaviksi, että rajan ylittävän kanssakäymisen lakkaaminen saattaisi tiettyjä elinkeinoja vaikeuksiin. Monessa majoitusalan yrityksessä venäläisten matkailijoiden loma-aika lisää liikevaihtoa merkittävästi ja venäläisten matkailijoiden verovapaat ostokset ovat kasvaneet 2000-luvulla myös Pohjois-Karjalassa (Karhapää-Puhakka 2004; Määttänen 2008). Venäläiset kausityöntekijät ovat puolestaan monien marjan- ja vihannesten tuottajien toiminnan onnistumisen ehto lyhyen sesongin aikana (Arosara & Koistinen 2008). Esimerkiksi Vuonna 2008 Sortavalan työvoimapalvelu välitti Suomeen 340 maaseutuelinkeinojen kausityöntekijää (Glibina 2008; Gontsharova 2008). Raja vaikuttaa siis yhtä aikaa useilla erilaisilla tavoilla.

Toinen tärkeä piirre monimuotoisuudessa on se, että yksittäinen ilmiö vaikuttaa ja näkyy usein monissa asioissa. Rajan vaikutuksista vain harva koskee yksinomaan taloutta, sillä monilla ilmiöillä on usein vaikutuksiltaan laaja-alaisempia ja syvemmälle ulottuvia kerrannaisvaikutuksia. Konkreettisen rajanylityksen seurauksena sekä rajanylittäjiin että rajanylittäjiä vastaanottaviin yhdyskuntiin kohdistuu erityyppisiä taloudellisia, sosio-kulttuurisia ja ekologisia vaikutuksia.

Niirala-Värtsilä-raja-aseman seudun paikallisista asukkaista Suomen puolella koostuneessa keskusteluryhmässä puhuttiin toukokuussa 2008 rajan vaikutuksista paikalliseen elämään ja asukkaiden arkeen. Keskusteluissa kerrottiin matkoista Venäjälle ja käytiin läpi bensa- ja muita ostosmatkoja, kuorojen ja erilaisten paikallisten yhdistysten yhteisiä tapahtumia sekä vierailuja tuttavaperheissä tai ystävättären poikakaverin luokse diskoiltoja viettämään. Esille nousivat omat positiiviset kokemukset ja uudet tuttavuudet rajan toiselta puolelta ja omalta työpaikalta sekä arviot asenteissa tapahtuneista muutoksista. Muutosta arvioitiin tapahtuneen sitten 1990-luvun alun kotiseutumatkojen, jolloin uho raja-aseman autojonon ohittajia kohtaan oli yleistä:

"...suomalaisten ihmisten asenteet ovat kyllä niin kuin ennakkoluulopuolella hirveästi muuttuneet, niin kuin tällaiseen terveempään suuntaa, että sellainen vanha uho ja viha se on poistunut. Ihmisiä tunnetaan persoonina, perheinä..."

"...alkaa häviämään ne ennakkoluulot, että ...ne alkaa olemaan niin vanhoja asioita."

Rajanylityksille löytyi yhteinen lähtökohta, olipa kyse sitten suomalaisten ostosmatkoista, yritystoiminnasta Venäjällä tai venäläisten rajanylityksistä Suomeen. Ne perustuivat lähinnä mahdollisuuteen jostain erilaisesta verrattuna siihen, mitä rajan omalla puolella on tarjolla arkielämän sujumiseksi. Paikallisten pienyrittäjien keskusteluryhmässä asia ilmaistiin toukokuussa 2008 näin:

"...että lähinnä sen takiahan siellä seikkaillaan tuolla puolen, siitä saa pikkuisen paremmin mitä Suomen puolella."

"Lama, lama ja sitten EU ja sen uudet EU-säännökset, kilpailulaki pakotti minut menemään Venäjälle."

"Meille jäi silloin laman jäljiltä jäi silloin valtavat määrät jäi, meidän yksi pääostajista meni konkurssiin ja, meille jäi varastoon jäi seisomaan paljon... Ja me kaikki silloin ajettiin Pietariin."

"...Kyllä jostain piti ruveta kaivamaan leipää, ei siinä muuta vaihtoehtoa."

Vastaavasti ostosmatkailijat saattavat löytää bensa lisäksi edullisesti tiettyjen auto- ja moottoripyörämerkkien varaosia verrattuna Suomen hintoihin, ja toinen löytää Marilyn Monroe -aamutossut:

"...ne olivat niin hauskan näköiset... Siellä niin kuin Venäjällä on just paljon niin kuin leikkisämmät värit kuin Suomessa ja, ja niin kuin kaikkea... niin kuin pehmolelutkin ovat ihan erinäköisiä."

Vastaavanlaiset vertailut tulevat esille kokemuksista Venäjältä Suomeen suuntautuvasta ostosmatkailusta. Eräs myyjänä pitkään työskennellyt ryhmäkeskustelija arvioi:

"...vertailevat kaiken eli sanotaanko sillä tavalla sitten, että hinta, se on lähtökohta, mutta sitten kun kaikki muut seikat, mitä tulee, eli jos sinä ostat Boschin tuotteita Venäjällä, se ei ole sataprosenttinen, että se on Boschin tuote ja alkuperäinen."

Omat kokemukset olivat myös saaneet keskustelijoita panostamaan venäjän kielin opiskeluun ja kielitaidon tarve oli käynyt ilmeiseksi, mutta taidon puute ja riittämättömyys harmittivat:

"...että minä tunnen olevani niin kuin rakennusmies, jolla on kaksi-kolme sataa tiiltä, mutta sen pitää niistä tarpeista rakentaa iso talo... minä olen huomannut, niin kuin... venäläiset sanovat, että praktika vazhno."

Omat kokemukset harjoittavat rajaseudun asukkaita käsittelemään päivittäisen yritystoiminnan ja arkielämän rajanylitysten aiheuttamia monimuotoisia mahdollisuuksia ja haasteita. Samalla nämä rajan vaikutukset kumuloituvat yhtä aikaa eri toimintojen kautta vapaa-ajan asumisesta maahanmuuttoon, ostos- ja lomamatkailusta kausityövoimaan sekä rajan ylittävään yritystoimintaan. Onnistuminen näihin rajan monimuotoisiin haasteisiin vastaamisessa ei kuitenkaan riipu pelkästään harjoituksen seurauksena kehittyneistä paikallistason tarpeista. Monia rajanylittämiseen liittyviä toimintoja säädellään valtioiden toimintapolitiikoilla ja kansainvälisten sopimusinstituutioiden kuten tullien ja rajavartiostojen avulla. Paikalliset voimavarat ovat toisinaan yksinään riittämättömiä esimerkiksi rajaseudun transitoliikenteen aiheuttamien ongelmien ratkaisuun. Pohjois-Karjalassa Tohmajärven maaseutukunnassa tehdyssä aloitteessa vaadittiin lisäpanostusta venäjän kielen opetukseen jo ala-asteella. Opetusministeriö otti kuitenkin kielteisen kannan kunnan hakemaan poikkeuslupaan venäjän kielen opettamiseksi ruotsin sijasta, mikä osoittaa, etteivät rajaseudun paikalliset kokemukset ja niistä esiin kumpuavat tarpeet aina tuota ratkaisuja rajan monimuotoisiin vaikutuksiin.

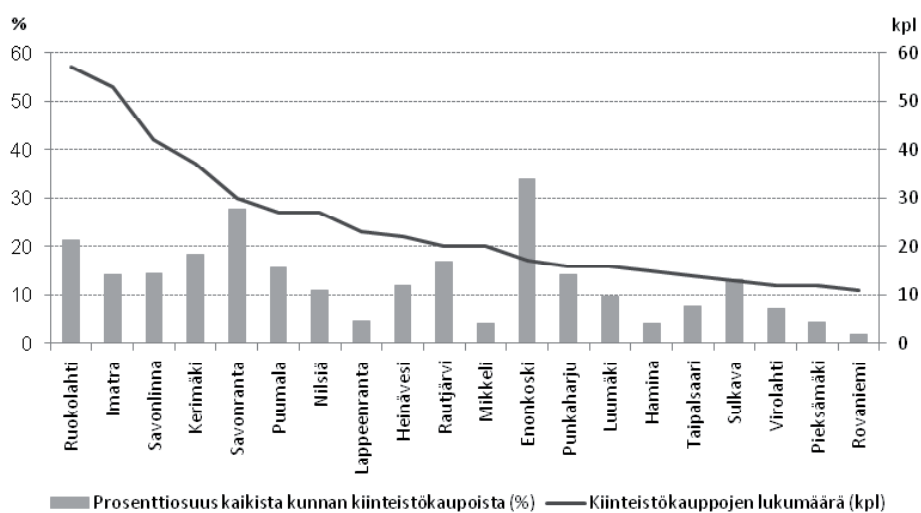
VENÄLÄISTEN LISÄÄNTYVÄSTÄ VAPAA-AJAN ASUMISESTA ITÄ-SUOMESSA

Eräs viime vuosina lisääntynyt rajat ylittävän vuorovaikutuksen muoto on venäläisten kasvanut kiinnostus hankkia vapaa-ajan asuntoja ja kiinteistöjä Suomesta. Ilmiö on herättänyt kiivasta keskustelua etenkin Itä-Suomessa, jonne kiinteistönostot ovat voimakkaasti keskittyneet. Ristiriitaiset tunteet johtuvat osaltaan siitä, että ulkomaalaisten vapaa-ajan asuntojen omistus Suomessa on tähän saakka ollut varsin vähäistä. Ulkomaalaisten osuus on kuitenkin lisääntynyt viime vuosina. Kun vuosituhannen vaihteessa kauppoja tehtiin noin pari sataa vuosittain, oli vastaava luku vuonna 2006 lähemmäs 500, vuonna 2007 jo 850 ja vuonna 2008 939. Valtakunnan tasolla tämä on noin puolitoista prosenttia kaikista kiinteistökaupoista (Maanmittaushallitus 2009).

Kasvu selittyy pitkälle nimenomaan venäläisostajien lukumäärän lisääntymisellä. Kun aiemmin venäläisten osuus alueella tehdyistä kiinteistökaupoista oli vuosittain noin 100 kauppaa, vuonna 2006 luku oli 277 ja vuonna 2007 jo 619 kauppaa. Vuonna 2008 venäläisten tekemiä kauppoja oli 780, mikä on 83 prosenttia kaikista ulkomaalaisten tekemistä kiinteistökaupoista. Vaikka valtakunnan tasolla ilmiön on edelleen hyvin marginaalinen, voidaan sitä pitää alueellisesti merkittävänä etenkin Itä-Suomessa, jonne venäläisten vapaa-ajan kiinteistöjen hankinta on toistaiseksi pitkälti suuntautunut (kuva 15).

Suomessa ulkomaalaisia vapaa-ajan asukkaita ja -kiinteistöjä koskeva tutkimus ja tilastointi on toistaiseksi ollut vähäistä. Rajat ylittävästä mökkiliikenteestä löytyy kuitenkin useita kansainvälisiä tutkimusesimerkkejä. Vapaa-ajan asumisen tutkimuksessa tunnistettuja esimerkkejä ovat britit ja hollantilaiset

Ranskassa (Buller & Hoggart 1994; Chaplin 1999a; 1999b; Priemus 2005), yhdysvaltalaiset Meksikossa ja Kanadassa (Timothy 1994) sekä saksalaiset Ruotsissa ja Tanskassa (Müller 1999; Tress 2002). Monet rajoja ylittävän kakkos- ja vapaa-ajan asuntojen hankinnan ja asumisen kysymyksenasettelut koskettavat myös sitä suurta ryhmää, joka hakeutuu osaksi vuotta etelän lämpöön ja hankkii kakkoskodin Etelä-Euroopan ja Yhdysvaltojen aurinkorannoilta (Karisto 2000; Williams ym. 2000; 2004; Haug ym. 2007; Timothy 2002). Myös Itä-Euroopan maiden merkityksen on nähty olevan kasvussa Länsi-Euroopasta suuntautuvan vapaa-ajan asumisen kohdealueena (Barnett 2007). Monet näissä tutkimuksissa esiintyvät teemat ovat nousseet esille myös Suomessa käydyssä venäläismökkeilijöitä koskevassa julkisessa keskustelussa. Seuraava tarkastelu pohjautuu erityisesti sanomalehti Etelä-Saimaan (jäljempänä E-S) aihetta koskevaan uu-

Kuva 15. Kunnat, joissa lukumäärältään eniten Venäjällä asuvien ostajien tekemiä kiinteistökauppoja vuonna 2008 (Lähde: Maanmittauslaitos 2009).

Eräs eniten keskustelua herättäneistä aiheista on venäläisten maksukykyisyys. On uutisoitu, että venäläisten ostamat kiinteistöt ovat suomalaisia tuntuvas- ti kalliimpia (E-S, 16.11.2006; 10.04.2008) ja että venäläisten maksamat hinnat ovat myös nousseet muuta tasoa nopeammin (E-S, 10.02.2008). Tämän on epäilty nostavan yleistä mökkien ja osittain myös omakotitalojen ja tonttien hintatasoa ja johtavan lopulta suomalaisten ostajien syrjäyttämiseen kuumenevilta asunto- markkinoilta. Huolta on herättänyt myös vakituiseen asuinkäyttöön kaavoitet- tujen tonttien ja kiinteistöjen myyminen lomakäyttöön venäläisille sekä myy- tävien mökkien ja tonttien korkea hintataso, jonka on nähty olevan suunnattu

venäläisostajia ajatellen (I-S, 2008, E-S, 26.03.2007; 29.06.2008). Kuntapäätäjät ovat puolustaneet omia venäläiskauppojaan veronmaksajien edulla ja toisaalta kiinteistökaupan markkinavetoisuudella ja kovan kysynnän sanelemilla kauppahinnoilla. On katsottu, että mikäli suomalaisostajia suosittaisiin kaupoissa, tämä mahdollistaisi kiinteistökeinottelun ja eteenpäin myynnin ulkomaalaisille tahoille. Vastuu venäläiskaupoista on pyritty sysäämään myös valtiolle. Valtion taholta ei vastaavasti ole nähty tarpeeksi perusteita minkäänlaisiin toimenpiteisiin ryhtymiseksi (KK 155/2008, KK 149/2008). Viime aikoina jopa presidenttitason keskusteluissa esille on kuitenkin nostettu vastavuoroisesti tarve parantaa suomalaisten mahdollisuuksia hankkia maata ja kiinteistöjä Venäjän puolelta (esim. Helsingin Sanomat 22.4.2009).

Käyty keskustelu viittaa ilmiöön, josta on kansainvälisessä vapaa-ajan asumisesta koskevassa kirjallisuudessa käytetty usein termiä syrjäyttäminen (*displacement*). Termillä viitataan paikallisten asukkaiden syrjäyttämiseen varakkaiden vapaa-ajan asukkaiden hallitsemilta asuntomarkkinoilta (Ruotsissa Marjavaara 2008; Iso-Britanniassa Gallent ym. 2005; Etelä-Afrikassa Visser 2004; Kanadassa Halseth 2004). Vapaa-ajan asumisen on nähty vaikuttavan negatiivisesti maaseutualueiden kehitykseen, muun muassa eliittimaisemien synnyn, kausiluontoisen käytön sekä vakituisen asutuksen syrjäyttämisen myötä. Ongelmaksi vapaa-ajan asuntojen kovan kysynnän on nähty muodostuvan erityisesti sopivan etäisyyden ja kulkuyhteyksien päässä kaupunkiseuduilta sijaitsevilla, luonnonrikkaille alueilla, joilla vapaa-ajan asuntojen kysyntä ylittää tarjonnan (Fountain & Hall 2002; Gallent & Tewdwr-Jones 2000). Displacement-syytöksiä on myös kritisoitu voimakkaasti. On katsottu, että vapaa-ajan asuminen ei ole maaseudun rakennemuutoksen aiheuttaja, vaan pikemminkin eräs siitä kertova indikaattori (Müller 2004; Gallent ym. 2005). Vapaa-ajan asumisen voidaan siten nähdä ylläpitävän asuntojen kysyntää alueilla, joilla kysyntä olisi muuten käytännössä olematonta voimakkaan maaltamuuton seurauksena (Marjavaara 2008).

Müller (1999) sekä Buller ja Hoggart (1994) ovat lisäksi raportoineet ulkomaa-laisten kiinnostuksen kohdistuneen paikallisista poikkeavaan tai paikallisesta näkökulmasta ylimääräiseen kiinteistökantaan, jolloin ei ole syntynyt kilpailuasetelmaa. Vastaava huomio voidaan tehdä myös venäläisistä kiinteistönostajista Suomessa. Mediakeskustelun mukaan venäläisten kiinnostus on kohdistunut nimenomaan keskimääräistä laadukkaampiin ja paremmilla paikoilla sijaitseviin kiinteistöihin, joille on hankala löytää ostajaa etenkin Itä-Suomesta (E-S 22.7.2007; 31.8.2007; 10.4.2008; 29.6.2008). Tämän ohella kiinnostusta on ollut myös muun muassa julkisesta tai teollisesta käytöstä poistuneisiin rakennuksiin ja vanhoihin matkailukiinteistöihin (I-S, 2008; E-S 16.11.2006).

Toinen paljon keskustelua herättänyt teema on venäläisten sopeutuminen suomalaiseen mökkikulttuuriin, kieli- ja kulttuurierot sekä ennakkoluulot. Erityisesti on oltu huolestuneita siitä osaavatko venäläiset noudattaa suomalaisia kaava- ja rakennusmääräyksiä ja jokamiehenoikeuksia (E-S, 16.11.2006; 26.3.2007; 20.6.2008; I-S, 2008). On esitetty uhkakuvia ”ökyrikkaiden” venäläisten rakennuttamista hirsilinnoista, joita ympäröivälle aidatulle alueelle ei suoma-

laisilla ole asiaa marjaan tai sieneen (I-S, 2008; E-S, 29.1.2008). Ihmisten asenteita on selitetty erityisesti kieli- ja kulttuurieroilla, jotka rajoittavat kanssakäymistä (E-S, 15.6.2007, E-S 20.6.2008). Mediassa onkin varsin laajasti varoitettu ”maalailemasta uhkakuvia” (E-S, 2.2.2007), levittämästä ”paha julkisuutta” (E-S, 28.7.2007) tai tuomitsematta ketään pelkkien väriennakkoluulojen perusteella (E-S, 14.3.2008).

Vastaavia ongelmia on nostettu esille myös kansainvälisessä mökkitutkimuksessa. Syrjäisillä ja muuttotappiosta kärsivillä maaseutualueilla uusien, usein sosioekonomisesti paremmassa asemassa olevien, väestöryhmien vapaaajan asuminen aiheuttaa helposti jännitteitä tulokkaiden ja paikallisten välillä. Erityisen konfliktierhoksi tilanne voi muodostua, mikäli tulokasryhmä koostuu ulkomaalaisista tai muuten täysin ulkopuolisina pidetyistä henkilöistä (Buller & Hoggart 1994; Visser 2004; Gallent ym. 2005). Sosiaalisella ja kulttuurisella tasolla ulkomaalaiset tulokkaat voivat aiheuttaa huolta perinteisten maankäytön muotojen, paikallisen kulttuuriperinnön tai jopa kielen säilymisestä (Buller & Hoggart 1994; Gallent ym. 2003). Esimerkiksi Walesissa englantilaisten vapaaajan asukkaiden lisääntyminen johti jopa tuhopolttoihin (Gallent ym. 2005).

Varsinaisten konfliktien ohella kielelliset ja kulttuuriset eroavaisuudet voivat johtaa myös etnisten enklavien (*ethnic enclave*) syntyyn. Näillä tarkoitetaan sitä, että ulkomaalaiset ostajat hakeutuvat lähelle toisiaan houkutellessa alueelle myös uusia etnisesti samaa ryhmää olevia palveluntarjoajia ja yritystoimintaa (Timothy 2002; Buller & Hoggart 1994). Tässä suhteessa erityisen merkittävässä asemassa ovat ulkomailla toimivat kiinteistövälittäjät, joiden tarjonta ja toiminta ohjaavat myös kysynnän sijoittumista (Williams ym. 2004, 99; Buller & Hoggart 1994; Müller 1999; 2002). Myös suomalaisesta keskustelusta on rivien välistä luettavissa huolta etnisten enklavien synnystä. Hämmennystä on herättänyt se, että osassa kauppoja uudelle omistajalle on siirtynyt kerralla useampia tontteja tai kiinteistöjä (E-S, 12.6.2006; 26.3.2007; 15.6.2007; 14.3.2008). On pelätty muun muassa maiseman muutosta (E-S, 14.3.2008), omakotitaloalueiden kausittaista autioitumista (E-S, 29.1.2008; 20.3.2008; 29.4.2008) sekä yhteisöllisyyden vähene mistä kausiasukkaiden takia (E-S, 29.3.2008). Toisaalta mielenkiinnolla on pantu merkille myös se, että ”venäläiset itsekään eivät tunnu haluavan tuntemattomien venäläisten naapureiksi” (E-S, 15.06.2007). Tämän on nähty kertovan siitä, että venäläiset hakevat Suomesta nimenomaan rauhaa ja yksityisyyttä (I-S, 2008).

Ulkomaalaisten vapaaajan asukkaiden motiivit, odotukset ja mielikuvat on nähty tärkeänä tarkastelukohteena kansainvälisesti. Useat tutkijat ovat esittäneet, että eräs keskeisimmistä syistä vapaa-ajan asunnon hankintaan ulkomailta ovat sellaiset nostalgiset mielikuvat maaseudusta tai luonnosta, joihin kotimaan ympäristön ei koeta pystyvän vastaamaan (Buller & Hoggart 1994; Müller 1999; 2002; Williams & Van Patten 2006). Tämä voi johtaa kuitenkin pettymyksiin, mikäli odotukset eivät täytykään. Esimerkiksi Ruotsissa saksalaisten pettymykset moderniin maaseutumaiseen ja yhteisöllisyyden puutteeseen ovat ajaneet eräänlaisten paikallisten rinnakkaisyhdyskuntien syntymiseen, joissa saksalai-

set rakentavat omien ideaaliensa mukaista maaseutua lähinnä muiden samanmielisten saksalaisten mökkeilijöiden kanssa (Müller 1999; 2002).

Itä-Suomessa keskusteluun venäläisten motiiveista hankkia vapaa-ajan asunto Suomesta on liittynyt epäilyjä kiinteistökaupan rehellisyydestä. Lievimmillään on raportoitu suomalaisten rantatonttien, vapaa-ajan asuntojen ja matkailukiinteistöjen tarjoavan turvallisen ja riskittömän sijoitusmahdollisuuden (E-S, 22.07.2007). Tontteihin sijoittamisen on nähty olevan ongelmallista tapauksissa, joissa se merkitsee paikassa aiemmin sijainneen liiketoiminnan alasajoa, rakennusten autioitumista tai julkisen käytön mahdollisuuksien rajoittamista (E-S, 22.7.2008, I-S, 2008). Venäläissijoittajien ja ostajien kasvavan kiinnostuksen on nähty mahdollistavan myös muunlaista keinottelua: nopeiden voittojen tavoittelua, rahanpesua, bulvaaneja ja laittomasti toimivia välittäjiä (E-S, 10.2.2008; 2.2.2007; 29.6.2008).

Ilmiötä koskeva julkinen keskustelu ei kuitenkaan ole ollut yksinomaan erilaisten uhkien ja pelkojen sävyttämää, vaan ulkomaalaisten vapaa-ajan asumisesta on löydetty paljon myönteistä. Kansainvälistyvää vapaa-ajan asumista tarkastelleissa tutkimuksissa ulkomaalaisten lisääntyneen kysynnän on nähty parhaimmillaan muodostavan taloudellisen, kulttuurisen ja sosiaalisen voimavaran syrjäisille maaseutualueille. Esimerkiksi Ranskassa kasvava brittiläisten mökkituristien määrä on tukenut maaseutualueiden palvelutarjonnan, infrastruktuurin ja liikenneyhteyksien säilymistä sekä maisemansuojelua (Buller & Hoggart 1994). Vastaavasti Ruotsissa saksalaiset vapaa-ajan asukkaat on nähty myös potentiaalisina muuttajina ja verotulojen tuojina, vanhan rakennuskannan kunnostajina sekä ylipäänsä paikallisyhteisöä ja yhdyskuntaelämää rikastuttavana tekijänä (Müller 1999).

Suomalaisessa keskustelussa on nostettu esille hyvin paljon näiden kaltaisia teemoja. Venäläisten on nähty tuovan verotuloja ja ostovoimaa, synnyttävän työtä ja tarjoavan uusia liiketoimintamahdollisuuksia etenkin matkailupalveluihin, rakennusallalle ja kiinteistöpalveluihin (E-S, 2.2.2007; 15.6.2007; 29.1.2008; 20.3.2008; 25.5.2008). On jopa nähty ongelmallisena, ettei kasvavaan palveluiden kysyntään ole kyetty vastaamaan tarpeeksi nopeasti (I-S, 2008). Venäläiset on myös nähty potentiaalisina alueellisina toimijoina etenkin yritystoiminnan kautta (E-S, 17.7.2007; 22.7.2007; 25.5.2008). Kysymyksiä on kuitenkin herättänyt se, miten potentiaalisten sijoittajien kanssa päästään verkostoitumaan ja toisaalta kuinka paljon venäläismökkeilijöitä on ylipäänsä mahdollista hyödyntää (I-S, 2008).

Itä-Suomessa käydyssä keskustelussa vapaa-ajan asumisen muutoksista korostuvat siten vuoroin rajoja ylittävän vuorovaikutuksen positiiviset ja negatiiviset puolet. Valtionrajojen ohella ilmiö ylittää kulttuurisia ja sosioekonomisia rajoja. Keskustelua käydään kuntien ja valtion velvollisuuksista sekä julkisen sektorin suhteesta markkinavetoiseen kiinteistökauppaan. Venäläismökinomistajien myötä suomalaista mökkikulttuuria koskevaan keskusteluun on ensimmäistä kertaa nousemassa piirteitä, jotka haastavat uskon ilmiön sosiaaliseen ja kulttuuriseen kestävyYTEEN ja tasa-arvoisuuteen. Itä-Suomen kannalta ratkaisevaa on

millaiseksi ilmiön tulevaisuus muodostuu. Miten pitkäkestoisesta kehityssuunnituksesta on kyse, miten aktiivisesti venäläiset käyttävät ostamiaan kiinteistöjä ja miten valmiita he ovat sitoutumaan osaksi paikallisyhteisöä sekä millaiset odotukset ja mielikuvat ohjaavat venäläisten ostopäätöksiä ja miten todellisuus vastaa näitä kuvitelmia?

LOPUKSI

On ilmeistä, että Suomen ja Venäjän välisen rajan läheisyydellä on merkittäviä vaikutuksia Itä-Suomen uusiutumiskyvylle. Nämä vaikutukset ovat hyvin monimuotoisia: ne ulottuvat luonnonvarojen hankinnasta ihmisten arjen toimintoihin. Luonnonvarojen hyödyntämisen tavat, elinkeinojen kehityskulut ja arjen rajanylitysten muodot ovat luonteeltaan muuttuvia ja niiden yhteiskunnalliset painoarvot vaihtelevat. On huomattava, että rajan läheisyyden vaikutukset ovat monipuolistuneet ja kattavat luonnonvarojen tuonnin lisäksi matkailua, vapaaajan asumista, työmarkkinoita ja arjen kanssakäymistä. Valtioiden välinen raja ja sen mukanaan tuomat kysymykset ovat entistä näkyvämpi osa itäsuomalaisia elinkeinoja ja arkea.

Edellä on kuvattu kahden tapaustutkimuksen avulla, miten Venäjän rajan läheisyyteen ja sen mukanaan tuomiin ilmiöihin suhtaudutaan Itä-Suomessa. Tapauksilla on paitsi sisällöllistä myös metodologista merkitystä. Ensinnäkin tällaisella tutkimuksella voidaan monipuolistaa käsitystä siitä, millaista alueen, yhdyskunnan ja sosioekologisen järjestelmän uusiutumiskyky voi olla. Toiseksi kuvattu tutkimus havainnollistaa sitä, miten uusiutumisen mahdollistavaa kapasiteettia voidaan tutkia yhteiskuntatieteissä. Uusiutumiskyky voi ilmetä ihmisten ja ihmisryhmien asenteissa, suhtautumisessa ja käsityksissä. Siten järjestelmän uusiutumiskyvyn yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kannalta ihmisten käsitysten ja asenteiden tarkastelu on tärkeää. Tällainen tarkastelu tuo esille myös sen, kuinka aika vaikuttaa järjestelmän uusiutumiskykyyn. Esimerkiksi siellä missä rajan ylittävää vuorovaikutusta on jatkunut kauemmin, on tähän vuorovaikutukseen ollut vähitellen myös mahdollista sopeutua. Yleistäen voidaan sanoa, että uusiutumiskykyä voidaan havainnoida tilanteissa, joissa ihmisten suhtautuminen sellaisiin uusiin mahdollisuuksiin, joilla voi olla vaikutusta alueen, yhdyskunnan tai sosioekologisen järjestelmän uusiutumiselle, kehittyä sopeutumiseksi ja mahdollisuuksien hyödyntämiseksi.

Käsillä olevassa artikkelissa tämä havainnollistuu Niirala-Värtsilän rajaseudun asukkaiden kokemuksissa ja venäläisten kiinteistönostoista käydyssä keskustelussa. 1990-luvun alusta jatkuneet rajaseudun asukkaiden kokemukset ovat kehittäneet myönteistä suhtautumista ja sopeutumista rajan mahdollisuuksien hyödyntämiseen. Sen sijaan vasta viime vuosina voimakkaammin lisääntyneet venäläisten kiinteistönostot herättävät vielä monenlaisia epäluuloja, mutta niihin latautuu myös paikallistalouden elpymiseen liittyviä toiveita. Rajaan liittyvissä kysymyksissä tulee ilmi myös kysymys tarkastelun mittakaavasta. Arjen rajan-

ylityksissä paikallisesti tiivistyvien monimuotoisten mahdollisuuksien ja tarpeiden vaikutuksia järjestelmän uusiutumiseen eivät jarruta pelkästään paikalliset epäluulot. Itä-Suomen ja rajaseudun roolia ja asemaa uusiutumiskyvyn lähteenä määrittävät myös valtakunnalliset käsitykset ja poliittiset tavoitteet. Esimerkiksi paikallinen valmius venäjän kielen opetuskokeiluun ei ole saanut valtakunnallista hyväksyntää. Vastaavasti on esitetty, että Euroopan Unionin ulkopuolelta tulevien henkilöiden kiinteistöostoja tulisi rajoittaa säädöksin. Viime aikoina julkiseen keskusteluun ovat nousseet myös vaatimukset parantaa vastavuoroisesti suomalaisten mahdollisuuksia ostaa kiinteistöjä ja tonttimaata Venäjällä. Nämä tapaukset osoittavat, että uusiutumiskyky ei määri pelkästään paikallisesti.

Yleistäen voidaan todeta, että paikallista laajemmilla skaaloilla, kuten eri puolilla rajaa toimivilla instituutioilla, hallinnollisilla rakenteilla ja ohjausmekanismeilla on merkitystä uusiutumiskapasiteetille. Rajatutkimuksen näkökulma tuo esille sen, kuinka rajaseudun muutosvyöhykkeestä nouseva paikallinen uusiutumiskyky on skaalojen välisten neuvottelujen tulos. Paikalliset näkökulmat voivat olla ristiriidassa muiden toimijoiden pyrkimysten kanssa. Tällaiset ristiriidat saattavat rajoittaa uusiutumista, vaikka kontrolli voidaan myös kokea tarpeelliseksi rajan läheisyydestä aiheutuviksi koettujen haitallisten vaikutusten vuoksi. On kuitenkin syytä painottaa, että ulkopuolinen toimintaympäristö vaikuttaa raja-alueilla järjestelmien, alueiden ja yhdyskuntien toimintaan ja siten myös niiden uusiutumiskykyyn. Rajatutkimuksen näkökulmat korostavat näiden tilannekohtaisten tekijöiden merkitystä. Siten rajatutkimuksen näkökulmilla on selkeästi annettavaa sosioekologisten järjestelmien yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle.

Luonnonvarayhdyskuntien uusiutumiskyky resilienssi- tutkimuksen haasteena

JUHA KOTILAINEN JA ILKKA EISTO

Resilienssi on vakiinnuttanut asemaansa uudehkona sosioekologisten järjestelmien toimintaa jäsentävänä käsitteenä. Samalla luonnonvarapolitiikan tutkimuksen haasteena on korostunut tarve valottaa luonnonvarojen käyttöä monipuolisista näkökulmista. Artikkelikokoelmassamme olemme pohtineet luonnonvarojen merkityksiä ja niiden käyttöjenmuotojen muutosten vaikutuksia Itä-Suomen luonnonvarayhdyskuntien kehitykseen. Kansainvälisessä luonnonvarapolitiikan tutkimuksessa resilienssin käsitteelle on annettu erilaisia määritelmiä ja merkityksiä (esim. Adger 2000; Berkes & Folke 2002, Manyena 2006). Myös tämän teoksen kirjoittajat ovat tukeutuneet jossain määrin toisistaan poikkeaviin resilienssin tulkintoihin. Kokoavana käsityksenä resilienssin suomenkielisestä merkityksestä olemme päätyneet uusiutumiskyvyn käsitteeseen. Sillä tarkoitetaan järjestelmän kykyä sopeutua sitä kohdanneeseen muutospaineeseen niin, että se voidaan vielä tunnistaa samaksi järjestelmäksi. Tällöin järjestelmä kykenee säilyttämään olennaiset piirteensä vaikka se joiltakin osiltaan uudistuukin. Näiden olennaisten piirteiden tunnistaminen on aina tapauskohtainen tutkimustehtävä. Resilienssitutkimuksen keskeisenä tutkimusyksikkönä ovat sosioekologiset järjestelmät. Yhteiskuntatieteilijöinä olemme halunneet lähestyä näitä järjestelmiä yhdyskuntatutkimuksesta käsin analysoimalla Itä-Suomen luonnonvarariippuvaisten yhdyskuntien muutosta.

Olemme halunneet korostaa yhdyskuntien asemaa osana sosioekologisia järjestelmiä käyttämällä luonnonvarayhdyskunnan käsitettä. Luonnonvaran käsitteen haluamme ymmärtää laajasti siten, että se sisältää luonnon erilaiset käyttömuodot uusiutuvan ja uusiutumattoman raaka-aineen teollisesta hyödyntämisestä maiseman matkailukäyttöön ja suojeluun. Luonnonvarayhdyskunnat ovat syntyneet luonnonvarojen erilaisen hyödyntämisen varaan. Tällä perusteella olemme valinneet itäsuomalaisia yhdyskuntia empiirisen tutkimuksen kohteiksi.

Luonnonvarayhdyskuntien uusiutumiskyvyn tutkimuksen kannalta keskeisiä tekijöitä ovat muutosprosessien erilaiset mittakaavat, paikallisen kehi-

tyksen ja muutoksen syklisyys sekä paikallisen uusiutumisen mahdollistavien resilienssimekanismien tunnistaminen. Tarkasteltavan mittakaavan valinta on uusiutumiskyvyn tutkimuksen kannalta olennaista. Paikallisen uusiutumisen tutkimuksen haasteena on usein se, miten samaan aikaan vaikuttavat ja toisiinsa kytkeytyneet eri mittakaavaiset muutosprosessit voidaan tunnistaa ja niiden keskeiset toimintamekanismit erottaa toisistaan. Tämän teoksen kirjoittajat ovat jäsentäneet luonnonvarayhdyskuntien resilienssiä eri mittakaavoissa. Kirjamme artikkelit kohdistuvat kahteen seutukuntaan, Koillis-Savoon ja Pielisen Karjalaan. Näillä alueilla sijaitsevien luonnonvarayhdyskuntien kehityksessä on monia yhteisiä piirteitä. Uusiutumiskyvyn kannalta on kuitenkin tärkeää kiinnittää huomiota niihin paikallisen kehityksen erityispiirteisiin, joita on mahdollista eritellä paikallisten tapaustutkimusten avulla. Eero Vatasen Lieksan kehitystä ja Maija Halosen Lieksan Pankakosken tehdasyhteisön muutosta koskevat artikkelit korostavat paikallisten erityispiirteiden merkitystä yhtenä resilienssin avaintekijänä. Resilienssitutkimuksen kannalta keskeiseksi nousee se, miten tutkimus kykenee sovittamaan yhteen paikalliset erityispiirteet ja samalla erittelemään eri mittakaavaisten ylipaikallisten muutosprosessien vaikutuksia luonnonvarayhdyskuntien uusiutumiskykyyn. Kenen tai millaisen yksikön uusiutumiskykyä on syytä tarkastella?

MUUTOKSEN SYKLIT JA MEKANISMIT

Kirjamme artikkeleissa Pohjois-Karjalassa sijaitseva Lieksa on saanut paljon huomiota. Lieksan vaiheita on leimannut varsin pitkään jatkunut yksipuolinen riippuvuus metsäsektorista. Vaikka Lieksa ei ole ollutkaan yhden tehtaan yhdyskunta, on se selkeästi ollut pitkään yhden tuotannonalan yhdyskunta. Jarmo Kortelainen ja Pertti Rannikko jäsentävät artikkelissaan Lieksan kehitystä elinkaarena, jonka vaiheita ovat pääosin säädelleet metsä ja sen ajan myötä muuttuneet merkitykset. Kirjamme Koillis-Savoa tarkastelevissa artikkeleissa korostuu asumisen yhteys uusiutumiskykyyn vaikuttavana osatekijänä. Anneli Juntto, Jukka Korhonen ja Jaana Pasasen tuovat artikkelissaan esille, että luonnonvarayhdyskuntien elinkelpoisuutta tai kykyä selviytyä sosiaalisista ja yhteiskunnallisista haasteista ei voi määritellä yksinkertaisesti tarkastelemalla alueen tai yhdyskunnan nettomuuttosaldoa, työvoiman liikkuvuutta tai väestön kokonaismäärän kasvua tai vähentymistä vain jonakin tiettyinä ajanjaksona Monet Koillis-Savon ja Pielisen Karjalan luonnonvarayhdyskunnat ovat kuluvalle vuosikymmenellä tulleet kehityksensä tienhaaraan. Sisäisten haasteiden, kuten väestön ikääntymisen ja työttömyyden ohella ulkoisista haasteista merkittävimpiä ovat globalisaation heijastusvaikutukset; pelkkä luonnonvaran, kuten metsävaurantojen, olemassaolo ei enää riitä turvaamaan luonnonvarayhdyskunnan elinvoimaisuutta ja takaamaan sen jatkuvuutta. Keskeiseksi yhdyskuntien jatkuvuuden kriteeriksi on noussut kysymys paikallisten luonnonvarojen taloudellisesti kannattavasta ja teknisesti mahdollisesta hyödyntämisestä. Uudessa tilanteessa,

jossa luonnonvarasektorin toimijat ovat enenevässä määrin kansainvälisiä suur-yrityksiä, luonnonvarayhdyskuntien mahdollisuudet suunnata luonnonvararesurssiensa hyödyntämistä elinvoimaisuutensa turvaamiseksi ovat kaventumassa.

Luonnonvarayhdyskuntien muutoksen syklisyyttä tuodaan artikkeleissa esille etenkin Lieksan elinkeinojen muutoksen sekä Itä-Suomeen suuntautuvan matkailun kohdalla. Molemmista tapausesimerkeissä huomio kiinnittyy siihen, millaisen kehityskaaren paikallisten elinkeino-, väestö- ja asuinrakenteiden muutokset muodostavat. Paikallisen uusiutumisen syklisyys on nähtävissä Lieksan luonnonvarayhdyskunnan muotoutumisprosessissa. Metsätalouden vilkastumisen aiheuttaman kasvuvaiheen jälkeen yhdyskunta alkoi supistua voimakkaasti. Uudessa 1960-luvulla käynnistyneessä kehitysvaiheessa metsätalous koneellistui ja työpaikkojen määrä romahti. Kortelaisen ja Rannikon mukaan yhdyskunnan supistumiskierre ei johtunut luonnonvarojen ehtymisestä. Puunjalostuksessa teknologinen muutos sai aikaan sen, että työvoimaa tarvittiin aiempaa vähemmän. Lieksassa metsänsektorin kehitystä ovat säädelleet toisiaan seuranneet teknologiset uudistukset ja työvoimavähennykset. Elinkeinorakenteen kehityksen supistumisvaiheelle ovat olleet leimallisia pitkään jatkunut työikään tulevien nuorten poismuutto ja väestön ikääntyminen. Irtautuminen yli vuosisadan ajan mieliin piirtyneestä teollisuuden ja kehityksen polkuriippuvuudesta on ollut kitkainen prosessi. Elinkeinorakenteen monipuolistamista painotettiin Lieksassa jo 1970-luvulla, mutta teema on ajankohtainen myös Pielisen Karjalan uudessa elinkeinostrategiassa (PIKES 2010) että äskettäin valmistuneessa Lieksan kaupungin strategiassa (Lieksan kaupunki 2010). Eero Vatanen korostaa artikkelissaan, että uusien tulevaisuuden polkujen havaitseminen on pelkästään heikkojen ja joskus jopa olemattomien signaalien varassa.

Syklien ja mittakaavan huomioiminen ei vielä tee luonnonvarayhdyskuntien muutosta jäsentävästä analyysistä resilienssitutkimusta. Vaaditaan huomion kiinnittämistä siihen, miten uusiutumiskyky ilmenee ja millaisia ovat sitä ylläpitävät resilienssimekanismit. Hahmotamme Itä-Suomen luonnonvarojen käytön sosioekologista järjestelmää luonnonvarojen käytön toimijoiden, julkisen sektorin toimintapolitiikoiden ja ylipaikallisten vuorovaikutussuhteiden muovaamana avoimena järjestelmänä, jolla on ollut keskeinen merkitys paikallisen toimeentuloperustan ja luonnonympäristöjen kehitykseen, mutta joka samalla on ollut avoin kansallisten ja globaalien järjestelmien vaikutuksille.

Syklistä muutosta voitaisiin eritellä tarkemmin purkamalla se kerroksellisesti toteutuviin prosesseihin. Tällöin järjestelmän uudet kehitysvaiheet eivät seuraisi edellisiä vasta näiden väistyttyä, vaan uusi ja vanha limittyisivät toisiinsa. Ajan kuluessa järjestelmä ei niinkään siirtyisi syklin vaiheesta toiseen, vaan jatkuvien muutosten seurauksena järjestelmät muuttuisivat kerroksellisiksi. Luonnonvarayhdyskunnissa eri kerrostumat voivat koostua esimerkiksi teollisen puuraaka-aineen käyttöä edistävästä metsänhoidosta, puunjalostuksesta, metsätalouden muovaamasta maisemasta ja matkailun edistämiseen tähtäävästä

maisemanhoidosta sekä näiden ympärille kehittyneistä sosiaalisista ja kulttuurista käytännöistä. Kerroksellisuus on omiaan syntymään samanaikaisesti tapahtuvien eri mittakaavaisten prosessien tuloksena, joilla kullakin on ominainen aikajänteensä ja kehityskaarensa.

Tietyn kerroksen voidaan katsoa häviävän, jos sitä tuottava prosessi lakkaa. Esimerkiksi itäsuomalaisten luonnonvarayhdyskuntien kehitys ei ole ollut yksisuuntaisen taantuvaa, koska ajan myötä luonnon aineettoman hyödyntämisen varaan on alkanut muodostua uutta elinkeinotoimintaa. Suomessa ympäristön laatutekijät sekä virkistys- ja suojelualueet ryhdyttiin 1990-luvulla näkemään aiempaa laajemmin myös aluekehitykseen vaikuttavina tekijöinä (Kurttila ym. 2006, 110–118; Puustinen ym. 2006, 308–309). Itä-Suomessa tähän vaikuttivat myös paikallisen elinkeinorakenteen muutokset. Sitä mukaa kun maa- ja metsätalouden sosiaalinen merkitys on laskenut, metsien muiden käyttömuotojen, kuten luonnonsuojelun, luontomatkailun ja luonnontuotteiden keräilyn varaan on alkanut muodostua uusia toiminnallisia rakenteita (Puhakka 2007, 134–141; 250), jotka ovat pyrkineet edesauttamaan paikallisyhteisöjen sopeutumista. Mahdollisuuden luonnonvarayhdyskuntien uuden luonnonkäytön kerrostuman muotoutumiselle on avannut se, että viime vuosina yksipuolista talouskasvua on ryhdytty kyseenalaistamaan maailmanlaajuisesti. Vaihtoehtoja jatkuvalle kasvulle on etsitty aiempaa pienimuotoisemmista ratkaisuksista, joissa inhimillinen hyvinvointi ei perustu luonnonvarojen riistoon eikä niiden käytön haitallisia ulkoisvaikutuksia haluta sysätä tulevien sukupolvien maksettaviksi. Itä-Suomessa uuden luonnonvarojen hyödyntämiskerrostuman kehittyminen edellyttäisi esimerkiksi luontomatkailun työpaikkojen osalta sekä kysyntä- että tarjontatekijöiden samanaikaista kohtaamista. Eero Vatasen mukaan Lieksassa tällaiset kohtaamiset ovat Lieksassa tapahtuneet ainakin toistaiseksi pienessä mittakaavassa.

Mia Vepsäläinen tuo artikkelissaan esille, että maaseudun todellisuus ei aina vastaa siihen vapaa-ajan ja virkistykseen kontekstissa liitettyjä mielikuvia. Nämä ristiriitaisuudet nostavat esiin kysymyksen siitä, keiden tarpeisiin maaseutualueita määritellään ja miten se vaikuttaa syrjäisten luonnonvarayhdyskuntien kehitykseen. Esimerkiksi Teijo Rytterin ja Pertti Rannikon mukaan luonnonsuojelun näkökulmasta vaatimus paikallisten tarpeiden huomioon ottamisesta näyttäytyy laajempänä suojelullisten arvojen kyseenalaistamisena. Metsätalouden näkökulmasta luonnonsuojelutavoitteen yhteensovittaminen muuhun metsien hyödyntämiseen on puolestaan näyttäytynyt vakiintuneiden toimintatapojen, päämäärien ja niihin kytkeytyneiden valta-asetelmien kyseenalaistamisena. Luonnon suojelu- ja virkistyskäytön korostuessa muuttuu myös käsitys siitä, millä tavoin luonnonvarojen hyödyntämisen ajatellaan toimivan yhdyskuntaelämän keskeisenä perustana. Luonnon raaka-ainekäytön rinnalla luonnonvarojen muista hyödyntämistavoista on yhä korostetummin muotoutumassa virkistykseen ja esteettisten arvojen lähteitä, mikä ajan myötä muuttaa myös luonnonresursien keskinäisiä valta-asemia ja merkityssuhteita.

Mitä ovat ne mekanismit, joiden pohjalle järjestelmien tai yhdyskuntien resi-lienssi muodostuu? Yhdyskunnat reagoivat häiriöihin monin eri tavoin. Tällaisia ovat ideaalityyppeinä haavoittuvuus, uusiutuminen ja sopeutumisen tarpeen puute. Haavoittuvan yhdyskunnan kohdalla yhdyskunnan tai järjestelmän sopeutumista ei tapahdu. Uusiutumisen sopeutumista tapahtuu järjestelmän identiteetin kannalta epäolennaisia osia muuttamalla. Neutraalissa tilanteessa tarvetta sopeutumiseen ei koeta olevan. Uusiutumisen kannalta on keskeistä, että luonnonvarayhdyskunnat kykenevät tekemään arvioita tulevista haitallista tilanteista ja varautumaan niihin tunnistamalla yhdyskunnan kehityksen olennaiset rakenteet ja prosessit ja tarvittaessa muuttamaan järjestelmän epäolennaisia ominaisuuksia.

Esimerkiksi luonnonvaroihin perustuvien tuotteiden maailmanmarkkina-hinnoissa tapahtuvat muutokset voivat muuttaa elinkeinojen keskinäisiä valtasuhteita. Yhden teollisuuden alan tai resurssin varaan rakentuneet yhdyskunnat voivat olla rakenteiltaan helposti haavoittuvia, sillä pitkä kehityshistoria ulottuu syvälle paikallisen toimintakulttuurin ja päätöksenteon rakenteisiin. Luonnonvarayhdyskunnan kehityspolun tai -uran muuttuminen voi johtua äkillisestä sysäyksestä, mutta usein se voi toteutua käytännössä vasta vähitellen, hitaasti vaikuttavien prosessien tuloksena. Piilevyytensä ja vaikean tunnistettavuutensa vuoksi haavoittuvuus on yksi haastavimmista uusiutumisen ja elinvoimaisuuden ylläpidon haasteista.

Olemme tuoneet esille asumisen roolin luonnonvarayhdyskuntien uusiutumiseen vahvasti kytkeytyvänä tekijänä. Vuosikymmeniä Itä- ja Pohjois-Suomesta Etelä-Suomeen jatkunut muuttovirta näyttää olevan taittumassa, sillä nykyisin muutot suuntautuvat enenevässä määrin kaupungeista kasvukeskuksiin. Anneli Junto toteaa artikkelissaan, että luonnonvarayhdyskuntien kannalta on merkittävää, että osa muutoista suuntautuu myös harvaanasutuille seuduille. Kiinnostus yksilöllisiä valintoja ja niiden taustalla vaikuttavia syitä kohtaan on noussut yhä keskeisemmäksi osaksi asumistutkimusta. Toisaalta, kuten Jaana Pasanen tuo esille, maaseutu uutena asuin ympäristönä ja asuinyhteisönä voi tuottaa myös ikäviä yllätyksiä kun asumisen arjen huomataan rakentuvan pitkistä välimatkoista, etäällä olevista palveluista ja vähäisestä kulttuuritarjonnasta. Näiden vaikutusta voivat vielä paikallisesti vahvistaa ennakkoluuloinen asenneympäristö ja käyttäytymisnormiksi vakiintuneet paikalliset tavat ja tottumukset. Myös yhdyskuntarakenteen eheyttämiseen tähtäviä hallinnollisia ohjeita ja poliittisia tavoitteita voidaan tulkita suoraviivaisesti, mikä on omiaan ajamaan hallintoviranomaisten omaksumia tulkintoja ja maalta vaihtoehtoisia elämänmuotoja ja asumisratkaisuja etsivien tulomuuttajien näkemyksiä vastakkain.

Paikallisesti luonnonvarayhdyskuntien pitkäaikaiset asukkaat ja aktiivitoimijat voivat olla keskeisessä asemassa uusien asukkaiden kotiutumisen edesauttajina ja yhdyskunnan elinvoimaisuuden ylläpitäjinä. Yksilöllisesti erityisiin tarpeisiin ja asumisratkaisuihin perustuvan muuttovirran kehittyminen luonnonvarayhdyskuntien uusiutumista edistävänä mekanismina edellyttäisi sitä, että hallinnolliset toimintakäytännöt ja suunnitteluratkaisut toteutetaan tiiviis-

sä yhteistyössä paikallisten toimijoiden kanssa siten, että ne ottavat huomioon myös harvaanasuttujen alueiden tarjoamat edut ja niitä maaseudulta etsivien muuttajien mieltymykset ja tarpeet. Pertti Rannikko ja Teijo Rytteri toteavat artikkelissaan, että jos poliittiset päätökset tuottavat tuloksia, jotka näyttäytyvät paikallisiin olosuhteisiin sopimattomilta eivätkä vastaa ihmisten tarpeisiin, paikallisyhteisöt joutuvat muutosprosessissa sivustakatsojan rooliin. Paikallisten toimintakäytäntöjen ja erityispiirteiden huomioon ottaminen näyttäisi kuitenkin olevan edellytys sille, että uusiutuminen tapahtuu paikallisyhteisöjen näkökulmasta hyväksyttävällä tavalla. Tällaiset uusiutumisprosessit edellyttävät aina sosiaalista oikeudenmukaisuutta.

LUONNONVARAPOLIITTINEN RESILIESSITUTKIMUS

Kirjamme artikkelit osoittavat, että luonnonvarayhdyskuntien uusiutuminen ei voi toteutua yhtenäisten ja muualta siirrettävien toiminta- ja suunnittelumallien varassa, vaan se edellyttää aina paikallisesti eriytyneitä ratkaisuja ja näiden taustalla vaikuttavien uusiutumismekanismien tunnistamista. Näiden hienoja-koisten kysymysten jäsentämisen kannalta on hyödyllistä tarkentaa myös uusiutumiskyvyksi luonnehtimaamme resilienssin käsitettä. Kathryn Foster (2007) määrittelee alueellista muutosta käsittelevässä artikkelissaan resilienssiin tietyn alueen valmiutena oppia uutta ja varautua sitä kohdanneisiin häiriöihin, mutta toisaalta myös reagoida niihin ja toipua niistä. Fosterin määritelmä on sikäli mielenkiintoinen, että se yhdistää toisiinsa tulkinnat resilienssistä järjestelmän palautuvuutena sekä tulevaisuuteen suuntautuvana oppimista ja analysointia edellyttävänä uusiutumisena. Näin resilienssin voidaan ajatella muodostuvan varautumisesta tulevaan mutta myös järjestelmän kyvystä toimia häiriötilanteessa ja palautua sitä kohdanneista häiriöistä. Luonnonvarayhdyskuntien uusiutumiskyvyn rakentuminen on erittäin vaativa prosessi, joka sisältää myös monia epäonnistumisen mahdollisuuksia.

Juha Kotilaisen, Minna Piipposen ja Kati Pitkäsen mukaan rajatutkimuksen näkökulma tuo esille sen, kuinka rajaseudulta nouseva paikallinen uusiutumiskyky on skaalojen välisten neuvottelujen tulos. Paikalliset näkökulmat voivat olla ristiriidassa muiden toimijoiden intressien kanssa. Paikallista laajemmilla mittakaavoilla, kuten eri puolilla rajaa toimivilla instituutioilla, hallinnollisilla rakenteilla ja ohjausmekanismeilla on merkitystä uusiutumiskyvyn kehittymiselle. Toisaalta reuna-alueille suuntautuva muuttoliike voi näyttäytyä erilaisena lyhyellä ja pitkällä aikavälillä. Monessa kunnassa on havahduttu väestön ikääntymisen vaatimiin palvelurakenteiden uudistuksiin. Yhtenä seurauksena tästä on ollut Anneli Junton mukaan myös se, että eläkeikänsä alkutaipaleella oleviin on enenevässä määrin ryhdytty suhtautumaan paikallisen uusiutumisen mahdollisuutena. Lieksan tapausesimerkki tuo esiin, että eläkeläisten muuton kannustaminen aktiivisella elinkeinopolitiikalla on aina arvioitava tarkkaan ja muita vaihtoehtoja on myös harkittava. Eero Vatasen mukaan alkuvaiheessaan

eläkeläismuuttajien tulojen taloudellinen vaikutus Lieksan paikallistalouteen olisi positiivinen. Eläkeläismuuttajat vanhenevat sosiaalipalvelujen suurkäyttäjiksi nopeasti, minkä vuoksi heistä voi muodostua kaupunkitaloudelle kasvava nettokustannus.

Nämä esimerkit eivät tarkoita sitä, että luonnonvarayhdyskunnat voisivat irrottautua täysin kehityshistoriastaan. On tärkeä huomata, että paikallinen kehityskaari ei Lieksassakaan ole ollut yhtenevä, vaan siinä on ollut huomattavia alue- ja teemakohtaisia eroja ja kehityksen eriaikaisuuksia. Lieksan Pankkoskeen koskeva tarkastelu ulottuu yhdyskunnan mikrotasolle. Uusiutumiskykyä tarkasteltaessa se mitä tapahtuu paikallisesti voi olla ristiriidassa laajemman mitta-kaavan tapahtumien kanssa. Keskustelu, jota on käyty relationaalisesta tilasta, alueista ja paikoista (esim. Amin 2004) voi avata hyödyllisiä näkökulmia myös sosioekologisten järjestelmien tutkimukseen. Voidaanko Lieksan tai Nilsiäen kaltaisten luonnonvarayhdyskuntien muodostamat järjestelmät ymmärtää niin, että ne muodostuvat paitsi sisäisistä entiteeteistä ja prosesseista, myös järjestelmien ulkopuolisista vaikutteista?

Elinvoimaisten luonnonvarayhdyskuntien kehityksen kannalta keskeisellä sijalla ovat niitä muutoksilta suojaavat ja tasapainottavat ja toisaalta uusiutumisen mahdollistavat tekijät. Näiden nimeäminen ja vaikutusmekanismien tunnistaminen ja tunteminen on lähtökohta uusiutumisen ja sopeutumiskyvyn lisäämiseen pyrkivien toimien suunnittelussa, toteuttamisessa ja arvioinnissa. Tunnistamisen haasteena on analysoida, mitkä tilannekohtaiset tekijät muokkaavat ja suuntavat kehitystä ja mahdollisesti onnistuvat haastamaan tilastollisia todennäköisyyksiä. Esimerkiksi luontomatkailussa vesistöt voivat osoittautua tärkeäksi houkuttimeksi matkailijoille ja vapaa-ajan asukkaille. Monissa metsäriippuvaisissa luonnonvarayhdyskunnissa virkistyskäytön ja luonnon-suojelun tarpeet ovat vähitellen korostuneet teollisen metsänkäytön rinnalla. Tutkimuksellisesti tämä nostaa esiin kysymyksen erilaisten luonnonympäristöjen ja -resurssien merkityksestä yhdyskuntien eri kehitysvaiheissa ja tarpeen tarkastella erilaisiin luonnonympäristöihin kohdistuvien odotusten vaikutusta yhdyskuntien kehitykseen.

Kaiken kaikkiaan resilienssinäkökulmaan perustuvassa sosioekologisten järjestelmien tutkimuksessa on perusteltua kiinnittää huomiota seuraaviin seikkoihin. Sen lisäksi, että huomioidaan laajat yhteiskunnalliset ja luonnon prosessit ja rakenteet, tulee tutkimus ulottaa myös mikrotasolle. Tällöin keskeisenä huomion kohteena ovat toimijoiden yksilöllisten valintojen yhteys yhdyskuntien muutokseen ja sosioekologisten järjestelmien uusiutumiseen. Toiseksi on otettava huomioon ne laajemmat yhteiskunnalliset prosessit, joiden vaikutukset ilmenevät paikallisesti. Tutkimusta ei voida rajata vain paikallisesti ekosysteemien rajaamaksi tapaustutkimukseksi, koska tällöin monet yhteiskunnalliset ilmiöt jäisivät helposti lähinnä käsitteellisiksi liitännäisiksi suhteessa ekosysteemien tutkimukseen. On tärkeää ottaa huomioon, että tutkimuksen kohteena on nimenomaan sosioekologinen järjestelmä tai vaihtoehtoisesti keskenään vuoro-vaikutuksessa oleva yhteiskunnallinen ja ekologinen järjestelmä. Näiden välil-

lä vallitsevien kytkentöjen ja vuorovaikutusmekanismien joukosta on oleellista tunnistaa ne merkitykselliset suhteet ja yhteydet, jotka ovat keskeisiä tutkimuksen kohteena olevan sosioekologisen järjestelmän rajaamisen ja jatkuvuuden kannalta. Vaikka avoimet sosioekologiset järjestelmät eivät rajaudu vain paikallisesti, on selvää, että paikallisilla valinnoilla on merkitystä myös laajemmassa kontekstissa. Tämän vuoksi paikallisten valintojen taustojen sisällyttäminen tutkimusongelmiin on oleellista.

Kolmanneksi on aiheellista lähestyä sosioekologisten järjestelmien muutosta niihin ajan myötä syntyvästä kerroksellisuudesta käsin. Kerroksellisuus on seurausta useissa mittakaavoissa toteutuvista prosesseista ja sen rakenteen voidaan ajatella muodostavan konkreettisen jäljen, jonka muutosprosessit ovat jättäneet järjestelmiin. Näin sosioekologisten järjestelmien kerroksellisuus hahmottuu elementtinä, jonka kautta erilaisia muutosprosesseja on mahdollista havainnoida ja tehdä näkyviksi. Luonnonvarayhdyskuntien väestö-, elinkeino- ja asumisrakenteen muutoksia sekä luonnonvarojen käyttömuotojen muutoksia havainnoimalla voidaan päästä käsiksi siihen kerroksellisuuteen, joka ilmentää sosioekologisten järjestelmien tilaa ja kehityssuuntaa.

Lähteet

- Aalto, Alvar (1931) *Asuntomme probleemina. Domus 8–10/1930*. Helsinki.
- Aarnio, Jouni (1999) *Kaskiviljelystä metsätöihin: tutkimus Pielisjärven kruununmetsistä ja kruununmetsätorppareista vuoteen 1910*. Joensuun yliopisto, Maantieteen laitos, julkaisuja n:o 4.
- Adger, Neil W. (2000) *Social and ecological resilience: are they related?* *Progress in Human Geography* 24: 3, 347–364.
- Ahlqvist, Kirsti, Santavuori, Minna, Mustonen, Pekka, Massa, Ilmo & Rytönen, Arja (2008) *Mökkeily elämäntapana ja ekotehokkaiden käytäntöjen hyväksyttävyyden vapaa-ajan asumisen ekotehokkuus (VAPET) TTS tutkimuksen raportteja ja oppaita 36*. Nurmijärvi.
- Ahlström, Amcor ja Danisco perustavat joustopakkausyrityksen. (2001) *Taloussanomat*. Saatavissa: <http://www.taloussanomat.fi/pdf/200122317> 10.5.2009.
- Aho, Seppo & Ilola, Heli (2006) *Toinen koti maalla? Kakkosasuminen ja maaseudun elinvoimaisuus*. Lapin yliopiston kauppatieteiden ja matkailun tiedekunnan julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 6, Rovaniemi.
- Ahonen, Mika (2004) *Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöt*. Pohjois-Karjalan liitto. Julkaisu 83/2004. Joensuu. Saatavissa: <http://www.pohjois-karjala.fi/dman/Document.php?documentId=lf32707153049083&cmd=download>, 12.8.2009.
- Ahponen, Pirjo-Liisa & Järvelä, Marja (1983) *Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Tehdastyöläisten elämäntavan muutos*. WSOY, Juva.
- Alanen, Aku (2007) *Venäjänkieliset asukkaat lisääntyvä vähemmistö*. *Kuntapuntari* 4/2007, 25–28.
- Allardt, Erik (1986) *Elämäntapa, harkinta ja muoti*. Teoksessa: Heikkinen, Kalle (toim.) *Kymmenen esseetä elämäntavasta*. Oy Yleisradio Ab. Helsinki.
- Allardt, Erik (1987) *Sosiologia 1*. WSOY, Juva.
- Alppi, Samuli & Ylä-Anttila, Kimmo (2007) *Verkostourbanismi*. *Yhdyskuntasuunnittelu* 2/2007, 10–16.
- Amin, Ash (2004) *Regions unbound: Towards a new politics of place*. *Geografiska Annaler* 86 B (1), 33–44.
- Anaika (2010) <http://www.anaika.com/pages/intro.php>, 23.3.2010.
- Anne Toppinen, Ritva Toivonen, Antti Mutanen, Jari Viitanen, Riitta Hänninen, Antikainen, Janne & Perttu Vartiainen (1999) *Alueellinen erilaistuminen ja seutukunnat*. Teoksessa: John Westerholm & Pauliina Raento (toim.): *Suomen Kartasto 1999*. WSOY, Porvoo.
- Armstrong, Harvey & Taylor, Jim (2000) *Regional economics and policy*. Blackwell, Oxford.

- Aro, Timo (2007) Julkinen valta ja maassamuuttoa edistävät ja rajoittavat tekijät Suomessa 1880-luvulta 2000-luvulle. Turun yliopisto, Koulutussosiologian tutkimuskeskus. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti 69.
- Arosara, Tuukka & Pertti Koistinen (2008) Suomen ja Luoteis-Venäjän työmarkkinoiden liikkuvat rajat. Työpoliittinen Aikakauskirja 1/2008, 5–28.
- Asuinmaaseutu 2007–2010. Maaseutuasumisen kehittämisohjelma. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 2/2007.
- Barnes Trevor J., Hayter Roger & Hay, Elizabeth (2001) Stormy weather: cyclones, Harold Innis, and Port Alberni, BC. *Environment and Planning A* 33, 2127–2147.
- Barnett, Jon & W. Neil Adger (2007) Climate change, human security and violent conflict. *Political Geography* 26, 639–655.
- Barnett, Richard (2007) Central and Eastern Europe: Real estate development within the second and holiday home markets. *Journal of Retail and Leisure Property* 6, 137–142.
- Bell, David (2006) Variations on the rural idyll. Teoksessa: Cloke, P., Marsden, T. & Mooney, P. H. (toim.) *Handbook of Rural Studies*. SAGE. London.
- Beratan, Kathi K., Stanley J. Kabala, Shirley M. Loveless, Paula J. S. Martin, and Nancy P. Spyke (2004) Sustainability indicators as a communicative tool: Building bridges in Pennsylvania. *Environmental Monitoring and Assessment*, 94: 179–191.
- Berkes, Fikret (2004) Rethinking community-based conservation. *Conservation Biology*, Volume 18, No 3, 621–630.
- Berkes, Fikret & Carl Folke (toim.) (2000) *Linking social and ecological systems. Management practices and social mechanisms for building resilience*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Berkes, Fikret, Johan Colding & Carl Folke (2002) Back to the future: Ecosystem dynamics and local knowledge. Teoksessa: Gunderson, Lance, H. and Crawford S. Holling (toim.) (2002) *Panarchy. Understanding transformations in human and natural systems*. Island Press. Washington D.C
- Berkes, Fikret, Johan Colding, & Carl Folke (toim.) (2003) *Navigating social-ecological systems*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bijker, Rixt & Strijker Dirk (2008) *Rural Migration: the North of Netherlands*. ENHR Conference Dublin, July 2008.
- Björn Ismo, Huttunen Pertti & Vesajoki Heikki (1997) Itäinen luonnonvalloitus. Teoksessa: Rannikko Pertti & Schuurman Nora (toim.) *Elämisen taika taikalla. Ihminen ja luonto Pohjois-Karjalan biosfäärialueella*. Joensuu, 23–58.
- Björn, Ismo (1999) Kaikki irti metsästä. Metsän käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaloudesta vuoteen 2000. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Björn, Ismo (2003) Oikeutta vai kansainvälistä ympäristöoikeutta? Lehtinen & Rannikko (toim.) *Oikeudenmukaisuus ja ympäristö*. Gaudeamus, Helsinki.
- Bourdieu, Pierre (1982) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Padstow. Great Britain.
- Bradbury John & Isabelle StMartin (1983) Winding down in a Quebec mining town. A case study of Schefferville. *The Canadian Geographer* 27, 128–144.

- Bradbury, John H. (1988) Living with boom and bust cycles: New towns in resource frontier in Canada. Teoksessa: T.B. Brealey, C.C. Neil & P.W. Newton (toim.): Resource communities: Settlement and workforce issues. CSIRO, Australia.
- Brealey, T.B., C.C. Neil & P.W. Newton (toim.) (1988) Resource communities: Settlement and workforce issues. CSIRO, Australia.
- Brun, Wibecke (1995) Subjective Conceptions of Uncertainty and Risk. Department of Psychosocial Science. University of Bergen. Bergen: University of Bergen.
- Buller, H. & Hoggart, K. (1994) The Social Integration of British Home Owners into French Rural Communities. *Journal of Rural Studies* 10(2), 197-210.
- Bunce, Michael (1994) *The Countryside Ideal. Anglo-American Images of Landscape.* Routledge. London.
- Bunce, Michael (2003) Reproducing Rural Idylls. Teoksessa: Cloke, P. (ed.) *Country Visions.* Pearson, Harlow.
- Butler, Richard W. (1980) The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. *Canadian Geographer*, XXIV:1, 5-12.
- Butler, Richard W. (ed.) (2006a) *The Tourism Area Life Cycle, Vol. 1. Applications and Modifications.* Series: Aspects of tourism 28. Channel View Publications. Clevedon.
- Butler, Richard W. (ed.) (2006b) *The Tourism Area Life Cycle, Vol. 2. Conceptual and Theoretical Issues.* Series: Aspects of tourism 29. Channel View Publications. Clevedon.
- Butler, Richard W., Hall, C. Michael & Jenkins, John (1998) Introduction. Teoksessa Butler, R., Hall C.M. & Jenkins J. (toim.) *Tourism and Recreation in Rural Areas.* John Wiley & Sons. Chichester.
- Carpenter, Steve, Walker, Brian, Anderies, J. Marty and Abel, Nick (2001) From Metaphor to Measurement: Resilience of What to What? *Ecosystems* 4:8, 765-781.
- Chaplin, Davina (1999a) Back to the cave or playing away? Gender roles in home-from-home environments. *Consumer Studies & Home Economics* 23, 181-189.
- Chaplin, Davina (1999b) Consuming work/productive leisure: the consumption patterns of second home environments. *Leisure Studies* 18, 41-55.
- Cloke, Paul (1999) *The Country.* Teoksessa: Cloke, P., Crang, P. & Goodwin, M. (toim.) *Introducing Human Geographies.* Arnold. London.
- Cloke, Paul (2003) *Knowing Ruralities?* Teoksessa: Cloke, P. (ed.) *Country Visions.* Pearson, Harlow.
- Dale, Ann 2005. *Social Capital and Sustainable Community Development: Is There a Relationship?* Teoksessa: Dale, Ann and Onyx, Jenny (ed.) *A Dynamic Balance: Social Capital and Sustainable Community Development.* UBC Press, Vancouver, BC, Canada.
- Donner-Amnell, Jakob & Teijo Rytteri (2010) Metsäsektorin legitimizeetti murroksessa. Teoksessa: Rannikko, Pertti & Tapio Määttä (toim.) *Luonnonvarojen hallinnan legitimizeetti*, 219-256. Vastapaino, Tampere.
- Earvolino-Ramirez, Marie (2007) Resilience: A concept analysis. *Nursing Forum*, 42: 2, 73-82.

- Eisto, Ilkka (2003) Ruunaan retkeilyalueen kävijät ja paikallistaloudelliset vaikutukset. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A 143, Vantaa.
- Eisto, Ilkka (2009) Kylläpä kestää. Paikallisesti kestävä kehityksen ja ympäristölähtöisen kehittämistoiminnan suhde harvaanasutulla maaseudulla. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja nro 101, Joensuu.
- Eklund, Markku (2009) Haastattelu 27.8.2009. Metsähallitus. Lieksa.
- Elinvoimainen maaseutu - ministeriöiden vastuut ja alueellinen kehittäminen. Maaseutupoliittinen erityisohjelma 2007–2010. Sisäministeriön julkaisu 19/2007.
- Enso-Gutzeit Oy (1947) Pankakosken tehtaan talvikisat. Keskushallinto. Henkilökunnan lehti Nro 2-3/1947. Tunnus 1086. Elinkeinoelämän Keskusarkisto, Mikkeli.
- Enso-Gutzeit Oy (1949) Pakinaa Pankakoskelta. Keskushallinto. Henkilökunnan lehti Nro 5/1949. Tunnus 1086. Elinkeinoelämän Keskusarkisto, Mikkeli.
- Enso-Gutzeit Oy (1962) Pankosken voimalaitos harjassa. Keskushallinto. Henkilökunnan lehti Nro 4/1962. Tunnus 1091. Elinkeinoelämän Keskusarkisto, Mikkeli.
- Enso-Gutzeit Oy (1963) Harjannostajaiset Pankakoskella. Keskushallinto. Henkilökunnan lehti Nro 5/1963. Tunnus 1091. Elinkeinoelämän Keskusarkisto, Mikkeli.
- Enso-Gutzeit Oy (1970) Palkintomatkalaisten maihinnousu Lyypekkiin. Keskushallinto. Henkilökunnan lehti Nro 4/1970. Tunnus 1094. Elinkeinoelämän Keskusarkisto, Mikkeli.
- Enso-Gutzeit Oy (1971) Tuotantoennätysjuhla Pankakoskella. Keskushallinto. Henkilökunnan lehti Nro 2/1971. Tunnus 1095. Elinkeinoelämän Keskusarkisto, Mikkeli.
- Erillistilaus (2008) Pielisen Karjalan seutukunnasta. Tilastokeskuksen tuotannon ja työllisyyden aluutilien tietokanta.
- Eskelinen, Heikki & Kimmo Niiranen (2003) Itä-Suomen talouskehityksen pitkä linja ja nykyiset ongelmat. Kansantaloudellinen aikakauskirja 99:1, 43–58.
- Eskelinen, Heikki & Kotilainen, Juha (2005) A vision of a twin city: Exploring the only case of adjacent urban settlements at the Finnish-Russian border. *Journal of Borderland Studies* 20(2), 31–46.
- Eskelinen, Heikki & Vatanen, Eero (1988) Metsäteollisuuden näkymät Pohjois-Karjalassa. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitos, Julkaisuja no 85. Joensuu.
- Eskelinen, Heikki (2001) Aluepolitiikka rautahäkissä. Kunnallisalan kehittämissäätiön Polemia-sarjan julkaisu nro 41.
- Eskelinen, Heikki, Fritsch, Matti & Hirvonen, Timo. 2007. Itä-Suomen aluerakenne: peruspiirteitä ja muutostrendejä. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen raportteja. N:o 2/2007.
- Euregio Karelia (2008) [Http://www.euregiokarelia.fi/](http://www.euregiokarelia.fi/)
- Fiksell, Joseph (2006) Sustainability and resilience: toward a systems approach. *Sustainability: science, practice, & policy*, 2: 2, 14–21.
- Florida, Richard (2004) *The Rise of the Creative Class*. Basic Books. New York.
- Folke, Carl (2006) Resilience: the emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change* 16, 253–267.

- Foster, Kathryn A. (2007) A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience. UC Berkeley: Institute of Urban and Regional Development. Saatavissa: <http://www.escholarship.org/uc/item/8tt02163>, 15.4.2010.
- Fountain, J. & Hall, C.M. (2002) The Impacts of Lifestyle Migration on Rural Communities – a Case Study of Akaroa, New Zealand. Teoksessa: Hall, C.M. & Williams A.M. (toim.) *Tourism and Migration. New Relationships between Production and Consumption*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Gabriel, Stuart, A. & Nothaft, Frank, E. (1999) Rental Housing Markets, the Incidence and Duration of Vacancy, and the Natural Vacancy Rate, AREUEA & ASRES, Conference Paper.
- Gallent, N. & Tewdwr-Jones, M. (2000) Rural Second Homes in Europe: Examining Housing Supply and Planning Control. Ashgate, Aldershot.
- Gallent, N., Mace, A. & Tewdwr-Jones M. (2003) Dispelling a myth? Second homes in rural Wales. *Area* 35, 271–284.
- Gallent, N., Mace, A. & Tewdwr-Jones M. (2005) *Second Homes. European Perspectives and UK Policies*. Ashgate, Hampshire.
- Garbarino, James (2000) *Lost Boys. Why Our Sons turn Violent and How we can Save Them*. New York: Free Press, Anchor Books.
- George, E. Wanda, Mair, Heather & Reid Donald G. (2009) *Rural Tourism Development. Localism and Cultural Change*. Series: *Tourism and Cultural Change*. Channel View Publications. Clevedon.
- Gibson, Clark C., McKean, Margater A. & Ostrom, Elinor (toim.) (2000) *People and Forests: Communities, Institutions and Governance*. MIT Press, Cambridge.
- Gilg, R. Yarwood, J. Smithers, and R. Wilson (toim.) *Rural Change and Sustainability: Agriculture, the Environment and Communities*. CABI Publishing, Oxfordshire, UK, 326–342.
- Glibina, Jelena (2008) Gde zarabotat "dlinnye evro"? Ladoga - Sortavala, nro 44, 24.10.2008.
- Gontsharova, Natalja (2008) Sortavalan työvoimapalvelut. Henkilökohtainen tiedonanto. Müller, Kristine, Bettina Bruns, Aleksander Izotov. 24.10.2008.
- Gotts, Nicholas, M. (2007) Resilience, panarchy, and world-systems analysis. *Ecology and Society*, 12(1): 24. Saatavissa: <http://www.ecologyandsociety.org/vol12/iss1/art24/>, 15.9.2009.
- Graf, Aulikki (2000) *Muutoskunnat-projekti 1999–2000 – Asunnot, kiinteistöt ja maankäyttö väestökätkönnissa*. Suomen Kuntaliitto. Helsinki.
- Gtk 2010. Geologian tutkimuskeskus. <http://www.gtk.fi/>, 25.3.2010.
- Gunderson, Lance H. & Holling, Crawford, S. & Light, Stephen, S. (1995) *Barriers and Bridges to the Renewal of Ecosystems and Institutions*. Columbia University Press, New York.
- Gunderson, Lance H. & Holling, Crawford, S. (2002) *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Island Press, Washington D.C.
- Gunderson, Lance, H. (2000) Ecological resilience – in theory and application. *Annual Reviews in Ecology and Systematics* 31, 425–439.
- Haggett, Peter (1983) *Geography: A modern synthesis*. Harper & Row, New York.

- Haila, Yrjö (2008) Kaupunki luonnonmuodostumana. *Yhdyskuntasuunnittelu* 2008:1, 6–23.
- Halfacree, Keith (1997) Contrasting Roles for the Post-Productivist Countryside. A Postmodern Perspective on Counterurbanisation. Teoksessa: Cloke, P. & Little, J. (toim.) *Contested Countryside Cultures. Otherness, Marginalisation and Rurality*. Routledge. London, 70–93.
- Halfacree, Keith (2006) From Dropping out to Leading on? British Counter-Cultural Back-to-the-Land in a Changing Rurality. *Progress in Human Geography* 30:3, 309–336.
- Haliseva-Soila, Merja (1993) Maaseudun uudet asukkaat. Kaupunkilaisten maaseutukuva ja maallemuuttopotentialiaali maaseudun kehittämisen mahdollisuutena. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Seinäjoki.
- Hall, C. Michael & Härkönen, Tuija (toim.) (2006) *Lake Tourism. An Integrated Approach to Lacustrine Tourism Systems*. Series: Aspects of Tourism. Channel View Publications, Clevedon.
- Hallikainen, Ville (1998) *The Finnish Wilderness Experience*. Finnish Forest Research Institute, Research Papers 711. Rovaniemi Research Station.
- Halonen, Maija (2009) *Pankakoskelaisuus – Elämä muuttuvassa tehdasyhdyskunnassa*. Joensuun yliopisto, Pro gradu -tutkielma, Joensuu.
- Halseth, Greg (2004) The Cottage Privilege: Increasingly Elite Landscapes of Second Homes in Canada. Teoksessa: Hall, C.M. & Müller, D.K. (toim.) *Tourism, Mobility and Second Homes. Between Elite Landscapes and Common Ground*. Channel View Publications, Clevedon, 35–54.
- Halseth, Greg, & Hanlon, N. (2005) The greying of resource communities in Northern British Columbia: implications for health care delivery in already underserved communities. *Canadian Geographer*, 49, 1–24.
- Halseth, Greg (2004) The 'Cottage' Privilege: Increasingly Elite Landscapes of Second Homes in Canada. Teoksessa: Hall, C.M. & Müller, D.K. (toim.) *Tourism, Mobility and Second Homes: Between Elite Landscape and Common Ground*. Channel View Publications. Clevedon.
- Hanski, Ilkka (2006) Metsätalous ja metsien monimuotoisuus – johdanto. Teoksessa: Riina Jalonen, Ilkka Hanski, Timo Kuuluvainen, Eero Nikinmaa, Paavo Pelkonen, Pasi Puttonen, Kaisa Raitio & Olli Tahvonen (toim.) *Uusi Metsäkirja*. Gaudeamus, Helsinki, 175–179.
- Hareven, Tamara K. (1982) *Family Time & Industrial Time – The Relationship Between the Family And Work in a New England Industrial Community*. Interdisciplinary Perspectives on Modern History. Cambridge University Press. New York.
- Hasu, Eija (2008) *Asukkaiden valinnat ja päätöksenteko*. Esitelmä. Asumistutkimusseminaari 26.11.2008. Valkoinen talo, Helsinki. Saatavissa: <http://www.kiinteistoliitto.fi>.
- Hasu, Eija (2010) *Asumisen päätöksiä – järjellä vai tunteella*. Teoksessa: Anneli Junnto (toim.) *Asumisen arki ja haaveet*. Gaudeamus, Helsinki. Painossa.
- Haug, B., Dann, G.M.S. & Mehmetoglu, M. (2007) Little Norway in Spain. From Tourism to Migration. *Annals of Tourism Research* 34, 202–222.

- Hayter, Roger, Trevor Barnes & Michael J. Bradshaw (2003) Relocating resource peripheries to the core of economic geography's theorizing: rationale and agenda. *Area* 35(1): 15-23.
- Heiskala, Risto (1994) Talcott Parsons ja rakennefunktionalismi. Teoksessa: Risto Heiskala (toim.) Sosiologisen teorian nykyvirtauksia. Gaudeamus. Helsinki. 88-120.
- Hemmi, Jorma & Vuoristo Kai-Veikko (1993) Matkailu. WSOY. Porvoo.
- Hetemäki, Lauri & Jari Kuuluvainen (2005) Kansallisen metsäpolitiikan kehittäminen. *Metsätieteen aikakauskirja* 2/2005, 175-181.
- Hiedanpää, Juha (2006) Alueellisen suunnittelun kehittyminen: kaksi esimerkkiä Satakunnasta. Teoksessa: Riina Jalonen ym. (toim.) Uusi metsäkirja. Gaudeamus, Helsinki, 285-290.
- Hiltunen, Mervi, Vepsäläinen, Mia & Pitkänen, Kati (2008) Foreseeing Trends and Ecosocial Impacts of Second Home Tourism in Finland. Conference abstract and presentation: 17th Nordic Symposium in Tourism and Hospitality Research, Lillehammer 25-27 September 2008. Saatavissa: <http://mot.joensuu.fi/media/JET/Trends%20and%20Impacts%20Lillehammer%20presentation.pdf>, 13.8.2009.
- Hirn, Sven & Markkanen, Erkki (1987) Tuhansien järvien maa. Suomen matkailun historia. Matkailun edistämiskeskus ja Suomen matkailuliitto. Gummerus. Jyväskylä.
- Hirvonen, Jukka & Puustinen, Sari (2008) Vapaa-ajan asumisen uudet tuulet. Suomalaisten näkemyksiä vapaa-ajan asumisesta. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B 94. Teknillinen korkeakoulu. Espoo.
- Holling, Crawford, S. & Gunderson, Lance H. & Ludwig, Donald (2002) In Quest of a Theory of Adaptive Change. Teoksessa: L.H. Gunderson and C.S. Holling (toim.) *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Island Press, Washington, D.C, 3-24.
- Holling, Crawford, S. & Gunderson, Lance H. & Peterson, Garry D. (2002) Sustainability and panarchies. Teoksessa: Lance, H.Gunderson & Crawford. S. Holling (toim.) *Panarchy. Understanding transformations in human and natural systems*. Island Press, Washington D.C.
- Holling, Crawford, S. (1973) Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, Vol. 4, 1-23.
- Holling, Crawford, S. (1986) Resilience of ecosystems; local surprise and global change. 292-317 in *Sustainable Development of the Biosphere*, W. C. Clark and R. E. Munn, editors. Cambridge University Press, Cambridge.
- Holling, Crawford, S. (2000) Theories of sustainable futures. *Ecology and Society* 4(2):7. Saatavissa: <http://www.ecologyandsociety.org/vol4/iss2/art7/>, 13.3. 2009.
- Holling, Crawford, S. (2001) Understanding the complexity of economic, ecological, and social systems. *Ecosystems*, 4, 390-405.
- Holling, Crawford, S., Fikret Berkes & Carl Folke (2002) Science, sustainability and resource management. Teoksessa: Fikret Berkes & Carl Folke (toim.) *Linking social and ecological systems. Management practices and social mechanisms for building resilience*. Cambridge University Press, Cambridge, 342-362.

- Holling, Crawford, S., Lance H. Gunderson and Garry D. Peterson (2002) Sustainability and panarchies. Teoksessa: Gunderson, Lance, H. and C. S. Holling (toim.) Panarchy. Understanding transformations in human and natural systems. Island Press, Washington D.C.
- Huhtala, Maija, Vatanen, Eero & Jonna Berghäll (2009) Kansallispuistomatkailun paikallistaloudelliset vaikutukset – menetelmien vertailu. Terra 121:4, 285–299.
- Hunnakko, Pekka & Palm, Jarmo (2002) Suurten ikäluokkien eläkeläisten maallemuuttopotentiaali. Julkaisuja no 100. Vaasan yliopisto. Vaasa.
- Huopainen, Raili (1979) Sorsakosken tehdasyhteisö – Hienotehtaan työväen työ- ja elinoloista. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Kansantiede. Monisteita 16, Turku.
- Huovari, Janne & Laakso, Seppo & Luoto, Jani & Pekkala, Sari (2002) Asuntomarkkinoiden alueellinen ennuste. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen raportteja N:o 185, Helsinki.
- Hynynen, Ari (2007) Verkostokylä ja maisemakaupunkeja – kytkeytyvän maaseudun suunnittelua. Yhdyskuntasuunnittelu 2/2007, 64–69.
- Ilmonen, Kaj (2000) Sosiaalinen pääoma: käsite ja sen ongelmallisuus. Teoksessa: Ilmonen K. (toim.) Sosiaalinen pääoma ja luottamus. Sophi 42. Jyväskylän yliopisto. Kopijyvä Oy. Jyväskylä, 9–38.
- Ilmonen, Mervi & Hirvonen, Jukka & Knuuti & Liisa & Korhonen, Heli & Lankinen, Markku (2000) Rauhaa ja karnevaaleja. tieto- ja taitoammattilaisten asumistavoitteet Helsingin seudulla. YTK. Espoo.
- Ironside, R.G. (1994) Concepts of dependency: The Canadian resource dependent community. Teoksessa: Ulf Wiberg (ed.) Marginal areas in developed countries. CERUM, Umeå.
- Itkonen, H. & J. Kortelainen (1998) Tutkimusnäytteitä teollisuuskaupungin vesiresurssista ja hallintatapojen muutoksesta. Alue & Ympäristö 27: 1, 79–93.
- Itä-Savo (2008) Maa vaihtaa omistajaa – kansalaistilaisuus. Sulkava 4.11.2008.
- Jallinoja, Riitta (1997) Asumisen tavat ja tyyli. Teoksessa: Kaarin Taipale, Harry Schulman, (toim.) Urbaanin asumisen tulevaisuus. Helsingin kaupungin tietokeskus. Helsinki.
- Jew, Cynthia L., Green, Kathy E. & Kroger, Jane (1999) Development and validation of a measure of resiliency. Measurement and Evaluation in Counseling and Development, 32, 75–89.
- Johnston, Margaret & Payne, Robert (2005) Ecotourism and Regional Transformation in Northwestern Ontario. Teoksessa: C. Michael Halla & Stephen Boyd (toim.) Nature-Based Tourism in Peripheral Areas. Development or Disaster? Channel View Publications, Bristol.
- Joptek Oy (2010) Saatavissa: <http://www.joptek.fi>, 23.3.2010.
- Junnila, Heikki (2005) Keskiajan vapaasta maankäytöstä isonjaon maanomistusjärjestelmään 1800-luvulla. Teoksessa: Roiko-Jokela, Heikki (toim.) Metsien pääomat. Metsä taloudellisen, poliittisen, kulttuurisen ja medialmiönä keskiajalta EU-aikaan, 43-112. Minerva, Jyväskylä.

- Junnto, Anneli (2007) *Suomalaisten asumistoiveet ja mahdollisuudet*. Ympäristöministeriö, Tilastokeskus. Helsinki.
- Junnto, Anneli (2008) *Asumisen muutos ja tulevaisuus*. Rakennetarkastelu. Erilaistuva asuminen, osaprojekti 1. Suomen ympäristö 23/2008. Ympäristöministeriö. Helsinki.
- Järvinen Erno & Alexander Moiseyev (2007) *Venäjän raakapuun ja sahatavaran vienti sekä vaikutukset markkinoiden kilpailuun*. Teoksessa: Karjalainen, T., Ollonqvist, P., Saastamoinen, O. & Viitanen, J. (toim.) *Kohti edistyvää metsäsektoria Luoteis-Venäjällä - Tutkimushankkeen loppuraportti*. Metlan työraportteja/Working Papers of the Finnish Forest Research Institute 62, 53–68.
- Kaivannaistoiminta Pohjois-Karjalan aluekehityksessä. Strategiset valinnat 2010–2014. Pohjois-Karjalan maakuntaliitto. Saatavissa: <http://www.pohjois-karjala.fi/Resource.phx/maakuntaliitto/index.htm>, 23.3.2010.
- Kakkonen, Pirjo & Timo Lautanen (2003) *Pohjoiskarjalaisten muovi- ja metalliteollisuuden sekä ICT- ja Puutuotealan yritysten alihankinta Venäjältä*. Spatia raportteja 4/2003, Joensuun yliopisto.
- Kansallispuistokomitea (1976) *Kansallispuistokomitean mietintö*. Komiteamietintö 1976:88, Helsinki.
- Karhapää-Puhakka, Satu (2004) *Kauppaa yli rajan. Pk-yritysten kokemuksia liiketoiminnasta Pohjois-Karjalassa ja Karjalan tasavallassa 1990-luvulla*. Aleksanteri Papers 1:2004. Gummerus, Saarijärvi.
- Karisto, Antti (2000) (toim.) *Suomalaiselämää Espanjassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kansanelämän kuvauksia; 49.
- Karisto, Antti & Konttinen, Riikka (2004) *Kotiruokaa, kotikatua, kaukomatkailua*. Tutkimus ikääntyvien elämäntyyleistä. Yliopistopaino, Helsinki.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti & Haapola, Ilkka (1998) *Matkalla nykyaikaan*. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. WSOY, Porvoo.
- Katajamäki, Hannu (1991) *Suomen maaseudun suuri kertomus*. Terra 103: 3, 173–183.
- Kauppila, Jari (1999) *Bruttokansantuotteen kasvu*. Teoksessa: Andreasson Kristiina, Helin Vesa (toim.) *Suomen vuosisata*. Trendit. 2. laajennettu painos. Tilastokeskus. Helsinki.
- Kauppila, Pekka (2004) *Matkailukeskusten kehitysprosessi ja rooli aluekehityksessä paikallistasolla: esimerkkeinä Levi, Ruka, Saariselkä ja Ylläs*. Nordia Geographical Publications, 33: 1.
- Kauppila, Pekka (2009) *Missä asuvat Levin ja Rukan mökkirakennusten omistajat? maantieteellisestä jakautumisesta etäisyysmalleihin*. Matkailututkimus 4:2, 25–48.
- Kauppinen, Timo (2004) *Asuinalueen ja perhetaustan vaikutus helsinkiläisnuorten keskiasteen tutkintojen suorittamiseen*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 2004:6. Helsinki.
- Kauppinen, Timo (2004) *Asuinalueen ja perhetaustan vaikutus helsinkiläisnuorten keskiasteen tutkintojen suorittamiseen*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 2004:6. Helsinki.
- Kemeny, Jim (1981) *The Myth of Home-ownership*. Routledge & Kegan, London.
- Kempas Jouko (2009) *Joensuun asukasmäärä kääntyi laskuun alkuvuonna*. Karjalainen 27.4.2009.

- Kilpeläinen, A.S., Hintikka, A.L. & Salohiemo, V.A. (1954) Pielisjärven historia I. Kuopio.
- Koch, Agnes & John Gartell (1992) Keep jobs in Kootenays: Coping with closure in British Columbia. Teoksessa: Cecily Neil, Markku Tykkyläinen & John Bradbury (toim.) Coping with closure. An international comparison of mine town experiences. Routledge, London and New York.
- Komiteanmietintö (1945) Vuoden 1944 asutuskomitean mietintö. Helsinki.
- Korhonen, Jukka (2004) Näkökulmia ennaltaehkäisevään politiikkaan. Lähtökohtiin, linjauksiin, toteutukseen, haasteisiin. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 110. Kuopion yliopisto, Kuopio.
- Korhonen, Jukka (2009) Asuminen ja hyvinvointi: asunto- ja asumispolitiikka hyvinvointipolitiikkana. Teoksessa: Pauli Niemelä (toim.) Hyvinvointipolitiikka. WSOY. (painossa)
- Korhonen, Kristiina, Riitta Kosonen, Tiinamari Sivonen & Pasi Saukkonen (2008) Pohjois-Karjalaisten pienten ja keskisuurten yritysten Venäjä-yhteistyöpotentiaali ja tukitarpeet. Spatia raportteja 4/2008, Joensuun yliopisto.
- Korhonen, Teppo (1999) Maaseudun elämäntavan muutos. Teoksessa: Löytönen, M. & Kolbe, L. (toim.) Suomi: maa, kansa, kulttuurit. Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 753, Helsinki.
- Kortelainen Jarmo, Kotilainen Juha (2003) Ownership changes and local development in the Russian pulp and paper industry. Eurasian Geography and Economics 44, 384–402
- Kortelainen, Jarmo & Pertti Rannikko (1992) Kuntakeskukset ja tehdasyhdyskunnat käännekohdassa. Teoksessa: Pertti Rannikko & Jarmo Kortelainen: Yhdyskunnat ja restrukturaatio. Tutkimuksia tehdasyhdyskuntien ja kuntakeskusten rakenteellisesta uusiutumisesta. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 104.
- Kortelainen, Jarmo (1991) Elinkaarimalli tehdasyhdyskunnan kehityksen kuvaajana. Aluesuunnittelu 20:1, 16–24.
- Kortelainen, Jarmo (1992) Metsäsektorin yhdyskuntajärjestelmä. Teoksessa: Rannikko P. & Kortelainen J. (toim.) Yhdyskunnat ja restrukturaatio – Tutkimuksia tehdasyhdyskuntien ja kuntakeskusten rakenteellisesta uusiutumisesta. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitos. Julkaisuja no 104. Joensuu, 25–40.
- Kortelainen, Jarmo (1996) Tehdasyhdyskunta talouden ja ympäristötietoisuuden murrosvaiheissa. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 24.
- Kortteinen Matti, Vaattovaara Mari, Alasuutari Pertti (2005) Eliitin eriytymisestä pääkaupunkiseudulla. Yhteiskuntapolitiikka 5/2005.
- Kortteinen, Matti & Tuominen Martti & Vaattovaara, Mari (2005) Asumistoiveet, sosiaalinen epäjärjestys ja kaupunkisuunnittelu pääkaupunkiseudulla. Yhteiskuntapolitiikka 1/2005, 12–131.
- Kortteinen, Matti (1982) Lähiö. Tutkimus elämäntapojen erilaistumisesta. Gummerus. Helsinki.
- Koskinen, Tarmo (1987) Tehdasyhteisö – Tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta. Vaasan korkeakoulun julkaisuja. Tutkimuksia no 123. Sosiologia 8. Vaasa.

- Kotilainen, Juha & Teijo Rytteri (2009) (käsikirjoitus) Defining sustainable forestry: Transformations of forest policy regimes in Finland since the 19th century.
- KotiMaalla (2010) KotiMaalla -maallemuuttopalvelu. Saatavissa: <http://www.kotimaalla.info/>, 20.4.2010.
- Kotkavirta, Jussi (2000) Luottamus instituutioihin ja yksilöllinen hyvinvointi. Teoksessa: Ilmonen K. (toim.) Sosiaalinen pääoma ja luottamus. *Sophi* 42. Jyväskylän yliopisto. Kopijyvä Oy, Jyväskylä, 55–68.
- Kuivalainen, Harri (1995) Pankakosken kulttuuriympäristön hoito-ohjelma. Lieksan kaupungin kaavoitusosasto. Lieksa.
- Kuopion kulttuuriympäristöstrategia (2007) Kuopion kulttuuriympäristö. Strategia ja hoito-ohjeet. Saatavissa: [http://www.kulttuuriymparisto.kuopio.fi/kut/kulttuuristrategia_liitepank.nsf/Files/280108132938975/\\$FILE/Nettiympstrat.pdf](http://www.kulttuuriymparisto.kuopio.fi/kut/kulttuuristrategia_liitepank.nsf/Files/280108132938975/$FILE/Nettiympstrat.pdf), 12.8.2009.
- Kupiainen, Heikki (2007) Savotta-Suomen synty, kukoistus ja hajoaminen. Talonpoikaisen maanomistuksen muutos ja elinkeinot Savossa ja Pohjois-Karjalassa 1850–2000. Joensuun yliopiston yhteiskunnallisia julkaisuja 79.
- Kurttila, Mikko, Jari Kuuluvainen & Leena Leskinen (2006) Monimuotoisuuden turvaamisen ohjaukseen ja yhteiskunnalliset vaikutukset. Teoksessa: Horne, Paula, Terhi Koskela, Mikko Kuusinen, Anti Otsamo, Kimmo Syrjänen – Metson jäljillä. Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman tutkimusraportti. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala.
- Kuusela, Kullervo & Heikki Lindroos (2003) N.A. Osara – Metsällä on pitkä muisti. *Metsälehti* Kustannus, Hämeenlinna. 335 s.
- Kuusela, Kullervo (1999) Metsän leiviskät. Metsäsuunnittelu ja saavutukset 1947–1996. Atena, Jyväskylä. 244 s.
- Kuusi, Pekka 1982. Tämä ihmisen maailma. WSOY:n graafiset laitokset. Porvoo.
- Kuusinen, Martti, Ilvesniemi, Hannu (2008) (toim.) Energiapuun korjuun ympäristövaikutukset, tutkimusraportti. Tapion ja Metlan julkaisuja. Saatavissa: Saatavissa: <http://www.metsavastaa.net/energiapuu/raportti>.
- Künt, Simone (2007) Haastattelu 14.6.2007.
- Kyttä, Marketta (2008) Asuminen – eletty elämä. Esitelmä. Asumistutkimusseminaari 26.11.2008. Valkoinen talo, Helsinki. Saatavissa www.kiinteistoliitto.fi
- Kytö, Hannu & Tuorila, Helena & Leskinen, Johanna 2006. Maaseudun vetovoimaisuus ja kuluttajien yksilölliset elämäntavat. Tutkimuskokonaisuuden loppuraportti. Kuluttajatutkimuskeskus, julkaisuja 5:2006.
- Kytö, Hannu & Tuorila, Helena (2006) Maaseudun vetovoimaisuus ja kuluttajien yksilölliset elämäntavat. Tutkimuskokonaisuuden loppuraportti. 5/2006. Kuluttajatutkimuskeskus, Helsinki.
- Laakso, Seppo & Loikkanen Heikki (2004) Kaupunkitalous. Johdatus kaupungistumiseen, kaupunkien maankäyttöön sekä yritysten ja kotitalouksien sijoittumiseen. *Gaudeamus*. Helsinki.
- Laakso, Seppo (2000) Asuntomarkkinoiden alueellinen kehitys Suomessa 1980- ja 1990-luvulla. *VATT, Keskustelualoitteita*, 221, Helsinki.

- Lahti Pekka & Heinonen Sirkka & Halonen Minna & Sinivuori Paula (2007) Monimuotoistuva asuminen, asiantuntijanäkemyksiä ja arviointeja. Tutkimusraportteja VTT-R-094367. VTT, Espoo.
- Laitila, Juha, Asikainen, Antti & Anttila, Perttu. 2008. 1. Energiapuuvarat. julkaisussa: Kuusinen, Martti, Ilvesniemi, Hannu (toim.) 2008. Energiapuun korjuun ympäristövaikutukset, tutkimusraportti. Tapion ja Metlan julkaisuja 6–12.
- Lankinen, Markku (2003) Asuntojen tarve ja tuotanto 2001–2030. Ennustemallin uudistaminen, menetelmät ja tulokset. Suomen ympäristö 639, Ympäristöministeriö, Asunto- ja rakennusosasto, 49–51.
- Lankinen, Markku (2007) Helsingin kehitys seudullisessa kontekstissa. Yhteiskuntapolitiikka 1/2007.
- Lapintie, Kimo (2008) Ilmastonmuutos ja elämänvirta. Yhdyskuntasuunnittelu, 46; 4, 24–39.
- Lappalainen, Markku 2007. Haastattelu 24.10.2007.
- Laslett, Peter (1996) A Fresh Map of Life. The Emergence of the Third Age. MacMillan, London.
- Lehtinen, Erkki & Nippala, Eero & Jaakkonen, Liisa & Nuutila, Harri (2005) Asuinrakennukset vuoteen 2025. Uudistuotannon ja perusparantamisen tarve. VTT, Rakennus- ja yhdyskuntatekniikka. Tampere.
- Leinamo, Kari (2003) Elinkeinorakennemuutos suomalaisella maaseudulla 1880-luvulta nykypäivään. 15 esimerkkikunnan tarkastelu. Maaseudun uusi aika 3/2003.
- Leinonen, Riikka, Kauppila Pekka & Saarinen Jarkko (2008) Matkailu syrjäseutujen kehityksen välineenä – mahdollisuuksia ja haasteita. Maaseudun uusi aika 16: 1, 35–43.
- Leinonen, Riikka, Kauppila, Pekka & Saarinen, Jarkko (2007) Suomen matkailun aluerakenne 2005: tutkimusraportti. Matkailun edistämiskeskus A: 155. Saatavissa: <http://www.mek.fi/>, 13.5.2009.
- Levin Simon A., Scott Barrett, Sara Aniyar, William Baumol, Christopher Bliss, Bert Bolin, Partha Dastgupta, Paul Ehrlich, Carl Folke, Ing-Marie Gren, C.S. Holling, Annmari Jansson, Bengt-Owe Jansson, Karl-Göran Mäler, Dan Martin, Charles Perrings, Eytan Sheshinski (1998) Resilience in natural and socioeconomic systems. *Environment and Development Economics* 3, 221–262. Saatavissa: http://journals.cambridge.org/download.php?file=%2FEDE%2FEDE3_02%2FS1355770X98000126a.pdf&code=af26d3362d3f255ba239898b8d35813a, 01.07.2008.
- Leydesdorff, Loet (2002) The Communicative Turn in the Theory of Social Systems. *Systems Research and Behavioral Science* 19, 129–136.
- Liebowitz, S. J. and Stephen E Margolis (1995) Path Dependence, Lock-in, and History. *Journal of Law, Economics, & Organization* 11:1, 205–226.
- Lieksa.yrityshaku.fi (2009), Saatavissa: <http://lieksa.yrityshaku.fi/>, 17.8.2009.
- Lieksan kaupunki (2007) Kolin Master Plan: Ainutlaatuinen Koli. Suunnittelukeskus Oy.
- Lieksan kaupunki (2010) Strategia.
- Lieksan kaupunki 2009a Lieksan suurimmat työnantajat. Saatavissa: <http://www.lieksa.fi/Resource.phx/sivut/sivut-lieksa/esittely/lieksansuurimmattyonantajat.htx>, 7.1.2009.

- Lieksan kaupunki 2009b Opaskartta Lieksan Pankakoskelta. Maankäyttö.
- Lucas, Rex A. (1971) *Minetown, milltown, railtown: Life in Canadian communities of single industry*. University of Toronto Press
- Luhman, Niklas (2004) *Ekologinen Kommunikaatio* (suom. Sam Krause & Seppo Raiski), Gaudeamus, Tampere.
- Maallemuutto (2010) Maallemuutto.info -verkkopalvelu. Saatavissa: <http://www.maallemuutto.info/default.asp> 20.4.2010.
- Maanmittauslaitos (2009) *Ulkomaalaisten ostamat kiinteistöt 2003–2008 – aidot ulkomalaiset eli ulkomailla asuvat*. Tietoa maasta. Saatavissa: http://www.maanmittauslaitos.fi/PopUpDocuments/Ulkomaalaisten_ostamat_kiinteistot_2003__2008.pdf.
- Manyena, Siambabala Bernard (2006) The concept of resilience revisited. *Disasters*, 30: 4, 434–450.
- Marchak, Patricia (1983) *Green Gold. The forest industry in British Columbia*. University of British Columbia Press, Vancouver.
- Marjavaara, Roger (2007) The Displacement Myth: Second Home Tourism in the Stockholm Archipelago. *Tourism Geographies* 9:3, 296–317.
- Marjavaara, Roger. (2008) *Second Home Tourism. The Root to Displacement in Sweden*. Gerum 2008:1, Department of Social and Economic Geography, Umeå University.
- Markey, Sean & Pierce, John T. & Vodden, Kelly and Roseland, Mark (2004) *Second Growth: Community Economic Development in Rural British Columbia*. Vancouver, BC, Canada: UBC Press.
- Martin, Ron & Peter Sunley (2006) Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography* 6, 395–437.
- Marttila, Juha (2009) *Kannattava maatalous perustuu vahvaan yrittäjyyteen ja reiluun politiikkaan*. Saatavissa: http://www.mtk.fi/mtk/ajankohtaista/tiedotteet/tiedotteet2009/heinakuu/fi_FI/kannattava_maatalous/, 17.8.2009.
- Mather, Alexander S. (2001) Forests of consumption: postproductivism, postmaterialism, and the postindustrial forest. *Environment and Planning C* 19, 249–268.
- McKean, Margaret A. (2000) *Common property: What is it, what is it good for, and what makes it work*. Teoksessa: Clark C. Gibson, Margater A. McKean & Elinor Ostrom (toim.) *People and Forests: Communities, Institutions and Governance*. MIT Press, Cambridge.
- MEK (2008) *Rajahaastattelututkimus. Osa 20 Ulkomaiset matkailijat Suomessa vuonna 2007 1.1. – 31.12.2007*. MEK A:158. Matkailunedistämiskeskus. Saatavissa: [http://www.mek.fi/w5/mekfi/index.nsf/6dbe7db571ccef1cc225678b004e73ed/30b571694e8ca2b1c225747100351d99/\\$FILE/A158%20Rajahaastattelututkimus%202007%20osa%2020.pdf](http://www.mek.fi/w5/mekfi/index.nsf/6dbe7db571ccef1cc225678b004e73ed/30b571694e8ca2b1c225747100351d99/$FILE/A158%20Rajahaastattelututkimus%202007%20osa%2020.pdf).
- Mella, Ilkka (2008) *Maakuntien suhdannekehitys 2004–2008. TEM-analyyseja 7/2008*. Työ- ja elinkeinoministeriö. Helsinki.
- Mels, Tom (1999) *Wild landscapes. The cultural nature of Swedish national parks*. Lund University Press, Lund 1999.
- Metinfo (2009) *Hakkuut kunnittain*. Saatavissa: <http://www.metla.fi/metinfo/tilasto/>, 3.7.2009.

- Metsähallitus (2009) Kalevalapuistot-hanke. <http://www.metsa.fi/sivustot/metsa/fi/Hankkeet/Rakennerahastohankkeet/Kalevalapuistot/Sivut/Kalevalapuistothanke.aspx>.
- Metsätalastollinen vuosikirja (2008) SVT Maa-, metsä- ja kalatalous, Metla.
- Milbourne, Paul, Terry Marsden and Lawrence Kitchen (2008) Scaling Post-Industrial Forestry: The Complex Implementation of National Forestry Regimes in the Southern Valleys of Wales. *Antipode* 40:4, 612–631.
- Mitchell, Clare J.A. (1998) Entrepreneurialism, Commodification and Creative Destruction: a Model of Post-modern Community Development. *Journal of Rural Studies* 14, 273–286.
- Mitchell Clare J.A. & de Waal Sarah B. (2009) Revisiting the Model of Creative Destruction: St. Jacobs, Ontario, a Decade Later. *Journal of Rural Studies* 25, 156–167.
- Mitchell, B. (2004) Resource and Environmental Management in Canada: addressing conflict and uncertainty. Oxford University Press, Don Mills, Ontario.
- Mose, Ingo (toim.) (2007) Protected areas and regional development in Europe. Towards a new model for the 21st Century. Ashgate, Aldershot 2007.
- Mukkala, Kirsi (2002) Tyhjät asunnot ja alueelliset erot. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 98. vuosikerta, 4/2002, 152–162.
- Museovirasto (1993) Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. 1993. Saatavissa: <http://www.nba.fi/rky1993/default.htm>, 12.8.2009.
- Musters C. J. M., H. J. de Graaf, W. J. Keurs (1998) Defining socio-environmental systems for sustainable development. *Ecological Economics* 26, 243–258.
- Müller, D. & Hall, C.M. (2004) The Future of Second Home Tourism. Teoksessa: Hall, C.M. & Müller D. (toim.) *Tourism, Mobility and Second Homes. Between Elite Landscape and Common Ground*. Channel View Publications, Clevedon.
- Müller, D. (1999) German Second Home Owners in the Swedish Countryside: On the Internationalization of the Leisure Space. Kulturgeografiska institutionen, Umeå Universitet.
- Müller, D. (2002) Reinventing the Countryside: German Second-home Owners in Southern Sweden. *Current Issues in Tourism* 5(5), 426–446.
- Müller, D.K. (2004) Second Homes in Sweden: Patterns and Issues. Teoksessa: Hall, C.M. & Müller, D.K. (toim.) *Tourism, Mobility and Second Homes. Between Elite Landscapes and Common Ground*. Channel View Publications, Clevedon, 244–260.
- Müller, Dieter, Hall C. Michael & Keen, Donna (2004) Second Home Tourism Impact, Planning and Management. Teoksessa: Hall, C.M. & Müller D. (toim.) *Tourism, Mobility and Second Homes. Between Elite Landscape and Common Ground*. Channel View Publications, Clevedon.
- Myllymäki, Lari (2007) Haastattelu 14.6.2007.
- Myrskylä, Pekka (2008) Pendelöinti muokkaa kuntarakennetta ja asumista. *Hyvinvointikatsaus* 1/2008, Tilastokeskus. Helsinki, 17–23.

- Mäenpää Pasi (2008) *Avara urbanismi. Yritys ymmärtää suomalainen kaupunki toisin*. Markku Norvasuo (toim.) *Asuttaisiinko toisin? Kaupunkiasumisen uusia konsepteja kartoittamassa. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja*. B 95, Teknillinen korkeakoulu. Espoo.
- Mäenpää, Pasi (1999) *Hyvinvointiyhteiskunnasta kulutuskulttuuriin*. Teoksessa: Löytönen, M. & Kolbe, L. (toim.) *Suomi: maa, kansa, kulttuurit*. Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 753, Helsinki.
- Mäkelä, Petteri (2000) *Isoveli valvoo – keskustelu yksityismetsälaista 1920-luvun lopulla*. Teoksessa: *Moni-ilmeinen metsä; mielikuvia, asenteita ja arvoja metsistä ja niiden käytöstä*. Jyväskylän yliopisto, Historian laitos, Jyväskylä, 83-100.
- Määttänen, Marita (2008) *Itähuolinta. Henkilökohtainen tiedonanto*. Müller, Kristine, Bettina Bruns, Aleksander Izotov & Minna Piipponen, 22.10.2008.
- Mönkkönen, Mikko & Timo Kuuluvainen (2006) *Suojelualueverkko talousmetsissä*. Teoksessa: Jalonen, Riina Ilkka Hanski, Timo Kuuluvainen, Eero Nikinmaa, Paavo Pelkonen, Pasi Puttonen, Kaisa Raitio & Olli Tahvonen (toim.) (2006) *Uusi Metsäkirja*. Gaudeamus, Helsinki, 190–197.
- Newman, D. (2006) *The lines that continue to separate us: borders in our 'borderless' world*. *Progress in Human Geography* 30:2, 143–161.
- Nieminen, Markku (2009) *Kesämökkibarometri 2009*. Tilastokeskus & Työ- ja elinkeinoministeriö. Saatavissa: http://www.tem.fi/files/22175/Mokkibaro08_raportti.pdf, 12.8.2009.
- Nieminen, Matti & Kimmo Saaristo (1998) *Suomalaisen luonnon lait*. *Alue ja Ympäristö* 2/1998, 72–89.
- North, Douglas C. (2005) *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- O'Hagan, S. & Ben Cecil (2007) *A Macro-level Approach to Examining Canada's Primary Industry Towns in a Knowledge Economy*. *Journal of Rural and Community Development* 2, 18–43.
- Oinonen-Edén, Elli (1991) *Pielisjärven ja Juuan historia 1811–1864*. *Pielisjärven historia III*. Pieksämäki.
- Ojalainen, Veli-Matti (1995) *Tehdas, kylä ja tehtaalaiset – Pankakosken tehdasyhdyskunta maailmansotien välisenä aikana*. Teoksessa: Pohjonen J. (toim.) *Gutzeitin Karjalat – Enso-Gutzeit Oy itäisen Suomen mahtitekijänä*. Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja 4. Joensuun yliopiston monistuskeskus. Joensuu, 100–110.
- Okko, Paavo & Miettälä, Asko & Oikarinen, Elias (2000) *Muuttoliike pakottaa rakennemuutokseen*. *Kunnallisalan kehittämissäätiö, Tutkimusjulkaisut*, 24. Vammala.
- Oksa, Jukka (2005) *Metsä-Karelia ja kansanliikkeet*. *Yhteiskuntasuunnittelu* 3/1985.
- Ollonqvist, Pekka, Viitanen, Jari., Holopainen, Päivi, Pirhonen, Ilkka, Toropainen, Mikko & Marttila, Juhani (2007) *Metsäteollisuuden investoinnit Luoteis-Venäjällä sekä puunkäytön lisäyksen aluetaloudelliset vaikutukset Itä-Suomessa*. *Julkaisussa: Karjalainen, Timo, Ollonqvist, Pekka, Saastamoinen, Olli & Viitanen, Jari (toim.) Kohti edistyvää metsäsektoria Luoteis-Venäjällä - Tutkimushankkeen loppuraportti*. *Metlan työraportteja/Working Papers of the Finnish Forest Research Institute* 62: 69–89.

- Palanterä, Risto (1996) Jätepaperin polton ympäristövaikutukset systeemiratkaisuna. VTT tiedotteita – Meddelanden – Research notes 1796. Saatavissa <http://www.vtt.fi/inf/pdf/tiedotteet/1996/T1769.pdf>, 17.8.2009.
- Palokas, Unto (2002) Voimakas kansanliike – Lieksan sosiaalidemokraatit 100 vuotta. Lieksan sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö ry Pieksämäki.
- Palokas, Unto (2002b) Kevätniemen saha 100 vuotta. Kevätniemen saha 1902-2002. Jyväskylä.
- Pankaboard (2009) History. Saatavissa: [Http://www.pankaboard.com/history.php](http://www.pankaboard.com/history.php), 17.8.2009.
- Pankakosken tehtaat (1950) Henkilöstön lukumäärä 1950. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1914–1956. Tunnus 1587. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.
- Pankakosken tehtaat (1973) Henkilöstön keskivahvuudet 1963–1972. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1969–1979. Tunnus 1903. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.
- Pankakosken tehtaat (1978) Henkilöstön lukumäärä 1978. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1969–1979. Tunnus 1903. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.
- Pankakosken tehtaat (1990) Henkilöstön lukumäärä 1990. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1979–1996. Tunnus 1901. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.
- Pankakosken tehtaat (1996) Henkilöstön lukumäärä 1996. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1979–1996. Tunnus 1901. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.
- Parkkinen, Pekka (2007) Väestön ikääntymisen vaikutukset kuntatalouteen. VATT-tutkimuksia 136 Saatavissa: <http://www.vatt.fi/julkaisut>, 9.2.2010.
- Paronen, Anna (2005) Uudistuminen lähibusineksiin laajentamalla. Teoksessa: Kannattava yritys ei menetä parhaita asiakkaitaan - PK-yritysten liiketoiminnan kehittäminen osana perusopetusta (ESR2-projekti 1.1.2002–31.10.2005) Loppuraportti. Kymenlaakson ammattikorkeakoulu Tutkimuksia ja raportteja no:21, Kotka.
- Parsons, Talcott (1991) The social system. Routledge, London.
- Perkmann, Markus (2003) Cross-Border Regions in Europe. Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-operation. *European Urban and Regional Studies*, 10: 2, 153–171.
- Pielisen Betoni (2009) Saatavissa <http://www.pielisenbetoni.fi/>, 29.4.2009.
- Pikes (2010) Pielisen karjalan elinkeinostrategia.
- Pikkarainen, Juha (2008) Kapinakenraalin päiväkirja. Kertomus Kemijärven sellutehtaan alasajosta. Into Kustannus, Helsinki.
- Pitkänen, Kati & Kokki, Ruut (toim.) (2005) Mennäänkö mökille? Näkökulmia pääkaupunkiseutulaisten vapaa-ajan asumiseen Järvi-Suomessa. Savonlinnan koulutus- ja kehittämiskeskus, julkaisuja 11, Joensuun yliopisto.

- Pitkänen, Kati & Vepsäläinen, Mia (2005) Mökille hommiin ja hiljaisuuteen – mökkeilymotiiveista. Teoksessa: Pitkänen, K. & Kokki, R. (toim.) Mennäänkö mökille? Näkökulmia pääkaupunkiseutulaisten vapaa-ajan asumiseen Järvi-Suomessa. Savonlinnan koulutus- ja kehittämiskeskus, julkaisuja 11, Joensuun yliopisto.
- Pitkänen, Kati & Vepsäläinen, Mia (2008) Foreseeing the Future of Second Home Tourism. Case Finnish Media and Policy Discourse. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 8:1, 1–24.
- Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2007) Tilastokeskuksen väestöennuste kunnittain 2007–2040.
- Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2008a) Väestön ikärakenne Pohjois-Karjalassa 31.12.2007.
- Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2008b) Väestömuutokset vuodelta 2007.
- Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2008c) Työssäkäyntiliikenne Pohjois-Karjalassa 2006.
- Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2008d) Työllinen työvoima 31.12.1996.
- Pohjois-Karjalan yritysrekisteri (2009) Saatavissa: <http://josek.tx.fi/index.php>, 13.1.2009.
- Pohjois-Savon liitto (2008a) Väkiluku Pohjois-Savossa vuosina 1980–2007.
- Pohjois-Savon liitto (2008b) Pohjois-Savon väestön ikärakenne 31.12.2007.
- Pohjois-Savon liitto (2008c) Muuttoero Pohjois-Savossa vuosina 1991–2007.
- Pohjois-Savon liitto (2008d) Työssäkäyntiliikenne Pohjois-Savossa vuonna 2005.
- Pohjois-Savon liitto (2008e) Pohjois-Savon työpaikat vuosina 1993–2006.
- Pohjois-Savon liitto (2009) Maakuntakaavoitus. Saatavissa: <http://www.pohjois-savo.fi>.
- Priemus, H. (2005) Importing and Exporting Spatial Needs: A Dutch Approach. *European Planning Studies*. 13, 371–386.
- Puhakka, Riikka & Teijo Rytteri (2008) Kansallispuistojen muuttuvat merkitykset. Ympäristöpolitiikan ja -oikeuden vuosikirja II, 103–148.
- Puhakka, Riikka (2007) Kansallispuistot murroksessa. Tutkimus luonnonsuojelun ja matkailun tavoitteiden kohtaamisesta. Joensuu: Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 81.
- Puustinen, Jenni, Marjo Neuvonen, Tuija Sievänen & Eija Pouta (2006) Kansallispuistojen vetovoimatekijät ja kävijämäärät. Teoksessa: Horne, Paula, Terhi Koskela, Mikko Kuusinen, Anti Otsamo, Kimmo Syrjänen (toim.) Metson jäljillä. Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman tutkimusraportti. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala.
- Pöllänen, Pirjo (2007) Työllistymisen mahdollisuudet ja työn merkitys venäjänkielisille maahanmuuttajanaishille Pohjois-Karjalassa. Teoksessa: Martikainen, Tuomas & Marja Tiilikainen (toim.) Maahanmuuttajanaiset: Kotoutuminen, perhe ja työ. Väestöliitto, Helsinki.
- Pöllänen, Pirjo (2008) Arjen käytännöt ja perhesuhteet venäläis-suomalaisissa perheissä. Teoksessa: Sevón, Eija & Marianne Notko (toim.) Perhesuhteet puntarissa. Palmenia, Helsinki University Press, Helsinki.
- Pönni, Kirsi (2000) Autotkatkailijat Suomessa. Teoksessa: Levä, K. (toim.) Mobilia 2000. Matkalla jossain Suomessa. Mobilia, Kangasala.
- Pöysä, Jorma (2010) Metsätähteestä syntyy vaikka muovikippoja. *Kauppalehti*. 7.1.2010.

- Rainisto, Sami (2009) Maitojuna suistui raiteiltaan. Saatavissa: <http://www.talouselama.fi/uutiset/article302578.ece>, 19.8.2009.
- Raitio, Kaisa & Pertti Rannikko (2006) Metsien käyttö ja sosiaalinen kestävyys: Metsähallituksen roolin muuttuminen Lieksassa. *Metsätieteen aikakauskirja* 2/2006, 271–292.
- Rannikko, Pertti & Katja Tervo (2006) Hyvinvointiyhteiskuntaa rakentamassa – selviytymistarinoita ja tragedioita metsätöistä. Teoksessa: Vehkamäki, Seppo (toim.) *Metsät ja hyvä elämä. Monitieteinen tutkimusraportti*, 273–343. Metsäkustannus Oy, Jyväskylä.
- Rannikko, Pertti (1987) Metsätalous ja kylä. Suurmetsätalouden vaikutus maaseudun asutusrakenteeseen 1900-luvulla. Joensuu: Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 81.
- Rannikko, Pertti (1989) Metsätyö-pienveijelykylä. Tutkimus erään yhdyskuntatyyppin noususta ja tuhosta. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 12.
- Rannikko, Pertti (1995) Ympäristötietoisuus ja ympäristöristiriidat. Teoksessa: Jokinen, P., Järvikoski, T. & Rannikko, P.: *Näkökulmia ympäristösosiologiaan*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:33.
- Rannikko, Pertti (1998) Metsätyöt asuttivat ja autoittivat syrjä-Suomen. Teoksessa: Reunala, Aarne, Ilpo Tikkanen & Esko Åsvik (toim.) *Vihreä valtakunta. Suomen metsäklusteri. Otava – Metsämiesten Säätiö, Keuruu*, 222–227.
- Rannikko, Pertti (2007) Maiseman kokeminen ja yhteiskunnalliset ristiriidat: Esimerkkinä Koli. Teoksessa: Sepänmaa, Yrjö, Liisa Heikkilä-Palo & Virpi Kaukio (toim.) *Maiseman kanssa kasvokkain. Maahenki, Helsinki*, 267–275.
- Rannikko, Pertti (2008) Postproduktivismi metsässä. Teoksessa: Karjalainen, Timo P., Pentti Luoma & Kalle Reinikainen (toim.) *Ympäristösosiologian virrat ja verkostot*. Oulun yliopisto, Thule instituutti, Oulu, 83–95.
- Rannikko, Pertti (2009) Luonnonkäytön muutos paikallisena legitimitteettimurroksena. Teoksessa: Rannikko, Pertti & Tapio Määttä (toim.) *Luonnonvarojen hallinnan legitimitteetti*. Vastapaino, Tampere.
- Rantojen maankäytön suunnittelu (2005) *Ympäristöopas 120*. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Raumolin, Jussi (2004) Metsäsektorin vaikutus Suomen taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos C 51.
- Rautio, Pertti (2007) Historiallista johdattelua minä ja identiteettitutkimukseen. Teoksessa: Rautio, Pertti & Saastamoinen Mikko (toim.) *Minuus ja identiteetti*. Tampere University Press, 9–20.
- Rautio, Vesa & Markku Tykkyläinen (toim.) (2008) *Russia's Northern Regions on the edge: Communities, industries and populations from Murmansk to Magadan*, Kikimora Publications, Helsinki.
- Roberts, Lesley & Hall, Derek (2001) *Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice*. GABI. Wallingford.
- Roos J.P. (1987) *Suomalainen elämä*. Otava.

- Ruonavaara, Hannu (1993) *Omat kodit ja vuokrahuoneet. Sosiologinen tutkimus asunonhallinnan muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920-1950.* Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C osa 97, Turku.
- Ruuttula-Vasari, Anne (2004) "Herroja on epäiltävä aina, metsäherroja yli kaiken". *Metsähallituksen ja pohjoissuomalaisten kanssakäyminen kruununmetsissä vuosina 1851-1900*, Oulu 2004.
- Rytteri, Teijo (2004) *Metsäyhtiön yhteiskunnallinen vastuu.* Teoksessa: Lehtinen A. & Rannikko P. (toim.) *Leipäpuusta arvopaperia – Vastuun ja oikeudenmukaisuuden haasteet metsäpolitiikassa.* Karisto Oy. Hämeenlinna, 199-222.
- Rytteri, Teijo (2005) *Ensimmäisten kansallispuistojen perustaminen poliittisena kysymyksenä.* *Terra* 117: 1, 3-16.
- Rytteri, Teijo (2006) *Metsän haltija. Metsähallituksen yhteiskunnallinen vastuu vuosina 1859-2005.* Suomen Tiedeseura, Helsinki.
- Rytteri, Teijo (2009) *Valtionyhtiön yhteiskunnallinen hyväksyttävyyttä – tapaus Kemijärven sellutehdas.* *Terra* 121: 4, 273-284.
- Räsänen, Pekka (2000) *Kulutus, postmodernismi ja elämäntapa.* Teoksessa: Kaarina Hyvönen, Anneli Junto, Pirjo Laaksonen, Päivi Timonen (toim.) *Hyvää elämää. 90 vuotta suomalaista kuluttajatutkimusta.* Kuluttajatutkimuskeskus & Tilastokeskus. Helsinki, 82-92.
- Rönkä, Anna (1999) *Sosiaalinen selviytyminen lapsuudesta aikuisuuteen.* *Psykologia* 3, 181-185.
- Saarelainen, Asko (19.9.2007) *Yhdistystoimintaa Pankakoskella.* Lieksan Kansalaisopisto. Pankakosken kylähistoria-ryhmää varten tehty kirjallinen luettelo.
- Saarelainen, Asko (1995) *Raivaussavuista euroaikaan. Pielisjärven maaseutu yhteiskunnan muutoksissa 1945-1995.* Teoksessa: Laitinen, Erkki (toim.) *Rintamailta raivioille. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta.* Atena Kustannus, Jyväskylä, 184-238.
- Saarelainen, Asko (20.1.2009) *Yhdistystoiminta Pankakoskella.* Lieksan Kansalaisopisto. Pankakosken kylähistoria-ryhmää varten tehty kirjallinen luettelo.
- Saarelainen, Asko (2004) *Liekka idän ja lännen rajamailloilla.* Teoksessa: Saarelainen, Asko (toim.) *Hukan hännän mitalla. Rajaseudun historiaa Lieksasta.* Jyväskylä.
- Saarelainen, Asko (2009) *Liekka – unelmien kaupunki.* Lieksan historiaa ja nykypäivää. Saatavissa: <http://www.liekka.fi> 27.4.2009.
- Saarinen, Jarkko (2001) *Matkailun kehityskaari: matkakohteen elinkaarimalli.* Teoksessa: Kangas, J. & Kokko, A. (toim.) *Metsän eri käyttömuotojen arvottaminen ja yhteensovittaminen.* *Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 800, Kannuksen tutkimussema.*
- Saarinen, Jarkko (2004) *Viimeinen oljenkorsi? Matkailu ja maaseudun aluekehitys.* *Maaseudun uusi aika* 12: 3: 26-38.
- Saarinen, Jarkko & Loven, Lasse (2000) *Sata vuotta nousuun lähdössä.* Teoksessa: Loven, Lasse & Rainio, Heikki (toim.) *Kolin perintö.* Jyväskylä, 138-145.
- Salmela, Arto (2000) *Tyhjät asunnot – toimenpiteet Ruotsissa.* Suomen Kuntaliitto. Helsinki.

- Sapountzaki, Kalliopi and Louis Wassenhoven (2005) Environment Consensus Building and Sustainability: Some Lessons from an Adverse Local Experience in Greece. *Development and Sustainability* 7, 433–452.
- Saukkonen, Pasi (2003) Venäjän kaupan ja lähialueyhteistyön vaikutuksista Pohjois-Karjalan aluetaloudelle. *Spatia*, Joensuun yliopisto.
- Saurama, Erja (2002) Vastoin vanhempien tahtoa. Helsingin kaupungin tietokeskus, *Tutkimuksia* 2002:7., 199–202, Helsinki.
- Scheffer, Marten, Frances Westley, William A. Brock & Milena Holmgren (2002) Dynamic interconnection of societies and ecosystems—linking theories from ecology, economy and sociology. Teoksessa: Gunderson, Lance, H. and C. S. Holling (toim.) *Panarchy. Understanding transformations in human and natural systems*. Island Press, Washington D.C. 195–240.
- Scheiner J. & Kasper B. (2003) Lifestyles, Choice of Housing Location and Daily Mobility: The lifestyle approach in the context of spatial mobility and planning. UNESCO.
- Schumpeter, Joseph A. (1942/2009) Luovan tuhon prosessi. *Tiede & Edistys* 34:1, 40–45.
- Scott, James C. (1998) *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press. New Haven and London.
- Seppänen, Kari (2009) Lieksan pakkaustehtaan vaiheet. Henkilökohtainen tiedonanto. 17.12.2009.
- Short, James F. Jr. (1984) The Social Fabric at Risk: Toward the social transformation of risk analysis. *American Sociological Review* 49, 711–725.
- Sisäasiainministeriö (2006) Vapaa-ajan asukkaiden osallistuminen kuntien päätöksentekoon. Sisäasiainministeriön julkaisuja 14/2006.
- Skifter Andersen, Hans (2008) Explanations for Counter-urban Migration in Denmark. ENHR Conference, Dublin July 2008.
- Smit, Barry, Johanna Wandel (2006) Adaptation, adaptive capacity and vulnerability. *Global Environmental Change* 16: 282–292.
- Staehli, Lynn A. (2008) Citizenship and the problem of community. *Political Geography* 27 (1), 5–21.
- Stedman, Richard C. (2006) Understanding Place Attachment among Second Home Owners. *American Behavioral Scientist* 50:2, 187–205.
- Strandell Anna (2005) Asukasbarometri 2004 Asukaskysely. suomalaisten asuinympäristöistä. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Suomen Kumitehdas Oy (2009) Saatavissa: <http://www.kumitehdas.fi/>, 16.8.2009.
- Suomen virallinen tilasto (1950) Vuoden 1950 yleinen väestölaskenta. Sarja 6 C. No 102. Osat I-IV.
- Suomen virallinen tilasto (1960) Yleinen väestölaskenta 1960. Sarja 6 C. No 103. Osat XI-XIII.
- Suomen virallinen tilasto (1970) Väestölaskenta – yleiset demografiset tiedot 1970. Sarja 6 C. No 104. Osa I.
- Swanstrom, Todd (2008) *Regional Resilience: A Critical Examination of the Ecological Framework*. UC Berkeley: Institute of Urban and Regional Development. Saatavissa: <http://www.escholarship.org/uc/item/9g27m5zg>, 18.4.2010.

- TAK Oy (2008) Esittelyaineisto. TAK Rajatutkimus 2008. Etelä-Savon liitto & Tutkimus- ja Analysointikeskus TAK Oy. www.rusgate.com.
- Tanskanen, Minna (2000) Näkyvän takana. Tutkimus metsäojitetun suomalaisen kulttuurisuudesta. Joensuun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja 8.
- Tasanen, Tapani (2004) Läksi puut ylenemähän. Metsien hoidon historia Suomessa keski-ajalta metsäteollisuuden läpimurtoon 1870-luvulla. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 920.
- Tervo, Katja. 2008. Metsän hiljaiset. Metsätyön rakennemurrosten kolme sukupolvea. Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1177.
- The New Ruralities Study in France 2030. July 2008.
- The World Commission on Environment and Development (WCED) (1987) Our Common Future. Oxford University Press, Oxford.
- Tilastokeskus (1992) Väestölaskenta 1990 – taajamat. Osa XI.
- Tilastokeskus (1997) Väestölaskenta 1995 – taajamat. Osa IV.
- Tilastokeskus (2003) Väestölaskenta 2000 – tilastolliset taajamat. Osa II.
- Tilastokeskus (2007) Väestöennuste.
- Tilastokeskus (2007) Väestölaskenta 2007 – taajamat. Paikkatieto- ja alueluokituspalvelujen edustaja Kari Seppä. Sähköposti 16.1.2009.
- Tilastokeskus (2007a) Väestöennuste 2007.
- Tilastokeskus (2007b) Työssäkäyntitilasto 2007.
- Tilastokeskus (2008) Tuotannon ja työllisyyden aluetilit. Saatavissa: http://pxweb2.stat.fi/database/StatFin/kan/atutyo/atutyo_fi.asp, 17.6.2008.
- Tilastokeskus (2008) Alueella työssäkäyvät. Saatavissa: http://pxweb2.stat.fi/database/Altika/Työmarkkinat/Työministeriön_tilastot/Kunnittaiset/Kunnittaiset_fi.asp, 23.3.2010.
- Tilastokeskus (2008) Tulonjakotilasto 2006. Saatavissa: <http://pxweb2.stat.fi/database/Altika/>, 23.3.2010.
- Tilastokeskus (2008) Työssäkäyntitilasto. Saatavissa: <http://pxweb2.stat.fi/database/Altika/>, 12.1.2010.
- Tilastokeskus (2009) Luonnollisten henkilöiden tulot 2009. Tulo- ja varallisuustilasto. Saatavissa : http://pxweb2.stat.fi/database/Altika/Tulot%20ja%20kulutus/Tulo-%20ja%20varallisuustilasto/Tulo-%20ja%20varallisuustilasto_fi.asp, 20.8.09.
- Tilastokeskus (2009) Rakennukset ja kesämökit 2008. Saatavissa: http://www.stat.fi/til/rakke/2008/rakke_2008_2009-05-28_tie_001.html, 12.8.2009.
- Tilastokeskus (2010) Tilastotaulukot: Muuttoliike, Asuntojen hinnat, Asuinolot.
- Tilastokeskus, Työssäkäyntitilasto (2009) Saatavissa: <http://www.stat.fi/til/tyokay/index.html>, 12.8.2009.
- Tilastollinen vuosikirja (1960) STV. Tilastollinen päätoimisto. Helsinki.
- Timonen, Päivi (2008) Arkiset haaveet – luontoharrastukset nautinnon lähteenä. Teoksessa: Liikkanen Mirja (toim.) Suomalaisten vapaa-ajan muuttuvat maut. Gaudeamus, Helsinki.
- Timothy, D. (2002) Tourism and the Growth of Urban Ethnic Islands. Teoksessa: Hall, C.M. & Williams A.M. (toim.) Tourism and Migration. New Relationships between Production and Consumption. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

- Timothy, D.J. (1994) *Recreational Second Homes in the United States: Development Issues and Contemporary Patterns*. Teoksessa: Hall, C.M. & Müller D. (toim.) *Tourism, Mobility and Second Homes. Between Elite Landscape and Common Ground*. Channel View Publications, Clevedon.
- Tobin, Graham A. (1999) Sustainability and community resilience: the holy grail of hazards planning? *Environmental Hazards* 1 (1999), 13–25.
- Toivanen, Sonja (2008) *Asumistyytyväisyys ja elämäntapa uudella pientaloalueella Kuopion Saaristokaupungissa. Sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkielma*. Kuopion yliopisto, Kuopio.
- Tolvanen, Juha (2007) *Mätäsvaaran kaivos 1939–1947*. Saatavissa: <http://www.matasvaarankaivos.fi>, 29.4.2009.
- Tomppo, Erkki, Haakana, Markus, Katila, Matti, Mäkisara, Kai & Peräsaari, Jouni (2009) *The Multi-source National Forest Inventory of Finland – methods and results 2005*. Saatavissa: <Http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2009/mwp111.htm>. 26.5.2010.
- Tress, G. (2002) Development of Second-Home Tourism in Denmark. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 2(2), 109–122.
- Tuorila, Helena (2006) *Täällä maalla on hyvä asua. Kokemukset maaseudusta uutena asuinympäristönä*. Kuluttajatutkimuskeskus 5/2006. Helsinki.
- Tuulentie, Seija (2006) *Tourists Making Themselves at Home: Second Homes as a Part of Tourist Careers*. Teoksessa: McIntyre, N., Williams, D.R. & McHugh, K.E. (toim.) *Multiple Dwelling and Tourism: Negotiating Place, Home and Identity*. CABI. Wallingford.
- Tykkyläinen, Markku & Neil, Cecily (toim.) (1998) *Local Economic Development, A geographical comparison of rural community restructuring*. United Nations University Press, Tokyo.
- Työ- ja elinkeinoministeriön työttömyystietoja kunnittain (2010). Saatavissa: http://px-web2.stat.fi/database/Altika/Työmarkkinat/Työministeriöntilastot/Kunnittaiset/Kunnittaiset_fi.asp, 23.3.2010.
- Vaalama, Erkki (1987) *75 Enso-Gutzeit Oy – Pankakosken Kartonkitehdas 1912-1987*. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken tehdas.
- Walker, Brian & Holling, C. S. & Carpenter, Stephen R. and Kinzig, Ann (2004) Resilience, Adaptability and Transformation in Social-ecological Systems. *Ecology and Society* 9(2): 5 Saatavissa: <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5>.
- Walker, Brian & Salt, David (2006) *Resilience thinking. Sustaining ecosystems and people in a changing world*. Island Press, Washington.
- Valtioneuvosto (2000) *Valtioneuvoston päätös valtakunnallisista alueiden käyttötavoitteista*. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Valtioneuvosto (2008) *Valtioneuvoston päätös valtakunnallisista alueiden käyttötavoitteiden tarkistamisesta*. Ympäristöministeriö 2008, Helsinki.
- Vartiainen, Perttu & Antikainen, Janne (1998) *Kaupunkiverkkotutkimus 1998*. Kaupunkipoliittisen yhteistyöryhmän julkaisuja 2/1998.

- Vartiainen, Perttu (1988) Uusia maantieteellisiä tulkintoja yhdyskuntajärjestelmän muutoksesta: kaksi seminaarialustusta. Joensuun yliopisto, kulttuuri- ja suunnittelu- maantiede, tiedonantoja 5, Joensuu.
- Vatanen Eero (1986a) Pohjois-Karjalan teollisuus 1910–1982. Tutkimuksen arkistoaineisto. Julkaisematon.
- Vatanen Eero (1986b) Pohjois-Karjalan teollisuus 1910–1982. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen monisteita. N:o 7. Joensuu.
- Vatanen Reijo (2009): Sahurit odottavat suhdannekäännettä - Joko pohja on saavutettu? Vapoviesti 1/2009. Saatavissa: <http://www.vapoviesti.fi/index.php?id=1186&articleId=232>, 17.8.09.
- WCED, World commission on environment and development (1987) Our common future. Oxford University Press, Oxford.
- Vepsäläinen, Mia (2007) Tarjolla Saimaan Venetsiat. Savonlinna ja Varkaus esimerkkeinä paikkakuvausten kutoutumisesta ylipaikallisen ja paikallisen historiallisiksi kudel- miksi. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 82.
- Vepsäläinen, Mia & Pitkänen, Kati (2010) Second Home Countryside. Representations of the Rural in Finnish Popular Discourses. *Journal of Rural Studies* 26: 2, 194–204.
- Vepsäläinen, Mia & Rehunen, Antti (2009) Lomalla kylän lomassa? Lomalla kylän lomassa? Kylämökkeilyn rajaaminen, nykytila ja muutokset. *Katsauksia. Matkailututkimus* 5: 2, 43–56.
- Vesterinen, Jukka (2006) Pankakoski myytiin sijoittajaryhmälle – henkilöstö helpottunut. Paperiliitto. Saatavissa: http://www.paperiliitto.fi/paperiliitto/suomeksi/paperiliitto_lehti/2006/1006/lehti1006.pdf, 12.10.2007.
- Wildavsky, Aaron (1988) Searching for Safety. Social Philosophy and Policy Center. Transaction Books, New Brunswick and London.
- Williams, A.M., King, R., Warnes, A. & Patterson, G. (2000) Tourism and international re- tirement migration: New forms of an old relationship in Southern Europe. *Tourism Geographies* 2, 28–49.
- Williams, A.M., King, R., Warnes, T. (2004) British Second Homes in Southern Europe: Shifting Nodes in the Scapes and Flows of Migration and Tourism. Teoksessa: Hall, C.M. & Müller D. (toim.) *Tourism, Mobility and Second Homes. Between Elite Landscape and Common Ground*. Channel View Publications, Clevedon.
- Williams, D.R. & Van Patten, S.R. (2006) Home and away? Creating identities and sustaining places in a multi-centered world. Teoksessa: McIntyre, N., Williams, D.R. & McHugh, K.E. (Toim.) *Multiple dwelling and tourism: Negotiating place, home and identity*, 32–50. CABI, Cambridge.
- Wiman, Ronald (ed.) 2000. Putting People at the Center of Sustainable Development. Proceedings of the Expert Meeting on the Social Dimension in Sustainable Development. Vol. 1: Policy themes – a synthesis. Stakes, Ministry of Social Affairs and Health, Department for Promotion of Wealth and Health.
- Virtanen, Matti J. (2002) Tyhjät asunnot asuntokannassa. *Kansantaloudellinen aikakaus- kirja* 98. vuosikerta, 4/2002, 426–432.

- Virtanen, Vesa (2003) Valta- ja vastavirtaan. Selvitys maassa muuttajien elinoloista, uuteen kiinnittymisestä ja arvotaustasta Suomessa. Julkaisu 14/2003. Sisäasianministeriö, Helsinki
- Visser, G. (2006) South Africa has Second Homes Too! An Exploration of the Unexplored. *Current Issues in Tourism* 9(4&5), 351–383.
- Vlek, Charles & Stallen, Pieter-Jan (1980) Rational and Personal Aspects of Risk. *Acta Psychologica* 45. 273–300.
- Woods, Michael (2005) *Rural Geography. Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. SAGE. London.
- Vuorenmaa Markku (2009) Lieksan teollisuuskylän toimitusjohtaja. Haastattelu 17.6.2009
- Vuorenmaa Raija (toim.) (2003) 30 vuotta. Lieksan teollisuuskylä Oy – Lieksa Development Agency Ltd. Pohjois-Karjalan Ammattiopisto/Lieksa.
- Vuori, Olli (1966) Kesähuvilanomistus Suomessa. Kartoittava tutkimus kesäasutuksesta ja huvilanomistuksesta taloudellisena ilmiönä. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C;3.
- Väestön elinkeino (1979) Väestö elinkeinon mukaan kunnittain 1880–1975. Tilastollisia tiedonantoja N:o 63. Tilastokeskus. Helsinki.
- Väkiluku (2010) Saatavissa: <http://pxweb2.stat.fi/database/Altika/>, 12.1.2010.
- Yleisradio (17.3.2009) Enocellin tehdas ajetaan alas. Saatavissa: http://yle.fi/uutiset/alueelliset_uutiset/pohjoiskarjala/2009/03/enocellin_tehdas_ajetaan_alas__620313.html, 17.4.2009.
- Yleisradio (17.3.2009) Pankaboard Lieksassa yt-neuvotteluihin. Saatavissa: http://yle.fi/uutiset/alueelliset_uutiset/pohjois-karjala/2009/03/pankaboard_lieksassa_yt-neuvotteluihin__619301.html, 17.4.2009.
- Yleisradio (19.1.2009) Stora Enso rajuihin lomautuksiin. Saatavissa: http://yle.fi/uutiset/alueelliset_uutiset/pohjoiskarjala/2009/01/stora_enso_rajuihin_lomautuksiin__488629.html, 17.4.2009.
- Ympäristöministeriö (2001) Pidot voivat parantua väen vähetessä – Väestöltään supistuvien alueiden asuntopoliittikkaa selvittäneen Pidot-työryhmän raportti. Helsinki.

Liitteet

Liite 1.

Tilapäisesti asuttujen asuntojen osuus on koko maan tasolla jo pitkään ollut noin kymmenen prosenttia asuntovaraumasta. Asumattomiin asuntoihin kuuluu sekä pitempiaikaisesti tyhjillään olevia asuntoja että asuntoja, jotka ovat normaalin asunnonvaihdon kohteena eli myynnissä, vuokrattavana tai korjattavana. (Okko, Miettälä & Oikarinen 2000). Lisäksi osa varauma-asunnoista toimii muussa kuin vakituksessa asuinkäytössä eli esimerkiksi toimitiloina, kakkosasuntoina, tilapäisinä asuntoina tai loma-asuntoina. Asuntovarauman pääosan muodostavat kenties hieman yllättäen taajamissa olevat asunnot ja näistä suurimman ryhmän kerrostaloasunnot. Kerrostaloasuntojen suureen osuuteen vaikuttaa se, että varaumaan kuuluu paljon vuokra-asuntoja, jotka sijaitsevat useimmiten kerrostaloissa. Lisäksi pientaloasuminen on kerrostaloasumista suositumpaa, mistä seuraa, että kerrostaloasunnoilla on suurempi todennäköisyys jäädä tyhjilleen.

Osaltaan kerrostaloasuntojen suuri osuus varaumasta selittyy myös sillä, että suuri osa haja-asutusalueiden vanhoista asuinrakennuksista on jo siirretty poistumaan. Poistuma tarkoittaa vuosittaista asuntokannasta poistettujen asuntojen määrää. Asunto ei välttämättä häviä fyysisesti, vaan kyse on useimmiten siitä, että Tilastokeskus poistaa asuntokannasta asuntoja, jotka ovat olleet pitkään tyhjinä ja jotka iän sekä sijainnin perusteella voidaan tilastollisesti arvioida sellaisiksi, että ne eivät täytä enää asuntovaraumaan kuuluvan asunnon määritelmää. Arvio tehdään siis tilastollisten seikkojen perusteella itse kohdetta näkemättä. Poistumaan siirtymisessä on tapahtunut merkittävä suuruusluokan muutos kahden viime vuosikymmenen aikana. 1980-luvulla poistuma oli noin 13 000 asuntoa vuodessa. Merkittävän osan tästä muodostivat edellä mainitut haja-asutusalueella sijaitsevat vanhat asuinrakennukset ja ns. rintamamiestalojen siirtyminen kokonaan yhden käyttäjän hallintaan toisessa kerroksessa asuvien vuokralaisten ja heidän myötäan myös toisen asunnon poistuessa. 1990-luvulla poistuma väheni lähes kymmenenteen osaansa ollen vuosittain keskimäärin 1 800 asuntoa. Tästä on seurannut, että uustuotannolla on nykyisin poistumaa selvästi suurempi vaikutus asuntokantaan, joskin senkin vaikutus on vuosittain vain muutaman prosentin luokkaa koko olemassa olevaan asuntokantaan suhteutettuna.

Liite 2.

Asuntovaraumaan kuului vuonna 2006 Suomessa 237 232 asuntoa eli 9 prosenttia maan tilastoidusta asuntokannasta. Asuntotyypeittäin varaumassa oli kerrostaloasunnoista 12 prosenttia (125 628 asuntoa), rivi- tai ketjutaloasunnoista 9 prosenttia (30 598 asuntoa) ja omakotitaloasunnoista 8 prosenttia (82 014 asuntoa). Prosentuaalisesti ja absoluuttisesti suurin osa asuntovaraumaan kuuluvista asunnoista oli kerrostaloasuntoja. Koillis-Savossa asuntovaraumassa oli kerrostaloasunnoista 22 prosenttia, rivi- tai ketjutaloasunnoista 12 prosenttia ja omakotiasunnoista 12 prosenttia. Pielisen Karjalassa varaumassa oli kerrostaloasunnoista 16 prosenttia ja rivi-, ketjutaloasunnoista 12 prosenttia samoin kuin myös omakotitaloasunnoista. Varaumassa olevien asuntotyyppien suhde on samantapainen muillakin maaseutumaisilla alueilla eli rivi-, ketju- ja etenkin kerrostalojen osuus varaumasta on määräänsä suurempi, ts. niitä on varaumassa enemmän kuin niiden osuus asuntokannasta antaisi olettaa. Koillis-Savossa rivitaloasuntoja on asuntokannasta 20 prosenttia (2 107 asuntoa) ja kerrostaloasuntoja 10 prosenttia (1 158 asuntoa) ja Pielisen Karjalassa vastaavasti 17 prosenttia (2 936 rivitaloasuntoa) ja 21 prosenttia (3 677 kerrostaloasuntoa). Valtakunnallisesti varaumaan kuuluvat asunnot ovat hieman vanhempia, hieman puutteellisemmin varusteltuja ja hieman pienempiä kuin asunnot keskimäärin. Noin 49 prosenttia varaumaan kuuluvista asunnoista mutta vain 35 prosenttia koko maan asuntokannasta on rakennettu ennen 1970-lukua, ja noin neljännes on puutteellisesti varusteltuja eli niistä puuttuu vesijohto, viemäri, lämminvesi tai WC, kun koko asuntokannasta tähän ryhmään kuuluu alle kymmenen prosenttia. Asuntovaraumaan kuuluvien asuntojen keskimääräinen huoneistoala koko maassa on noin 60 m² eli hieman alle 20 m² vähemmän kuin asuntokanta keskimäärin. Tämä selittyy paljolti kerrostaloasuntojen suurella osuudella varaumasta. Varustetaso- ja huoneistoalatietoja ei Koillis-Savon ja Pielisen Karjalan osalta ole kunnittain käytettävissä, mutta ikätieto on. Koillis-Savon kunnissa 38 prosenttia koko asuntokannasta ja 47 prosenttia varauman asunnoista on rakennettu ennen vuotta 1970. Pielisen Karjalan asuntokannasta on ennen vuotta 1970 rakennettu 42 prosenttia ja varaumassa olevista asunnoista 53 prosenttia. Varaumaan kuuluvat asunnot ovat siis myös näillä alueilla hieman vanhempia kuin asuntokanta keskimäärin. (Tilastokeskus 2007a.)

Liite 3.

Asuntokantatilastoja tuotettiin lomakelaskennalla väestölaskentojen yhteydessä kymmenen vuoden välein 1950-luvulta 1980-luvulle saakka, mutta lomakepohjainen laskenta oli kovin harvatahtinen ja lisäksi se selkeästi aliarvioi asuntovarauman määrää eli historialliset tiedot ovat kovin puutteellisia. Vuonna 1985 siirryttiin vuosittain tuotettavaan rekisteripohjaiseen laskentaan, joka perustuu Väestörekisterikeskuksen rakennus- ja huoneistotietoihin. Tämä paransi tilastoinnin luotettavuutta, vertailukelpoisuutta ja ajantasaisuutta olennaisesti. Siirtymäkauden jälkeen, vuodesta 1987 lähtien tyhjien asuntojen osuutta kuvaavat tiedot ovat olleet melko luotettavia ja ennen muuta ajallisesti vertailukelpoisia keskenään. Parannuksista huolimatta Väestörekisterikeskuksen asuntovaraumatietojen luotettavuuteen ja niiden ajan tasalla pysymiseen liittyy kuitenkin edelleen ongelmia, sillä ilmoitukset asuntojen asukastiedoista ja käyttötarkoituksen muutoksista jäävät kunnilta usein tekemättä.

Väestörekisterikeskus poistaa asunnon rekisteristään, kun asuntoa koskien tulee ilmoitus luvanvaraisesta purkamisesta tai kun uusi asunto rakennetaan puretun paikalle. Myös yhdistetyistä asunnoista toinen poistuu rekisteristä. Asunto poistuu asuntorekisteristä myös, jos se muutetaan luvanvaraisesti muuhun käyttötarkoitukseen, esimerkiksi asuinkäytöstä toimitilaksi. Näiden tietojen saamisessa on siis toivomisen varaa.

Lainsäädännön muutoksillakin on oma tilastojen vertailtavuutta hankaloitava vaikutuksensa. Vuonna 1994 voimaan tullut kotikuntalaki mahdollisti opiskelijoiden kirjoittautumisen opiskelupaikkakuntansa asukkaiksi. Tämä muutti osan tilapäisasunnoista vakinaisesti asutuiksi ja paransi tilastojen luotettavuutta. Ennen vuotta 1994 opiskelijan asuma asunto katsottiin tyhjäksi tai tilapäisesti asutuksi riippuen siitä, oliko opiskelija tehnyt muuttoilmoituksen vai ei (Mukkala 2002).

Tilastokeskuksen asuntokantatietoihin pyritään korjaamaan Väestörekisterikeskuksen rakennus- ja huoneistotietojen virheet ja niistä poistetaan säännöllisesti vanhimpia ja huonokuntoisimpia asuntoja. Tästä huolimatta osa poistamiskuntoisista asunnoista jää edelleen tilastoihin, mistä seuraa, että tilastotieto tyhjien asuntojen osuudesta on suurempi kuin aktiivisesti markkinoilla olevien asuntojen osuus. Asuntovarauman dynamiikan arviointia vaikeuttaa myös se, että tiedot tyhjästä ja tilapäisesti asutuista asunnoista kerätään vain vuoden viimeiseltä päivältä, jolloin mukaan tulevat sekä pidemmän aikaa tyhjillään olleet asunnot että myös asunnon vaihdon tai muun vastaavan syyn takia vain hetkellisesti tyhjillään olevat asunnot. Asuntojen poistumaa ei myöskään tilastoida erikseen.